

รายงานสรุปการสัมมนา

Salaya Forum

ประชาสังคม....กับอนาคตของสังคมไทย

การสร้างสรรค์ชุมชนทางวิชาการเพื่อความเข้มแข็งของชุมชน

วันพุธที่ 4 กันยายน พ.ศ. 2539 เวลา 9.00 - 15.30 น.

ณ ห้องประชุมใหญ่คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา

องค์กรร่วมจัด

โครงการศึกษาและส่งเสริมศักยภาพชุมชน มหาวิทยาลัยมหิดล

คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา

สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข

เสนอต่อ

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

จัดทำและประสานงาน

ผศ.อนุชาติ พวงสำลี/พิรพัฒน์ โกศลศักดิ์สกุล

คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์

มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา

นครปฐม 73170

โทร. (02) 441 0211-6 ต่อ 211

โทรสาร (02) 441 9509-10

กำหนดการ

- 09.00-0910 น. กล่าวต้อนรับโดย รศ.รุ่งจรัส หูตะเจริญ
คณบดีคณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์
- 0910-0915 น. ชี้แจงวัตถุประสงค์ของการสัมมนา
- 0915-1030 น. เสวนา “**ประชาสังคม...กับอนาคตสังคมไทย**”
นำเสนอโดย
ดร.ธเนศ อภรณ์สุวรรณ คณบดีศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
“ประชาสังคม: พัฒนาการและนัยยะแห่งอนาคต”
ดร.อนุก เหล่าธรรมทัศน์ คณบดีรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
“อนุทินการเดินทางของความคิด : จาก “รัฐ” สู่ “อารยสังคม” และ “พลเมือง”
นพ.ชูชัย ศุภวงศ์ สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข
“การศึกษาพัฒนารูปแบบและกระบวนการเคลื่อนไหวประชาสังคมของไทย”
- 1030-1100 น. อภิปรายนำ โดย
คุณไพฑูรย์ วัฒนศิริธรรม มูลนิธิบูรณะชนบทแห่งประเทศไทยฯ
นพ.สุวิทย์ วิบุลผลประเสริฐ กรมอนามัย กระทรวงสาธารณสุข
ศ.ดร.ทวีทอง หงษ์วิวัฒน์ ศูนย์นโยบายสาธารณสุข มหาวิทยาลัยมหิดล
- 1100-1200 น. เปิดอภิปรายทั่วไป
- ภาคเช้า ดำเนินรายการและร่วมนำการอภิปรายโดย
ศ.ดร.ทวีทอง หงษ์วิวัฒน์
- 1200-1300 น. รับประทานอาหารกลางวันร่วมกัน
- 1300-1400 น. เสวนาจุดประกายความคิด โดย ศ.นพ.ประเวศ วะสี มูลนิธิชุมชนท้องถิ่นพัฒนา
“ชุมชนทางวิชาการกับความเข้มแข็งของชุมชนไทย”
- 1400-1530 น. “**เสวนาร่วมกับคุณหมอประเวศ**”
- ภาคบ่าย ดำเนินรายการและนำการเสวนาโดย
ผศ.ดร.กฤตยา อาชวนิจกุล สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

ผู้กำกับรายการและเวลา

ผศ.ดร.อนุชาติ พวงสำลี

รายชื่อผู้เข้าร่วมประชุมหรือ

โครงการสัมมนา “ประชาสังคม...กับอนาคตของสังคมไทย”

วันพุธที่ 4 กันยายน พ.ศ.2539 เวลา 9.00 น. - 15.30 น.

ณ.ห้องประชุม คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์

ชื่อ-นามสกุล (ฉายาชั้น)	ที่อยู่ที่สามารถติดต่อได้	โทรศัพท์	โทรสาร	โทรศัพท์ที่ บ้าน/มือถือ/ วิทยุติดตามตัว
ศ.นพ.ประเวศ วะสี	มูลนิธิชุมชนท้องถิ่นพัฒนา กรมวิทยาศาสตร์การแพทย์ อาคาร2 693 ถ.บำรุงเมือง เขตป้อมปราบฯ กรุงเทพมหานคร 10100	411 2012	412 9783	
ดร.ธนศ อารณสุวรรณ	คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์ กรุงเทพฯ 10200	221 6171 ต่อ 2635		
ดร.เอนก เหล่าธรรมทัศน์	คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์ กรุงเทพฯ 10200	222 8872, 221 6170-80 ต่อ 1104		
นพ.ชูชัย ศุภวงศ์	สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข กรมอนามัย ชั้น2 อาคารศูนย์พัฒนาการแพทย์และสาธารณสุข ตึก กรมการแพทย์6 กระทรวงสาธารณสุข อ.เมือง นนทบุรี 11000	591 8149, 590 4145	519 8149	(01) 432 1534
คุณไพฑูรย์ วัฒนศิริธรรม	สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา กรมวิทยาศาสตร์การแพทย์ อาคาร2 693 ถ.บำรุงเมือง เขตป้อมปราบฯ กรุงเทพมหานคร 10100	226 6373, 314 7969	319 5019	01-928 0625
นพ.สุวิทย์ วิบุลผลประเสริฐ	กระทรวงสาธารณสุข อ.เมือง จ.นนทบุรี 11000	591 8513, 590 1122	591 8513	
ศ.ดร.ทวิทอง หงษ์วิวัฒน์	ศูนย์ศึกษานโยบายสาธารณสุข คณะสังคมศาสตร์และมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา นครปฐม 73170	441 9515, 441 9184	441 9515	

ชื่อ-นามสกุล (ลายเซ็น)	ที่อยู่ที่สามารถติดต่อได้	โทรศัพท์	โทรสาร	โทรศัพท์ที่ บ้าน/มือถือ/ วิทยุติดตามตัว
นพ.สมศักดิ์ ชุณหรัศมิ์	สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข ชั้น2 อาคารศูนย์พัฒนาการแพทย์และสาธารณสุข ตึก กรมการแพทย์6 กระทรวงสาธารณสุข อ.เมือง นนทบุรี 11000	591 8617		
คุณทรงพล เจตนาวณิช	สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา กรมวิทยาศาสตร์การแพทย์ อาคาร2 693 ถ.บำรุงเมือง เขตป้อมปราบฯ กรุงเทพมหานคร 10100	223 6713, 225 7239	226 4718	
ดร.สีลาภรณ์ นาคทรรพ	สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ชั้น 19 อาคารมหานครฮิลล์ 539/2 ถ.ศรีอยุธยา แขวง พญาไท เขตราชเทวี กรุงเทพฯ 10400	642 5186-9	642 5190	
ดร.โชคชัย สุทธาเวช	สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ชั้น 19 อาคารมหานครฮิลล์ 539/2 ถ.ศรีอยุธยา แขวง พญาไท เขตราชเทวี กรุงเทพฯ 10400	642 5186-9 ต่อ 109	642 5190	
ศ.ดร.สุรพล อิศรไกรศิลป์	มหาวิทยาลัยมหิดล สำนักงานมหาวิทยาลัยมหิดล เชียงสะพานปิ่นเกล้าฯ	433 0175		
รศ.รุ่งจรัส หุตะเจริญ	คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา นครปฐม 73170	441 0211-16	441 9509- 10	
คุณเอนก นาคะบุตร	มูลนิธิสื่อสร้างสรรค์ เลขที่ 38 ถนนศรีนครินทร์ เขตประเวศ กรุงเทพมหานคร 10260	301 2939		(053) 804 525 , (01) 9397233
ดร.เนตรนภา ชุมทอง	ศูนย์เวชศาสตร์ชุมชน คณะแพทยศาสตร์โรงพยาบาลรามาธิบดี ถนนพระราม 6 พญาไท กทม. 10400	245 9690	201 1930	
คุณวีรบูรณ์ วิสารทสกุล	สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา กรมวิทยาศาสตร์การแพทย์ อาคาร2 693 ถ.บำรุงเมือง เขตป้อมปราบฯ กรุงเทพมหานคร 10100	223 6713 225 7293	226 4718	

ชื่อ-นามสกุล (ลายเซ็น)	ที่อยู่ที่สามารถติดต่อได้	โทรศัพท์	โทรสาร	โทรศัพท์ที่ บ้าน/มือถือ/ วิทยุติดตามตัว
คุณกฤษดา บุญชัย	สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา กรมวิทยาศาสตร์การแพทย์ อาคาร2 693 ถ.บำรุงเมือง เขตป้อมปราบฯ กรุงเทพมหานคร 10100	223 6713 225 7293	226 4718	
คุณคุณสกลัน สุวัตรวรคุณ	สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา กรมวิทยาศาสตร์การแพทย์ อาคาร2 693 ถ.บำรุงเมือง เขตป้อมปราบฯ กรุงเทพมหานคร 10100	223 6713 225 7293 226 6373	226 4718	
คุณอาภรณ์ จันทร์สมวงศ์	สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา กรมวิทยาศาสตร์การแพทย์ อาคาร2 693 ถ.บำรุงเมือง เขตป้อมปราบฯ กรุงเทพมหานคร 10100	223 6713 225 7293	226 4718	
คุณยุวดี คาคการณ์ไกล	สำนักวิชาการ กรมอนามัย กระทรวงสาธารณสุข จ.เมือง จ.นนทบุรี 11000	591 8149	591 8149	
คุณมานพ ศิวารัตน์	สถาบันส่งเสริมการพัฒนาศุภผลากร 36/25 หมู่ 5 ซอยเก้าแสน 5 ถนนสายไหม แขวงสายไหม เขตบางเขน กทม. 10220	733 3089-92	733 1216	(01)400 9727, (151,152) 140837
อ.ขวัญสรวง อติโพธิ	คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ถ.พระราม6 ปทุมวัน กรุงเทพฯ 10330	218 4438	218 4308	
คุณพิชัย ลิขิตวรกุล	สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคม แห่งชาติ 982 ถ.กรุงเกษม ป้อมปราบ กรุงเทพฯ 10100	282 8821	280 1420-1	
คุณไชยงค์ มงคลกิจงาม	สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคม แห่งชาติ 982 ถ.กรุงเกษม ป้อมปราบ กรุงเทพฯ 10100	282 8821	280 1420-1	
ดร.อุทัย ดุลยเกษม	มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์ (สนง.ชั่วคราว) สนง.คณะกรรมการศึกษาแห่งชาติ ถ.สุโขทัย ดุสิต กรุงเทพฯ 10300	243 9131-2	243 2775	

ชื่อ-นามสกุล (ฉายาเซ็นต์)	ที่อยู่ที่สามารถติดต่อได้	โทรศัพท์	โทรสาร	โทรศัพท์ที่ บ้าน/มือถือ/ วิทยุติดตามตัว
คุณวิวัฒน์ คติธรรมนิคย์	มูลนิธิสคศรี-สฤษดิ์วงศ์ (สนง.ชั่วคราว) สนง.คณะกรรมการศึกษาแห่งชาติ ถ.สุโขทัย ดุสิต กรุงเทพฯ 10300	243 9131-2	243 2775	
คุณวิศิษฐ์ วังวิญญู	นิตยสารปาจารย์สาร “หัวกะทิ” 52/91 หมู่บ้านเลิศอุบล3 โชคชัย4 เขตลาดพร้าว กรุงเทพฯ	539 4257 931 1468	539 4267 931 1468	
คุณสุรสม กฤษณะอุทะ	นิตยสารปาจารย์สาร “หัวกะทิ” 52/91 หมู่บ้านเลิศอุบล3 โชคชัย4 เขตลาดพร้าว กรุงเทพฯ	539 4257 931 1468	539 4267 931 1468	
คุณบัณฑิต ไกรวิจิตร	นิตยสารปาจารย์สาร “หัวกะทิ” 52/91 หมู่บ้านเลิศอุบล3 โชคชัย4 เขตลาดพร้าว กรุงเทพฯ	539 4257 931 1468	539 4267 931 1468	
รศ.ดร.นัยพินิจ คชภักดี	โครงการวิจัยชีววิทยาระบบประสาทและพฤติกรรม สถาบันวิจัยและพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา นครปฐม 73170	441 9321	441 0743	
ผศ.ดร.กฤตยา อาชวนิจกุล	สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา นครปฐม 73170	441 9977, 9668 ต่อ 207	441 9333	
ผศ.ดร.กุศล สุนทรธาดา	สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา นครปฐม 73170	441 9332 ต่อ 230	441 9333	
อ.กาญจนา ตั้งชลทิพย์	สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา นครปฐม 73170	441 9977	441 9333	
อ.วาสนา อิ่มเอม	สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา นครปฐม 73170	441 0203 ต่อ 264	441 9333	1188, 633 2202

ชื่อ-นามสกุล (ลายเซ็น)	ที่อยู่ที่สามารถติดต่อได้	โทรศัพท์	โทรสาร	โทรศัพท์ที่ บ้าน/มือถือ/ วิทยุติดตามตัว
คุณวรรณ จารุสมบูรณ์	สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา นครปฐม 73170	441 9667-8, ต่อ 210	441 9333	722 6905-6
ดร.โกวิท กระช่าง	คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา นครปฐม 73170	441 9329 ต่อ 1319	441 9738	
รศ.วราพร ศรีสุพรรณ	คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา นครปฐม 73170	441 9329 ต่อ 1300	441 9738	889 3056
ดร.เนาวรัตน์ พลายน้อย	คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา นครปฐม 73170	441 9329 ต่อ 1313	441 9738	433 9551, 433 4511
ผศ.ลือชัย ศรีเงินยาว	คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา นครปฐม 73170	441 9515	441 9515	
รศ.ดร.มาณี ไชยธีรานุวัฒน์ศิริ	คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา นครปฐม 73170	441 9329 ต่อ 1300		
รศ.ดร.อรทัย รวยอาจิม	คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา นครปฐม 73170	441 0252 ต่อ 1201		
ผศ.ดร.สิทธิพงษ์ คิลกวนิช	คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา นครปฐม 73170	441 0211-6 ต่อ 218	441 9509- 10	
ผศ.ดร.อนุชาติ พวงสำลี	คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา นครปฐม 73170	441 0211-6 ต่อ 211	441 9509- 10	441 0272

ชื่อ-นามสกุล (ฉายาเซ็นต์)	ที่อยู่ที่สามารถติดต่อได้	โทรศัพท์	โทรสาร	โทรศัพท์ที่ บ้าน/มือถือ/ วิทยุติดตามตัว
ดร.นาฏสุดา ภูมิจำนงค์	คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา นครปฐม 73170	441 0211-6 ต่อ 220	441 9509- 10	
ผศ.อุษณีย์ อุษะเสถียร	คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา นครปฐม 73170	441 9507-8 ต่อ 132	441 9509- 10	
ผศ.เกษม กุลประดิษฐ์	คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา นครปฐม 73170	441 0211-6 ต่อ 132	441 9509- 10	
ดร.โอภาส ปัญญา	คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา นครปฐม 73170	441 0211-6 ต่อ 202		
คุณพิรพัฒน์ โกศลศักดิ์สกุล	คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา นครปฐม 73170	441 0211-6 ต่อ 211	441 9510	
อ.เอี่ยม ทองดี	สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา นครปฐม 73170	441 9343, 441 9514	441 9517	
ผศ.ขงยุทธ บุราสิทธิ์	สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา นครปฐม 73170	441 9327	441 0209	373 5939
อ.โสฬส ศิริไสย์	สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา นครปฐม 73170	441 9343	441 0209	
อ.นรเศรษฐ์ พิสิฐพันธ์	สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา นครปฐม 73170	441 9327	441 0209	

ชื่อ-นามสกุล (ฉายาเซ็นต์)	ที่อยู่ที่สามารถติดต่อได้	โทรศัพท์	โทรสาร	โทรศัพท์ที่ บ้าน/มือถือ/ วิทยุติดตามตัว
รศ.เรืองเดช ปิ่นเขื่อนขันธ์	สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา นครปฐม 73170	441 9327	441 0209	
อ.วีระพงศ์ มีสถาน	สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา นครปฐม 73170	441 9327 ต่อ 3250	441 0209	
พระมหาไพสิทธ์ สัตยาวุธ	สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา นครปฐม 73170			01-935 8777
อ.มณเฑียร บุญตัน	วิทยาลัยราชสุดา มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา นครปฐม 73170	441 0325		
ดร.นพรัตน์ สุวรรณผ่อง	สถาบันพัฒนาการสาธารณสุขอาเซียน มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา นครปฐม 73170	441 9551, 441 9040-3	441 9044	885 0430-2, (01) 491 8917
คุณสมชาย วิริภิมย์กุล	สถาบันพัฒนาการสาธารณสุขอาเซียน มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา นครปฐม 73170	441 9040-3 ต่อ 45	441 9044	
คุณวิรัตน์ คำศรีจันทร์	สถาบันพัฒนาการสาธารณสุขอาเซียน มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา นครปฐม 73170	888 4351		888 4531, 162-027249
ดร.พัทธนี วินิจจะกุล	สถาบันวิจัยโภชนาการ มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา นครปฐม 73170	441 9035-39	441 9344	418 5191
ดร.สุทธิลักษณ์ สมิตะสิริ	สถาบันวิจัยโภชนาการ มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา นครปฐม 73170	441 0218, 441 9035-9	441 0218, 441 9344	

ชื่อ-นามสกุล (ฉายาเซ็นต์)	ที่อยู่ที่สามารถติดต่อได้	โทรศัพท์	โทรสาร	โทรศัพท์ที่ บ้าน/มือถือ/ วิทยุติดตามตัว
คุณปิยนุช วิเศษชาติ	สถาบันวิจัยโภชนาการ มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา นครปฐม 73170	441 9035-9		
คุณสมโชค คุณสนอง	สถาบันวิจัยโภชนาการ มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา นครปฐม 73170	441 0218	441 0218	
คุณคุณัญญา สงบวาจา	สถาบันวิจัยโภชนาการ มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา นครปฐม 73170	441 9035-9		
คุณพัศม์ย์ เอกก้านตรง	สถาบันวิจัยโภชนาการ มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา นครปฐม 73170	441 9035-9		
คุณสินี โชติบริบูรณ์	สถาบันวิจัยโภชนาการ มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา นครปฐม 73170	441 9035-9		889 3175
คุณโสภา ธมโชติพงษ์	สถาบันวิจัยโภชนาการ มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา นครปฐม 73170	441 9035-9		
คุณบำเพ็ญ พงศ์เพชรดิธ	คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา นครปฐม 73170	322 803		
คุณบุญถิ์ ละครนทร์ชาติ	คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา นครปฐม 73170			
คุณปริญญ์ ทรัพย์ทอง	สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา นครปฐม 73170	441 3902-4 ต่อ 2413		

ชื่อ-นามสกุล (ฉายาเป็นต้น)	ที่อยู่ที่สามารถติดต่อได้	โทรศัพท์	โทรสาร	โทรศัพท์ที่ บ้าน/มือถือ/ วิทยุติดตามตัว
คุณกรรณิการ์ สาครปรุง	สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา นครปฐม 73170	441 9514	441 0209	
คุณไพจิตร สวัสดิสาร	คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา นครปฐม 73170	441 9329		
คุณปรศนันท์ กังคศิเทียม	93/63 ซอยประชาอนุกุล1 สี่แยกประชาอนุกุล ถ.รัชดา บางซื่อ กรุงเทพฯ 1080	585 0955		
คุณมุกดา สำนวนกลาง	คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา นครปฐม 73170	513 9401		
นศ.เผด็จ เอี่ยมแสงธรรม	คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา นครปฐม 73170			
คุณรัชณี คุโณปการ	44/87 ซอยสว่าง ถนนทุ่งมังกร คลังชัน กทม. 10170			
นศ.สุภาภรณ์ ปิติพร	สถาบันพัฒนาการสาธารณสุขอาเซียน มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา นครปฐม 73170			(037) 211 298
คุณสุกัญญา องค์กบิลย์	สถาบันพัฒนาการสาธารณสุขอาเซียน มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา นครปฐม 73170			
คุณวสันต์ รัชชัยศรี	36 หมู่ 4 ถนนทุ่งมังกร ต.ฉิมพลี คลังชัน กทม. 10170			(01) 907 6524

ชื่อ-นามสกุล (ลายเซ็น)	ที่อยู่ที่สามารถติดต่อได้	โทรศัพท์	โทรสาร	โทรศัพท์ที่ บ้าน/มือถือ/ วิทยุติดตามตัว
คุณกฤษฎา นาทันลิ	22/21 หมู่ 10 บางแวก ภาษีเจริญ กทม. 10160			
พญ. นิตยา คชภักดี	สถาบันแห่งชาติเพื่อการพัฒนาเด็กและครอบครัว สนง.ชั่วคราวที่ โครงการชีววิทยาระบบประสาท มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา นครปฐม 73170	441 9020-4 ต่อ 5370	4410167	
คุณณัฐพงษ์ สมบัติรักษ์	พัฒนาชนบท???			
คุณลัดดา	พัฒนาชนบท???			
คุณปิยนุช รัตนจารย์	พัฒนาชนบท???			
คุณกั้งสาด กนกหงษ์	พัฒนาชนบท???			
คุณชิตชยางค์ ยมาภัย	พัฒนาชนบท???			
คุณสุวัชชัย โอภาส	พัฒนาชนบท???			
คุณสังกมา สารวัตร	พัฒนาชนบท???			

สรุปสาระสำคัญจากการจัดการสัมมนา Salaya Forum

เรื่อง ประชาสังคมกับอนาคตของสังคมไทย

วันที่ 4 กันยายน 2539

ห้องประชุมใหญ่คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

เมื่อวันที่ 4 กันยายน 2539 ที่ผ่านมา ได้มีการประชุมวิชาการที่สร้างความสนใจให้กับชาวสาละยามากพอสมควร นั่นก็คือ การประชุมที่ว่าด้วยเรื่อง “ประชาสังคมกับอนาคตของสังคมไทย” ซึ่งได้รับเกียรติจากนักคิดระดับพระกาฬและนักปฏิบัติการหลายท่าน อาทิ ดร.เรนศ อาภรณ์สุวรรณ ดร.อเนก เหล่าธรรมทัศน์ ดร.ทวีทอง หงษ์วิวัฒน์ นพ.ชูชัย ศุภวงศ์ คุณไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม นพ. สุวิทย์ วิบุลผลประเสริฐ ฯลฯ มาร่วมถกกันในเชิงวิชาการ รวมทั้งยังได้รับเกียรติจากท่านศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี พลเมืองอาวุโส ร่วมให้ข้อคิดเห็นในครั้งนี้ด้วย

- คำว่า “ประชาสังคม” ซึ่งมาจากภาษาอังกฤษว่า “civil society” นั้น แม้จะฟังดูเป็นเรื่องใหม่ในสังคมไทย แต่ก็ไม่ได้ถือว่าใหม่เสียทีเดียว เพราะโดยแนวความคิดนั้นได้มีการพูดถึงมานานพอสมควรแล้ว เพียงแต่กระจัดกระจายอยู่ตรงนั้นตรงนี้และยังมีคำเรียกที่แตกต่างกันไป
- ไม่ว่าจะเป็นแนวคิดเรื่อง “สังคมเข้มแข็ง” ของคุณธีรยุทธ บุญมี กิติหรือ “สังคมสมานภาพ” ของอาจารย์ประเวศ วะสี กิติ ซึ่งล้วนแต่พูดถึงเรื่องเดียวกันทั้งสิ้น คือการสร้างภาคสังคมที่เข้มแข็งหรือสังคมประชาที่คำนึงถึงผลประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้ง มาถึงตรงนี้หลายคนคงอดสงสัยไม่ได้ว่า แนวคิดเรื่องประชาสังคมคืออะไร เกิดขึ้นได้อย่างไรและทำไมคนไทยถึงมาพูดถึงประชาสังคมในขณะนี้ นี่เป็นคำถามที่เกิดขึ้นในห้องประชุมด้วยเช่นเดียวกัน ซึ่งในหลาย ๆ ประเด็นก็ได้รับคำอธิบายที่ชัดเจน แต่ก็ยังมีอีกหลายประเด็นที่ยังต้องกลับไปคิดหรือช่วยกันคิดต่อ

อย่างไรก็ดี คณะผู้จัดฯ เห็นว่าการประชุมครั้งนี้ได้จุดประกายความคิดในเรื่องประชาสังคมได้มากพอสมควร ส่วนว่าจะมีนัยยะอย่างไรต่อสังคมไทยนั้น เป็นเรื่องที่จะต้องพูดกันอย่างกว้างขวาง จึงได้สรุปสาระสำคัญไว้ 9-10 ประเด็น เพื่อเป็นเชื้อไฟให้ขบคิดและแลกเปลี่ยนกันต่อไป

1. เรื่องประชาสังคมเป็นมโนทัศน์ที่เกิดขึ้นในสังคมตะวันตก การทำความเข้าใจเรื่องประชาสังคม จำเป็นจะต้องเข้าใจวิถีคิด ที่มาและพัฒนาการของประชาสังคมบนเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงของสังคมนั้น ๆ ด้วย คือต้องเรียนรู้จากอดีตว่า มีการพูดถึง “ประชาสังคม” ในความหมายอย่างไร ถูกใช้เป็นเครื่องมือในทางการเมือง ในการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างไร จึงจะสามารถประยุกต์ใช้มโนทัศน์ดังกล่าวกับสังคมไทยได้อย่างเหมาะสม

2. การที่ภาคสังคมจะเติบโตและมีบทบาทที่พึงตนเองได้ ไม่ได้หมายความว่า ประชาชนหรือสังคมจะต้องแยกออกจากรัฐโดยเด็ดขาด ในทางตรงกันข้ามประชาสังคมจะประสบความสำเร็จได้ ต้องมีรัฐบาลที่ดีและส่งเสริมให้เกิดประชาสังคมขึ้นด้วย คือเป็นรัฐบาลที่ยั่งยืนน้อยลง แต่ให้สังคมหรือสังคมร่วมกับรัฐมีบทบาทในการแก้ปัญหาให้มากขึ้น ไม่ใช่รัฐทำ แต่เพียงผู้เดียวเหมือนแต่ก่อน ในขณะเดียวกันก็ไม่ได้แปลว่าให้ “ปล่อย” หรือไม่สนใจปัญหาของคนยากจน ไม่ต้องสนใจปัญหาของสังคม ไม่สนใจปัญหาชุมชนและสิ่งแวดล้อม ในแง่นี้การเคลื่อนไหวเรื่องประชาสังคมจึงไม่อาจแยกตัวโดยไม่ยุ่งเกี่ยวกับรัฐได้ เพื่อให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า less government, but more governance แต่ในทางปฏิบัติคงต้องถามต่อไปว่าจะทำอย่างไรจึงจะมี less government ได้

3. คำว่า “ประชาสังคม” กับ “ประชาธิปไตย” เป็นสองคำที่เอามาปนกันไม่ได้ เพราะ civil society ชี้ให้เห็นประชาธิปไตยในความหมายที่กว้าง ไม่ได้หมายถึงการเลือกตั้ง ไม่ได้หมายถึงเสียงส่วนใหญ่ แต่หมายถึงการขีดขูดภาคสังคมเป็นหลักและให้ภาคสังคมชี้นำและกำกับภาครัฐ ถ้าภาครัฐเป็นใหญ่ก็เรียกว่ารัฐประชาธิปไตย ซึ่งไม่ได้หมายความว่าประชาชนอยู่ในสังคมที่เป็นประชาธิปไตยแล้ว

4. หากจะทำเรื่องประชาสังคมให้ประสบความสำเร็จ ต้องมอง “ประชาสังคม” ในลักษณะที่เป็น Movement ไม่ใช่วิธีการหรือเป็นเครื่องมือในการจำแนก civic groups ต่าง ๆ เท่านั้น แต่เป็นอุดมการณ์หรือมโนทัศน์ใหม่ที่น่าไปสู่การคิดที่เป็นกระบวนการ มีการเชื่อมโยงระหว่าง civic groups ต่าง ๆ ในลักษณะเป็นเครือข่าย มีการทักทอทั้งในแนวดิ่งและแนวราบ เพื่อร่วมกันทำงานหรือแก้ปัญหาส่วนรวม ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าทำงานเพื่อผลประโยชน์เฉพาะกลุ่มไม่ได้ แต่เป็นผลประโยชน์เฉพาะส่วนที่คำนึงถึงผลประโยชน์ส่วนรวมด้วย

5. ประชาสังคมจะเป็นจริงและยั่งยืนได้ ต้องสามารถนำไปสู่การสร้างอุดมการณ์ใหม่ เน้นเรื่องสิทธิและหน้าที่ให้มากขึ้น เน้นเรื่องคุณธรรมจริยธรรมมากขึ้น คือจะต้องมีการ reconceptualization กันยกใหญ่ เช่น การพูดเรื่องการสร้างการเมืองใหม่ ต้องมาคิดว่าเราจะนิยามคำว่าการเมืองอย่างไรที่ไม่ใช่เรื่องของการแบ่งสรรปันส่วน แต่เป็นการทำกิจกรรมเพื่อส่วนรวม โดยเน้นเรื่องความเป็นพลเมือง การสร้างความสัมพันธ์กับคนแปลกหน้าแล้วนำมาเชื่อมโยงกันและทำกิจกรรมร่วมกัน

6. ต้องเน้นเรื่องความเป็นพลเมือง โดยจะต้องลงทุนทั้งในเรื่องของความคิด การถ่ายทอด ปลูกฝัง คือมีการวางรากฐานในเรื่อง civic education ในทุกระดับ

7. ต้องปรับปรุงพัฒนากลไกของรัฐในการที่จะเอื้ออำนวยให้มีการสร้าง civic groups ให้มากการแก้ไขข้อกฎหมาย หรือกฎระเบียบต่าง ๆ ที่จะทำให้ประชาชนสามารถทำงานได้โดยไม่ต้องเป็นมูลนิธิหรือสมาคม เพื่อให้สามารถทำงานได้อย่างต่อเนื่อง มีความเข้มแข็ง และมีส่วนร่วมหรือมีบทบาทในการบ้านการเมืองมากกว่านี้ รวมไปถึงการเชื่อมโยงกันในระดับที่สูงขึ้น

ทั้งนี้องค์กรต่าง ๆ สถาบันการศึกษา เช่น มหาวิทยาลัย ก็ต้องปรับบทบาทเพื่อให้เกิดการหนุนช่วยเป็นกระแสที่สอดคล้องกัน

8. ผู้อภิปรายหลายท่านตั้งข้อสังเกตว่า แนวคิดเรื่องประชาสังคมเป็นสิ่งที่ดี แต่คงต้องมองถึงแนวทางในการปฏิบัติด้วย เพราะหากคิดตรงนี้ไม่ทะลุก็ยากจะสานต่อให้เกิดขึ้น และคงต้องมองว่าองค์กรชาวบ้านหลาย ๆ พื้นที่ในขณะนี้เขาได้ลงมือและทำตรงนี้แล้ว ในส่วนของเราก็คงต้องคิดถึงรูปแบบที่จะไปเชื่อมประสานเพื่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันและนำไปสู่การแก้ปัญหาชุมชนโดยส่วนรวม อย่างเช่น เรื่องประชาคมจังหวัด ที่ได้เริ่มมีการดำเนินการไปแล้วในบางจังหวัด เป็นต้น

9. ต้องมีการศึกษาวิจัยอีกมากทั้งในเรื่องของการสร้างอุดมการณ์ประชาสังคม หรืออารยสังคม ความเป็นพลเมือง และอื่น ๆ เพื่อให้เกิดกระบวนการที่นำไปสู่การสร้างทัศนคติและมีทักษะต่าง ๆ ในการทำงานเพื่อสังคมและส่วนรวมต่อไป

10. ประชาสังคมจะเป็นทางออกให้กับสังคมไทยได้หรือไม่จำเป็นจะต้องคิดและพูดจាកันให้มาก ต้องลงทุนในเรื่องของความคิด มีการอภิปราย ถกเถียง แลกเปลี่ยนกันอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะในประเด็นเรื่อง สิทธิ เมือง พลเมือง ซึ่งจะนำไปสู่ประชาสังคมหรืออารยสังคมในท้ายที่สุด

บทถอดเทปการสัมมนา Salaya Forum

เรื่อง ประชาสังคม...กับอนาคตสังคมไทย

วันพุธที่ 4 กันยายน 2539

ณ ห้องประชุมคณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์

เกริ่นนำ

อนุชาติ: กราบเรียน ท่านศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี ท่านรองอธิการบดี คณาจารย์ผู้มีเกียรติทุกท่าน ในนามขององค์กรร่วมจัดซึ่งประกอบด้วย โครงการศึกษาและส่งเสริมศักยภาพของชุมชน มหาวิทยาลัยมหิดล คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข และสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา มีความยินดีต้อนรับทุกท่าน และขอชี้แจงถึงวัตถุประสงค์การจัดงานในครั้งนี้ ปกติการจัด forum ทางวิชาการลักษณะเช่นนี้ ได้ดำเนินการติดต่อยาวมาเป็นประจำ โดยโครงการศึกษาและส่งเสริมศักยภาพชุมชน ซึ่งเป็นเครือข่ายของนักวิชาการที่ศาลาเองพยายามจะร่วมมือกันในการจัดเวทีทางความคิดและการถกเถียงทางวิชาการ โดยเฉพาะในประเด็นเรื่องของชุมชน ในการจัดงานวันนี้เราได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ที่ทำให้เราสามารถจะขยายองค์ประชุมออกไปได้อย่างกว้างขวางขึ้น และสามารถเตรียมผู้ที่เป็นักวิชาการให้สามารถที่มาร่วมนำเสนอ paper ซึ่งไม่ใช่เป็น full paper แต่เป็น paper ในเชิงการชี้้นำการอภิปรายมากกว่า และยังได้รับความกรุณาจาก คุณหมอมอประเวศ ด้วย

การจัดงานครั้งนี้เราวางวัตถุประสงค์ไว้ 2-3 ประการ วัตถุประสงค์หลักก็คือว่า เราต้องการทำหน้าที่ในการจุดประกายการศึกษาเรียนรู้ เพื่อสร้างองค์ความรู้และแนวคิดในเรื่องเกี่ยวกับ civil society โดยมองเรื่อง civil society ที่สัมพันธ์กับการพัฒนาองค์ความรู้หรือการพัฒนาในอนาคต ช่างหน้าของสังคมไทย นอกจากนั้นเราคิดว่า ในการจัดการสัมมนาครั้งนี้จะช่วยรื้อฟื้นหรือสร้างบรรยากาศหรือกระตุ้นความมีชีวิตชีวาของความเป็นชุมชนทางวิชาการ ซึ่งหลายคนได้ข้อสรุปร่วมกันว่ามันกำลังหดหายไปหรือว่าเหือดแห้งไปทุกขณะ เราคิดว่าด้วยการจัดเวทีทางวิชาการลักษณะนี้ จะเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดความมีชีวิตชีวาขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง และถ้าหวังผลมากไปกว่านั้น ก็คือว่าอย่างน้อย ๆ การจุดประกายในครั้งนี้จะทำให้ให้นักวิชาการ นักศึกษา และภาคอื่นๆ จากภายนอกได้มีโอกาสมาทำความรู้จักหรือเป็นจุดเริ่มต้นที่จะมาสร้างความร่วมมือในการศึกษาค้นคว้า หรือทำวิจัยร่วมกัน และสร้างองค์ความรู้เพื่อไปสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนต่อไปในอนาคต ซึ่งคิดว่าตรงนี้จะเป็ประเด็นที่สำคัญในการผลักดันหรือแปรนโยบายของแผนฯ 8 ไปสู่ภาคการปฏิบัติ

การจัดสัมมนาในวันนี้จะมี sequence ใหญ่ๆ 2 ช่วงก็คือ ภาคเช้าจะเป็นการ discuss ในเรื่องของ civil society ดังเอกสารที่ได้ส่งไปให้ทุกท่านเป็นการล่วงหน้าเรียบร้อยแล้ว ก็หวังว่าทุกท่านคงจะมีโอกาสได้อ่านล่วงหน้าแล้วนะครับ เพราะฉะนั้นภาคเช้าก็จะเน้นการ discuss นะครับ แต่คงจะให้เวลากับท่านวิทยากรทั้ง 3 ท่านได้นำเสนอแนวความคิดด้วย ส่วนในภาคบ่ายเราก็จะได้ฟัง คุณหมอมอประเวศ วะสี ซึ่งให้เกียรติมาร่วมกับเราตั้งแต่เช้า ได้พูดถึงการสร้างคามเข้มแข็งให้กับชุมชนทางวิชาการ และการเชื่อมโยงกับภายนอก ต่อจากนั้นก็จะเป็เวทีเสวนา เราเรียกว่า “เสวนากับคุณหมอมอประเวศ” ครับ คุณหมอมอเป็นบุคลากรของมหาวิทยาลัยมหิดลโดยสังกัด แต่ถือเป็นบุคคลสาธารณะที่พวกเราควรจะได้อีกโอกาสแลกเปลี่ยนถกเถียงทางความคิดเห็นกับท่าน

อาจารย์ ในโอกาสนี้ก็ขอเรียนเชิญ ท่านศาสตราจารย์ ดร.ทวีทอง หงษ์วิวัฒน์ ช่วยกรุณาดำเนิน
รายการต่อจากนี้ไปจนกระทั่งถึงกลางวันครับ

การเสวนา ประชาสังคมกับอนาคตสังคมไทย

ทวีทอง: นมัสการพระคุณเจ้า สวัสดิ์ตอนเช้านะครับ ท่านสมาชิกประชาสังคมเล็ก ๆ ที่เรามีอยู่ ในเช้าวันนี้ก็
จะเป็นการเสวนาเรื่อง ประชาสังคมกับอนาคตสังคมไทย โดยจะมีการนำเสนอบทความอยู่ 3 ชิ้น
ด้วยกัน บทความทั้ง 3 ชิ้นนี้เท่าที่ผมเข้าใจ และเท่าที่ลองอ่านผ่านเร็ว ๆ ก็เข้าใจว่าวัตถุประสงค์
คงจะเป็นบทความที่กระตุ้นให้เกิดมีการแลกเปลี่ยนในเรื่องของแนวความคิดเรื่อง ประชาสังคม
และการประยุกต์แนวความคิดดังกล่าวกับสังคมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง อนาคตสังคมไทย ฉะนั้น
ทั้ง 3 paper นี้ผมเข้าใจว่าจะมีลักษณะเหมือนเป็น working paper หรือเป็น position paper ที่
ค่อนข้างจะ personal ของทั้ง 3 ท่านและเท่าที่ทางผู้จัดได้เรียงลำดับไว้ เท่าที่ผมดูจากเนื้อหา
รู้สึกว่าค่อนข้างจะเรียงลำดับไว้อย่างมีความกลมกลืนพอสมควร paper แรกของ อาจารย์ธเนศ
โดยส่วนใหญ่แล้วพูดถึงแนวความคิดเป็นหลัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวความคิดที่อยู่ในโลกตะวันตก
แล้วก็ดูว่าตรงนั้นมีนัยยะอย่างไรบ้างต่อการพิจารณาเรื่องประชาสังคมของไทยเรา ของ
อาจารย์ธเนศ นั้นก็เข้ามามองเรื่องแนวความคิดหลัก ๆ ที่เกี่ยวข้องกับประชาสังคมที่เกิดขึ้นอยู่ใน
เมืองไทยของเรา ซึ่งตรงจุดนี้ อาจารย์ธเนศ คงจะมีข้อคิดเห็นหลาย ๆ อย่างซึ่งจะเป็นพื้นฐานที่
นำมาสู่ประเด็นว่าอาจารย์มีความคิดอย่างไรบ้าง ในเรื่องของสิ่งที่จะเคลื่อนไหวทางด้านประชา
สังคมในประเทศไทย เพราะฉะนั้นก็จะเป็นการก้าวจากความคิดในทางตะวันตกเข้ามาเป็นความ
คิดที่เป็นแบบไทยมากขึ้น แล้วจะดูว่าตรงนั้นมีนัยยะในทางปฏิบัติอย่างไรบ้าง ซึ่งก็คงจะมาสอด
คล้องกับ paper ของ คุณหมอมอซูซึ ได้เป็นอย่างดี เพราะว่า คุณหมอมอซูซึ ได้นำเสนออย่างค่อนข้าง
เป็นรูปธรรมเรื่องประชาสังคมว่าถ้าเอามาประยุกต์เข้ากับสังคมไทยแล้ว มันจะสอดคล้องกันได้
หรือไม่ อย่างไร โดยเฉพาะ area ในการศึกษาวิจัยเรื่องประชาสังคม และในการจะเป็นหรือเป็นไป
ได้น่าจะมีอะไรบ้าง เพราะฉะนั้นตรงนี้ก็จะเป็น sequence ที่มีความกลมกลืน และนำไปสู่การ
แลกเปลี่ยนกันอย่างเกิดประโยชน์มากพอสมควรทีเดียว

เนื่องจากเวลาค่อนข้างสั้นและโปรแกรมที่จัดไว้ในช่วงเช้าค่อนข้างจะ tight ค่อนข้างมาก ก็
คงต้องขอความกรุณาสำหรับทั้ง 3 paper ให้ลองใช้เวลาการนำเสนอไม่เกิน paper ละ 20 นาที
หลังจากนั้นก็คงจะให้วิทยากรอีก 2 ท่านด้วยกันคือ คุณไพบุลย์ กับ คุณหมอมอซูซึ ที่จะลอง
อภิปรายนำ เราได้พยายามที่จะเจียดเวลาให้เหลือเยอะสำหรับสมาชิกประชาสังคมที่วันนี้ได้มีโอกาส
พูด เพราะฉะนั้นถ้าวันนี้ผมบริหารเวลาได้ประสบความสำเร็จ ก็หมายความว่าอย่างน้อยเรา
สามารถสร้างประชาสังคมที่แท้จริง คือพวกเรามีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น ถ้าผมบริหาร
ล้มเหลวก็รู้สึกเป็นตัวอย่างไม่ดี เพราะฉะนั้นต้องขอความร่วมมือจากทุกท่านด้วยนะครับ ก็ขอเริ่ม
ที่ อาจารย์ธเนศ อาจารย์สุวรรณ เลยนะครับ เชิญครับ

ธเนศ: นมัสการพระคุณเจ้า ท่านคณาจารย์ ท่านผู้มีเกียรติ ก่อนอื่นผมคงจะต้องขอออกตัวสักนิดว่า จริง ๆ
แล้วไม่มีความเชี่ยวชาญและไม่มีความรู้ที่ลึกซึ้งเกี่ยวกับประชาสังคม หรือ civil society อย่างมาก
มาย แต่ด้วยความสนใจอยู่บ้าง โดยเฉพาะหลังจากที่ผมติดตามการอภิปรายทางการเมืองในสังคม
ไทย ก็รู้สึกว่าแนวความคิดเรื่องนี้ค่อย ๆ ได้รับความสนใจมากขึ้นในช่วงประมาณ 10 ปีที่ผ่านมา
แต่ว่าก็ยังไม่ได้ลงไปค้นคว้าอะไรมากมาย เพราะความรู้ที่แรก ๆ ของผมตอนที่ฟังการถกเถียง
เรื่องประชาสังคมในเมืองไทย ผมรู้สึกว่ามีความปัญหาในการตีความ ในการแปลศัพท์ เนื่องจากเราใช้

ศัพท์ภาษาอังกฤษก่อนแล้วแปลเป็นภาษาไทย เพราะฉะนั้นก็จะมีปัญหาที่จะแปล คำว่า society แปลตรงเป๊ะเลยว่า “สังคม” แต่คำว่า civil ผมเห็นวานักรัฐศาสตร์ นักหลาย ๆ ศาสตร์ ยังลงมติไม่ได้ว่าจะเอาอะไรดี ก็มีทั้ง “ประชา” “พลเมือง” ก็มี “ราษฎร” ก็มี หรืออะไรหลายอย่าง ที่ใน paper นี้ผมก็ใส่ตัวอย่างให้ดู

ขอตั้งข้อสังเกตนิดหนึ่งเท่านั้นว่า คำว่า civil มันมีนัยยะบางอย่างที่จะสอดคล้องกับของเราในความหมายของมันที่ตรงตัวคือมันหมายถึง “พลเรือน” หรือ “พลเมือง” ซึ่งผมเข้าใจว่ามาจากนัยยะทางความคิดของตะวันตก ซึ่งเมื่อย้อนกลับไปยุคสมัยกรีกโบราณ จะเกิดสิ่งที่เรียกว่า นครรัฐ หรือ city state ขึ้นมา คือการปกครองของคนกลุ่มหนึ่งที่อยู่ในเมือง แล้วผมเข้าใจว่า เรายังมีความลำบากในการทำทำความเข้าใจ หรือในการพูดกันเกี่ยวกับระบบความคิดหรือระบอบทางการเมืองต่าง ๆ ที่มีรากเหง้ามาจากตะวันตก มีปัญหาหลายอย่างและมีหลายประเด็น แต่อันหนึ่งที่ผมคิดว่าในปัจจุบันมันส่งผลชัดมาก เพราะว่ามีพัฒนาการของเราที่มีรูปแบบของตัวเมืองที่เรียก city ก็ดี หรือนครขนาดใหญ่เกิดขึ้นมา แล้วตรงนี้ผมคิดว่ามันเรียกร้องระเบียบ เรียกร้องกฎหมาย เรียกร้องอะไรหลาย ๆ อย่าง ซึ่งจะทำให้เห็นที่มาของตัวนี้ได้มากขึ้น ซึ่งการเป็น civil มันจะเกิดขึ้น แต่ในขณะที่ของตะวันตกนั้นสามารถที่จะกลับไปหาคำๆ นี้ในทางปฏิบัติมากกว่าในทางกายภาพ ผมคิดว่าความต้องการของเขามาจากความต้องการทางความคิด ทางอุดมการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น แล้วกลับไปหากรีก เอาตัวเมืองตัวที่มีชีวิตทางการเมืองในเมือง เพราะฉะนั้น civil state หรือนครรัฐ ถ้าใครเรียนประวัติศาสตร์ รัฐศาสตร์ ผมคิดว่าก็ต้องผ่าน ถ้าเจอเพลโต อริสโตเติล ตัวนครรัฐต้องมาแล้ว

ผมคิดว่าหัวใจของมันคือคนที่อยู่ในเมือง มีการปกครอง เป็นคนที่มีส่วนร่วมการเมืองอย่างสูงมาก เป็น active citizen เพราะฉะนั้นคนพวกนี้เขาจะปกครองเอง มีส่วนร่วมทางการเมือง เป็นประชาธิปไตยโดยตรง ตรงนั้นเราเรียนมาเหมือนกันหมดเลย แต่สิ่งหนึ่งที่เราไม่ได้เรียนมาก็คือว่าคนกลุ่มนี้ ถ้าเทียบในปัจจุบันก็คือ อภิสัทธินของสังคมเมือง หมายความว่าอาจจะเป็นคนส่วนน้อยไม่ใช่คนส่วนใหญ่ แล้วคนอีกจำนวนมากที่อยู่ในฐานะที่เป็นทาส เป็นข้า หรือเป็นผู้หญิง เป็นเด็ก เป็นคนที่ไม่อยู่ในข่ายที่ได้เป็นพลเมืองที่อยู่ในสังคมที่อยู่ใน city state ตัวนี้ ก็ไม่มีสิทธิในการปกครองตนเองใด ๆ ทั้งสิ้น เพราะฉะนั้นผมคิดว่าถ้าเรามองละเอียดลงไปเราจะเห็นความแตกต่างในเนื้อหาที่จะเอามาใช้ได้หรือไม่ได้อย่างไร

ผมเริ่มจากตรงนี้ เพราะว่าแนวคิดเรื่อง civil society เรื่องประชาสังคม ผมใช้คำนี้ก็แล้วกัน เพราะติดตลาดดีแล้ว ผมคิดว่าเริ่มต้นประมาณศตวรรษที่ 17 ที่มีการใช้ออกมาในการเขียนของนักคิดทฤษฎีทางการเมืองตะวันตก แล้วรากเหง้าของคำนี้มาจาก กรีก โรมัน เหมือนกัน เป็นศัพท์ที่อ้างไว้ว่า มีที่มาของการปฏิบัติทางการเมืองในชุมชน ที่มีการตื่นตัวทางการเมืองสูงอย่างที่เราพูดถึงกันในวันนี้ แต่ผลกระทบจริง ๆ ผมคิดว่าไม่มากเท่าศตวรรษที่ 17 วาดจินตนาการขึ้นมา แล้วก็เริ่มสร้าง concept อันนี้ให้มีความหมายทางการเมืองอย่างสูง ผมจะพูดให้รวบรัดลง คือจะไม่อธิบายให้ละเอียดมากเพราะว่ามีอยู่ใน paper ของผมแล้ว ก็จะดึงประเด็นใหญ่ ๆ ออกมา ผมคิดว่าอยากจะทำความเข้าใจกับความหมายก่อน คือเมื่อแรกที่นักคิดทางยุโรป ตอนนั้นอเมริกันยังไม่เกิดขึ้น ก็มีแต่ยุโรปเป็นหลัก เป็นแกนของอารยธรรมตะวันตก เริ่มคิดและใช้ศัพท์อันนี้ขึ้นมา ประชาสังคมหรือ civil society เริ่มจากงานเขียนที่ผมคิดว่าเราเห็นกันมากและคุ้นเคยกันมากคืองานของ โทมัส ฮอบบ์ และจอห์น ล็อก ซึ่งอยู่ในศตวรรษที่ 17 และต่อมาก็รุสโซ ศตวรรษที่ 18 และมีอีกจำนวนมาก จริง ๆ แล้วเราไม่ค่อยรู้เท่าไรคือ นักเศรษฐศาสตร์การเมือง เป็นพวกสก็อตติสท์ พวกสก็อตและพวกอังกฤษต่าง ๆ และคนหนึ่งที่เรารู้จักดี คือ อัดัม สมิธ กลุ่มนี้คือกลุ่มที่ใช้

concept ของ civil society มากขึ้น ที่นี้ความหมายที่เขาใช้ในยุคแรกผมก็ไม่รู้มาก่อน ความจริงหลังจากที่ได้รับมอบหมายให้ทำ paper อันนี้ ก็ต้องไปนั่งอ่านและพบว่า มันมีพัฒนาการทางความคิดหลาย ๆ อย่างที่น่าสนใจเหมือนกัน ความคิดยุคแรกที่คนพวกนั้นพอใช้ศัพท์คำนี้แล้วความหมายของเขาที่เขาวาดภาพถึง คือความหมายอันเดียวกับรัฐ หรือ state หรืออีกคำหนึ่งที่ใช้มากกว่า state ก็คือคำว่า political society ก็คือ สังคมการเมือง ถ้าไปอ่านดูของฮอบบ์ส หรือ Life Vital ของล๊อค section: City and Government จะเห็นชัดเพราะเขาอธิบายไว้ละเอียดมากกว่าทำไมเราต้องสร้างสังคมการเมืองขึ้นมา ในตอนแรกผมคิดว่า อิทธิพลหรืออิทธิฤทธิ์ของรัฐในด้านลบยังไม่มี และก็ไม่น่าจะมีเพราะช่วงศตวรรษที่ 17 หรือปลาย 17 ที่ล๊อคเขียนผมเข้าใจว่าประมาณ ค.ศ. 1960 รัฐประชาชาติที่เป็นต้นแบบของรัฐสมัยใหม่ และเป็นรัฐที่เป็นประชาธิปไตย มีระบบแบ่งแยกอำนาจต่าง ๆ ยังไม่เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปเป็นร่าง อังกฤษเองก็เริ่มเห็นว่ามีอำนาจจำเป็นต้องมีการคานอำนาจกันขึ้น สงครามการเมืองในอังกฤษปี 1640 มีการตัดหัวพระเจ้าชาร์ล เป็นครั้งแรกที่อำนาจสูงสุดของกษัตริย์ถูกท้าทาย และพบว่าทางออกต่อไปคือ จะต้องมาสร้างดุลอำนาจกัน ไม่งั้นก็ต้องผลัดกันฆ่าคนละครั้ง และก็คงไม่สนุกเท่าไร เพราะฉะนั้นแนวคิดเรื่องรัฐ สำหรับคนพวกนั้นยังมองว่าเป็นสิ่งที่ดี เป็นสิ่งที่น่าจะมีประโยชน์ และประโยชน์ที่สำคัญก็คือเป็นเครื่องมือหรือเป็นองค์กรที่จะทำให้คนที่อยู่ในรัฐตอนนั้นได้รับเป้าหมายหรือเจตนารมณ์ที่ต้องการในการเป็นพลเมือง ในการเป็นคนของรัฐที่พวกเขาเข้าใจ

ที่สำคัญก็คือ concept เรื่อง civil society นี้ นอกจากความหมายทางการเมืองคือ เป็นปริณิชนของพลเมืองที่มีความตื่นตัว มีบทบาทเข้าร่วมทางการเมือง อีกความหมายหนึ่งซึ่งอาจจะป็นนัยยะที่รองลงมาและซ่อนอยู่ด้วย อาจารย์ยอเนก เคยพูดถึงในบทความความวุ่นวายที่ลัทธิให้สัมภาษณ์เรื่องประชาสังคมไปก็คือ ความหมายที่เกี่ยวกับความเป็นอารยธรรม civilize society ความเป็นอารยธรรมก็คงมีนัยยะของความเจริญและความเหนือกว่า แต่ที่สำคัญอันหนึ่งก็คือว่าอะไรที่เป็นตัววัดความเหนือกว่า ผมคิดว่าพอหลังจากประเทศไทยหรือสยามเริ่มปฏิรูปประเทศในสมัยรัชกาลที่ 5 ประมาณปลายศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา ผมคิดว่าเราเริ่มใช้คำว่า อารยธรรม ศิวิไลซ์กันมากแต่ลองตามกลับไปว่า ตอนที่ประเทศไทยรับคำว่า ศิวิไลซ์ แล้วก็คำว่า อารยธรรม เข้ามานั้น เราคิดถึงอะไร อะไรคือเนื้อหาของตัวนั้น ผมไม่ตอบตรงนั้นละครับ แต่ว่าในสมัยที่นักคิดตะวันตกเขาคิดถึง civilize society แล้วก็นัยยะเกี่ยวกับความเป็นอารยธรรมของเขาในสังคมแบบนั้น เนื้อหาที่สำคัญของความเป็นอารยธรรมก็คือ หมายความว่า สังคมจะต้องจัดการหรือวางความสัมพันธ์ของคนในสังคมบนการปกครองหรือบนกฎหมาย ระบบกฎหมาย ไม่ใช่วางความสัมพันธ์ของคนอยู่บนอำนาจของคน ๆ เดียว หรือความปรารถนา ความต้องการของคน ๆ เดียวเท่านั้น เราอาจจะบอกว่าเรามีกฎหมายเหมือนกัน คราสามดวงก็มีมาแต่ครั้งโบราณ แต่ผมเข้าใจว่าระบบกฎหมายที่นักคิดอย่าง จอห์น ล็อก พูดถึงนั้น เป็นกฎหมายที่ตราขึ้นมาด้วยเจตจำนงของคนที่เป็นพลเมืองหรือเป็นประชาชน และก็ไม่ใช่ตราด้วยประเพณี หรือไม่ได้ตราขึ้นมาด้วยสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่บอกว่าเราจะต้องมีกฎหมาย แล้วก็เกิดขึ้นมาโดยอัตโนมัติ แต่ว่าเป็นกฎหมายสมัยใหม่ ที่จะต้องมีการถ่วงถ่วง มีการถ่วงขึ้นมาสร้างขึ้นมา แล้วก็ปฏิบัติใช้อย่างเสมอหน้า ซึ่งทั้งหมดนี้ ผมไม่คิดว่าเกิดขึ้นวันเดียว แต่ค่อย ๆ ผ่าน ไขว่ระยะเวลาเป็นศตวรรษ อาจจะเป็นหลายสิบปี กว่าจะบรรลุทั้งหมดนี้ ระบบกฎหมายที่เรียกว่าหลักนิติธรรมที่เราพูดกันในปัจจุบันนี้ แต่ก็คือจุดมุ่งหมายที่มันเริ่มก่อตัวขึ้นมาตั้งแต่แรกก็เริ่มพูดถึงความเป็นอารยธรรม ก็คือจะต้องมีการปกครองที่อยู่บนระบบกฎหมาย แนวคิดเรื่อง civil society แบบแรกนั้นหมายถึง สังคมการเมือง หมายถึงคนที่ร่วมการเมืองต่าง ๆ นั้น มีกฎหมายปกครองใช้กันมา

ผมคิดว่าถึงประมาณศตวรรษที่ 19 พอปลาย 18 ไปแล้วจะเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในยุโรป จะเกิดการปฏิวัติในสหรัฐอเมริกาปี 1776 ในฝรั่งเศส ปี 1789 ผมคิดว่าตอนนั้นแหละรัฐประชาชาติตัวใหม่จริง ๆ เริ่มเกิดขึ้นและพอเกิดขึ้นมาแล้วจะมีอำนาจรัฐตัวใหม่ตามขึ้นมา ซึ่งบัดนั้นผมคิดว่านักคิดรุ่นแรกคงสูญสลายไปหมดแล้วคงไม่มีใครตามมาวิเคราะห์ต่อว่าเกิดอะไรขึ้น คนรุ่นต่อไปก็ต้องรับช่วงที่วิเคราะห์ต่อไป ศตวรรษที่ 19 สิ่งที่รัฐรูปใหม่เกิดขึ้น ไม่ใช่เกิดแต่เฉพาะตัวระบบกฎหมาย ตัวระบบการเมืองเท่านั้น แต่สิ่งที่ตามมากับรัฐประชาชาติแบบใหม่คือระบบเศรษฐกิจการเมืองที่เรียกว่า ระบบทุนนิยม ซึ่งมาพร้อมกับระบบตลาด พลังเศรษฐกิจซึ่งเข้าไปแทรกแซงทุกปริมณฑล ผมคิดว่าตัวนี้ได้เปลี่ยนโฉมหน้าของรัฐอันใหม่ของตะวันตกที่เกิดขึ้นออกไป

และสิ่งที่นักคิดรุ่นต่อมาพบก็คือว่า จะต้องวิเคราะห์ใหม่แล้วว่า บัดนี้รัฐได้ทำหน้าที่เป็นอุดมการณ์แบบแต่ก่อน มีความซับซ้อนมากขึ้น นักคิดที่เสนอแนวคิดใหม่ด้วยการแยกประชาสังคมหรือ civil society ตัวนี้ออกจากรัฐ คือไม่ใช่สิ่งเดียวกันแล้ว เหมือนกันไม่ได้แล้ว ก็คือ เฮเกล ที่เป็นนักปรัชญาเยอรมัน แนวคิดของ เฮเกล ที่มองประชาสังคม ก็คือเขามองว่ามันเป็นปริมณฑลของชีวิตทางจริยธรรม เขาใช้คำว่า ethical life ดังนั้นผมก็แปลว่าอารยธรรมไปพลาง ๆ แต่ผมคิดว่าอารยธรรมในความหมายของ เฮเกล มากกว่าศีลธรรม มันมากกว่าเรื่องศาสนา แต่คิดว่าจะมีลักษณะของศาสนาที่เป็นแบบวิทยาศาสตร์เพราะว่าตอนนั้นในตะวันตกเริ่มเกิดกระบวนการ คือศาสนาคริสต์เคยถูกท้าทายมาตั้งแต่ มาร์ติน ลูเธอร์ นำขบวนการ reformation เกิดโปรเตสแตนท์อะไรต่าง ๆ ขึ้นมา แล้วหลังปฏิวัติอเมริกาก็ประกาศแยกรัฐกับศาสนาออกจากกัน ห้ามเข้ามามีอิทธิพลต่าง ๆ มีความหวาดกลัวทางศาสนาซึ่งมีอิทธิพลทางการเมืองสูงมาก ทางฝ่ายศาสนาเองก็ต้องพยายามปรับปรุงตัวเอง เกิดศาสนาที่อิงสังคมสมัยใหม่มากขึ้น ผมคิดว่า concept เรื่อง natural religion หรือที่แปลว่าศาสนาธรรมชาติก็เกิดขึ้น มีนักคิดทางศาสนจักรที่เสนอแนวคิดทางศาสนาที่สามารถจะอธิบายโลกที่เปลี่ยนไปได้ เพราะฉะนั้น ethical life ก็จะเป็นบริเวณที่ เฮเกล ให้สังคมประชาอยู่ตรงนั้น แล้วมันอยู่ตรงไหน แก่ก็บอกว่ามันอยู่ระหว่างที่เรียกว่า สถาบันครอบครัวกับรัฐก็น่าสนใจมากกว่า เฮเกล ดึงครอบครัวเข้ามาเป็นตัวแทนของเอกชน ก่อนที่จะไปหาสังคมตัวใหญ่ เขาจะกลับไปหาครอบครัวก่อน ผมพยายามจะอธิบายว่ามันมีความหมาย มีนัยยะอย่างไร และอันหนึ่งก็คือเขาเห็นว่าเพื่อที่จะแยกให้ชัดเจนระหว่างความแตกต่างระหว่างเอกชนกับรัฐ เขาบอกว่าอย่างครอบครัวซึ่งความสัมพันธ์ในครอบครัวเป็นความสัมพันธ์ที่วางอยู่บนเชิงส่วนตัว เชิงนัยยะและที่สำคัญเป็นเรื่องของความรัก ความเข้าใจ ไม่ใช่เรื่องของเหตุผล ไม่ใช่ rational relation มาหาเหตุผลกัน มันต้องมีความรักความเข้าใจกัน มันถึงจะเกิดอันนั้นขึ้นมา ส่วนรัฐ ตรงกันข้าม รัฐไม่ต้องหรือจะต้องก็ได้แต่ไม่ใช่เป็นหลัก หลักของมันคือ ความสัมพันธ์ของรัฐต้องวางอยู่ในความเป็นเหตุเป็นผล ตัวนั้นเป็นหลัก เพราะฉะนั้นถ้า 2 ขั้วมันไปไม่รอด เฮเกล บอกว่า ไร้ประชาสังคมของแกจึงมีบทบาทอยู่ตรงนี้ civil society ของแกรวบรวมเอาอิทธิพลทั้งหมดของระบบตลาด รวมเอารัฐที่มีการเผชิญหน้ากันในตอนนั้นออกมา เพราะฉะนั้นแกก็เสนอบทบาทของคนที่สามารถจะเข้าร่วมและพัฒนา คือสิ่งที่ เฮเกล ให้ความสำคัญ พอได้เป้าหมายตรงนี้แล้ว เขายังบอกว่าคนจะต้องยกระดับตัวเองโดยผ่านการศึกษา การศึกษาเป็นเรื่องใหญ่มากในความคิดปรัชญาของคนพวกนี้และรุ่นก่อนก็ตาม เพื่อจะทำให้สมาชิกในประชาสังคมมีความเข้มแข็ง การพัฒนาไปสู่เป้าหมายอันนั้นได้ก็ต้องผ่านการศึกษา ผมคิดว่าจุดที่เป็นจุดอ่อนที่สุดของ เฮเกล ก็คือ การที่หาจุดจบของพัฒนาการของสังคมหรือของประชาสังคมหรือของคนในสังคม มันต้องไปสู่จุดที่สมบูรณ์ ซึ่งความสมบูรณ์ของแกคือ การบรรลุถึงเสรีภาพ absolute freedom ไปเลย ผมคิดว่ามันคล้ายของเราที่เรียกว่าหลุดพ้นก็ได้ แก่บอกว่ามันจะต้องมีองค์กรหรือสถาบัน องค์กรใหญ่ที่จะต้องช่วยนำ

พัฒนาการนี้ไป ตรงนี้เป็นจุดที่ เฮเกล ถูกโจมตีอย่างมาก คือแกฝากความหวังไว้กับรัฐ เป็นจุดจบที่เรียกว่าพลิกความคาดหมาย งานของ เฮเกล ส่วนใหญ่ที่บัดนี้คนยังรับได้ก็คือการวิเคราะห์ในช่วงแรก แต่ช่วงจบนี้ก็ไม่ค่อยมีคนอ่านมา สาเหตุสำคัญของคนอ่านก็คือ คาร์ล มากซ์ ได้วิพากษ์จุดจบของแกพังไปเสียก่อน จนบัดนี้จุดนั้นก็ยังไม่โผล่ขึ้นมา ก็คงไม่ต้องพูดถึง เพราะนับจากนั้นรัฐของ เฮเกล ก็ไม่เคยสร้างบทบาทที่เป็นอุดมคติให้กับใครขึ้นมาได้จนถึงปัจจุบัน แนวคิดเรื่องนี้ต่อมาคือ มากซ์ ซึ่ง civil society สำหรับมากซ์ ไม่มีความหมาย

ไปถึงกลางศตวรรษที่ 19 การต่อสู้และพลังของระบบทุนนิยมจะมีอิทธิพลมาก เกิดระบบล่าอาณานิคม แล้วก็นำไปสู่ระบบจักรวรรดินิยม เพราะฉะนั้นมองว่า civil society อยู่ภายใต้ระบบกรรมสิทธิ์ส่วนตัว private property และรัฐทุนซึ่งอาศัยระบบตลาดต่างๆ ครอบงำที่เราจัดการกับตัวนี้ไม่ได้สังคมก็จะอยู่ภายใต้อิทธิพลใหญ่นั้น เพราะฉะนั้นฝ่ายซ้ายทั้งหมดที่ผ่านมา รวมทั้งไทยด้วย จะไม่พูดถึง concept เรื่อง civil society เลย จนหลังจากกำแพงเบอร์ลินพังไปแล้วถึงได้ฟื้นคืนชีพมาตอนนี้ แต่ว่าช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 มีนักคิดอีกคนของอิตาลี คือ Gramsci ซึ่งรื้อฟื้นความคิดเรื่อง civil society ขึ้นมา ผมคิดว่าที่เราใช้อยู่ตอนนี้มีความละม้ายใกล้เคียงกับแนวคิด civil society ที่ Gramsci ใช้พอสมควร Gramsci เอาส่วนหนึ่งของความคิดของ เฮเกล มาแล้วแกก็กลับไปหายยุคแรกๆที่มองว่า civil society เป็นส่วนหนึ่งของรัฐ กลับไปสู่รัฐก็ได้ แต่เนื้อหาของมันอยู่ที่ประชาสังคมตัวนี้ซึ่งเป็นบริเวณปริมาตรที่มีการต่อสู้ทางวัฒนธรรมเป็นหลัก เป็น cultural politic ในความคิดของ Gramsci ประชาสังคมเป็นอาณาบริเวณการต่อสู้กันในการเมืองทางวัฒนธรรม แล้วตรงนี้เป็นที่ที่รัฐจะให้สถาบันทางศาสนา โรงเรียน ฯลฯ เข้ามาสร้างสิ่งที่ Gramsci เรียกว่า Hegemony เหนือสังคม เพราะ Hegemony หมายความว่าเหนือกว่า หรือครอบงำทางความคิด ซึ่งจะเป็นพัฒนาการขั้นสูงสุดทางวัฒนธรรมของชนชั้นปกครองที่มีเหนือสังคม แต่เขาก็มองว่าในเวลาเดียวกันบริเวณ civil society เป็นที่ที่คนต้องการจะต่อต้านหรือท้าทายการครอบงำของรัฐในทางวัฒนธรรม ก็สามารถทำได้ในจุดนี้ ตรงนี้ก็จะเป็นการต่อสู้ที่บางคนเรียกว่า การช่วงชิงการตีความ หรือการให้ความหมายทางวัฒนธรรมต่อสิ่งที่เกิดขึ้นในสังคมว่าคืออะไร มาถึงปัจจุบันเราคงเห็นแล้วว่า concept นี้ กลับเข้ามาอย่างมีชีวิตแน่ ๆ เพราะหลังจากกำแพงเบอร์ลินพังทลายลงแล้ว ก็มีลักษณะคือ แนวคู่ขนานกับรัฐไปเลย เพื่อที่จะไม่ใช่ช่วงชิงเฉพาะแบบที่ Gramsci ว่า แต่มีลักษณะของการ active การไปสร้างใหม่อะไรต่างๆ เข้าไป แล้วผมก็คงทิ้งไว้ตรงนี้ และคิดว่าคงมีโอกาสพูดคุยต่อไป ผมก็จบเพียงเท่านั้นละครับ ขอบคุณครับ

ทวีทอง: ขอบคุณครับ อาจารย์ธเนศ ต้องแสดงความเห็นใจกับอาจารย์ด้วยนะครับ เพราะว่าเรื่องมันยาก และก็มีความละเอียดที่ลึกซึ้งมากพอสมควร พูดในเวลา 20 นาทีนี้คงไม่ง่าย โดยสรุปผมคิดว่าอาจารย์ธเนศ ชี้ให้เห็นแนวความคิดเรื่องประชาสังคมเป็น 2 ส่วนที่เกี่ยวข้องกันมาก คือระหว่างประชาชนและสังคม ซึ่งผมมองว่าเป็นเรื่องเดียวกัน เพราะฉะนั้นเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนและสังคม กับ state ซึ่งก็มีการเปลี่ยนแปลงกันมาตลอดนั้นขึ้นอยู่กับภาวะวิสัยที่เป็นจริง ในด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ตรงจุดนี้ผมคิดว่าคงจะเปิดประเด็นให้เห็นว่า จริง ๆ แล้วทุกวันนี้เราพูดถึงประชาสังคม เราคงต้องเรียนรู้จากในอดีตที่ผ่านมาว่ามีการพูดถึงประชาสังคมในความหมายอย่างไร เป็นเครื่องมือในการเมือง เครื่องมือในการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างไร แต่ทั้งหมดนี้ไม่ใช่เป็นอมตะ มันมีการเปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ตามสภาพความเป็นจริงที่เปลี่ยนแปลงไป เพราะฉะนั้นตรงนี้เป็นเรื่องสำคัญ น่าจะเข้าใจร่วมกัน เราก็จะก้าวเข้ามาสู่ยุคที่เป็นปัจจุบันมากขึ้น ใน paper ของ อาจารย์ธเนศ เชิญ อาจารย์ธเนศ เลยครับ

อเนก: นมัสการพระคุณเจ้า เรียนท่านอาจารย์หมอประเวศ และชาวสมาชิกประชาสังคมทุก ๆ ท่านนะ ครับ ที่จริงอ่านจากที่ผมเขียนเอาไว้ว่าจะดีกว่าที่ฟังผมพูด ทั้ง ๆ ที่ผมคิดว่าที่ผมเขียนก็ไม่ดีเท่าไร แต่ก็เขียนจนเสร็จจนได้ ผมเขียนเหมือนกับคิดดัง ๆ นะครับ ก็ไม่ได้รอบคอบหรือไตร่ตรองอะไร มาก แต่ต้องการจะเขียนสิ่งที่คิดได้ในระดับหนึ่งออกมาก่อน และในนั้นผมก็เขียนพาดพิงถึงแนว คิดหลาย ๆ แนวคิดรวมทั้งแนวคิดเรื่องวัฒนธรรมชุมชนด้วย ซึ่งก็มีทั้งส่วนที่ผมเห็นด้วยและส่วน ที่ผมไม่เห็นด้วย แต่ผมเข้าใจว่าสมาชิกที่อยู่ในที่นี้ส่วนใหญ่ก็เป็นแนววัฒนธรรมชุมชน หรือเป็น แฟนของวัฒนธรรมชุมชนไม่มากก็น้อย อาจจะไม่ค่อยชอบใจในบางอย่างที่ผมเขียน ก็เรียนด้วยความเคารพว่า ที่จริงแล้วผมก็เป็นแฟนวัฒนธรรมชุมชน ก็ชอบมาก และหลายอย่างที่ผมคิดก็ คล้ายกับวัฒนธรรมชุมชนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าคิดถึงว่าจะเอาไปทำแล้วก็แทบไม่ต่างกัน นี่ก็ เป็นสิ่งที่ผมคิดว่านักวิชาการอาจจะต้องเรียนรู้ คือเวลาเขียนเป็นหนังสือหรือเป็น sheet แล้ว เรา โดยอาชีพจะเป็นเรื่องความแตกต่างของความคิดของเราจากคนอื่น จุดขายหรือจุดเด่นของเราคือ การจะบอกว่าเราคิดไม่เหมือนคนอื่น แต่ผมพบว่าเวลาที่จะต้องเคลื่อนไหวหรือว่าเราจะต้องทำ แล้ว ที่เวลาเขียนไม่เหมือนกัน เวลาทำไม่เห็นจะต่างกันสักเท่าไร เพราะไม่ค่อยจะมีอะไรจะแตก ต่างกันมากนักโดยเฉพาะเมื่อมาถึงเรื่องที่เป็นการปฏิบัติมันต้องหาพวกให้มาก ๆ หากำลังให้ มาก ๆ และอีกอย่างในทางการปฏิบัติหลายอย่างจริง ๆ แล้วก็ทำไม่ค่อยจะได้ ต้องถอยลงมาขั้น หนึ่ง เพราะฉะนั้นหลาย ๆ อย่างมันก็คล้ายกันมาก

เมื่อได้รับเชิญให้มาพูดเรื่องนี้ก็มาด้วยความรู้สึกที่ดีใจ แต่ก็แปลกใจไปพร้อม ๆ กันไปด้วย เพราะชาววัฒนธรรมชุมชนนั้นเท่าที่ผมเข้าใจ ก็เป็นท่านที่เห็นอกเห็นใจ และให้ความสนใจกับภาค ชนบทกับเกษตรกรรม และก็ชอบความเป็นไทย แล้วก็มองอดีตด้วยความรู้สึกที่ดี ซึ่งหลายสิ่ง หลายอย่างผมคิดว่าดี แต่ว่า concept เรื่องประชาสังคม civil society หรืออารยสังคม ในความ เห็นผมมันเป็น concept ของเมือง เป็น concept ของคนที่มีความต้องการที่จะเป็นพร้อม ๆ กัน ด้านหนึ่งก็เป็นปัจเจกชน อีกด้านหนึ่งก็เป็นสมาชิกของประชาสังคม คือเป็นทั้งมีความเป็นตัวของ ตัวเองด้วย ขณะเดียวกันความเป็นตัวของตัวเองก็สามารถที่จะคิดถึงส่วนรวม และร่วมประกอบ กิจการที่เป็นของส่วนรวม เป็นของกลุ่มก้อน เป็นของหมู่คณะได้ด้วยในเวลาเดียวกัน เป็นแนวคิด ที่พยายามจะประสานทั้ง 2 ส่วนเข้าด้วยกัน ก็มองว่าหลังจากพันยุคกลางมาแล้ว คนก็เริ่มรู้สึก โดดเดี่ยวและเหงาหงอย แต่มันก็ติดตรงที่ทำให้เป็นตัวของตัวเอง หลุดออกจากพันธนาการ หลุด ออกจากแรงกดดันของประเพณี ของครอบครัว ของชุมชน ซึ่งความคิดของคนที่พูดเรื่องประชา สังคมในเวลานั้น ก็รู้สึกว่าเป็นทรรฆอย่างหนึ่ง คือมันทำให้คนไม่เป็นอิสระ ไม่เป็นตัวของตัวเอง ไม่มีความเป็นปัจเจกชนของตนเองออกมา แต่หลังจากที่เขาหลุดออกมาเป็นปัจเจกชนสักระยะ หนึ่งก็เกิดความรู้สึกโหยหา อยากจะหาชุมชน อยากจะหาสังคม อยากจะหาความเป็นกลุ่มเป็น ก้อน เป็นหมู่คณะ มีความสมานฉันท์เกิดขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง ก็ได้เกิดแนวความคิดเรื่องประชาสังคม ขึ้นมา เพราะฉะนั้นแนวความคิดเรื่องประชาสังคมก็ไม่ได้ทั้งความคิดเรื่องปัจเจกชนนิยมถ้าตีความ แบบเสรีนิยม งานของนักเขียนใหญ่ ๆ นักคิดใหญ่ ๆ ไม่ว่าจะเป็น เฮเกิล, คาร์ล คือทำอย่างไรจะ ประสาน 2 ส่วนนี้เข้าด้วยกัน สิ่งที่ดีของสมัยใหม่ที่ต่อต้าน วิพากษ์ โจมตี ความคิดของยุคกลาง ความคิดของสมัยเก่า ความคิดอนุรักษ ในขณะเดียวกันก็ยังจะพยายามที่จะรักษาสິงที่ดีของความ คิดที่ตนเองได้วิพากษ์ หรือได้โจมตีไปแล้วให้ได้

เมื่อสักครู่นี้ก่อนเริ่มรายการ ผมคุยกับ อาจารย์ธเนศ ท่านได้บอกวก่อนปี 1600 แนวคิด เรื่องประชาสังคม หรือ civil society ไม่ปรากฏในตะวันตกเลย มาปรากฏในช่วง 1600 กว่า ๆ จากงานของจอห์น ล็อก แล้วที่พูดชัดว่าเป็น civil society ที่แยกออกจากรัฐ แยกออกจาก state ก็

คือ เฮเกล กับ scotist enlightenment พวกอดัม สมิธ, อดัม เฟิร์กูสัน ก็เป็นประชาสังคมในความหมายที่แยกออกจากรัฐ ถ้ามองว่าทำไมมันถึงเกิดความคิดเรื่องประชาสังคม เข้าใจว่าส่วนหนึ่งเป็นการตอบสนองแนวคิดเรื่องรัฐซึ่งแต่ก่อนก็ไม่มีเหมือนกัน สังคมฝรั่งแต่เดิมในยุคกลาง รัฐกับสังคมมันแยกกันไม่ออก มีการปกครอง แต่คนที่ปกครองนั้นก็ปกครองแบบเป็นเจ้า เป็นขุนนางปกครอง มีองค์กรปกครอง แต่ไม่เรียกตัวเองว่ารัฐ ไม่แยกตัวออกจากรัฐ และก็ไม่มีสิ่งที่เรียกว่า อธิปไตย ซึ่งเป็นอำนาจที่รัฐ อำนาจสาธารณะที่รัฐผูกขาดไว้แต่อย่างเดียวแยกออกจากสังคม ไม่มีที่รัฐกับสังคมใช้อำนาจอธิปไตยร่วมกันเป็นสังคมพหุนิยม ซึ่งทั้งรัฐและสังคมแบ่งอำนาจกัน รัฐซึ่งเป็นเจ้าผู้ปกครองเป็นขุนนาง เพียงแต่มีอำนาจบางอย่างเหนือกว่าเท่านั้น แต่ไม่ได้ผูกขาดอำนาจทั้งหมดไว้ เมื่อเกิดความคิดเรื่องรัฐขึ้นมาประมาณปี 1400-1500 และก็เกิดรัฐขึ้นมาจริง ๆ คือเริ่มเกิดรัฐ สมบูรณาญาสิทธิราชขึ้นมาจากยุคกลาง ซึ่งเป็นการปกครองแบบศักดินานิยม ก็มีรัฐที่มีขอบเขตชัดเจนเกิดขึ้นมาพร้อมแนวคิดเรื่อง อธิปไตย (sovereignty) คือรัฐมีอำนาจผูกขาดกิจการสาธารณะไว้แต่ผู้เดียว เรียกว่า อำนาจอธิปไตย ความคิดเรื่องอำนาจอธิปไตย ก็ยังมีอยู่ทุกวันนี้ในสังคม รวมทั้งในความคิดของนักกฎหมายจำนวนมาก ทั้ง ๆ ที่ในหลายวงการก็เปลี่ยนไปแล้วแต่ว่าพวกนี้ก็ยังคิดถึงรัฐ แบบผู้มีอำนาจอธิปไตยอยู่อีก

อีกประเด็นหนึ่งก็คือ มาถึงยุค 1800 กว่า ๆ ความคิดของ เวเบอร์ เรื่องรัฐคืออำนาจผูกขาด มีอำนาจการใช้ความรุนแรงทั้งหมดไว้ในตัว ใช้คำว่าผูกขาดคือ มีแต่ผู้เดียว ฉะนั้นไม่ว่าจะมองจากแนวคิดเรื่องอธิปไตย หรือแนวคิดเรื่องอำนาจในการผูกขาด อำนาจที่ใช้ความรุนแรงไว้กับตัวแต่ผู้เดียว อันใดอันหนึ่งก็ตาม ถือเป็นแนวคิดเรื่องรัฐ เมื่อมีแนวคิดเรื่องรัฐที่แยกตัวออกจากสังคมก็เลยเกิดแนวคิดเรื่องประชาสังคมขึ้นมาเป็นปฏิกิริยาตอบโต้ เกิดแนวคิดเรื่องรัฐ ประมาณปี 1400-1500 ก็เกิดความคิดเรื่องประชาสังคมตามขึ้นมาในปี 1700-1800 ที่นี้ก็มาคิดต่อว่าทำไมเมืองไทยเพิ่งมาคิดเรื่องประชาสังคม เป็นเพราะว่าความคิดเรื่องรัฐของเราชัดเจนขึ้น เราเริ่มเข้าใจเรื่องรัฐชัดเจนมากแล้ว ก็เลยเกิดความคิดเรื่องประชาสังคมตามขึ้นมา เกิดความรู้สึกที่ได้สัมผัสกับรัฐและรู้สึกมีคำว่ารัฐจริง มีอำนาจผูกขาดตามกฎหมายที่ไว้ทั้งสองกฎชัดเจน แยกตัวเองออกจากสังคมค่อนข้างชัดเจน จึงได้เกิดความรู้สึกหงุดหงิด รำคาญ เบื่อหน่าย บางครั้งก็ท้อแท้ และก็หมดหวังในรัฐนั้น จึงเกิดความคิดเรื่องประชาสังคมขึ้น

สำหรับแนวคิดในทางวิชาการ ทางรัฐศาสตร์เองคือประมาณปี 1980 หรือ 10 กว่าปีที่ผ่าน มา ความคิดเรื่องรัฐดังกล่าว ในวงวิชาการอังกฤษและอเมริกัน ไม่ชอบพูดคำว่า รัฐ แต่พูดคำว่า รัฐบาล ไม่ยอมรับว่ามีรัฐในความหมายที่ผูกขาดอำนาจไว้แต่เพียงผู้เดียว แยกออกจากสังคมแบบนี้ แต่ในที่สุดก็ยอมรับว่ามี หลังจากนั้นมา ก็ตามด้วยความคิดเรื่องประชาสังคมซึ่งชัดเจนมากขึ้นเรื่อย ๆ เมื่อเกิดความคิดเรื่องรัฐชัดเจนขึ้นมาน่าจะแปลว่าความคิด การกระทำ ปรากฏการณ์ของรัฐใกล้จะสิ้นสุดลงเหมือนกัน คือเมื่อไรก็ตามเมื่อความคิดของเราต่อเรื่อง ๆ หนึ่งค่อนข้างจะชัดเจนแล้ว นักปราชญ์บอกว่า มันเป็นสัญลักษณ์ว่ามันใกล้จะหยุดลงเหมือนกัน

สำหรับสังคมไทย ประชาสังคมไม่ได้ก่อตัวขึ้นในความหมายที่เราใช้กันทุกวันนี้ มันก่อตัวในตะวันตกแล้วกระแสล่าสุดก็เป็นกระแสที่พูดถึงเรื่องประชาสังคมในยุโรปตะวันออกที่ต่อต้านรัฐ และครอบงำสังคมทั้งหมดไว้ ซึ่งไม่ค่อยแตกต่างจากวัฒนธรรมชุมชนมากนัก วัฒนธรรมชุมชนหรือชุมชนที่เราว่าไว้เป็นแนวคิดเรื่องความต้องการที่จะให้ภาคสังคมมีบทบาทของตัวเอง ทำอะไรด้วยตัวเองมาก และฝากความหวังของสังคมที่ได้อยู่ที่ว่าการมีรัฐที่ดี กระทั่งไม่คิดว่าอันนั้นเป็นสิ่งที่สำคัญ หากแต่คิดว่าจะต้องทำยังไงที่จะพึ่งตนเองได้ ทำอะไรให้ได้ ประชาสังคมก็แบบนั้น คือเป็นความคิดที่ต่อต้านรัฐบาลเยอะ รัฐบาลที่จู้จี้จ้าน รัฐบาลที่มีอะไรมากมายนัก ไม่ชอบรัฐบาลแบบนั้น

อยากให้การแก้ไขสิ่งต่างๆในสังคมเป็นไปโดยสังคมเองให้มาก ซึ่งก็เป็นสิ่งที่คนไทยเข้าใจยาก เพราะคนไทยชอบรัฐบาลที่ดี อยากมีรัฐบาลที่ดี ที่ไม่สบายใจทุกวันนี้ก็เพราะรัฐบาลมันไม่ดี อยากให้รัฐบาล active ทำโน่นทำนี่ ตัวผมเองก็เหมือนกันเวลาเห็นอะไรไม่ดี ผมก็จะคิดถึงว่ารัฐบาลน่าจะทำโน่นทำนี่ หรือทำไมรัฐบาลไม่ทำไอนั้นแต่ไปทำไอนี้ รัฐบาลทำไมทำไอนั้นไอนี้โดยไม่มีความสามารถ อย่างไม่ซื่อสัตย์สุจริต ก๊วนอยู่แบบนี้ แนวคิดเรื่องวัฒนธรรมชุมชนหรือชุมชน หรือเรียก civil society ทำให้มองอีกอย่างหนึ่งว่ามันไม่ต้องการแค่ good government มันน่าจะเป็น less government ด้วย คืออย่าทำอะไรมากเกินไป อยู่เฉย ๆ บ้าง แต่ว่าเขาไม่ปฏิเสธเรื่องการจัดการปัญหาส่วนรวม ก็มีคำว่า governance ขึ้นมาแทนคำว่า government คือมี slogan ใหม่ว่า less government, more governance คือให้รัฐบาลยุ่งให้น้อยลง แต่ให้สังคมหรือสังคมร่วมกับรัฐแก้ปัญหาให้มากขึ้น ไม่ใช่รัฐทำแต่เพียงผู้เดียวอย่างเดียวเหมือนแต่ก่อน

อีกอย่างหนึ่ง คือคำสองคำที่เอาไปปนกันไม่ได้ คือประชาสังคมกับประชาธิปไตย ประชาธิปไตยที่เราพูด ๆ กัน เรากำลังจะปฏิรูปอะไรกัน ก็เป็นการพูดถึงรัฐประชาธิปไตยเสียมาก ส่วน civil society ชี้ให้เห็นว่าประชาธิปไตยในอีกความหมายหนึ่ง ไม่ได้หมายถึงการเลือกตั้ง ไม่ได้หมายถึงเสียงส่วนใหญ่ แต่หมายถึงเขตสุขภาพสังคมเป็นหลัก และให้ภาคสังคมชี้นำและกำกับภาครัฐ เพราะฉะนั้นถ้าหากอุดมการณ์เรื่องภาคสังคมไม่ขึ้นมาเป็นใหญ่แล้ว ยังเป็นอุดมการณ์เรื่องภาครัฐขึ้นมาเป็นใหญ่ ก็จะเป็นรัฐประชาธิปไตย แต่ยังไม่เป็นประชาธิปไตยเพราะสังคมเองยังไม่เป็นประชาธิปไตย สังคมยังขาดความรู้สึกที่เป็นประชาสังคม ผมเคยพูดในบางที่ไปแล้ว คนที่อยู่ในสังคมที่อยู่ในรัฐประชาธิปไตยบางที่ก็ไม่ได้ตระหนักเท่าไรว่าตัวเองไม่ได้อยู่ในสังคมที่เป็นสังคมประชาธิปไตยด้วย อย่างผมไปอยู่สิงคโปร์นานพอสมควร ผมยังรู้สึกว่านี่เป็นรัฐประชาธิปไตย มีการเลือกตั้ง มีการฟังเสียงส่วนใหญ่ มีรัฐประหาร ฯลฯ แต่ถ้าถามว่าประชาสังคมในสิงคโปร์เข้มแข็งมั๊ย ตอบว่าอ่อนแอที่สุด คนสิงคโปร์จะรวมกลุ่มอะไรเป็นกลุ่มเป็นก้อน เป็นสมาคมไม่ได้ ถ้าสมาคมจะรวมตัวเป็นกลุ่มเป็นก้อน ตัวเองจะต้องเป็นตัวแทนของกลุ่มก้อนนั้น ๆ เช่น ถ้าเป็นสมาคมที่ต้องสู้เพื่อคนพิการต้องเป็นคนพิการมารวมตัวกัน และพูดเรื่องคนพิการเท่านั้น ไปพูดเรื่องอื่นไม่ได้ คือพยายาม 1) ดึงให้คนอยู่เป็นปัจเจก 2) อยู่เป็นครอบครัว 3) ถ้าจะรวมกลุ่มกันก็รวมกลุ่มแบบอยู่กันเป็นชอกเป็นมุม ไม่มารวมกันเป็นขบวนการทั้งหมด แต่ถ้าเป็นประชาสังคม ก็มีความหมายว่าขบวนการทั้งหมดด้วย นอกจากนั้นคนสิงคโปร์ไม่ค่อยรู้ตัวและไม่ค่อยรู้สึกอัดอัดที่รัฐเข้ามามีบทบาทในชีวิตมากมาย เขาคิดว่ารัฐบาลดีแล้ว ซื่อสัตย์ สุจริต มีประสิทธิภาพสูง ไม่รู้สึกว่ารำคาญหรือเบื่อ ที่เห็นมาและแปลกใจมากคือรัฐธรรมนูญให้ผู้หญิงอายุ 30 ที่มีการศึกษาสูงแต่งงาน คนสิงคโปร์ไม่ค่อยรู้สึกว่าเป็นการรบกวนประชาสังคม เป็นเรื่องยุ่งยาก เป็นเรื่องรัฐประชาธิปไตยที่มายุ่งเกี่ยวสังคมอะไรมากนัก คือมีอยู่พักหนึ่งที่คนสิงคโปร์เขาเห็นรัฐธรรมนูญที่มีการศึกษาสูงแต่งงาน เพราะไม่ควรปล่อยให้คนที่ไม่มีความรู้สืบเผ่าพันธุ์ หรือมีภาวะเจริญพันธุ์สูง รัฐบาลก็จัด street fair ให้คนออกมาพบกัน งานกลางถนน มีดนตรี มีโอติมมาชาย มีหนังสือแจก มีสายรุ้ง มีลูกโป่ง แล้วก็จัดในวันอากาศร้อน ๆ แดดดี ๆ สร้างบรรยากาศให้ผู้หญิงวัย 30 ขึ้นไป แล้วที่เป็นหนอนหนังสือและอื่น ๆ ให้ออกมาบ้าง เพื่อให้เจอชายหนุ่มในดวงใจ คนสิงคโปร์ไม่รู้สึกแปลก เขามีแต่พูดกันว่านโยบายอันไหนของรัฐดีหรือไม่ดี นโยบายอันไหนทำแล้วได้ผลไม่ได้ผล นโยบายอันไหนทำแล้วมีประสิทธิภาพหรือไม่มีประสิทธิภาพ เขาภูมิใจกับรัฐบาลเขามาก เขารู้สึกว่าทั้งเศรษฐกิจและสังคม เติบโตมาได้ทุกวันนี้เพราะรัฐบาล แต่ในสายตาของคนที่อยู่ในประเทศที่มี civil society มากแล้ว เช่น ถ้าคิดว่าคนตะวันตกไปอยู่อย่างนั้น หรือแม้แต่คนไทยอย่างผมไปอยู่จะรู้สึกรำคาญ หงุดหงิด ว่ารัฐบาลทำไมต้องเข้ามายุ่งในทุกเรื่องแบบนั้น ตรงนี้เป็นเรื่องที่ต้องทำความเข้าใจกับทุกคนว่าเราไม่ต้องการรัฐที่เป็นประชาธิปไตย แต่ว่าเข้ามายุ่งเกี่ยวในสังคมมาก เรา

ไม่ต้องการรัฐที่เป็นรัฐอุปถัมภ์ รัฐที่ดีไม่ได้หมายถึงรัฐที่เข้ามาดูแลเอาใจใส่ตั้งแต่เกิดถึงตาย ไปทำโน่นทำนี่ให้เยอะแยะ นี่ไม่ใช่อุดมการณ์ของ civil society แต่อุดมการณ์ของ civil society ก็ไม่ได้แปลว่า “ปล่อย” ไม่สนใจปัญหาของคนยากจน ไม่ต้องสนใจปัญหาของชุมชน ไม่ต้องสนใจเรื่องสังคม สิ่งแวดล้อม เหลือแต่ระบบตลาด ระบบแข่งขันก็ไม่ใช่ แต่ว่าให้ประชาสังคมจัดตั้งกันขึ้นมาให้ทำสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ให้มาก ให้มีองค์กรที่ดูแลเรื่องส่วนรวม มีองค์กรนโยบาย องค์กรเรื่องสังคม องค์กรเรื่องสิ่งแวดล้อม ฯลฯ ว่าพยายามทำอะไรให้เอกชนเข้ามาทำ พยายามให้คนที่ไม่ใช่รัฐเข้ามาทำให้มาก ให้ประชาชนรวมเป็นกลุ่มเป็นก้อน เข้ามาทำให้มาก ๆ ฉะนั้นจึงแตกต่างกับสิ่งที่เราพูด ๆ กันมาในอดีตเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งก็คือจะให้มันเกิดอะไรที่เป็นผลดีกับเรา ส่วนใหญ่แล้วคือคนยากจน คนที่ถูกทอดทิ้ง แต่เราไม่ได้รังเกียจมากกับการที่รัฐจะเป็นคนมาทำ แต่ว่าตอนนี้เรามี concept เรื่องประชาสังคม เราเริ่มรู้สึกรังเกียจ รู้สึกไม่ชอบ เรารู้สึกอยากให้เขาลดบทบาทลง แต่ไม่ได้แปลว่าตัดเขา ประชาสังคมที่ดีต้องมีรัฐที่ดีที่คอยสนับสนุน รัฐที่ยอมรับและให้บทบาทประชาสังคม เพราะฉะนั้นแนวคิดของเราไม่ใช่ว่าจะปฏิเสธรัฐ แต่ต้องเป็นรัฐที่เข้าใจและยอมรับเรื่องอุดมการณ์ประชาสังคม รัฐที่สนับสนุนส่งเสริมนโยบายที่เอกชนทำได้ ประชาชนทำได้ก็ให้เขาทำ และบทบาทของรัฐก็เปลี่ยนจากการทำเป็นคนคอยสนับสนุน คอยกำกับ หรือคอยแก้ไขความขัดแย้งระหว่างกลุ่มในประชาสังคม หรือว่าในที่สุดแล้วรัฐเองก็ยังเป็นที่ที่อ้างเรื่องความชอบธรรมได้สูง เพราะว่ามาจากการเลือกตั้งของประชาชนทั้งหมด เพราะฉะนั้นหลายสิ่งหลายอย่างที่มีความขัดแย้งกันในประชาสังคม รัฐก็เข้าไปเป็นผู้พิพากษา ผู้ไกล่เกลี่ย เป็นผู้ประนีประนอมได้พอสมควรด้วย บทบาทมันจะเปลี่ยนไป ซึ่งที่เราคิดจะทำมันน่าจะเป็นแนวโน้มของสังคมสมัยใหม่ด้วย ดังที่ผมไปอ่านของ Peter Ducker (?) ที่เขียนเรื่องง่ายดี พูดแล้วคนเข้าใจ พูดเรื่องโลกในอนาคต โลกในอนาคตของ Peter Ducker พูดถึงการไร้ประสิทธิภาพของรัฐบาล และพูดถึงความจำเป็นที่จะต้องมีการปฏิรูป 3 ภาคสังคมให้เพิ่มมากขึ้นด้วย และก็โจมตีความคิดเรื่อง welfare state รัฐสวัสดิการในตะวันตก แล้วเวลานี้ในตะวันตกทั่ว ๆ ไปก็พูดกันมากเรื่องรัฐสวัสดิการว่าเป็นความล้มเหลว ไม่ประสบความสำเร็จ รัฐเข้าไปดูแลผ่านกลไกของราชการซึ่งดูแลสังคม ซึ่งเมื่อก่อนเคยมองว่า นี่เป็นจุดสุดท้าย เป็นรัฐสวัสดิการสังคม ปรอดสังเกตรึได้ว่า “รัฐ” อยู่ด้วย คือรัฐเป็นคนจัดระเบียบสังคม สาธารณสุข ฯลฯ แล้วเราก็สนใจกัน ชมกัน เวลานี้ก็มีปัญหาตรงนี้ และคนก็มีแนวความคิดว่าน่าจะไม่ต้อง น่าจะเปลี่ยนมาให้เป็นประชาสังคมแทนสวัสดิการสังคม เพราะว่าถ้าให้รัฐเป็นคนทำทั้งไม่มีประสิทธิภาพ ช้า พุ่มเฟิย ขาดหัวใจ ก็ทำเป็นหน้าที่ไปแบบนั้น ฉะนั้นต้องกลับมาคิดว่าทำยังไงที่จะทำให้สังคมดูแลตัวเอง ยอร์จ บุจ เคยพูดไว้ค่อนข้างเสียง แต่คนไม่ค่อยเชื่อว่า ยอร์จ บุจ พูดจริง ยอร์จ บุจ พูดว่าให้มันแปลงปลั่งสว่างไสวเหมือนกับเทียนร้อยเล่ม เหมือนเล่มที่ผุดขึ้นตามที่ต่าง ๆ ให้องค์กรสาธารณกุศลเข้ามาทำให้มาก รัฐจะให้น้อยลง พวกวิพากษ์กันพยายามจะเสนอแบบนี้ แต่คนก็มองว่าไม่ค่อยจริงใจ แต่ว่าความคิดแบบนี้มีอีกกลุ่มที่รับมาทำเวลานี้แล้วก็เคลื่อนไหว กลุ่มที่เรียกว่า communitarian movement เคลื่อนไหวเป็นขบวนการครับ ถ้าใครสนใจ ผมมีหนังสือ และคนที่เห็นหัวหน้าขบวนการก็เป็นคนสำคัญคนหนึ่ง เขาเป็นนักสังคมวิทยาชื่อ Asioni ซึ่งเป็นนักสังคมวิทยาที่มีชื่อในอดีต เวลานี้มาเป็นหัวหน้าขบวนการเคลื่อนไหว communitarian movement คือคิดว่าสังคมอเมริกันต้องคิดถึงสังคม คิดถึงชุมชน คิดถึงส่วนรวมให้มากขึ้น ขณะเดียวกันก็พยายามจะเป็นอิสระจากรัฐ ทำอะไรแทนรัฐเองให้มากขึ้น การที่ให้รัฐเป็นคนทำ โดยผ่านกระบวนการเลือกตั้ง ผ่านแรงกดดันของประชาชน แล้วให้รัฐเป็นคนทำแทนประชาชน ไม่ได้ผลครับ ประชาชนต้องทำเองให้มากขึ้น ประชาชนจะจำกัดตัวเองแค่การไปลงคะแนนเสียงไม่ได้ จะต้องออกมาเคลื่อนไหวเอง ทำอะไรเอง เข้าไปมีบทบาทในชุมชน เข้าไปมีบทบาทในปัญหาสังคมต่าง ๆ ให้มากขึ้น เน้นเรื่องสิทธิ เน้นเรื่องหน้าที่ให้มากขึ้น เน้นเรื่องคุณธรรม

จริยธรรมให้มากขึ้น แล้วเมื่อมาถึงเรื่องคุณธรรมจริยธรรมก็มาถึงเรื่องที่ว่า จะต้องคิดถึงถึงการเมืองใหม่ reconceptualization

ผมจะไปโยงถึงเมื่อคืนที่ผมไปฟัง ท่านอาจารย์หมอบระเวศ พูดเรื่องการสร้างการเมืองใหม่ ผมว่าแนวคิดเรื่องประชาสังคมทั้งหมดที่ว่ามา ความจริงมันต้องไปผูกกับว่าเราจะให้คำนิยามการเมืองว่าอย่างไร ผมคิดว่าเราต้องกลับไปหาภูมิปัญญาจากหลาย ๆ ส่วน และส่วนหนึ่งที่ผมไปหา มาจากนักคิดในแนว civic republicanism คือเน้นเรื่องความเป็นพลเมือง ซึ่งแตกต่างกับไพร่ แตกต่างกับราษฎร แตกต่างกับประชาชน คำว่าพลเมืองที่ผมเล่าไว้ข้างแล้ว ต้องสร้างคำว่าพลเมืองให้เป็นอุดมการณ์ แล้วต้องผูกโยงว่าการเป็นพลเมืองต้องมีแนวคิดการเมืองไปอีกแบบหนึ่ง การเมืองไม่ใช่เรื่องแบ่งปันผลประโยชน์หรือเรื่องของการจัดสรรคุณค่า แบ่งสรรปันส่วนสิ่งที่มีคุณค่าในสังคมให้กับกลุ่มต่าง ๆ แค่นั้นเอง หรือไม่ใช่การใช้อำนาจสาธารณะเพื่อประโยชน์ส่วนตัวของเฉพาะตัว เฉพาะส่วน เฉพาะกลุ่ม ซึ่งเป็นแนวคิดที่แพร่หลายและยอมรับกันทั่วไปในสังคมเวลานี้ เมื่อคืน คุณสุทธิชัย หยุ่น ก็ถามว่า การเมืองไม่ใช่เรื่องอำนาจหรือครับ อะไรทำนองนี้ ที่จริงแล้วมันเป็นความคิดแบบหนึ่งเท่านั้นเองที่มีต่อการเมือง เรายังมองการเมืองในทัศนะอย่างยั่งยืนได้อีกด้วย และถ้าเราจะสร้างเรื่องประชาสังคมมันจะต้องมีแนวคิดเรื่องการเมืองในความหมายที่เป็นการทำกิจกรรมเพื่อส่วนรวมด้วย การเมืองเป็นเรื่องของคุณธรรมส่วนรวมด้วย ไม่ใช่เรื่องของการจัดสรร และปันส่วนผลประโยชน์อย่างเดียว ซึ่งทั้งหมดผมคิดว่า ล้วนแต่จะต้องผูกพันมาถึงเรื่องที่ว่า จะต้องทำสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้เข้าขั้นที่เรียกว่าเป็นอุดมการณ์ใหม่ขึ้นในสังคม และผมคิดว่า คำว่าประชาสังคมมันมีความเหมาะสมและเข้ากับวัตถุประสงค์ของเราในยุคนี้ได้ดีกว่าคำว่าชาติ เพราะว่ามันไม่ไปมองปัญหาเรื่องชาติ ชนชาติ ไม่ไปเน้น ไม่ไปย้ำตรงนั้น แต่เน้นเรื่องความเป็นพลเมือง เพราะเรื่องชาติมันแยกไม่ค่อยออกจากเรื่องรัฐ โดยเฉพาะในบริบทของเมืองไทย พอพูดถึงชาติ คนก็คิดถึงเรื่องรัฐ ผมไม่เห็นมันแยกออกจากกันได้เลย นึกถึงที่ไรก็เห็นธงชาติทุกที่แล้วก็เห็นทหารเดินฝึก ๆ ๆ เวลาฟังเพลงชาติ ดูรูปศิครัน รูปที่เขาเอาออกมาต้องมีธงชาติกับมีทหารเดินฝึก ๆ ๆ ทุกที่ ซึ่งมันก็ชี้ว่าแยกออกจากคำว่ารัฐไม่ได้ แต่ว่าถ้าเราใช้คำว่าประชาสังคมมันมีธาตุของคำว่า พยายามที่จะแยกแยะตัวเองออกจากรัฐได้ด้วย เพราะฉะนั้นผมว่า ถ้าเราจะเคลื่อนไหวกัน เรื่องอุดมการณ์ประชาสังคมเป็นเรื่องที่สำคัญ คำว่าประชาสังคมดีกว่าคำว่าชุมชนก็ถนัดกว่า ถนัดกว่า แล้วมันก็ได้ปฏิเสธชุมชน แต่วามันกว้างและใช้ในขอบเขตของสังคมใหญ่ด้วย คำว่าชุมชนเป็นความสัมพันธ์ที่ค่อนข้างสนิทชิดเชื้อเป็นความสัมพันธ์ของคนที่อยู่ใกล้ชิดกัน ที่เป็นอย่างนั้น เพราะเป็นคำที่เราใช้กันในชนบท ชุมชนในชนบท แต่ว่า civil society ในความหมายของผม พูดถึงความสัมพันธ์ของคนแปลกหน้า คนแปลกหน้าไม่ได้หมายถึงคนที่ไม่ชอบหน้ากัน แต่หมายถึงคนที่อยู่นอกเหนือความสัมพันธ์แบบใกล้ชิด นอกเหนือจากความเป็นเพื่อน นอกเหนือวงศ์ญาติทางสายเลือด เป็นเพื่อนบ้าน ซึ่งเป็นลักษณะของสังคมที่ใหญ่และสลับซับซ้อน จะต้องสร้างประชาสังคมบนพื้นฐานนั้นให้ได้ มันจึงจะเกิดประชาสังคมได้ ถ้ามีความสามารถสร้างความสัมพันธ์ของคนที่ไม่ใกล้ชิด คนไม่แปลกหน้ากัน ก็เป็นประชาสังคมไม่ได้ ประชาสังคมต้องสร้างอยู่บนรากฐานของคนแปลกหน้าได้ด้วย ทำอย่างไรที่จะให้คนแปลกหน้ามีความไว้วางใจกัน เชื่อใจกัน และก็ทำกิจกรรมด้วยกันได้ แก้ไขความขัดแย้งด้วยกันได้ ตรงนี้แหละเป็นส่วนสำคัญ เป็นเรื่องที่น่าสนใจอย่างยิ่ง และผมก็ขอสมัครเป็นสมาชิกของชุมชนหรือประชาสังคมด้วยคนนะครับ ขอบคุณมากครับ

ทวีทอง: ขอบคุณครับ อาจารย์ย่อเนก ครับ ผมคิดว่าเราคงต้องยินดีต้อนรับ อาจารย์ย่อเนก เข้าเป็นสมาชิกประชาสังคมนะครับ ซึ่งเข้าใจว่าจะเป็นกำลังสำคัญด้วยซ้ำ ท่านได้ชี้ให้เห็นค่อนข้างชัดเจนว่า

ระหว่างประชาสังคม กับ รัฐ มันก็เป็นปฏิกิริยาตอบโต้ต่อรัฐ แล้วก็การที่จะคิด การที่จะทำเรื่อง
ประชาสังคมอาจจะไม่สามารถที่จะปลื้มตัวเอง และไม่ยุ่งเกี่ยวกับรัฐได้ เราต้องยุ่งเกี่ยว ไม่ทางใด
ทางหนึ่งผมว่า ตามที่ อาจารย์ยอเนก พุด ประชาสังคมมันจะสำเร็จได้ ด้านหนึ่งมันสะท้อนกลับมาที่
ว่า มี less government ต้องมี more governance ซึ่งตรงนี้คือในแนวความคิด คงจะพูดกันได้ แต่
ในทางปฏิบัติทำอย่างไรถึงจะมี less government ทำอย่างไรถึงจะมีภาพสังคมที่แข็งแกร่งขึ้น มี less
government และมี more governance นี่ก็เป็นการตั้งคำถามหลายอย่างให้แก่ คุณหมอซูชัย และ
พวกเราได้ช่วยกันตอบว่า ทำอย่างไรถึงจะได้สิ่งเหล่านั้นขึ้นมา แต่ก่อนที่จะไปถึง คุณหมอซูชัย
ประเด็นที่ อาจารย์ยอเนก พุด ผมว่าเกี่ยวกับที่ อาจารย์ยอเนก เขียนไว้ใน paper แต่ไม่มีโอกาสจะได้
present ก็คือประเด็นที่ อาจารย์ยอเนก ทั้งท้ายไว้ว่าการที่เราจะเอาเรื่องประชาสังคมเข้ามาพูดกัน
นั้นต้องมีการพูดกันค่อนข้างมากเกี่ยวกับเรื่องสิทธิ เรื่องของความเป็นพลเมือง เรื่องของประชาชน
ซึ่งเป็นการพูดกันในเรื่องของความคิดพื้นฐาน เกี่ยวกับบทบาทของบุคคล บทบาทของประชาชน
บทบาทของรัฐ ต้องพูดกันยกใหญ่เลยนะครับ ต้องใช้คำพูดของ อาจารย์ยอเนก ว่าจะต้องมีการ
สร้างอุดมการณ์เกี่ยวกับเรื่องสังคม เกี่ยวกับเรื่องรัฐ เกี่ยวกับเรื่องการเมืองกันใหญ่ ซึ่งตรงจุดนี้ผม
เข้าใจว่ามีนัยยะที่จะเป็นประโยชน์ต่อการที่จะมีการศึกษาหรือเคลื่อนไหวกันในเรื่องประชาสังคม
ต่อไป ตอนนี้ก็ขอเชิญ คุณหมอซูชัย นะครับ

หมอซูชัย: ขอบคุณครับอาจารย์ นมัสการพระคุณเจ้า ท่านอาจารย์ พี ๑ ที่เคารพ เพื่อน ๆ น้อง ๆ ที่รักทุก
ท่าน จริง ๆ แล้วถ้าพูดคนสุดท้าย แล้วบอกให้ช่วยตอบคำถามของคนหนึ่งที่สงสัยด้วยคงลำบาก
เพราะว่าวันนี้ไม่ได้มาตอบคำถามแต่มาตั้งคำถาม เพราะว่า อาจารย์ยอเนก บอกว่าให้มาตั้ง
ประเด็น ให้ตั้งใจในเรื่องที่จะศึกษา เรื่องการก่อตัวกระบวนการเคลื่อนไหวของประชาสังคมต่อ
ไปในสังคมไทย เรื่องนี้จริง ๆ แล้วเกิดจากการรวมตัวของ civic group กลุ่มหนึ่งเป็นกลุ่มชุมชน
วิชาการเล็ก ๆ คงตรงให้เครดิตกับสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุขที่คิดเรื่องนี้ขึ้นมา แล้วผมได้เป็น
หนึ่งในจำนวนนั้น ใน 5-6 คนที่รวมตัวกันแล้วพูดคุยเรื่องนี้ขึ้นมา แล้วก็ได้มีการนำเสนอในที่
ประชุมวิชาการประจำปี เมื่อต้นกุมภาพันธ์ ที่ผ่านมา ตอนหลังก็ได้มีโอกาสเรียนรู้มากขึ้นเรื่อย ๆ โดย
การไปพูดคุยกับนักคิดทั้งหลาย ก็ทำให้เข้าใจจากเดิมมากขึ้น ฉะนั้นผมจะเสนอเท่าที่เข้าใจ และ
ตั้งคำถามเท่าที่คิดว่าน่าจะมีการศึกษาต่อ ก่อนที่จะพูดถึงรายละเอียดซึ่งคิดว่าอยู่ใน paper จริง ๆ
แล้วถ้าอ่าน ผมจะนำเสนอได้ไม่ครบ ผมจะหยิบประเด็นบางประเด็นที่คิดว่าเป็นประเด็นคำถามที่
จะปรึกษาหารือต่อไป

ประการแรกในการให้ความหมายที่ผมไปพูดคุย ไปสัมภาษณ์นักคิดทั้งหลาย ผมมีความ
รู้สึก ว่า ใช้คำว่า civil society นั้นมันมีพัฒนาการมาตั้งแต่ อาจารย์ยอเนก กับ อาจารย์ยอเนก ได้พูดซ้ำ
เมื่อกี้ แล้วให้ความหมายที่หลากหลาย ต่างมุมมอง จนทำให้รู้สึกว่าถ้าศึกษาเรื่องนี้ต่อไปก็ดี ก็รู้สึก
สบายใจขึ้นเพราะผมเริ่มต้นจากความไม่รู้ แล้วไปถามผู้รู้ต่าง ๆ ผู้รู้ก็รู้กันคนละแบบก็เลยสบายใจ
ไม่รู้สึกว่าตัวเองไม่รู้เสียเลย เพราะฉะนั้นความหมายที่จะให้ต่อไป หรือแนวคิด หรือลักษณะ ต่างก็
เกิดจาก civic group ชุมชนทางวิชาการกลุ่มนั้นะครับ ที่พยายามจะดึงจากนักคิดทั้งหลาย และดึง
จากเอกสารต่าง ๆ ที่ได้ศึกษาค้นคว้าเท่าที่เรามีอยู่ในตอนนี้ อันนี้เป็นประการที่หนึ่งที่ผมอยากจะ
เรียน เพราะว่าไม่เช่นนั้นแล้วจะมีความรู้สึก ว่า ความหมายในบริบทของไทยกับความหมายใน
บริบทของตะวันตกกับตะวันออกเหมือนกัน หรือว่าเราจำเป็นต้องอิงตรงนั้นอิงตรงนี้ มีบางครั้งที่
ไปอภิปรายบางที่ ผมถูกตั้งคำถามว่า สิ่งที่น่าเสนอนั้นไม่ได้เป็น civic movement ซึ่งก็ไม่ได้ได้
แย่งอะไร เพราะว่าแล้วแต่มุมมอง

ประการที่สอง ผมตั้งคำถามเหมือนที่ อาจารย์ยอเนก ตั้ง ทำไมเราเอาเรื่องนี้มาพูดในสังคมไทยในขณะนี้ ผมติดตามดูข่าว เห็น อองซาน ซูจี ขึ้นไปพูดอะไรต่าง ๆ ผมคิดว่าในบริบทของพม่า ถ้าพูดเรื่องนี้คงเข้าใจยาก ในลาว ในเวียดนาม รวมทั้งในสิงคโปร์ แม้กระทั่งเกาหลีใต้ แต่ในสังคมไทยเป็นเวลาที่พอเหมาะ แล้วเข้าใจได้ไม่ยากคงที่จะพยายามนำเสนอต่อไป แล้วที่บอกว่ารัฐที่แข็งแกร่งสิงคโปร์หรือเกาหลีใต้ หรือรัฐสวัสดิการที่ อาจารย์ยอเนก ยกประเด็นที่เป็นรูปธรรม ผมคิดว่าระยะยาวจะลำบากเหมือนกับงานทางด้านสาธารณสุขที่รัฐไปให้บริการ ไปให้อะไรต่าง ๆ แล้วค่าใช้จ่ายทางสาธารณสุขมันสูงมากขึ้นเรื่อย ๆ แล้วคนช่วยเหลือตัวเองไม่ได้ กับแนวคิดที่ว่า เราต้องทำให้คนดูแลตัวเอง มี self care, self health group ตรงนั้นน่าจะยังยืนยันว่า ผมมาลองพยายามเทียบเคียงดูระหว่างทางการเมืองกับทางสาธารณสุข เพราะว่าไม่ได้มีความรู้ ความเข้าใจทางการเมืองมากนักที่จะสาวประวัติศาสตร์

ประการที่สาม อยากจะให้ชุมชนที่มีความสบายใจ ผมตั้งคำถามกับตัวเองว่า ถ้าไม่รู้เรื่องทฤษฎีหรือแนวคิด หรือความเป็นมาของ civil society เลย ไม่ทราบพัฒนาการมาก่อนจะเป็นอะไรหรือเปล่าในการที่จะทำเรื่องนี้ต่อไป อย่างที่ อาจารย์ยอเนก และ อาจารย์ยอเนก พูดว่า ให้มีความเข้าใจถึงที่มาที่ไปว่ามันมา modify ในสังคมไทย ทำให้รู้สึกดีขึ้น แต่ถ้าไม่รู้ผมว่าไม่เป็นไร เพราะว่าใช้การรวมตัวกันของกลุ่ม การมีจิตสำนึกร่วมกัน การรวมกันเพื่อแก้ปัญหา การกำหนดวัตถุประสงค์ร่วม การมีเครือข่ายโยงใย มันเป็นคุณูปการในตัวของมันเองอยู่แล้ว เพราะว่าสิ่งเหล่านี้เป็นทรัพยากรทางสังคมที่สำคัญ มันเป็น social capital และเป็น social energy ถ้าใครอ่านงานของ Prof.Putnam ที่เขียนเรื่อง Making Democracy Work แล้วมีชื่อรองว่า Civic Tradition in Modern Italy เขียนไว้เรื่องหนึ่งคือ social capital พูดเรื่องนี้เรื่องหนึ่งเลย แล้วก็บอกว่า Building social capital will not be easy but It is the key to making democracy work. Prof.Putnam เป็นคนสรุปว่า การรวมกลุ่ม การรวมเป็นชมรมต่าง ๆ เป็นตัวกำหนดที่สำคัญที่สุดต่อความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ และความเป็นประชาธิปไตย รวมทั้งความสงบสุขของสังคม จากการศึกษาในอิตาลี ตั้งแต่ปี 1970 เป็นต้นมา เป็นเวลาสองทศวรรษ อาจารย์ยอเนก พูดถึงรัฐประชาธิปไตยกับประชาสังคม ตรงนี้มีความเข้าใจว่ามีเจตนาที่จะแยกให้มองเห็นปรากฏการณ์มากกว่าที่จะมาบอกว่ามีความแตกต่าง เพราะว่าการเกิดประชาสังคมหรือ civic group ที่หลากหลาย ผมว่านี่คือประชาธิปไตยที่สมบูรณ์ ถ้าเกิดรัฐประชาธิปไตยเฉย ๆ จะทำให้คนกลุ่มหนึ่งผูกขาด แล้วก็บอกว่ายึดมั่นในระบบรัฐสภา ซึ่งตรงนั้นมันเป็นรัฐประชาธิปไตยแบบ representation ไม่ใช่ participation

อันนี้เป็นสิ่งที่เราพยายามสรุปมาในบริบทของไทย เราจะมีลักษณะการทำงานในแบบประชาสังคมอย่างไร ก็ได้ว่า จะต้องมีการมีส่วนร่วม มีชุมชนวิชาการขึ้นมา มีการรวมตัวกันเป็นองค์กร เป็นกลุ่ม เป็นลักษณะ participation มากกว่า representation มีการเอื้ออาทร สมานฉันท์ ผมสัมภาษณ์ อาจารย์ยอเนก ซึ่งท่านเน้นเรื่องความสมานฉันท์ของชนชั้นต่าง ๆ มาก ต้องปรับจาก leadership เป็น partnership มีหุ้นส่วนกันมากกว่าคนใดคนหนึ่งไปนำ แล้วก็มีการจัดการ มีการโยงใยเป็นเครือข่าย ซึ่งจะมีพลังมาก พัฒนาการของ civic group ในเมืองไทย กระแสของการพัฒนาที่ชัดเจนคงต้องศึกษากันไป สมัยก่อนมี civic group คือชุมชนชาวจีนโพ้นทะเล จากการคุยกับ อาจารย์ชัยอนันต์ ท่านบอกว่าเขาถูก exclude จากอำนาจรัฐเขาก็เลยไปรวมตัวกัน เป็นกลุ่มโรงเรียนจีน สมาคมจีนต่าง ๆ ตอนหลังก็มีองค์กรที่ไม่ได้อยู่ในรัฐ พวกองค์กรสาธารณประโยชน์ องค์กรกาชาด เป็นลักษณะสังคมสังเคราะห์ มีการรวมตัวของสภาวิชาชีพ ถ้ามีการศึกษา เรื่องการพัฒนาการของสภาวิชาชีพ จะเห็นว่ามันอยู่ในช่วงหนึ่งที่สภาวิชาชีพ เริ่มองกามขึ้นในสังคมนี้ แพทยสภา สภานายความ สภายาบาล ฯลฯ ก็เกิดขึ้นมา แล้วมีการรวมตัวของ

พ่อค้าวานิชย์ ซึ่งคล้าย ๆ กับในยุโรปตะวันตกในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17 ต่อช่วงต้นที่ 18 อย่างที่ อาจารย์ธเนศ ได้พยายามอธิบายตรงนั้น นอกจากนี้ก็มีบทบาทของสื่อมวลชนในรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งลักษณะอย่างนี้ ผมคิดว่าเป็น civic movement ทั้งสิ้น การรวมตัวของชนชั้นกลางซึ่งมีพลังที่หลากหลาย diffuse อยู่ในสังคม มีคำถามเมื่อปีที่ตั้งไว้ว่า ปัจจัยอะไรที่ทำให้สิ่งเหล่านี้มันเกิดขึ้นในสังคมไทย

ผมคิดว่าในกลุ่มที่เราศึกษาสรุปออกมาได้ 5-6 ประเด็น ประเด็นที่หนึ่ง ผมคิดว่าวิกฤตการณ์หรือปัญหาที่สลับซับซ้อน ไม่ใช่เฉพาะในสังคมไทยเท่านั้น ทั่วโลกก็เป็นอย่างนี้ ไปดูในสองทศวรรษที่ผ่านมา องค์การ NGOs เกิดขึ้นมากมาย เกิดเป็นกระแสขึ้นมา รวมทั้งในเมืองไทยด้วย เพราะว่ารัฐเองถึงทางติดตัน ไม่สามารถแก้ปัญหาได้เองตามลำพัง สมัยก่อนปัญหามันไม่ซับซ้อน ไม่วิกฤติ ปัญหาทั่วโลกก็ไม่มีพรมแดน เช่น ปัญหาโลกร้อนขึ้น การทำลายทรัพยากรธรรมชาติ ปัญหาสิทธิมนุษยชน ถ้าไม่ถือว่าโลกเป็น single operating unit ก็แก้ไม่ได้ นั่นเป็นภาพของโลกมาดูเฉพาะเมืองไทย เราเห็นชัดเจนในเรื่องทรัพยากรถูกทำลาย การจลาจลวิกฤติ ฯลฯ อย่างเช่น ปัญหาโรคเอดส์เห็นพัฒนาการชัดเจน ผมจะยกตัวอย่างตรงนั้นนะครับว่ารัฐต้องยอมจำนน ต้องเกิดการรวมตัวหลายภาคี จึงสามารถที่จะแก้ปัญหาได้

ประการต่อมาคิดว่า ช่วงตั้งแต่ 30 ปีที่ผ่านมา มีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 มีชนชั้นกลางเพิ่มมากขึ้น และเพิ่มมากขึ้นหลัง 14 ตุลา จนกระทั่งในปัจจุบัน คนชั้นกลางมีบทบาทที่สำคัญในการขับเคลื่อนของลักษณะ civic movement มีการสื่อสารที่ทันสมัยทำให้ตรงนี้เป็นเนื้อหาอันดีในการรณรงค์ของการเกิดพลังทางสังคม อย่างกรณีพฤษภา ที่ อาจารย์ธเนศ เรียก “มือบมือถือ” การสื่อสารผ่าน internet เป็นต้น รวมทั้งเรื่องของกระบวนการประชาธิปไตย ซึ่งเราพัฒนามาพอสมควร ซึ่งต่างจากหลายประเทศเพื่อนบ้าน ที่สำคัญที่ช่วยเกื้อหนุน civic movement คือความไร้ประสิทธิภาพและความไม่โปร่งใสของรัฐ อันนั้นเป็นเรื่องที่ผมคิดว่าเป็นปัญอันดี

ต่อไปถ้าจะให้ตั้งโจทย์ ผมคิดว่าคงต้องเริ่มจากประเด็นปัญหาที่ว่า โอกาสหรือการพัฒนาประชาสังคมมันเป็นอย่างไร อยู่ในเอกสารลองไปอ่านดู ถ้าพิจารณาเรื่องการศึกษาวิจัย ประชาสังคมไทย คงเริ่มตรงประเด็นที่เป็นปัญหา มีวิกฤติการณ์ต่าง ๆ มีปัญหาที่ซับซ้อน ไม่ว่าเรื่องของโรคเอดส์ทางกลุ่มเราได้เคยศึกษาราว ๆ เกี่ยวกับเอดส์ ตรงนี้ถ้ามีคนลงไปศึกษาอย่างละเอียดน่าสนใจ ถ้ามองคนที่มาเกี่ยวข้องกับผู้ติดเชื้อหรือคนที่เป็เอดส์มีเยอะมาก และพัฒนาการมันมีชัดเจนมากขึ้นเรื่อยจนถึงปัจจุบัน ไม่ว่าทางภาครัฐเองคือกระทรวงสาธารณสุขก็มีการทำงาน ลักษณะประชาสังคมมากขึ้น มีการดูจาก budget ที่ให้กับ NGOs ดูจากโครงสร้างที่อนุมัติให้มันเกิดขึ้นมากโดยเฉพาะในปี 38 - 39 เป็นต้นมา แล้วมีกลุ่มทำระดับภาคธุรกิจและเอกชนขึ้นมา เรารู้อะไรเป็นอะไร แต่เขาไม่รู้ว่าจัดการกับผู้ติดเชื้อในบริษัทห้างร้านอย่างไร ก็มีการรวมตัวและส่วนหนึ่งมีความรู้สึกว่าการช่วยสังคมด้วย การรวมตัวขององค์กรพัฒนาเอกชนนั้นหลากหลาย 50-60 กว่าองค์กร แล้วก็องค์กรในท้องถิ่นเอง มีกลุ่มชุมชนวิชาการของสถาบันวิจัยสังคมที่เชียงใหม่ เขาจัดโครงการให้พวกหมอพื้นบ้านต่าง ๆ มาคุยกัน แล้วก็มาแลกเปลี่ยนกันว่า จะรักษาคณไข้อย่างไร การรวมตัวของผู้ติดเชื้อซึ่งเมื่อก่อนคิดว่าเป็นปัญหา กลับกลายเป็นทรัพยากรที่สำคัญในการแก้ปัญหา เพราะฉะนั้นเป็นเรื่องที่น่าสนใจมาก ถ้ามีการไปศึกษา component ต่าง ๆ จุดอ่อน จุดแข็ง จะทำให้การแก้ปัญหาโรคเอดส์ในสังคมไทยดีขึ้น รวดเร็วขึ้น แต่เดิมเราคิดว่าเป็นปัญหาทางการแพทย์สาธารณสุข ต่อมาคิดว่าเป็นปัญหาทางสังคม ไป ๆ มา ๆ เป็นเรื่องของสิทธิมนุษยชน ผู้หญิง เด็ก อยู่ในบ้านก็ติดเชื้อเอดส์ด้วย มันกลายเป็นเรื่องที่ทุกส่วนต้องมาร่วมกันคิด ร่วมกันศึกษา component ต่าง ๆ จุดอ่อน จุดแข็ง โอกาสที่ดีของการรวมตัวตรง

นี่เป็นเรื่องที่สำคัญ ตัวอย่างเช่น มีวิกฤตการณ์จราจรใน กทม. มีชุมชนทางอากาศ มีวิกฤตการณ์เรื่องขยะล้นเมือง ไม่เฉพาะในเชียงใหม่ ต่อไปคงมีที่ต่าง ๆ หลายแห่ง ตอนนี้มีปัญหาเรื่องขยะ การเกิดชุมชนแออัดใน กทม. และเมืองใหญ่ ตรงนี้ถ้าไม่มี NGOs ลงไปช่วยประสานงานกับคนในชุมชนแออัด ป่านนี้ก็คงไม่มีศูนย์รวมพัฒนาชุมชนและรัฐบาลก็คงไม่อนุมัติให้เงินตั้ง 1,000 กว่าล้านบาท มาให้พัฒนาชุมชนเมือง เมื่อสักครู่ผมเห็นเอกสารที่แจกมีพูดเรื่องนี้อยู่ มันเกิดการรวมตัวทำให้มีพลังมาก ปัญหาทรัพยากรถูกทำลาย ถ้าไปศึกษากรณีกลุ่มฮักเมืองน่านกับบริษัทเงินทุนหลักทรัพย์เขาร่วมกันอย่างไรในการดูแลตรงนั้น ศึกษาของสมาคมหลายคนที่จังหวัดตรังร่วมกับประมงพื้นบ้าน รวมกัน 3-4 หมู่บ้าน แล้วหลังจากนั้นก็รวมกันในเขต 10 จังหวัดภาคใต้ ตรงนี้ถ้าลงไปศึกษาก็คงเป็นประโยชน์มาก เพื่อศึกษาเรียนรู้และช่วยเกื้อหนุนให้ประสบความสำเร็จมากยิ่งขึ้น การเพิ่มจำนวนของผู้สูงอายุขณะนี้ผู้สูงอายุประมาณ 3-4 ล้านคน ผมไปดูงานแล้ว ผมนั่งคิดขึ้นมาว่าถ้ามีการเชื่อมโยงของผู้สูงอายุเป็นลักษณะนี้ก็จะมีประโยชน์มาก ที่รู้จักคือ ผู้สูงอายุที่กระทรวงสาธารณสุขในสมัยหนึ่งให้มีการจัดตั้งชมรมผู้สูงอายุในโรงพยาบาลจังหวัด ก็มีชมรมผู้สูงอายุเกิดขึ้นมากมาย แต่ว่าฟังก์ชันจริง ๆ นี่ไม่รู้ว่าเท่าไร เท่าที่ทราบ ไม่เท่าไร แต่ที่จังหวัดสุราษฎร์ธานี นี่น่าแปลกใจ ที่เขาสามารถดำเนินการต่อได้โรงพยาบาลจังหวัดเขามีบทบาทอย่างไรในส่วนนี้แล้วกับการเลือกตั้งประธานกลุ่ม การจัดองค์กรตรงนี้น่าสนใจ ผมเชื่อว่ายังมีปัจจัยในการนำไปสู่ความสำเร็จได้ ผมไปดู เขานึกว่าผมเป็นตัวแทนของรัฐ เขาตั้งคำถามว่า กระทรวงสาธารณสุขจะสร้างไอโชนไอ้นี้ให้กับผู้สูงอายุอย่างไร ผมก็ได้ความคิดมาว่า ทำไมเขามารวมตัวกันแบบนี้ สมมติว่าทั่วประเทศมีอีกสัก 25 แห่ง จาก 70 กว่าแห่ง แล้วรวมกันได้ รวมเป็นเครือข่ายทั้งระดับจังหวัด ระดับหมู่บ้าน อะไรต่าง ๆ แล้วตั้งคำถามกับรัฐบาลท้องถิ่น ตั้งคำถามกับนักการเมืองท้องถิ่น ตั้งคำถามกับพรรคการเมือง แล้วสามารถตั้งนโยบายสาธารณะขึ้นมาได้ นโยบายผู้สูงอายุ เรานึกไม่ค่อยออก เรานึกออกแต่ว่ารักษาผู้สูงอายุฟรี แต่ก็มีภาพเป็นรูปธรรมไม่ชัดเจน แต่ถ้าเขารวมกันได้แบบนี้ ผมคิดว่าจะทำให้รัฐหรือพรรคการเมืองที่เข้าไปสวมอำนาจรัฐต้องคิดว่าทิศทางผู้สูงอายุเป็นอย่างไร ไม่เฉพาะว่าเขามาช่วยเหลือเกื้อกูลกันเอง ที่โรงพยาบาลอุบลรัตน์ของ คุณหมออภิสิทธิ์ ผู้สูงอายุเขามาดูแลกันเอง แล้วก็ไปช่วยเหลือโรงพยาบาลได้ด้วย ถ้าในระดับชาติก็สามารถสร้างนโยบายระดับชาติได้ด้วย ตรงนี้ผมคิดว่าน่าสนใจจริง ถ้าลงไปศึกษาจะช่วยกระทรวงสาธารณสุขเกื้อหนุนให้ผู้สูงอายุให้มีประสิทธิภาพอย่างไร ตอนนี้สถานการณ์จริง ๆ ไม่ทราบครับ ก็รู้แต่บางแห่งครับ นอกจากนี้ประเด็นอื่น ๆ ที่เป็นปัญหาหรือวิกฤต ผมคิดว่าตั้งแต่เรื่องของสมัชชาคนจน การรวมกลุ่มของเกษตรกรรายย่อย การรวมตัวของผู้ใช้แรงงาน เนื่องจากสภาพแรงงาน สภาพแวดล้อมในการทำงาน รวมทั้งค่าจ้างต่าง ๆ ที่ไม่ได้รับความเป็นธรรม ปัญหาเรื่องจริยธรรม คุณภาพของวิชาชีพ การปกป้องวิชาชีพของตัวเอง นำไปสู่สภาวะวิชาชีพมากมายในขนาดนี้ อันนี้เป็นลักษณะของการเคลื่อนไหว civic groups ทั้งสิ้นนะครับ

ผมคิดว่าอันที่สองนี้ เมื่อกี้ผมพูดในภาพกว้าง ๆ น่าจะดูสถานการณ์แต่ละประเด็นแต่ละเรื่อง อาจารย์อเนก ได้ตั้งคำถามเกี่ยวกับเรื่องพื้นที่จริงและผมคิดว่าเป็นการรวมของ civic groups ผมคิดว่าเป็นการรวมตัวกันในเรื่องของวัตถุประสงค์เพื่อแก้ปัญหาด้วยกัน ไม่จำเป็นจะต้องมีพื้นที่ติดกัน ลักษณะแนวคิดนี้ใช้ได้ทั้งพื้นที่เมือง พื้นที่ชนบทหรือในชุมชนวิชาการต่าง ๆ มานำไปประยุกต์ใช้ได้หมด ไม่จำเป็นต้องติดพื้นที่ ตรงนี้ก็ไปดูสถานการณ์เป็นอย่างไร ยกตัวอย่างของผู้สูงอายุตอนนี้ จริง ๆ แล้วไม่มีใครทราบว่าสถานการณ์เป็นอย่างไร แล้วถ้ามองเจาะลึกในแต่ละประชาสังคมในแต่ละเรื่องแต่ละพื้นที่ ถ้าในชนบทแต่ละพื้นที่ลงไปดูว่าการก่อตั้งของกลุ่มมันเกิดขึ้นอย่างไร การก่อเกิดจิตสำนึกมันเกิดมาได้อย่างไร ถ้าลองไปดูในแง่ของการจัดกลุ่มกันขององค์กร มองดู component ขององค์กร หน้าที่ ผมคิดว่าเป็นความรู้ใหญ่ ที่จะนำไปสู่การเรียนรู้ในระดับ

แนวราบได้ มองดูเครือข่ายโยงใยกันทั้งแนวดิ่งและแนวราบ ทั้งในระดับท้องถิ่น ภูมิภาค ประเทศ และต่างประเทศ กลไกมันเป็นอย่างไร การติดต่อสื่อสารมันเป็นอย่างไร รวมทั้งเทคนิควิธีการทำงาน การแก้ไขขัดแย้ง และถ้าได้ข้อสรุปในเรื่องปัจจัยแห่งความสำเร็จ ปัจจัยที่นำไปสู่ความล้มเหลว ผมคิดว่าตรงนั้นมันเป็นความรู้อันใหญ่ อาจารย์อุทัย ก็มาชวนผมทำ อบต. อยู่ แล้วเราก็ไปดูว่า เทศบาลแต่เดิมที่รับผิดชอบสาธารณสุขมันเป็นการสั่งการในแนวดิ่ง เพราะฉะนั้นงานสาธารณสุขของเทศบาลไม่ไปไหนเลย ใน 2-3 ทศวรรษที่ผ่านมา ที่นี้เราจะศึกษางานสาธารณสุขใน อบต. ถ้าเราไม่ทำตรงนั้นมันก็ไม่ต่างกัน จะเหมือนลักษณะเทศบาลที่เคยทำมา ถ้าสมมติว่ามันเกิดการศึกษา อบต. ด้วยกันในแนวราบนี้จะมีประโยชน์มาก เรียนรู้จุดอ่อนจุดแข็งจุดดีของแต่ละแห่ง ไม่จำเพาะงานสาธารณสุขเท่านั้น ผมนึกถึงสมัยทำงานในโรงพยาบาลชุมชนมันเกิด civic group โดยที่เราไม่รู้หรือไม่รู้ก็ตาม กระทรวงไม่ได้สั่งอะไรลงมายังโรงพยาบาลชุมชนเท่าไร เพราะไม่รู้ว่าจะสั่งอะไร แต่ว่าโรงพยาบาลชุมชนมารวมกันเอง แล้วก็จัดเวทีประชุมวิชาการ แล้วก็เอาแผนงานแต่ละแห่งมาเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ผมว่าตรงนั้นดี มีคู่มืออะไรต่างๆ ออกมามากมาย เป็น civic movement เหมือนกัน แต่เป็นการเรียนรู้ในแนวราบ ถ้าสมมติว่าทางข้างบนสั่งลงไปผมคิดว่าคงยุ่ง น่าดู นี่เป็นภาพที่เป็นรูปธรรม

ประเด็นต่อไปก็คือ เมื่อคืน คุณหมอบระเวศ พูด ในแผนฯ 8 เรื่องประชาคมจังหวัด ผมพูดกับ อาจารย์อุทัย เมื่อวาน ก็พูดเรื่องประชาสังคมในตำบล ในอำเภอ มันทำได้ เราเป็นห่วงว่า อบต. ไปตั้งปี๊บ กระจายอำนาจลงไปมันไม่ใช่คำตอบ มันเป็น local civil society มันไม่เกิดตรงนั้นมันจะมี local state ลงไปตั้ง เป็นรัฐที่เข้าไปแทรกซึม แต่ถ้าชุมชนไม่เข้มแข็งที่จะควบคุมกำกับหรือทำงานร่วมกับ อบต. มันยุ่งน่าดู ตรงนี้ตรงกับที่ อาจารย์อุทัย เรียกว่า ประชาสังคม ประชาคม ตำบลขึ้นมา ถ้าไม่ทำตรงนี้ น่ากลัวจริง ๆ เพราะว่าปี 40 นี้จะมีงบประมาณจำนวนมากที่จะลงไป ที่ อบต. อาจารย์ชัยอนันต์ บอกว่า จะมีการฆ่ากันตายใน อบต. เนื่องจากแบ่งผลประโยชน์ เพราะว่าเทคโนโลยีในการแบ่งสรรผลประโยชน์กัน อบต. ยังไม่เก่งเท่าระบบราชการ เพราะฉะนั้นก็อาจจะมีการฆ่ากัน

ประเด็นต่อไปคงศึกษาเรื่อง สื่อสารมวลชน เทคโนโลยีสารสนเทศ เรื่องรูปแบบ วิธีการใช้สื่อ การเข้าถึงสื่อ ไปดูที่สมาคมหลายคณะ เขาบอกว่ามีความหมายมาก องค์การที่สู้ในพื้นที่ไม่ค่อยมีพลังมาก พอทำเรื่องที่เปิดให้เป็นเรื่องที่เปิด ทำพื้นที่ 3 ตำบล 3 หมู่บ้านให้เป็นพื้นที่สว่างขึ้นมา คนรับรู้ทั่วประเทศ รับรู้เรื่องการอนุรักษ์พะยูน มันมีพลังมาก สื่อมีความหมาย มีความสำคัญสูง เรื่องของการค้นหารูปแบบ วิธีการในการพัฒนาบุคลากรทุกระดับ ใน paper อาจารย์อเนก พูดถึง civic education เพื่อไปสู่ citizen ผมว่าทุกระดับต้องการ civic education ว่าจะมีรูปแบบวิธีการอย่างไร เป็นเรื่องที่ต้องศึกษากัน

และประการสุดท้าย จะต้องปรับปรุงพัฒนากลไกของรัฐในการที่จะเอื้ออำนวยให้มีการสร้าง civic group มากๆ อาจารย์ชัยอนันต์ ตั้งคำถามในแผนฯ 8 ว่า จะทำอย่างไรถึงจะเอาเงิน budget ไปให้องค์กรประชาชนโดยไม่ต้องเป็นมูลนิธิ เป็นสมาคม จะมีช่องทางอย่างไรที่จะปรับแก้กฎหมายระเบียบตรงนี้ นานก็เป็นตัวอย่างรูปธรรมอันหนึ่ง อาจารย์ชัยอนันต์ เสนอคณะกรรมการวิสามัญ องค์การเอกชน องค์การประชาชนมาในสภา ซึ่งเป็นการมองในจุดของ state ในรัฐว่า จะทำอย่างไรเพื่อให้เกิดการรวมตัวขึ้น

จริง ๆ แล้วอยากให้สรุปตรงนี้ว่า ลักษณะประชาสังคมในบริบทไทยเป็นการรวมของทุกภาคี เข้ามาร่วมกันในลักษณะสมานฉันท์ มีวัตถุประสงค์ร่วมกันที่จะแก้ไขปัญหาให้ได้และก็เป็น การแก้ปัญหาอย่างยั่งยืน ไม่ได้แยกออกมาจาก state อย่างพัฒนาการของตะวันตก อันนี้เป็น

อย่างไรที่ คุณหมอประเวศ ว่า คือถักทอจากแนวคิดและแนวราบแล้วจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนได้ ผมคงจบการนำเสนอไว้เท่านี้ครับ เพื่อให้มีการปรึกษาหารือกันต่อไป ขอขอบคุณครับ

ทวีทอง: ขอขอบคุณครับ คุณหมอซูชัย ผมคิดว่า paper ของคุณหมอฝากความหวังไว้กับพวกเราค่อนข้างมากว่าในสถานการณ์ของประเทศไทย สังคมไทยในปัจจุบันนั้นมันมีเงื่อนไขหลาย ๆ อย่างที่จะเปิดโอกาสให้มี civic group มี action ต่างๆ เกิดขึ้นได้ แล้วก็ตรงนี้เป็นจุดที่ว่าจะมีความสำคัญอย่างมากต่อการพัฒนาเรื่องของประชาสังคมสำหรับสังคมไทยต่อไปในอนาคต ที่นี้ผมคิดว่าอย่างที่ไม่เชิงของแนวความคิดของ อาจารย์ยอเนก และ อาจารย์ชเนศ ที่ได้พูดถึง การสร้างความแข็งแกร่งให้กับประชาสังคม social sector หรือภาคสังคมเรื่องของ civic group, civic action ที่มีความสามารถในการทำงานอย่างต่อเนื่องและเสริมกำลังไปเรื่อยๆ นั้นคงจะมีความสำคัญค่อนข้างมาก แต่ว่า civic action, civic group นั้นคงจะมองในแง่ micro คงไม่ได้ ถ้ามีการเคลื่อนไหวที่เป็นการข้ามกลุ่มข้ามในระดับที่สูงขึ้นไปอีก ซึ่งแน่นอนถึงจุดนี้มันต้องเข้ามาเกี่ยวกับบทบาทของทั้งกลุ่มสังคมทั้งสถาบันหลาย ๆ อย่างรวมทั้งสถาบันการศึกษา มหาวิทยาลัยที่ต้องมาเกี่ยวกับการสร้างตรงนี้ขึ้นมาเป็นกระแสในทุกระดับอย่างสอดคล้องกัน เพราะฉะนั้นภาพตรงนี้คงต้องมีหลาย ๆ อย่างที่ทำให้เราจะต้องมาช่วยกันคิดช่วยกันอภิปรายกันให้มันกว้างขวางมากขึ้น เราจะมาถึงจุดของการอภิปรายนำซึ่งมีอยู่ 2 ท่านนะครับ ผมว่าจะไม่ใช้สิทธิของผมเพราะผมอภิปรายเสริมอยู่ตลอดเวลาเพราะฉะนั้นก็มี คุณไพบุลย์ ซึ่งข้าบบอกว่าไม่ค่อยสบายเล็กน้อย แต่เข้าใจว่าตรงนี้จะพอมีแรงที่จะอภิปรายนำได้เพราะฉะนั้นก็ขอเชิญ คุณไพบุลย์ นะครับ ชักประมาณ 15 นาที

ไพบุลย์: ขอขอบคุณครับและสวัสดิ์ทุกท่าน ขอภัยที่นั้งอยู่ข้างนอกตั้งนาน ตอนนี้พอมิแรงบ้าง ผมได้เห็นเอกสาร 3 เรื่องได้อ่านแล้วเมื่อกี้ เสียหายไม่ได้ฟังให้ตลอดมาฟังเป็นส่วนน้อยแต่ก็พอจับความได้ นึกว่าประเด็นเรื่องประชาสังคมและมีคำที่เกี่ยวกันอยู่ 2-3 คำ คำว่า ชุมชน ประชาคม ประชาสังคม เป็นเรื่องที่กำลังอยู่ในความสนใจของคนจำนวนมาก สิ่งแรกที่ผมถามตัวเองก็คือว่าเรามาศึกษาเรื่องนี้ทำไม แล้วก็ให้คำตอบกับตัวเองว่าถ้าเราจะศึกษาคงเป็นเพราะว่ามันเป็นปรากฏการณ์ที่น่าสนใจหรือมันเป็นอุดมการณ์ที่เราใฝ่หาหรือทั้งสองอย่างจึงคิดว่าเรื่องของประชาสังคมก็ดี เรื่องของประชาคมก็ดี เรื่องชุมชนก็ดี เป็นทั้งสองอย่างคือเป็นปรากฏการณ์ในสังคมไทยที่กำลังเกิดขึ้น แล้วก็เป็นอุดมการณ์ที่เราอยากจะมีขึ้น ขณะเดียวกันผมเองคิดว่าการศึกษาเรื่องนี้ถึงแม้ว่าจะเริ่มจากแนวคิดหรือทฤษฎีหรือหลักวิชาแต่ในที่สุดก็น่าจะโยงไปถึงการปฏิบัติคือโยงไปถึงโลกของการกระทำ บังเอิญผมก็อยู่ในโลกของการกระทำคือไม่ใช่เป็นนักวิชาการหรือเป็นอาจารย์ จึงได้ถือโอกาสที่จะพูดนำเสนอในเชิงของการปฏิบัติมากกว่าในเชิงทฤษฎี

อย่างไรก็ตาม ผมคิดว่าเพื่อให้การปฏิบัติมีความหมายสะดวกก็จำเป็นต้องทำความเข้าใจในเรื่องถ้อยคำต่าง ๆ ด้วย วันนี้ก็เลยลองเสนอคำจำกัดความของคำว่าชุมชน องค์กรชุมชน ประชาคมและประชาสังคม เหตุที่ต้องนำเสนอคำจำกัดความก็เพราะว่าเป็นเรื่องใหม่ที่หลายคนเวลาพูดก็พูดตามความเข้าใจของตน แม้แต่ผมเองก็ถูกถามหลายครั้งว่าคุณหมายถึงอะไร หรือว่าถามกราดไปว่า ที่พูดกันนั้นหมายถึงอะไร โดยเฉพาะกรมสรรพากร เวลาไปขอเขาบอกว่าทางราชการต้องสนับสนุนชุมชน องค์กรชุมชนทั้งหลายก็ควรสนับสนุน ก็ถามว่ามันคืออะไร เขาจะสนับสนุนได้อย่างไร ถ้าเขาไม่รู้ว่ามันคืออะไร ต้องเขียนคำจำกัดความให้เป๊ะลงไปเลย เพื่อว่าเขาจะได้เขียนลงไปในกฎหมายได้ อย่างไรก็ตามที่ผมนำเสนอนี้ไม่ทราบว่าเป็นภาษากฎหมายได้หรือไม่ แต่ก็ เป็นภาษาที่ผมคิดว่าพอเข้าใจกันได้อย่างน้อยก็ในหมู่นักวิชาการและนักปฏิบัติ

คำว่าชุมชนและองค์กรชุมชนคงได้พูดกันไปเยอะ เข้าใจว่าตรงนี้ความหมายอาจจะไม่ค่อยเป็นประเด็นเท่าไร คิดว่าส่วนใหญ่คงคิดคล้าย ๆ กัน ที่ยังพอจะเป็นประเด็นบ้างคือคำว่าประชา

คมกับประชาสังคม สองคำนี้ผมคิดว่ามีความหมายต่างกันเล็กน้อยยกเว้นคือ คำว่า ประชาคม เราจะนึกถึงคนจำนวนมากที่มีอะไรร่วมกัน โดยมากก็นึกถึงพื้นที่ร่วมกันหรือมีความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกันซึ่งเราก็ใช้แม้กระทั่งในระดับชาติหรือระดับนานาชาติ เช่น ประชาคมยุโรป ประชาคมโลก เพราะว่าอะไรร่วมกัน ส่วนประชาสังคมนั้นกินความที่หนักไปทางความเป็นพลเมือง ความเป็นประชาชนที่มีกิจกรรม มีวิธีการ มีองค์กร มีกลไกต่าง ๆ ที่ตัวเองจัดตั้งขึ้น ทำขึ้น ไม่ใช่คนอื่นจัดตั้ง เช่นว่าไม่ใช่รัฐบาลจัดตั้ง แต่ประชาชนจัดตั้งแล้วก็องค์กรหรือกลไกหรือกิจกรรมเหล่านั้นมีผลสำคัญต่อความเป็นไปของประชาชนเรียกว่า ชาวบ้านจัดการกันเอง อันนี้เราเรียกว่าประชาสังคม แต่ชาวบ้านนี้มีหลากหลายมีเยอะแยะไปหมดไม่จำเป็นต้องคิดเหมือนกันเลย บางทีทะเลาะกันก็ได้ นั่นคือประชาสังคมเป็นความหมายที่อาจจะกว้างนิดนึง มีอีกความหมายหนึ่งที่ผมเห็นว่าเขาใช้กันทั้งในต่างประเทศด้วย พูดถึงประชาสังคมที่ความหมายแคบหน่อยก็คือว่าเรื่องของคนทั่วไปที่ไม่ใช่เรื่องของรัฐ ไม่ใช่เรื่องของธุรกิจคือ แยกรัฐกับธุรกิจ เพราะว่ารัฐมีพื้นฐานมาจากอำนาจทางกฎหมาย ส่วนธุรกิจมีรากฐานมาจากความมุ่งหากำไร แต่เรื่องของประชาสังคมของประชาชนทั่วไปไม่เกี่ยวกับกำไร และไม่เกี่ยวกับอำนาจทางกฎหมาย เป็นเรื่องที่ว่าจะไรควรทำ อะไรที่อยากทำ ที่มันจำเป็นต้องทำก็ทำนั่นคือประชาสังคม ก็เลยเป็นที่มาของคำว่าองค์กรประชาสังคม Civil Society Organization ซึ่งบางคนก็พยายามใช้คำนี้แทนคำว่า NGOs มันฟังเพราะกว่าเพราะ NGOs มันเป็นภาคปฏิบัตินะ คือ บอกว่าเราไม่ใช่อะไรแทนที่จะบอกว่าเราเป็นอะไร ถ้ามันต้องพูดเยอะเลยเพราะเราไม่ใช่หลายอย่าง ฉะนั้นเพื่อให้สะดวกก็บอกว่ามันคืออะไรเสียเลย คำว่า CSO (Civil Society Organization) ก็เริ่มใช้กันมากขึ้นซึ่งหมายถึงองค์กรที่ทำเรื่องชาวบ้าน เรื่องของประชาชน ไม่ใช่เรื่องของธุรกิจที่ทำหากำไรและไม่ใช่เรื่องของรัฐ ถึงประเด็นว่า อบต. เป็นอะไรกันแน่ มันเป็นลูกครึ่งเพราะว่ามันคล้าย ๆ จะเป็นเรื่องของประชาชน ขณะเดียวกันก็มีเรื่องของรัฐเข้าไปด้วย ทั้งหมดนี้เป็นเรื่องของกาให้คำจำกัดความ หรือว่าให้ความหมายเพื่อเราจะได้นึกและทำอะไรที่ชัดเจนขึ้น ข้อต่อไปที่ผมได้เรียนไว้แล้วว่าการคิดในเรื่องนี้ถ้าจะเกิดประโยชน์คงจะต้องคิดเรื่องปฏิบัติด้วย บังเอิญผมอยู่ในวงการที่เกี่ยวข้องกับองค์กรชุมชนอยู่พอสมควร โดยเฉพาะองค์กรที่รวมตัวกันในเชิงการเงิน หรือในเชิงอาชีพ พอดีเตรียมเอกสารไปใช้ในงานอื่นด้วย ถือโอกาสยิงนกหลายตัวที่เตรียมเอกสารมาเป็นข้อมูลว่าองค์กรทางการเงินที่ชาวบ้านขอจัดตั้งขึ้นมีเท่าไรที่จริงคำว่าทางการเงินก็ใช้ความหมายกว้าง ๆ บางทีไม่เกี่ยวกับการเงินทีเดียว เป็นต้นว่าสหกรณ์การเกษตร จริง ๆ ก็ไม่ใช่องค์กรทางการเงินที่เข้มข้น เป็นองค์กรเพื่อการเกษตร แต่จะมีปัจจัยทางการเงินด้วย ผมประมวลมาว่าองค์กรที่ชาวบ้านตั้งขึ้นมาทั้งที่รัฐบาลส่งเสริมบ้าง ไม่ส่งเสริมบ้าง ส่งเสริมแบบมากบ้างน้อยบ้าง มีอยู่เยอะแยะนับเป็นหมื่นองค์กร มีตัวเลขแสดงจำนวนสมาชิก จำนวนเงินออม จำนวนเงินกู้ วันนั้นบังเอิญเห็นว่าพวกเราเป็นนักวิชาการเป็นส่วนใหญ่ ปกตินักวิชาการเห็นข้อมูลที่ไหนก็เก็บไว้ก่อน เรื่องที่จะใช้หรือไม่ว่ากันอีกทีหนึ่ง เอาไว้ก่อนก็เลยคิดว่าไม่เสียหาย คงจะสรุปไว้ก่อนไม่อ่านก็ไม่เป็นไร เอามาให้

เนื่องจากผมไปเกี่ยวข้องกับองค์กรสององค์กรที่ทำงานส่งเสริมองค์กรอีกทีหนึ่ง คือ สำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง ที่ทำงานกับชุมชนแออัดและโครงการสินเชื่อเพื่อพัฒนาชนบท ธนาคารออมสินที่ทำงานกับชุมชนในชนบท อยากจะข้อย่างหนึ่งว่าเรื่องของชุมชนซึ่งเป็นส่วนประกอบสำคัญของประชาสังคม ที่จริงเราพูดเรื่องประชาสังคมมีเรื่องของชุมชนกับองค์กรอยู่เยอะ เพราะว่าประชาสังคมจะทำให้มีประสิทธิภาพต้องเมืององค์กร ประชาสังคมก็เหมือนกันต้องเมืององค์กร เป็นเครื่องมือไม่ใช่วัตถุประสงค์ ถ้าเราเมืององค์กรเดียว ๆ พลังก็น้อย ฉะนั้นแนวโน้มอย่างหนึ่งซึ่งมักจะเกิดขึ้นคือการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายที่อาจารย์คุณหมอได้พูดแล้ว แต่มันมีอีกชั้นหนึ่งซึ่งเหนือกว่าเครือข่าย ผมใช้คำว่า ขบวนการ ชุมชนก็ดี องค์กรชุมชนก็ดีจะมีความเข้มแข็งเต็มที่ ถ้ารวมกัน

ถึงขั้นเป็นขบวนการได้ก็จะเข้มแข็งมาก คำว่า “ขบวนการ” หมายถึง มีจุดมุ่งหมายใหญ่ร่วมกัน มีอุดมการณ์หรือมีภารกิจ mission ร่วมกัน สมัยนี้เรียกว่า vision ร่วมกันหรือมี goal ร่วมกัน แล้วก็ติดต่อสื่อสารเกี่ยวข้องกัน ผลักดัน ร่วมกันแลกเปลี่ยนเรียนรู้เป็นขบวนการ ดีไม่ดีติดกับต่างประเทศอีก ตรงนี้เป็นเรื่องสำคัญซึ่งบังเอิญเรื่องของชุมชนในเมืองและชนบทที่โครงการทั้งสองส่งเสริมอยู่ พยายามส่งเสริมให้ได้ทั้งสามระดับ ระดับองค์กร ระดับเครือข่าย และระดับขบวนการ เป็นต้นว่าระดับองค์กรก็เดียว ๆ ระดับเครือข่าย เช่น ถ้าในกรุงเทพฯ ก็แบ่งไปตามโซน ตามเขต ถ้าต่างจังหวัดก็เป็นจังหวัดหรือกลุ่มจังหวัด แต่ถ้าขบวนการนี้ทั้งประเทศ ซึ่งขณะนี้ขบวนการขององค์กรชุมชนเมืองก็มีการเลือกตัวแทนมาทั้งประเทศเป็นคณะกรรมการกลางเจอกันเป็นประจำ เอาประเด็นร่วมมาปรึกษาหารือ มาผลักดัน มาคิด มาทำ สมัยนั้นนอกจากงานผลักดันที่เกี่ยวกับรัฐแล้วก็คิดทำเอา เช่น จะจัดสวัสดิการของตัวเอง มองปัญหาการสร้างคามเข้มแข็งให้ตัวเอง เป็นต้น

จึงมาถึงประเด็นที่ว่าถ้าศึกษาเรื่องทั้งหมดนี้ผมเห็นว่าจะวิจัยหรือศึกษาให้เป็นประโยชน์หนึ่งก็คือศึกษาวิจัยสิ่งที่มีอยู่แล้วโดยเฉพาะถ้ามีอยู่อย่างสำคัญ เช่น กลุ่มชาวบ้านที่รวมตัวกันเป็นเครือข่ายเป็นขบวนการอยู่แล้ว นำศึกษา นำวิจัยให้มากระดับยิ่งดี คือไม่ใช่วิจัยระดับองค์กรแต่วิจัยไปถึงเครือข่าย วิจัยไปถึงขบวนการจะเห็นมิติต่าง ๆ ที่สลับซับซ้อนและมีความหมายยิ่งขึ้น และโยงไปถึงนโยบายของรัฐด้วย นอกจากนี้ในการศึกษาวิจัยถ้าเป็นวิจัยเชิงปฏิบัติการ เป็น action research หรือดียิ่งกว่าวิจัยเชิงปฏิบัติการก็เป็นวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม participatory action research ก็น่าจะยิ่งดีเพราะว่าเป็นการวิจัยที่มีพลวัต มี dynamic สูง เป็นการวิจัยที่ต่อเนื่องไปไม่ได้หยุดอยู่กับที่ คือ ไม่ใช่วิจัยจบแล้วข้อมูลล้ำสมัยไปสองปี ข้อมูลก็ใช้อะไรไม่ค่อยได้ แต่เป็นการวิจัยที่ไปกับเหตุการณ์ไปกับสถานการณ์ เป็นการวิจัยที่มีผลในการพัฒนาด้วย คือวิจัยไปพัฒนาไป พัฒนาทั้งผู้ถูกวิจัย และผู้วิจัยพัฒนาไปด้วยกัน น่าจะเป็นแนวทางที่เป็นประโยชน์ การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเกี่ยวกับองค์กรชุมชน ประชาคม ถ้าสนใจเรื่องนั้นและประชาสังคมโดยเฉพาะที่เป็นเครือข่ายและเป็นขบวนการตอนนี้มีข้อสังเกตเพิ่มเติมเท่านี้ ซึ่งต้องขอภัยถ้ามันตรงบ้างไม่ตรงบ้างกับที่พูดมาทั้งสามท่าน แต่ผมก็ดีใจอย่างหนึ่งที่ว่านี้ผมปฏิบัติตามคำแนะนำของบรมครูของเรา คุณหมอประเวศ แนะนำว่าเวลาไม่สบายให้ทำตัวเหมือนกำลังมีสุขภาพดี คือทำอะไรอย่างเต็มที่ ถ้าเจ็บคอกก็พูดใหญ่ ถ้าปวดท้องก็เดิน เมื่อก็ผมพูดมากได้ ออกกำลังกายเลยหาย ที่ปวดท้องมาก ๆ หายไปแล้วครับตอนนี้ ที่ คุณหมอประเวศ แนะนำให้เมื่อไรได้ผลทุกที ขอบพระคุณครับ

ทวีทอง: ขอบคุณครับ คุณไพบุลย์ ที่ได้นำประเด็นที่สำคัญไว้ให้พวกเราแลกเปลี่ยนกันต่อว่าจะทำเรื่องของประชาสังคมน่าจะเน้นในเรื่องของทางปฏิบัติไปทำงานจริง ๆ ได้ ซึ่งก็คงจะเกี่ยวข้องกับประเด็นที่ คุณหมอซูชัย ได้เสนอไว้ว่าจุดที่จะเริ่มต้นและมีนัยยะในทางปฏิบัติค่อนข้างมากคือเรื่องของพวกกลุ่มองค์กร ชุมชนต่าง ๆ ซึ่งก็มีหลายระดับ คุณหมอซูชัย ได้พูดในลักษณะที่เป็น civic group, civic action อะไรต่าง ๆ คราวนี้ขอเชิญ คุณหมอสุวิทย์ ครับ ช่วยกรุณาอภิปรายนำประเด็นเชิญครับ

สุวิทย์: สวัสดิ์ครับพลเมืองทุกท่าน ผมไม่เรียนประธานหรือรองอธิการฯ นะครับเพราะว่าวันนี้เราเป็นพลเมืองทุกคนเท่ากันหมดเป็นความสำคัญในแนวราบ ผมเป็นหมอ 20 กว่าปีแล้วตั้งแต่เรียนแพทย์พวกหมอนี้สมองซีกซ้ายมันโต เซลล์มันเยอะ รากมันเชื่อมโยงกันเยอะ แต่สมองซีกขวามันเหี่ยวฝ่อ อ่านเอกสารของ อาจารย์ชเนศ แล้วจับศรีษะนี้ร้อนจี๋เลย แล้วก็ยังไม่ค่อยเข้าใจ นึกถึงเอกสารชิ้นหนึ่งของ หมอโกมาตร ตอนที่เอามาให้ผมเป็นเอกสารที่ผมใช้เวลาอ่านทั้งวันทั้งคืนก็

ยังไม่ค่อยเข้าใจเรื่องประชาสังคมตรงนี้เป็นความยากลำบากจริง ๆ ของคนที่มาทางสาย
วิทยาศาสตร์เพราะว่าเซลล์สมองซีกขวามันไม่ค่อยมีรากเท่าไหร่ออฟฟิง อาจารย์อเนก ค่อยยังชั่ว
หน่อยอาจจะเพราะ อาจารย์อเนก เคยเป็นนักศึกษาแพทย์แล้วก็ไปเรียนทางสังคมทาง
รัฐศาสตร์ขวากับซ้ายมันก็เลยไปกันได้พอฟัง หมอซูชัย นี่สบายเลยรู้เรื่องเพราะว่ารู้น้อยใกล้เคียง
กัน คือผมเองไม่ค่อยสนใจเรื่องนี้เลยเพราะว่าเป็นหมอที่เป็นหมอ ก็เป็นนักตัดสินใจไม่ค่อยจะต้อง
คิดอะไรมากเห็นคนไข้มาก็ชี้แนะเลยครับ อาจารย์ที่ป่วยสักครู มาปรึกษาผม ผมก็ตัดสินใจผละเลย
แนะนำได้เลย พอมาไม่นานนี้เองเมื่อ คุณหมอโกมาตร มาเสนอเรื่องนี้ในที่ประชุมกลุ่มสามพรานก็
เลยชักสนใจ แต่ หมอโกมาตร ก็เป็นหมอมอนิเตอร์ซีกขวาโดนะครับเป็น exception ก็ยังไม่ค่อยรู้
เรื่องเท่าไร เพียงแต่เริ่มสนใจจนกระทั่งถูกบังคับโดยคนที่นั่งอยู่ข้างขวามือข้าง ๆ อาจารย์ไพบูลย์
นั่นนะครับ คุณหมอสมศักดิ์ (ผอ.สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข) บังคับให้เป็น facilitator ผมใช้คำ
ว่า facilitator ครับ ภาษาของ civil society ไม่ใช่ว่าเป็นประธานหรือเป็นหัวหน้าแต่เป็น facilitator
ของการจัดตั้ง Gang of Four หรือจะเรียก four musketeer ดีกว่านะครับ มี คุณหมอซูชัย อยู่ด้วย
ทำเรื่องนี้เพื่อจะเสนอในการประชุมประจำปีของสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข คือทำแบบไม่รู้เรื่อง
จริงๆ ทำแบบแทบจะไม่เคยได้ยินคำ นี้มาก่อน คุณหมอซูชัย ไปสัมภาษณ์มาบ้าง อ่านของ คุณ
หมอโกมาตร บ้าง เอ๊ะดูไปดูมาไอ้ที่ทำในอดีตมันใช่ทั้งนั้นเลย เราทำชมรมพุทธ ชมรมโน้นชมรมนี้
ทำค่ายอาสา ทำอะไรต่ออะไรใช่ทั้งนั้นเลย ชมรมแพทย์ชนบทก็ใช่ ก็เลยรู้ว่ามันของใกล้ตัวเราที่
หาว่าไม่ใช่เรื่องของพวกสมองซีกขวามาหลอกเรา แต่จริง ๆ แล้วเป็นของใกล้ตัวทั้งนั้นเลย เพราะ
ฉะนั้นก็เลยรู้สึกว่ามันไม่ใช่เรื่องลำบากยากเย็นแสนเข็ญอะไรที่เราจะทำความเข้าใจ ก็เลยมีความ
สนใจ เลยบอกให้เจ้าหน้าที่ไปติดต่อที่สภากาชาดธรรมกับมหาดไทย ไปดูให้หน่อยชีว่าไถ่ยอนหลัง
มา 30 ปี 40 ปีเลย ตั้งตามกฎหมายให้ตั้งมูลนิธิ สมาคม ไม่ทราบก็ปี ก็ขอจำนวนตัวเลขเขา
มาพล็อตเป็นกราฟดู พบว่าตัวเลขตรงที่พล็อตเป็นกราฟ ตรงกับที่ หมอซูชัย พูดตกนี้ก็คือหลัง
จากประมาณ 6 ตุลา 19 เป็นต้นมา จำนวนพวกนี้มันขึ้นค่อนข้างเร็วกว่ายุคก่อนนี้ พอหลังปี 30
มันยิ่งขึ้นเร็วขึ้นไปอีก ตรงนี้ก็เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่า มีความเคลื่อนไหว มีข้อมูลที่ อาจารย์
ไพบูลย์ มาแจก ผมสนใจ เพราะผมก็เป็นนักวิชาการ ไม่ใช่สมองซีกขวา เดี่ยวผมจะให้เจ้าหน้าที่
ไปติดตามคนที่เขาทำเรื่องนี้อยู่ ว่าอยากจะขอข้อมูลย้อนหลังสัก 20 - 30 ปี กลุ่มพวกนี้ ซึ่งเป็น
กลุ่ม civil society ด้วย มีการเคลื่อนไหวในเชิงประวัติศาสตร์ มีจำนวนมากขึ้น เป็นเรื่องที่น่าสนใจ

ผมเพิ่งไปประชุมที่ เมืองนิช มา เป็น civil society อีกอันหนึ่ง คือในกลุ่มที่เขาทำเกี่ยวกับ
ยาและเวชภัณฑ์ มันจะมี interest group หลายกลุ่ม ธุรกิจยาที่เป็นโครงสร้างแนวดิ่ง มีประธาน มี
อะไรต่าง ๆ ลงมา พวก NGOs ก็มีโครงสร้างแนวดิ่งเหมือนกัน ราชการก็เช่นเดียวกัน นักวิชาการ
ก็มีศาสตราจารย์ มีลูกน้องโล่ง ลงมา และในเวทีระดับโลก ไม่ว่าจะเป็นองค์การอนามัยโลก หรือ
ในระดับประเทศ พวกนี้จะมีเรื่องต่อสู้กันโดยตลอด NGOs ก็ว่าบริษัทยา บริษัทยา ก็ retaliate
NGOs อะไรต่าง ๆ นานา ปรากฏว่ามันมีในบรรดาโครงสร้างแนวดิ่ง มีคนอยู่ในโครงสร้างแนวดิ่ง
พวกนี้ ที่มองเห็นประโยชน์ของ public และก็เกิดความเชื่อมโยงกันได้ เรามาคูกันไม่ใช่มาใน
ฐานะแนวดิ่ง แต่มาในฐานะปัจเจก และนัดมาคุยกัน ต่างคนต่างหาเงินมาตนเอง ไม่ได้มาคุยกัน
เพื่อจะบอกว่า ปัญหาควรจะเป็นอย่างนี้ ปัญหาควรจะเป็นอย่างนั้น แต่มาคุยกันเพื่อจะสร้าง
ความรักความสามัคคี ความรู้จักกัน เมื่อมี issue ที่มี conflict กลุ่มนี้จะมีประโยชน์ในการสร้าง
ความเข้าใจกัน ที่นี้ก็เกิดความรู้สึกว่าใน international มันชักจะเกิดขึ้นเยอะแล้ว แม้ในวงการ
สุขภาพเราก็เห็น แต่เราไม่แน่ใจว่า เรายังเป็น civil society หรือเปล่านะครับ เพราะว่าอันที่หนึ่ง
เราไม่รู้จักกัน สอง เราไม่ได้มีกิจกรรมอะไรร่วมกัน สาม เราไม่มี partnership อย่างที่ คุณหมอ
ซูชัย ว่าแต่ผมคิดว่าเป็นจุดเริ่มต้นที่กำลังจะเกิด

ความพยายามของหลายๆ ท่านที่จะมอง civil society ให้ชัด ผมก็เห็นด้วย ในเชิงวิชาการ ก่อนข้างจะดีแต่ในชีวิตจริงอาจคล้ายกับ หมอซูซึย ที่บอกว่า civil society อาจไม่จำเป็นต้องให้ชัด ร้อยเปอร์เซ็นต์ทีเดียวและไม่จำเป็นต้องบอกว่ามันตรงข้ามกับรัฐหรือสวนกับรัฐบางที่อาจจะตรงข้ามกับรัฐเช่น civil society ที่ดี ๆ ตรงข้ามกับรัฐที่แย่ ๆ civil society ที่แย่ ๆ ตรงข้ามกับรัฐที่ดี ๆ เช่น สมาคมธุรกิจยาถือเป็น civil society หรือเปล่าไม่รู้กับบริษัทยาต่าง ๆ รวมกันเป็นสมาคมและสมาคมของแต่ละประเทศก็รวมกันเป็นสหพันธ์อย่าง ที่ อาจารย์ไพบูลย์ บอกว่าเป็นกระบวน network นี่เป็น civil society หรือเปล่าที่จะ protect ผลประโยชน์ตัวเอง ตรงข้ามกับรัฐที่จะ protect ผลประโยชน์ของประชาชนอย่างนั้นก็นึกว่าสวนกันแต่บางที่มันก็ร่วมกันได้ เราเห็นเยอะที่องค์กรต่าง ๆ ร่วมทำงานกับรัฐและที่เห็นบ่อยกว่านั้นอีกคือมี civil society หรือ civic movement เกิดขึ้นในโครงสร้างแนวตั้งอย่าง ที่ คุณหมอซูซึย ยกตัวอย่างเรื่องชมรมแพทย์ชนบทก็คือ civic movement ที่เกิดขึ้นในโครงสร้างแนวตั้งอยู่ในรัฐเลยเป็นข้าราชการทุกคนด้วยซ้ำ ไม่มี NGOs ไม่มีประชาชนที่ไม่ใช่ข้าราชการอยู่ในนั้นเลยแต่ขอสมาคมทุกประชาชนและสมาคมภาครัฐด้วยตรงนี้ผมคิดว่าเป็นทางเลือกหนึ่งในการสร้างความสำเร็จในงานให้กับภาครัฐได้ดีพอสมควร ผมเคยไปอยู่ที่องค์การอาหารและยา 3 ปี เป็นโครงสร้างแนวตั้งที่แข็งแกร่งแต่ว่ามันก็เป็นแบบแยกส่วนเป็นกองเป็นฝ่าย เวลาทำงานเร็ว ๆ ต้องมารวมกัน วิชาการคือตั้งกรรมการเอาตัวแทนกองต่าง ๆ มานั่งประชุมว่าจะทำโน่นทำนี่ แล้วต่างคนต่างกลับไป แล้วก็หายไปเป็นประจำอย่างนี้ 90 กว่าเปอร์เซ็นต์ของกรรมการ มันจะไม่ค่อยได้อะไรแต่มันก็ขึ้นอยู่กับสิ่งที่จะไปทำคือ พอบอกว่าจะทำแผนแม่บทคอมพิวเตอร์ปี ยังไม่ทันตั้งกรรมการเลย คนก็มาแล้ว ปรากฏว่ามันมีความเชื่อมโยงกลุ่มเครือข่ายในแนวราบของคนที่เขาใจเรื่องคอมพิวเตอร์ที่อยู่ตามกองต่าง ๆ เขารวมตัวกันเป็นประจำอยู่แล้ว เดี่ยวเขาก็แลก diskette กัน แลกไวรัสกันบ้างหรือบางทีก็ down load จาก Internet มาแจกกันบ้างภาพสวยอะไรพวกนี้มันมีความเชื่อมโยงของเครือข่ายพวกนี้ แล้วเขาก็รักกัน พอเราบอกว่าจะทำแผนแม่บทคอมพิวเตอร์ปีขึ้นมาเลย ปรากฏว่าพวกนี้แหละทำให้แผนสำเร็จภายในเวลา 3 เดือนเท่านั้น รายละเอียดทุกอย่างเขาทำให้หมดเลยโดยที่ไม่ต้องมีคำสั่งแนวตั้งไปตั้งเขาด้วยซ้ำไป อันนี้เป็นตัวอย่างที่จะให้มองว่า civic movement หรือ civil society ไม่ได้แยกออกจากรัฐ เชื่อมโยงจากรัฐได้และแม้กระทั่งโครงสร้างแนวตั้งมันก็น่าจะเกิด civic movement ได้ และทำให้การทำงานของโครงสร้างแนวตั้งดีขึ้นได้ ผมมองว่าของไทยเรามีหลายแบบ สมัยก่อนอาจจะมีเป็นราชการ ข้าราชการ ที่มองเห็นทำที่ว่ามันอาจจะไม่ไหว ระบบราชการอย่างเดียวไม่พอก็ออกมาตั้ง NGOs ทั้งนั้นเลย ถ้าไปดู NGOs โดยที่มีอยู่ขณะนี้ ว่ามีการเชื่อมโยงกันอาจจะไม่เป็น NGOs ก็ตามที่ มันจะเป็นราชการ ข้าราชการออกมาทำเยอะ ไม่ว่าจะเป็นอาจารย์มหาวิทยาลัย เพิ่งมีระยะหลังไม่นานนี้เท่านั้นเองที่มีคนออกมาเต็มตัวไม่ได้เป็นราชการแล้วมาสร้างประชาสังคมขึ้น

ที่นี้ผมเองรู้สึกว่าการเคลื่อนไหวในเชิงแนวราบ การรวมกลุ่มกันจะเป็นเครือข่าย จะเป็นอะไรก็ตาม มันมีอุปสรรคในสังคมไทยพอสมควร คุณหมอซูซึย พูดถึงเงื่อนไขต่าง ๆ ที่มันเกิดขึ้นคนไทยนี้ขี้อิจฉาและอึดตายสูง ความเป็นตัวเองสูง ไม่ค่อยชอบบริหารจัดการ ซึ่งเป็นวิกฤตของ civic movement ขณะนี้หลายแห่งทีเดียว บางแห่งถึงขนาดทะเลาะกัน เพราะใช้การบริหารจัดการที่ไม่เก่ง ตรงนี้คือปัญหา ผมจะไม่พูดถึงเพราะ คุณหมอซูซึย พูดไปแล้ว ที่นี้ตรงนี้ทำอย่างไรถ้าเราคิดว่า civic movement เป็นหนึ่งในคำตอบสำหรับสังคมไทย เราจะมีทางอย่างไรบ้าง คุณหมอซูซึย เสนอไปในเรื่องของนักวิชาการ ผมเห็นด้วยอย่างยิ่งทั้งหมดเลย แต่อยากจะเพิ่มเติมว่า นักวิชาการน่าจะต้องมาศึกษาวิจัย หรือเสนอวิธีทำงานที่จะลดจุดอ่อนหรือปัญหา คือวิธีทำงานที่ทำให้คนไทยลดความเป็นคนขี้อิจฉาหรือว่าอึดตายสูง อาจารย์ประเวศ มักพูดถึงขบวนการ AIC ที่

นายพินิจ: ขอขอบคุณครับ ผมดีใจที่ได้มีโอกาสรับเชิญให้มาร่วมในกิจกรรมของชุมชนสังคมหรือ civil society
 ในวันนี้ ที่แรกว่าจะมาฟังเฉย ๆ พอได้ยีนท่านวิทยากร ท่านผู้ดำเนินการอภิปรายคิดอะไรหลาย
 อย่างดัง ๆ บางครั้งผมก็เห็นด้วยอย่างเดียวกัน บางครั้งก็มีความเห็นแตกต่าง ก็เลยขออนุญาต
 2-3 นาที พูดย่อไปบางอย่างที่คิดว่า ผมมองแตกต่าง และคิดว่าเป็นเรื่องสำคัญ เริ่มจากคำว่า
 ประชาสังคมที่ อาจารย์ธเนศ ได้ให้คำนิยามไว้ว่า ประชาสังคมค่อนข้างจะมาดั่งขึ้น เมื่อระบบสังคม
 นิยมในค่ายหลังมานเหล็กมันพังทลาย แล้วก็พยายามดึงให้มาสู่ประชาธิปไตยมากขึ้น ผมก็กังวล
 ว่า movement ของเราหรือ movement ทำนองนี้ มันเป็น socialism หรือ communism ที่พยายาม
 ต่อต้านระบบเผด็จการหรือ authoritarian อีก 20 ปีถัดไปก็จะมีคนอย่างพวกเรานั่งมองดูพวกเรา
 ว่าใน 20 ปีก่อนกลุ่มบ้า ๆ พวกนี้ก็คิดทำแบบนี้ เพราะว่าต้องบอกว่าในวิวัฒนาการของมนุษย์ตั้งแต่
 แต่เริ่มมี โฮโมซาเปียน บนโลก 30,000 กว่าปี ได้ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงที่เรียกว่า paradigm
 shift ของ Planet Earth อย่างมหาศาล ผมไม่ได้เรียนทางด้านสังคมวิทยา แต่ว่าตอนผมไปเรียน
 ทางด้านพฤติกรรมกับระบบประสาท ผมได้เรียนวิชาหนึ่งคือ sociobiology และเมื่อปี 1970 ก็มี
 คนหนึ่งที่ค่อนข้างทำให้เกิดการทำลายมากในเรื่องการมองสังคมในทางชีววิทยา ซึ่งต่างกับสังคม
 ซึ่งนักสังคมวิทยาเคยมองกันมาก่อน ท่านนั้นก็คือ Edward Billson (?) ซึ่งเป็น จิวเรเตอร์ของ
 museum ที่ฮาร์วาร์ด Billson กับ Margaret Mead เป็นสองคนที่ทำให้เรามองดูพฤติกรรมของ
 สังคมไม่เพียงแต่ว่า common sense จากประสบการณ์ของมนุษย์ แต่ว่าเนื่องจากเขาศึกษาทั้ง
 พฤติกรรมที่ primitive ในคนที่ primitive type หรือว่าในสัตว์สังคมอย่างแมลง ที่เป็น social
 insect อย่างมดและผึ้ง หรือสังคมที่ทดลองได้อย่างหนูทดลอง Billson กับ Margaret ได้ให้
 learning lesson ที่สำคัญมาก ตอนนั้นผมไม่ค่อยเข้าใจหรอกว่าทำไมสังคมต้องซับซ้อน สังคมมัน
 มี purpose อย่างไร พอไปเรียน treaty ของ Wilson ซึ่งยังเขียนหนังสือที่ถือว่าเป็น provocative
 มาก แม้กระทั่งในวงการวิชาการทางวิทยาศาสตร์ เพราะ Wilson บอกว่าสังคมตัวอย่างผึ้งหรือมด
 ซึ่งถือว่าเป็น social insect ระบบประสาทหรือ brain อย่างที่หมีหรือสุนัข มดไม่มี brain ซีกซ้าย
 ซีกขวาชัดเจน และที่ brain ของมด 95% ถูก control ด้วย genetic มดหรือผึ้งแบ่งเป็น 3 กลุ่ม
 ใหญ่ คือ พวกหนึ่งทำหน้าที่เป็นผึ้งงาน มดงาน มันมีโครโมโซมแค่ครึ่งหนึ่งของโครโมโซมคนอื่น
 ไม่มีหน้าที่ผสมพันธุ์ มีหน้าที่ทำมาหากิน หาอาหารมาเลี้ยงรัง และเมื่อไรศัตรูก็ต่อสู้แม่
 กระทั่งตัวเองตาย เวลานั้นน้ำท่วมมันต้องเอาตัวเองสร้างเป็นสะพาน แม้กระทั่งตัวเองถูกน้ำท่วมตาย
 มันมีพฤติกรรมที่เรียกว่าพฤติกรรมเสียสละโดยธรรมชาติของมัน และมดที่เป็นนางพญาก็ไม่มีหน้าที่
 ทำอะไร กินให้อ้วนแล้วนอนให้ตัวผู้ที่โครโมโซมเพศชายมาผสมเท่านั้นเอง ซึ่งมันก็ไม่ทำหน้าที่
 อะไรนอกจากกินกับผสมพันธุ์อย่างเดียว แต่ละตัวต้องรู้หน้าที่ของมัน ต้องมี responsibility ที่ถูก
 กำหนดถ้ามันงานตัวใดเบี่ยงงานก็จะถูกจัดการฆ่า ไม่เหลือสะเปะสะปะไว้ในรังให้เป็น civil
 disobedience ขึ้นในรังขณะเดียวกันเรามีสัตว์อีกพวกหนึ่งคือหนู และสัตว์สองประเภทคือแมลงกับ
 หนู ผมมาถึงประเด็นที่ว่า ทำไมต้องคิดให้รอบคอบ เพราะว่าทุกอย่างที่เราคิดเป็น a cross
 section in time เท่านั้นเอง ถ้าเราศึกษาพวกนี้ เราจะเป็นการมองสังคมแบบ longitudinal มอง
 สังคมอย่างเป็นล้านปี ทำให้เห็นว่า ไอ้ที่เราคิด ๆ กันอย่างนี้ มันเกิดขึ้นมาเป็นล้านปี ไม่มีสิ่งใหม่
 เกิดขึ้นภายใต้ดวงอาทิตย์ A nothing under the sun หนูเป็นสัตว์พวกหนึ่งที่มีสังคมเหมือนกันตั้งแต่
 แต่ออกลูกมาก็มีคนเคยทดลองว่า หนูที่ออกมาตอนแรกในสังคมที่จำกัด มันมีไม่กี่ตัว ต่างคนต่าง
 เอื้ออารีซึ่งกันและกัน แต่พอหนูมันมีมากจนเกินไป มันเริ่ม overpopulation มันเริ่มเห็นแก่ตัว มัน
 เริ่มกักตุนของในรัง เพราะหนูมี brain ส่วนหนึ่ง เรียกว่า limbic system ที่คล้ายกับ brain ของคน
 ตัวนี้มันทำให้หนูมีอัตตาซึ่งมดไม่มี มดมีแต่ responsibility for survival ของ species มัน แต่หนูมี
 brain ที่คล้าย ๆ กับคน ทำให้เห็นแก่ตัวเห็นแก่พวกพ้อง และทำลายคนอื่นเพื่อให้พวกตนอยู่รอด

กลับมาถึงเรื่องสังคม ประชาสังคมอย่างที่พูดกันเมื่อก็ ผมเป็นห่วงอย่างหนึ่ง แล้วเมื่อคืนผมได้รับเชิญให้ไปงานเหมือนกัน พอตีผมทำงานค้าง เลยต้องดูทางโทรทัศน์ และก็คิดใจที่ท่านอดีตนายกคุณอนันท์ ปันยารชุน พูดอะไรซึ่งจับใจผมมาก ท่านเป็นคนหนึ่งที่ขึ้นไปบนหลังเสือที่ร้อน และสามารถลงมาอย่างสง่างาม เพราะฉะนั้นท่านคงมีบาร์มီးไรต่าง ๆ ที่สร้างสม เป็นคนที่มองอะไรหลายอย่างค่อนข้าง balance และพูดอันหนึ่งที่จับใจผม สังคมที่เราจะสร้างสรรค์ใหม่ในประชาสังคมเป็นตัวนำ คุณภาพคนเป็นเรื่องใหญ่มาก และในงานวันนี้ ผมยังไม่เจอใครพูดถึงคุณภาพของคนสักคนหนึ่ง ต้องอย่าลืมว่าสังคมเกิดขึ้นได้ด้วย member ของสังคมก็คือคนที่มารวมกันเป็นสังคม ถ้าให้คนที่มารวมกันเป็นสังคมมีคุณภาพแล้วดังที่ คุณอนันท์ พูดไว้เมื่อคืน สังคมมันก็ reflect ดังนั้นแหละ เพราะฉะนั้นกระแสน้ำที่พูดกันในวันนี้ ก็ reflect คุณภาพของคนไทยที่เป็นอยู่ปัจจุบัน ถ้าคนไทยเหมือนคุณภาพของคนสิงคโปร์ เราก็จะเป็นสังคมที่คล้าย ๆ สิงคโปร์ ปัญหาที่ผมอยากจะ raise เวลานี้คือ แนวคิดประชาสังคมเป็นปรัชญาที่ดี แต่แนวคิดนี้จะไม่ประสบความสำเร็จถ้าขาดองค์ประกอบที่เป็น critical factor ปัจจัยสำคัญคือคุณภาพคนไม่ได้รับการพิจารณา คุณภาพของคนไทยเวลานี้กำลัง effect มาจากหลายอย่าง ประเด็นที่หนึ่งพอตีผมต้องทำงานร่วมกับผู้บังคับบัญชาที่บ้าน ที่ท่านเป็นผู้เชี่ยวชาญเรื่องพัฒนาสมองเด็กและพัฒนาสมอง ปัญหาเวลานี้ก็คือ เด็กไทยที่เกิดมาใหม่ที่ถูกพ่อแม่เลี้ยงในสังคมยุคที่กำลังมีปัญหา และคนที่มีปัญหามากที่สุดไม่ใช่ลูกชาวบ้านชนบท ที่อยู่ห่างไกลและยากจน แต่เป็นลูกคนระดับกลางหรือระดับมั่งมีในกรุงเทพฯ ที่พ่อแม่ไม่มีเวลาเลี้ยงลูก พ่อแม่มีวุ่นแต่ไปแรดอยู่ในสังคมตลาดหุ้น เราสองคนต้องดูลูกของคนหลาย ๆ คนที่พ่อแม่ไม่มีเวลาให้ลูกตั้งแต่ปฐมวัย แล้วทิ้งลูกให้มีปัญหา ไม่มี model ที่จะเรียนรู้ ไม่มีความรับผิดชอบในสังคม หรือรวยเกินไปทุกอย่างมีหมด ไม่มีความรับผิดชอบอะไร ค็นเข้าก็มีคนป้อนใส่ปากทุกอย่าง John F. Kennedy ได้ถามเป็นวาทศิลป์ที่เรารู้จักกันดีว่า ถ้าเผื่อท่านจะพัฒนาประเทศอเมริกาให้ดี อย่าถามว่ารัฐอเมริกาให้อะไรท่านได้ จงถามว่าท่านให้อะไรกับรัฐอเมริกาได้ ผมอยากฝากตรงนี้ว่าประชาสังคมมันจะเกิดขึ้นได้สิ่งสำคัญคือคนทุกคนในสังคมต้องมี responsibility ผมจำได้เมื่อปีที่แล้วเมื่อเกิดน้ำท่วมศาลาया ถนนข้างหน้ามันก็เจิ่ง ถนนข้าง ๆ ที่จะเข้าโรงเรียนสาละวันก็เจิ่ง คนทุกคนก็เดินผ่านไปผ่านมา ปล่อยให้เด็กนักเรียนเดินย่ำน้ำเข้าเข้าไป แต่จะมีสักกี่คนที่เดินเข้าไปหาผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่นนี้ แล้วบอกว่าเมียคุณเป็นคนขายวัสดุก่อสร้าง ช่วยยกวัสดุก่อสร้างไปทำถนน หรือเมื่อตอนที่ อาจารย์เทพนม เกษียณอายุราชการ และคณะสิ่งแวดล้อมฯ จัดงานและเชิญ ท่านรองนายกทักษิณ มาแล้วถามว่าถนนทางเลี้ยวที่จะเข้ามหาวิทยาลัยตรงทางแยก ทำไมปล่อยให้ขรุขระ ให้พังอยู่อย่างนั้นได้ เราก็ถามกันในห้องนี้หลาย ๆ คนที่อยู่ในคณะสิ่งแวดล้อมฯ คงจำได้ ทุกวันนี้ถนนยังพังอยู่ เพราะไม่มีใครเดินเข้าไปถามให้ เพราะมันเป็นเรื่องของการเมือง เรื่องของบริษัทที่เขาจับ ผมอยากฝากไว้เป็นประเด็นที่สำคัญคือ คุณภาพคนจะเป็นอย่างไรถ้าประชาสังคมไม่ดี ขอบขอบคุณ

ทวีทอง: ขอเชิญคุณแอนก อาจารย์กฤตยาและคุณเนตรนภา ขอความกรุณาใช้เวลาอย่างมีประสิทธิภาพสัก 2-3 นาทีนะครับ

แอนก นาตะบุตร: ผมอยากจะเริ่มในฐานะที่มีประสบการณ์และมีโอกาสประสบพบและมีส่วนร่วมว่า พลังหนึ่งที่เกิดขึ้นในสังคมไทยคือ อยากรู้คำของหมอประเวศว่าพลังทางสังคม ว่ามีปรากฏการณ์นี้เกิดจริงและเป็น know how เพื่อโยงมาสู่คำว่า กระบวนการทางประชาสังคม หรือกลุ่มประชาสังคม ซึ่งผมเองก็คิดว่า เราต้องหาความรู้จากสังคมไทย คู่กับสังคมโลกที่เราเรียนรู้มา ถ้าเห็นปรากฏการณ์มาก่อน ผมเอาปรากฏการณ์ เอามาถอดออกให้เห็นสัก 4-5 เรื่อง

หนึ่งคือเราจะเห็นคำว่าซึกซาวของ คุณหมอสุทธิย์ เห็นเรื่องจิตวิญญาณ จิตสำนึกท้องถิ่น เห็นเรื่องจิตใหญ่ จิตหมู่รวมกลุ่มกัน ถ้าเราอยากรู้ว่าประชาคม ผมไม่ทราบแต่ว่าประชาสังคมที่ผมพบทั้งในภาคชนบทและภาคเมือง จากองค์กรที่เป็นชาวบ้านแท้ๆ และหลากหลาย ก่อตัวขึ้นมาเป็นกลุ่ม กลุ่มอีกเมืองน่าน กลุ่มวิสาหกิจชนนคร มีประเด็นนี้คือ มีคำว่าใจ ผมอยากใช้คำหลักว่าใจ บางคนใช้จิตวิญญาณ บางคนใช้สำนึกท้องถิ่น และเป็นใจหลายใจรวมกันเป็นใจที่ใหญ่ขึ้น อาจารย์ขวัญสุวรรณ อยู่ที่นี่เรียกว่า ใจหมู่ ผมว่าประเด็นสำคัญไม่ใช่รวมกันด้วยอำนาจ ไม่ใช่รวมด้วยเงิน ปัญหาจะมีจริง แต่ผมอยากเรียนว่า องค์ประกอบหนึ่งคือใจที่ร้อยกัน องค์ประกอบสองคือพลังสังคมที่ปรากฏให้เห็น การเกิด synap ทางเซลล์สมองที่ก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กัน แล้วจะเห็นว่าเวทีเป็นองค์ประกอบสำคัญและค่อนข้างเท่ากัน ไม่เท่ากันแบบในระนาบที่เดียวแต่แลกเปลี่ยนกันได้หลากหลายสาขาวิชา หลายมุมมอง ผมว่านี่คือประเด็นสำคัญ และที่สำคัญกว่านั้นคือในเวทีการเรียนรู้วันนี้ ผู้หญิง เยาวชน และผู้นำไม่เป็นทางการมีโอกาสสูงมาก อยากเรียนว่าพลังได้ผ่านเวที synap อันนี้

เรื่องที่สามถ้าจับเรื่องโครงสร้างที่ พี่บุญลย์ พูดไปแล้ว ผมจะพูดนิดเดียวว่าโครงสร้าง ฟังก์ชันและโพรเซส มันไม่เหมือนกันเลย มีทั้งเป็นแกนแบบดวงอาทิตย์ มีเครือข่ายแบบนพเคราะห์ เป็นเครือข่ายแบบไม่เห็นแกนก็มี ขณะนี้เรากำลังถกทอเป็นสี่เหลี่ยมก็มี เช่น จส.100 ซึ่งไม่มีตัวตน ชุมชนวิชาการ เป็นต้น ผมเรียนว่าถ้าเราไปติด civic organization โดยมี pattern ใด pattern หนึ่งคงไม่ได้ อุดมการณ์ของแต่ละโครงสร้าง ฟังก์ชัน โพรเซส และระดับของมันก็หลากหลาย พี่บุญลย์ เกริ่นไปแล้วผมอยากชี้ว่ามันน่าสนใจมากเพราะมันไม่มีองค์กรที่ตายตัว ทำให้มันเกิดความแข็งแรงและเราพบว่าเมื่อไม่มีศูนย์กลาง ใครก็ทำลายยากมาก เหมือนความรู้เรื่อง INTERENT มีการถกทอกัน ศูนย์กลางเริ่มสลายตัวไปแล้ว ถกทอเป็นรูป TEDNET (Thailand Environment and Development Network) เป็น net ที่ไม่มีศูนย์กลาง นั่นเป็นองค์ประกอบที่สาม

ผมอยากเรียนว่ากำลังพบปรากฏการณ์นี้ในสังคม โครงสร้างมันเป็นตัวแบบที่น่าสนใจ มีหลากหลายมาก และมีฟังก์ชัน มีโพรเซส และอุดมการณ์ภายใต้โครงสร้างของมันที่ไม่เหมือนกันเลย ประการที่สามทำให้เกิด partnership พลังอันนี้เรียกว่า synergy และจุดที่ผมอยากพูด คือมันเป็น breakthrough ที่ทำให้ชนบทกับเมืองไม่ถูกแยกออกจากกันอย่างสิ้นเชิงเหมือนในอดีต ผมพบว่าพลังทางสังคมอันนี้มันเป็นรอยต่อที่ทำให้ประชาคม ทำให้เมืองกับชนบทมีจุดเกาะเกี่ยวกัน ยกตัวอย่างด้วยลุ่มน้ำเดียวกัน ด้วยทะเลสาบสงขลาเดียวกัน ด้วยลำน้ำน่านเดียวกัน หรือเรื่องของนิคมอุตสาหกรรมเดียวกันก็ต้องมานั่งคุยกัน ประการสุดท้ายที่ผมอยากเรียนก็คือ พลังทางสังคมมันแสดงออกในเรื่องที่เรากำลังเรียกหา คือทำให้เกิดเวทีประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม อันนี้เป็นคำวิชาการ รูปธรรมก็คือเกิดสถานะใหม่ที่คนหลาย ๆ กลุ่มมาคุยกันแบบสันติวิธี มาหาข้อยุติร่วมกัน และมีตัวแทนของเขา จัดตั้งตัวแทนของเขา มา act ร่วมกัน มาปฏิบัติการร่วมกัน และก็ถกทอไปเรื่อย ๆ ผมอยากเรียนว่าอันนี้คือนัยยะพลังทางสังคม และพลังทางสังคมนี้สำคัญ ผมว่าวันข้างหน้าโครงสร้างแนวตั้ง สถาบันหลักอาจจะไม่ใช่คำตอบเดียวแต่เราต้องการการจัดการที่หลากหลาย พลังอันนี้และด้วยการก่อรูปที่หลากหลายออกไป หรือจะเรียกว่าประชาธิปไตยที่ก่อหวอดขึ้นแล้วโดยกลุ่มท้องถิ่น ผมอยากเรียนว่าวันข้างหน้าการจัดการไม่ใช่อยู่ที่ระดับ globalization หรือระดับ state แล้ว แต่กำลังลงมาถึงคำว่า localization ซึ่งไม่ได้หมายถึงชุมชนอย่างเดียว ผมอยากทิ้งไว้ตรงนี้ ถ้านัยยะเป็นอย่างนี้ความสำคัญอยู่ที่ไหนครับ วันข้างหน้าเรากำลังเห็นว่าทำอย่างไรจะให้ภูมิตำนาน ทำให้พลังทางสังคมที่กำลังแตกตัวนี้ขึ้นมาเป็นภูมิด้านทานที่ดูแลท้องถิ่นตัวเองและเกาะกันเป็นเครือข่าย แล้วก็ยกระดับเป็นขบวนการ ผมว่านั่นคือ

นัยยะที่เราอยากเห็น ถ้าเราจะเห็นอย่างนี้การวิจัยควรจะไปเสริมอย่างไร ผมจบประเด็นแค่นี้
ครับ

กฤตยา: ขอบคุณค่ะ ดิฉันมีประเด็นสั้นไม่ก็ประเด็น แต่ก่อนอื่นขอพูดถึงประเด็นที่ อาจารย์นัยพินิจ พูดถึง
เรื่องความคิดของ คุณอานันท์ เมื่อคืนนี้ ดิฉันไม่ได้ฟังนะแค่แต่อ่านหนังสือพิมพ์เมื่อเช้า ก็ไม่เห็น
ด้วยกับความคิดของท่านอดีตนายกอานันท์ ดิฉันเชื่อว่าระบบสำคัญ ในการที่เราจะสร้างระบบหรือ
สร้างโครงสร้างสังคมที่เอื้ออำนวยให้คนเป็นเพื่อนาคินที่ดี ที่จะสร้างคุณภาพของคน ถ้าเราหวังให้
คุณภาพของคนมาก่อนโดยที่เราไม่พยายามสร้างระบบขึ้นมา ดิฉันคิดว่ามันเกิดขึ้นได้ยาก และก็
ค่อนข้างขัดแย้งกับคำอธิบายของ คุณอานันท์ เมื่อวานนี้จากหนังสือพิมพ์ ถ้าไปฟังรวม ๆ อาจ
จะเปลี่ยนใจก็ไม่ว่าได้ข่าวว่าเขาจะออกอากาศอีกครั้งหนึ่งดิฉันมองว่าประเด็นที่เสนอโดย คุณ
ไพบุลย์ ก็ดี คุณหมอสุทธิชัย ก็ดี และท่านผู้เสนอทั้งสาม อย่างกรณีของ อาจารย์คุณหมอซูชัย พูด
ถึงประเด็นวิจัย ดิฉันมองว่าสิ่งที่ คุณหมอซูชัย เสนอเป็น problem-based research คือดูประเด็น
ปัญหาเป็นหลัก ในขณะที่คุณไพบุลย์เสนอ คือการศึกษากระบวนการ ขอใช้ภาษาอังกฤษไปก่อนซึ่ง
อาจจะผิดว่า movement studies ก็คือพยายามที่จะศึกษาสิ่งเกิดขึ้นในองค์ความรู้ และเอกสารของ
อาจารย์เนต กับ อาจารย์ยอเนก สำหรับดิฉันแล้วมันมีอุปการมาก กับการที่เราจะทำความเข้าใจ
กับองค์ความรู้หรือกระบวนการทางความคิดเกี่ยวกับเรื่องประชาสังคม โดยเฉพาะเอกสารของ
อาจารย์เนก เพราะว่า อาจารย์ยอเนก ได้ตั้งโจทย์ที่สำคัญมากมายสำหรับการจะศึกษาเรื่องนี้
โจทย์ที่สำคัญอันหนึ่ง เช่นพูดถึงเรื่องคนไทยที่จิตวิทยาของคนไทยไม่มีการรวมตัวกัน อันนี้เป็น
ข้อสังเกต โจทย์อันนี้อาจจะจับใจดิฉันเพราะจิตส่วนตัวรู้สึกว่าเป็นข้อสังเกตส่วนตัวที่เราได้
ทำงานมาระยะหนึ่ง ซึ่งเราก็พบว่ามันเป็นอย่างนั้นจริง แต่ประเด็นทั้งหมดที่คุยกัน ดิฉันมีความ
รู้สึกดีใจที่ คุณเนก (นาเคบุตร) พูดถึงเด็กกับผู้หญิงขึ้นมา ดิฉันว่ายังขาด gender sensitivity
มากในประเด็นทั้งหมดที่เสนอกัน ถ้าจะดูในเชิงปัญหา หมอซูชัย พูดถึงหลายปัญหา คิดว่าปัญหา
ความรุนแรงเป็นปัญหาที่สำคัญมากในสังคมไทย และความรุนแรงต่อผู้หญิงในปัจจุบัน สำหรับ
ดิฉันแล้วเป็นเรื่องเกินระดับที่จะรับได้ ประเด็นเรื่องการฆ่าเผื่อนาง ซึ่งเพิ่งเกิดขึ้น 2-3 วันใกล้
มหาวิทยาลัยเราเอง ถ้ามองกันจริง ๆ จะเป็นเรื่องโยงกับวัฒนธรรมทางเพศของสังคมไทย มันไม่
ใช่ความรุนแรงตรงไปตรงมา ซึ่งคน ๆ หนึ่งโกรธคน ๆ หนึ่งแล้วไปจับผู้ชายคนหนึ่งกับลูกชายเขา
มาฆ่า เป็นประเด็นที่ชี้ให้เห็นว่า ประชาสังคมที่เราจะทำกันต่อไปควรคำนึงเรื่องนี้ไว้ด้วย
ประเด็นสุดท้ายเรื่ององค์กรทุน บทบาทขององค์กรทุน ดิฉันมีข้อกังวลนิดหน่อย แต่ไม่ได้กังวล
มาก เกรงว่าสิ่งที่เรากำลังนี้ ถ้าเราเสนอองค์กรทุนไปแล้ว ถ้าเกิดว่าองค์กรทุนจะมีกลุ่มที่มาดูงานของ
เรา การเลือกกลุ่มคนที่มาดูงาน ถ้าเป็นกลุ่มคนที่ไม่ได้มีแนวคิดเรื่องประชาสังคมอยู่ อาจจะไม่
ได้ผ่าน ดิฉันคิดว่าจากกระบวนการที่มาทำงาน ไม่น่าจะเกิดปัญหานี้แต่อยากจะต้องข้อสังเกตไว้
เพราะเนื่องจากมีโครงการดี ๆ หลายโครงการแล้วไม่ได้รับการสนับสนุน เพราะฉะนั้นองค์กรทุน
อาจจะต้องคิดว่าจะรับลูกได้ยังไง ขอบคุณค่ะ

เนตรนภา: ดิฉันจะพูดถึงประเด็นที่ คุณหมอซูชัย ได้พูดถึง ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าสนใจ อย่างเรื่องของ Robert
Putnam ขึ้นมาอธิบายในแง่ที่ว่า civil society นำมาก่อน เกิดก่อนด้านเศรษฐกิจ ตรงนี้มีความเห็น
ว่า เป็นเรื่องที่จะต้องอภิปรายกันอีกเยอะในแง่ที่ดิฉันไม่เชื่อว่า มันเกิดขึ้นก่อนแล้วเศรษฐกิจก็มา
เป็นสิ่งที่เชื่อมโยงกันมากกว่า กระบวนการเกิดสิ่งเหล่านี้มันต้องมีทั้งการเมือง เศรษฐกิจ และ
กระบวนการของ civil society จึงเกิดขึ้น ประเด็นที่สองที่ คุณหมอซูชัย พูดถึงว่า ไม่เห็นว่าการที่เรา
จะมาดูเรื่องของ civil society ไม่เห็นความสำคัญ หรือไม่จำเป็นต้องไปสนใจนึกถึงที่มาที่ไปของ
มัน ซึ่งดิฉันมีความเห็นว่าตรงนั้นมีความสำคัญ เพราะว่ากระบวนการคลี่คลายที่ทำให้มันพัฒนา

ตรงนั้นขึ้นมาได้ ถ้าเราไม่เข้าใจในส่วนนั้น และเราพยายามที่จะสร้างขึ้น เราจะไม่สามารถพัฒนาต่อไปได้ ประเด็นที่สามเรื่อง civil society ที่ อาจารย์โยเนก ได้พูดถึงว่า เราจะต้องพูดถึงในแง่ของอย่างอื่นที่เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย เช่นคำว่า citizen ซึ่งมีความหมายที่สำคัญมาก และอีกอันที่คุณหมอซูชัย พูดถึงเรื่องของกรมจิตสำนึก คือคิดค้นพยายามจะยกตัวอย่างจากสังคมที่เคยไปอยู่ และเป็นสังคมที่กล่าวถึง civil society สูงมาก คือสังคมของอังกฤษ ที่พูดตั้งแต่ต้นที่ จอห์น ล็อคเป็นคนพูดถึงเรื่องนี้ขึ้นมาว่าทำไมมันได้มีการพัฒนาต่อถึงปัจจุบันเป็นร้อย ๆ ปีมันมีอะไรเป็นตัวที่สามารถทำให้เขาอยู่ได้ แม้ว่าเขาจะมีการผ่านเศรษฐกิจการพัฒนาอุตสาหกรรม ปฏิวัติอุตสาหกรรม เผอิญเดินทางไปเรียนทางด้านมานุษยวิทยา ใช้เวลาตรงนั้นไปดูลักษณะ culture ดูทั้งหมดกระบวนการ socialization ของคนอังกฤษ เขาเป็นยังไง ทำไมมีองค์ต่างๆที่เป็นลักษณะ civil society ขึ้นมา ไปนับดู NGO ของเขามีมากกว่าหนึ่งพันขึ้นไป แล้วทำงานกันอย่างเข้มแข็งด้วย และทำงานด้วยใจ ทำด้วยความรักในเพื่อนมนุษย์ ก็ไปดูตั้งแต่สถาบันครอบครัวในแง่ที่เขาสร้างได้อย่างไร อย่างเช่นช่วงเกิดถึงช่วงใช้คำว่า mature ถึงขั้นที่มีวุฒิภาวะ ตัวอย่างที่เห็นเป็นรูปธรรมที่ชัดเจน คิดค้นเดินไปในถนน เผอิญเห็นรถคันหนึ่งชนกับอีกคันหนึ่ง ปรากฏว่ามีหญิงคนหนึ่งซึ่งอยู่ในถนนด้วยบอกว่าจะเป็นพยานให้กับเจ้าของรถ เป็นการที่ชี้ให้เห็นว่าเขาเป็นคนที่มีลักษณะจิตใจเพื่อสังคม อีกตัวอย่างหนึ่งในชุมชนเขาจะมีคนที่มีลักษณะเป็น leader เขามาถามชาวบ้านว่า วันนี้มีใครเห็นบ้างว่ารถคันไหนทำให้ถนนตรงนี้เสียหาย เหตุผลว่าทำไมถึงต้องการอยากทราบ เขาบอกว่าปกติโดยทั่วไปแล้วเราไม่ทราบ คนที่จะต้องมาดูแลคือรัฐ ถ้าเราสามารถรู้ได้ว่าใครทำให้ถนนเสียหาย เราสามารถให้รถคันนั้นมาซ่อมถนนตรงนั้นได้ ทำให้เราไม่ต้องจ่ายค่าภาษี สามารถเอาภาษีไปทำประโยชน์อย่างอื่นได้ดีกว่า ในการที่จะพัฒนา civil society ขึ้นมา ยกตัวอย่างเช่นคนที่ต้องโอกาสในสังคม ทำอย่างไรที่จะ empower คนเข้ามาอย่างเช่นมีการ training ที่ทำให้คนต้องโอกาสไม่ว่าจะเป็นคนที่มาจาก refugee หรือคนอะไรก็ตามมีโอกาสจะเข้าไปพัฒนาให้คนความสามารถที่จะมี power และเกิด civil society ในการที่เข้ามามีส่วนร่วมของสังคม คิดค้นก็ค่อนข้างยาว ก็คงต้องเปิดโอกาสให้คนอื่นได้พูดบ้าง ในภาคบ่ายก็คงจะมีอีกใช้มียะละ คือมีประเด็นหลายประเด็นที่อยากจะ discuss ตรงนี้ ขอบคุณค่ะ

วราพร: คืออยากที่เสนอความเห็นเห็นว่าเห็นด้วยกับ อาจารย์โยเนก มากๆ คืออยากจะ feedback ตรงที่ว่าเวลาจะพูดถึงประชาสังคม ถ้าหากเรามองภาพเป็นกลุ่มอำนาจที่เน้นการรวมกลุ่มเฉพาะเช่น กลุ่มผู้สูงอายุ หรือกลุ่มคนพิการหรือกลุ่มอะไรที่แยกเฉพาะ เช่นกลุ่มวิชาชีพ พ่อค้าวานิชย์ หรือกลุ่มผู้ค้ายา มันเป็นลักษณะที่ตัวเองมองว่าประชาสังคมต้องไม่ใช่อย่างนั้น คือคิดค้นเห็นด้วยกับ อาจารย์โยเนก ที่ว่า ประชาสังคมเป็นการสร้างความสัมพันธ์ขององค์กร ที่มีพรมแดนกว้างกว่ากลุ่มอิสระ คือเนื้อหาของการรวมกลุ่ม ไม่ใช่ปกป้องผลประโยชน์ของกลุ่ม หรือสร้างอำนาจสำหรับกลุ่ม แต่เป็นการสร้างกิจเพื่อส่วนรวม ตรงนี้อุดมการณ์ของการรวมตัวกันในฐานะพลเมือง ในฐานะของคนที่จะดูแลทรัพยากรร่วมกัน ไม่ใช่เป็นการดูแลผลประโยชน์ของกลุ่ม ซึ่งตรงนี้จะประเด็นสำคัญ

บังเอิญตัวเองทำงานด้านสิ่งแวดล้อมและรู้ว่าการจัดการทางสิ่งแวดล้อมเนี่ย มัน need ความร่วมมือมาก ๆ ถ้าเป็นครูไปทำงานในชุมชน ที่เราต้องการเห็นคือต้องมี partnership ให้กับครูในการทำงานในพื้นที่ ในการที่จะดูแลผืนป่าตะวันตกหรือผืนป่าอะไรสักแห่งหนึ่ง ซึ่งตรงนี้หมายความว่าอุดมการณ์ในการรวมตัวกันใหม่ที่จะมาดูแลทรัพยากรร่วมกันซึ่งไม่ใช่ผลประโยชน์ของแต่ละกลุ่มแต่ละเหล่า คิดค้นมองภาพของประชาสังคมตรงนี้ และเป็นเรื่องของ การสร้างอุดมการณ์ใหม่ เป็นเรื่องของ การสร้าง partnership ภายในกลุ่มซึ่งมีความสำคัญมาก แม้กระทั่งสหกรณ์ที่มีอยู่ในชนบท หรือว่ากลุ่มคนยากจนในชนบทที่เขาคิดว่าเป็นไปไม่ได้ที่จะแก้ปัญหาตามลำพัง

เรา need partnership เราต้องเจาะปัญหาที่มองอยู่ไปสู่รากของปัญหา ปัญหาต่าง ๆ โยงใยกันทั้งสิ้น ถ้าหากเราเห็นถึงความโยงใยนั้นแล้วนำไปสู่รากของปัญหาสู่การพัฒนา เราสามารถที่จะสร้างขบวนการที่ใหญ่โต มากกว่าที่จะเฉพาะกลุ่ม เฉพาะเหล่า เฉพาะสาขาการผลิตอะไรต่าง ๆ ขอบคุณค่ะ

ทวิทอง: ดีใจที่ประเด็นนี้อาจารย์เน้นขึ้นมาเนอะครับ เพราะว่าจริง ๆ ที่เราพูดมาก็ไม่ค่อยได้แยกเท่าไร มีผลประโยชน์ของกลุ่ม ผลประโยชน์ของคนส่วนรวม ซึ่งโดย concept ของ civil เน้นในเรื่องผลประโยชน์ส่วนรวม ก่อนข้างจะเป็นหลัก แต่เข้าใจว่าไม่ได้ completely distinguish ของกลุ่ม ก็เชิญอาจารย์สุทธิลักษณ์ ครับ

สุทธิลักษณ์: รู้สึกชักจะเริ่มสนุก คงจะเป็นคำถามให้ อาจารย์ย้อนเนก มากกว่า อยากจะเชื่อมจากทาง คุณหมอสุวิทย์ ตอนนี้อย่าพยายามจะมีจินตนาการ เพราะว่า อาจารย์ประเทศ บอกว่า เวลาจะทำอะไรต้องมีจินตนาการก่อน จินตนาการตอนนี้กำลังคิดว่า ถึงแม้จะไม่มีความรู้ลึกเรื่องประชาธิปไตย แต่ฟังดูดี แล้วก็การตั้งหัวข้อการเสวนาวันนี้ ตั้งว่าประชาธิปไตยกับอนาคตสังคมไทย เพราะฉะนั้นตัวเองก็อยากจะมองว่า ใน 5 ปี มันควรจะมียะไร ใน 10 ปีมันควรจะมียะไร 15 ปีควรจะมียะไร เราควรจะถูกประเมินได้และการประเมินก็คือว่า “ทำทางมันน่าจะดี” เพราะว่ากำลังเอา concept ที่ดีมาจับอนาคตที่ดีกับสังคมไทย ปัญหาก็คือว่า คุณหมอสุวิทย์ บอกว่า คนไทยอาจจะซื่อฉลาด มีความเป็นตัวของตัวเองสูง คือมี ego สูง และนอกจากนั้นคือไม่ชอบบริหารจัดการ ปัญหาคือว่ากลัวว่าเราจะจับ concept นี้แล้วก็มี การพูดกัน คุณหมอสุวิทย์ เอย่มาคิดหนึ่งว่า หรือเราควรที่จะวิจัยว่า “ทำอย่างไร คนไทยจึงจะเลิกซื่อฉลาด” ก็เลยสงสัยว่าถ้า 5 ปีข้างหน้าเกิดเราวิจัยว่าทำไมคนไทยถึงซื่อฉลาด แต่ยังสงสัยว่าเมื่อเรารู้ว่าคนไทยซื่อฉลาดเพราะอะไร เราจะแก้คนไทยซื่อฉลาดได้หรือเปล่า เพราะฉะนั้นตรงนี้ก็อยากจะถาม อาจารย์ย้อนเนก ว่า อาจารย์ย้อนเนก เสนอความคิดอันนี้ใน paper มีเขียนไว้ว่า “ขออย่าอีกทีว่าประเด็นสำคัญที่เร่งด่วนที่สุด ยังเป็นเรื่องของการปลูกฝังให้คำนึงถึง และอุทิศตนเพื่อชุมชน และส่วนรวม” ตัวดิฉันเองตอนนี้มองดูว่า ถ้าเราคิดจะ movement ของสังคมทั้งหมดคงเป็นเรื่องยาก แต่สมมติว่าถ้าเผื่อคิดว่า create ตัวอย่าง สมมติอย่างนี้ ถ้าพูดในทาง frame 5 ปี 10 ปี ข้างหน้า เราจะต้องวิจัยอะไร จะทำให้เกิดจุดนี้ก่อน อันนี้คงตั้งเป็นคำถาม

โชคชัย: ผมโชคชัยจาก สกว. ผมมีความคิดเห็นเกี่ยวกับประเด็นการวิจัยที่น่าสนใจ ซึ่งทาง คุณหมอซูชัย ได้เขียนไว้บ้างแล้ว ผมคิดว่าความคิดเกี่ยวกับประชาธิปไตย หรือองค์การของประชาชน คงอยู่ในความคิดที่ค่อนข้างอยู่ในสถานภาพของการนำความคิดอื่นในแง่ของการปกครองของรัฐ หรือของประเทศในขณะนี้ แต่ว่าความคิดอันนี้ค่อนข้างจะมันคงแค่ไหนในการที่จะพัฒนาการต่อไป งานที่น่าสนใจคิดว่า งานตรวจสอบความคิดที่ อาจารย์ย้อนเนก กิติ หรือ อาจารย์ธเนศ กิติ หรืออาจจะเป็นท่านอื่น ๆ อีก รวมถึง นายแพทย์ซูชัย ทำไว้บ้างแล้วน่าจะมีการทำให้ลึกขึ้นไปอีก จะได้ขยายและกระจายไปสู่คนกลุ่มอื่นในพื้นที่มากขึ้น และมีการตรวจสอบกันว่า อย่างที่ อาจารย์ย้อนเนก พยายามทำว่า อะไรกันแน่ที่เป็น civil society concept เราน่าจะยึดถือกันได้เพื่อที่จะมาใช้เป็นหลัก ๆ เป็น theme ใหญ่ ที่ชี้ในแง่ของประเด็นการวิจัย นอกเหนือจากแนวความคิดแล้ว คิดว่าส่วนที่ นายแพทย์ซูชัย ได้เสนอไว้ ดูแล้วค่อนข้างที่จะมีประโยชน์มาก แต่ว่าจะเป็นการศึกษาในเชิงที่เป็น organization study ขององค์กรเหล่านั้นค่อนข้างมาก ซึ่งจะเหมือนกับที่เราศึกษาปัจจัยภายในที่จะทำให้องค์กรเหล่านั้น function ให้ดีที่สุด แล้วส่วนหนึ่งที่น่าจะเพิ่มด้วยคือ การศึกษาพวก external factors ที่ทำให้องค์กรเหล่านั้นเกิดขึ้นหรือพัฒนาตัว หรือว่าเสื่อมสภาพไปอย่างเช่น ตรวจสอบความคิดของฝ่ายรัฐเองกิติ หรือว่านโยบายที่เขาทำกันอยู่ ตัวกฎหมาย หรือการปฏิบัติ

ของระบบราชการที่มีองค์การเหล่านั้น หรือว่าองค์การของชุมชนเพื่อที่จะได้หาทางแก้ไขได้ตอบไป อีกประเด็นหนึ่งก็คือ การศึกษาถึงความสัมพันธ์ขององค์การชุมชนกับองค์การอื่นที่ไม่ใช้องค์การชุมชน แต่จะต้องมี interaction กันเช่น กับระบบราชการเองก็ดี หรือว่ากับองค์การธุรกิจ เพื่อจะดูว่าเขาควรที่จะสามารถเรียกร้องหรือว่าได้อะไรจากหน่วยงานราชการ เพื่อจะได้ปฏิบัติต่อเขา หรือบริการต่อเขามากขึ้น หรือว่าการกระจายทุนขององค์การธุรกิจเช่นที่ อาจารย์ไพบูลย์ ได้ยกตัวอย่างมาเป็น sheet มาเพิ่ม เราควรที่จะดู interaction ทางด้านของบริการทางการเงิน หรือคำแนะนำบริการจากรัฐด้วย ที่นี้ในอีกประเด็นหนึ่งเมื่อเราต้องการสนับสนุนองค์การเหล่านี้แล้ว ซึ่งมีหลายประเภทหลากหลายมาก ไม่ว่าจะเป็น NGOs หรือว่าเป็นกลุ่มที่ยังไม่ได้จัดตั้งเป็นสถาบันที่ชัดเจน ส่วนหนึ่งผมนึกถึงว่าถ้าคุณแผนที่ประเทศไทยแล้ว มันจะมีลักษณะพรีไปหมด พอส่งเสริมองค์การเหล่านี้แล้ว ทุกจังหวัดก็จะเกิดขึ้น ที่นี้ในแผนของสภาพัฒน์ฯ เอง ก็ไปเน้นประชาคมจังหวัด แต่ว่าสภาพัฒน์อย่างนี้ นายแพทย์ชูชัย ยกมาบ้างว่า เราอาจจะต้องพูดถึงประชาคมตำบล และประชาคมอำเภอ และก็แนวคิดในการสนับสนุนความสัมพันธ์เหล่านี้ด้วย แต่ว่าแค่ไหน และสุดท้ายเมื่อมีองค์การเหล่านี้แล้ว เราก็ควรมี indicator ที่จะวัด effectiveness ขององค์การเหล่านี้ที่มีต่อสังคม เพราะว่าในที่สุดแล้ว องค์การถ้าจะสนับสนุนก็จะต้องมีเครื่องมือที่จะตรวจสอบเขาได้ ว่าเขาได้ตั้งขึ้นมาแล้วมีประสิทธิภาพต่อสังคม รวมถึง mode of conduct คือจรรยาบรรณหรือจริยธรรมของแต่ละกลุ่มควรจะยึดถือ ซึ่งอาจารย์บางท่านได้อภิปรายมาแล้ว ขอบคุณครับ

ทวีทอง: ขอบคุณครับอาจารย์ครับ ไม่ทราบว่ามีท่านอื่นอีกไหมครับ เชิญท่านที่มุ่มครับ

นรเศรษฐ์: ผมชื่อ นรเศรษฐ์ จากสถาบันวิจัยภาษาฯ ครับ เมื่อเช้าฟัง อาจารย์ยอเนก พูดถึงเรื่องหนึ่ง คือนึกว่าพระกำลังวิจารณ์ คือ พูดถึงว่าจะต้องมีจริยธรรมอะไรเนี่ย ซึ่งผมคิดว่าน่าสนใจมาก ที่นี้ผมก็เลยเกิดเป็นประเด็นคำถามขึ้นมาว่า เจื่อนไขที่เป็นหัวใจสำคัญที่อาจารย์ใช้ว่าจะต้องมีจริยธรรม เจื่อนไขนั้นต้องเป็นแบบสันติวิธีใช่หรือเปล่า คือหมายความว่าเจื่อนไขหลักที่จะทำให้เกิดประชาสังคมต้องยอมรับในเจื่อนไขสำคัญคือต้องเป็นสันติวิธีและอหิงสกรรม ถ้าไม่มีสันติวิธี ไม่มีหลักอหิงสจะเป็นประชาสังคมไม่ได้ ผมคิดว่าไม่ทราบเป็นความคิดที่ถูกหรือเปล่า คือผมพยายามจะตีความหลวงพ่อกเนกที่พูดว่าจริยธรรมหมายถึงอะไร จริยธรรมมันกว้าง ผมคิดว่าอย่างมีชุมชนหนึ่ง เขารวมกลุ่มกันรักษาดินไม้ เขารวมกลุ่มกันดีมาก เขาไม่ตัดต้นไม้บ้านเขา แต่เขาไปตัดอีกจังหวัดหนึ่ง เพราะฉะนั้นนี่ถือเป็นความรุนแรงแล้ว ผมพยายามจะตีความหมายว่าจะต้องเป็นสันติวิธี แต่ก็ไม่ใช้มาสร้างตอนที่มารู้จักกันตอนกินข้าว แต่หมายความว่ากระบวนการสั่งสอนตั้งแต่พ่อไปลูก ลูกไปหลาน เป็นกระบวนการต่อเนื่อง ซึ่งผมคิดว่าเป็นการรอระยะเวลาที่ยาวนาน แต่เป็นประชาสังคมที่แน่นข้างใน ไม่ใช่รับมาจากข้างนอก แต่คนข้างในเติบโตขึ้นมาเพราะว่าพื้นฐานเขาผ่านกระบวนการต่อเนื่องยาวนาน และเกิดผล ซึ่งขณะที่มันกำลังจะเกิดผลได้ ก็จะมีนักอาวุโสกลุ่มหนึ่งขึ้นมาคิด แต่ว่าก็รอระยะเวลาอันหนึ่ง หัวใจสำคัญที่สรุปก็คือต้องเป็นสันติวิธี และก็ไม่ใช้ความรุนแรง อันนี้ผมขอเรียนถามเพื่อความเข้าใจของผมว่าถูกหรือผิด

สมศักดิ์: ความจริงเห็นว่าไม่มีคนพูดก็เลยยกมือ ไม่ได้ตั้งใจจะพูดมาก แต่ฟังที่คุยกันแล้วผมขออนุญาตมองในทั้งสองด้านคือทั้งความคิดเชิงทฤษฎีเล็กน้อยและด้านปฏิบัติ เพราะว่าจริง ๆ แล้ว ผมอยู่ในหน้าที่นี้เสมอ คือส่งเสริมให้เกิดการวิจัย ก็ถูกถามอยู่เรื่อยว่าจะเสริมเฉพาะสิ่งที่เป็นไปแก้ปัญหาได้โดยตรงหรือเปล่า หรือว่าวิจัยในเชิงพื้นฐานด้วย ผมคิดว่าเวลาพูดถึงประชาสังคม มีความจำเป็นที่จะต้องเข้าใจ พยายามเข้าใจ คงไม่ได้หมายความว่าเข้าใจแล้วนะครับ ถึงปัจจัยพื้นฐานหรือแนวคิดพื้น

ฐานที่สำคัญ และเห็นพวกเราพูดกันถึงเรื่องของสภาพสิ่งแวดล้อม สิ่งแวดล้อมที่มันเปลี่ยนไปจนทำให้เกิดประชาสังคม ในการวิเคราะห์คลี่คลายมาในเชิงการเมือง ผมคิดว่ามันมีวิธีมองได้หลายวิธี ความจริงผมได้มีโอกาสได้คุยกับ คุณหมอโกมาตร ครั้งแรกที่ คุณหมอสุวิทย์ เล่าว่าพยายามทำเรื่องประชาสังคมกัน ผมไป conceptualize เรื่องประชาสังคมว่าเป็นการพยายามจะมองถึงบทบาทของประชาชนภายใต้บริบทวิธีคิดทางการเมืองคือทางรัฐศาสตร์ ก็มองว่าสังคมแต่ก่อนมันต่างคนต่างอยู่ และก็ไม่มีรัฐที่ อาจารย์อเนก อาจารย์ชเนศ พูดถึงปัจจุบัน มันเห็นชัดว่ารัฐคงไม่ไหวแล้ว ถ้าไม่มีองค์กรประกอบอื่นในสังคมเกิดขึ้นมา คือการรวมตัวกันของประชาชนเอง สังคมมันคงจะคลี่คลายต่อไปในทิศทางที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวมได้ยาก พอมองจากตรงนั้นมันก็เกิดคำถามขึ้นว่า แนวคิดประชาสังคมในสังคมไทย มันจะมีจริงหรือเปล่า เพราะว่าจริง ๆ แล้ว อาจจะมีคนเคยวิเคราะห์ไว้ว่า คนไทยค่อนข้างจะเอนเอียง เชื่อมมั่นในรัฐ เป็นพวก statism คือเชื่อว่ารัฐมีอำนาจ ยอมรับถึงขั้นรู้สึกพึ่งพิงอำนาจรัฐอยู่เยอะ มักมองหารัฐบาลดี ๆ ที่ อาจารย์อเนก พูดเอาไว้ ถ้าเป็นอย่างนั้น มันก็ดูเหมือนจะเป็นลักษณะพื้นฐานของสังคมไทย ซึ่งอาจจะขัดแย้งหรือไม่เอื้อต่อการรวมตัวเป็นประชาสังคมหรือไม่บ้าง เออผมเพิ่งอ่านหนังสือเล่มหนึ่งเมื่อเช้า เล่าให้ คุณหมอซูซัง ฟังมาในรถ เขียนโดยนักปราชญ์ชื่อ Francis Fuguyama หนังสือเรื่อง Truth บอกว่าในสังคม เขาก็พูดคล้าย ๆ กันว่า การรวมตัวเป็นประชาสังคมคงเป็นทางออกสุดท้ายและสำคัญในอนาคตที่เราหวังพึ่งพิงแต่เพียงผู้ปกครองหรือรัฐเท่านั้นไม่ได้ แต่ถึงกระนั้นถ้าวิเคราะห์ประเทศต่าง ๆ ในโลก จะเห็นชัดว่าประเทศต่าง ๆ มีพื้นฐานวัฒนธรรมที่แตกต่าง ความเชื่อมั่นต่อรัฐก็แตกต่าง ทำให้โอกาสที่จะรวมตัวประชาสังคมมันแตกต่างกัน แต่ก็ได้หมายความว่าทุกประเทศจะสำเร็จในสถานการณ์ปัจจุบันได้ทางเศรษฐกิจต้องอาศัยประชาสังคมเท่านั้น มันก็มีวิธีมองต่าง ๆ กัน เขาก็บอกว่าจริง ๆ แล้ว สังคมบางสังคมที่เขาเรียกว่า High Trust Society ซึ่งจะมีโอกาสรวมตัวเป็นประชาสังคมได้สูงกว่า อาจารย์เนตรนภาได้พูดถึงเรื่องอังกฤษ ผมว่ามันก็อยู่เหมือนกันว่ามันคงมีพื้นฐานทางด้านวัฒนธรรมอะไรบางอย่าง ที่ทำให้การรวมตัวของเขาเป็นไปได้ และการรู้สึกที่ไม่รู้สึกว่าตัวเองต้องหวังพึ่งรัฐเท่านั้น มันคงมีอยู่ ผมไม่อยากวิเคราะห์สังคมไทยเพราะผมมีความรู้ไม่พอ แต่ผมว่านักวิชาการ นักทฤษฎีคงอยากจะได้รู้อย่างนี้เหมือนกันว่า จริง ๆ สังคมไทยเราเคลื่อนจากสังคม ซึ่งว่าไปแล้วมีความเชื่อมั่นต่อกันสูงมากเป็น High Trust Society มาเป็น Highly State Dependent Society หรือว่าสังคมเมือง ผมว่าเราไม่ถึงขนาดวิ่งไปทางใดทางหนึ่ง แต่การพยายามจะวิเคราะห์ให้เห็นถึงการเคลื่อนไหวหรือสัดส่วนที่เหมาะสมตรงนี้ จะทำให้เราสามารถนำพาหรือเอื้ออำนวยให้เกิดการสร้างประชาสังคมที่ถูกต้องให้มากขึ้น และผมจะมองว่าตรงนี้จะสามารถ apply ได้ทั้งในเมืองและชนบท

อาจารย์อเนก พยายามจะบอกว่าเรื่องประชาสังคมเป็นเรื่องของในเมือง ผมคิดว่ามัน apply กันทั้งคู่ จริง ๆ แล้วความพยายามที่จะสร้างให้ชุมชนชนบทของเรา ซึ่งไม่ได้แตกสลายไปอย่างสิ้นเชิง มีลักษณะเป็นประชาสังคมมากขึ้น เพื่อจะมาเอื้ออำนวยต่อการพัฒนาสังคมโดยส่วนรวมมากขึ้น อาจารย์อเนก ใช้คำว่า “แนวทางชุมชนนิยม” ผมไม่คิดว่ามันแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงในขนาดนั้น มันคงเป็นความคิดที่คลี่คลายมาเป็นลำดับ ต่อความคิดเรื่องการพึ่งรัฐและการพึ่งตนเอง และตรงนี้ผมคิดว่าเราควรจะทำความเข้าใจกับสังคมไทยให้มากขึ้น ที่นี้ก็มาถึงประเด็นที่มองจากอีกมุมหนึ่ง มุมที่ว่าประชาสังคมมันจะเกิดขึ้นหรือไม่ อาจจะไม่ใช่แง่มุมในทางรัฐศาสตร์เท่านั้น แต่เป็นแง่มุมทางด้านจิตวิทยาและทางด้านพฤติกรรมศาสตร์

การรวมตัวเป็นประชาสังคมที่อาศัยประโยชน์ส่วนตัวเท่านั้นตามที่ หมอสุวิทย์ กล่าวถึง กรณีที่บริษัทรวมตัวกันเป็นกลุ่มก้อน สมาคมที่พิทักษ์ผลประโยชน์ส่วนตัว ตามว่าอย่างนี้เป็น

ประชาสังคมหรือเปล่า มีคนเสนอว่า จริง ๆ คงไม่ใช่เพราะมนุษย์รวมตัวกันเพื่อประโยชน์ส่วนตัว คงมีไม่น้อย แต่ก็คงมีอีกส่วนที่รวมตัวกันเพื่อประโยชน์ส่วนรวม จริง ๆ ควรตั้งคำถามว่าอะไรเป็นตัวที่ทำให้มนุษย์มารวมตัวกันเพื่อประโยชน์ส่วนรวม คำว่าอะไรไม่ได้แปลว่าอะไร ทำไม ต้องตั้งคำถามว่าปัจจัยอะไร เพราะว่าจริง ๆ แล้ว การสร้างโครงสร้างและเงื่อนไขอะไรบางอย่างเป็นการสร้างให้เขามารวมตัวกัน ทำให้เขามีโอกาสในการนำส่วนดีของความเป็นมนุษย์ออกมาได้มากขึ้น ถ้าเราเชื่อว่ามนุษย์มีทั้งด้านที่มองส่วนรวมและส่วนตัวด้วย แต่ถ้าเงื่อนไขไม่เอื้ออำนวย ส่วนที่เขาจะคิดถึงส่วนรวมคงไม่เกิดขึ้น ถ้ามองตรงนั้นไม่ได้มองเพียงเพื่ออธิบายเท่านั้น แต่เป็นการมองเพื่อหาปัจจัย เงื่อนไข ที่เป็นปัจจัยโครงสร้าง ที่คิดว่าน่าจะเป็นประเด็นพื้นฐานที่จะทำการศึกษาทำความเข้าใจ และหาทางที่เสนอแนะให้ผู้เกี่ยวข้องให้มากกว่านั้น

อีกประเด็นที่มองเห็น ถ้ามองเรื่องการสร้างประชาสังคมในเชิงปฏิบัติการก็ต้องมีความพยายามที่จะเข้าใจและศึกษาเพื่อจะให้มาช่วยกันถ่ายทอดบทเรียนและไปช่วยกันสร้างประชาสังคมให้มากขึ้น ซึ่งมีอยู่ 2 เรื่องที่สำคัญ 1) เป็นเรื่องของการเรียนรู้ถึงกระบวนการที่จะบริหารจัดการและกลไกที่เกี่ยวข้อง การเกิดประชาสังคมคงเกิดขึ้นมาลอย ๆ ไม่ได้ การต่อเนื่องต่อไปเพื่อให้มีการเคลื่อนไหวคงต้องอาศัยการจัดการและการสร้างเป็นกลไก ถ้าเราเข้าใจตรงนี้จะเป็นการถ่ายทอดบทเรียนได้ดีขึ้นว่าจะมีแนวทางในการดำเนินการได้อย่างไรเพราะถ้าเป็นอย่างนั้นจะเป็นเพียงการรวมตัวกันเพียงชั่วคราวเนื่องจากมีปัญหาและวิกฤตการณ์เกิดขึ้นและก็หายไป คงไม่ต่อเนื่องกันเป็นประชาสังคมได้ 2) ข้อมูลความรู้ การติดต่อสื่อสารและการเรียนรู้ ซึ่งตรงนี้จะทำให้การรวมตัวกันเป็นประชาสังคมมีความเป็นพลวัตสูง ไม่ตายตัว ไม่คิดว่าการมารวมกันแล้วก็แล้วไป ด้วยเหตุผลความต้องการอันใดอันหนึ่ง แล้วก็รวมกันอยู่อย่างนั้น โดยไม่ได้มีการเรียนรู้ เพราะฉะนั้นการพยายามที่จะเข้าใจถึงตัวข้อมูลที่เกี่ยวข้อง วิธีการในการติดต่อสื่อสาร กระบวนการติดต่อสื่อสารในประชาสังคมเอง ก็จะเป็นปัจจัยสำคัญที่จะชี้ขาดถึงความต่อเนื่องและยาวนานในการก่อตัวเป็นประชาสังคม ในแง่นั้นถ้าศึกษาให้เข้าใจรวมทั้งสามารถเชื่อมโยงไปถึงการสร้างเงื่อนไขที่ทำให้เกิดเหตุปัจจัยเหล่านั้นขึ้นมาได้ เข้าใจว่าการสร้างประชาสังคมคงจะคลี่คลายและพัฒนาไปในระยะยาวได้

ทวีทอง: ขอบคุณครับ คุณหมอสมศักดิ์ เวลาเราขอลงทุกที่ ขออนุญาตตัดตอนมาให้ผู้เสนอ paper และผู้อภิปรายนำได้ใช้เวลาเล็ก ๆ น้อย ๆ คนละประมาณไม่เกิน 3 นาที ขอเชิญ อาจารย์ธเนศ ก่อนเลยครับ

ธเนศ: ขอบคุณครับ รู้สึกดีใจมากที่ได้ฟังการอภิปรายกันอย่างกว้างขวาง จริง ๆ แล้วอยู่ที่ธรรมชาติเราก็น่าสนใจและเรียนเรื่องพวกนี้มากแต่พูดน้อยที่สุด ผมยังพูดกับ อาจารย์อเนก เลย์ว่าคลกใหม่ที่เราต้องมาพูดเรื่องพวกนี้ที่มหิดลและก็มีคนสนใจมากด้วย มากกว่าที่จัดที่ธรรมศาสตร์อีก ผมคิดว่าจะต้องตอบเร็ว ๆ เลยเพราะมีหลายประเด็นและที่ คุณหมอสุวิทย์ บอกว่าสมองซีกขวาทำให้อ่านไม่เข้าใจ paper ของผมเพื่อนที่ธรรมศาสตร์ก็เช่นเดียวกัน ความจริงตอนที่ผมเขียน paper ก็รู้เหมือนกันว่าเขียนออกมาในลักษณะที่ไม่ตอบคำถามที่ที่ประชุมต้องการซึ่งต้องการจะรู้พัฒนาการ นัยยะกับสังคมไทยต่าง ๆ แต่ที่ตัดสินใจเขียนเพราะว่าช่วงที่ผ่านมาเขียนเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ในแนวเปิดความคิดทางการเมือง สังคม ทำเรื่องสิทธิของคนไทย แนวคิดเรื่องเสรีภาพ แล้วก็พบว่าไม่ค่อยมีคนศึกษาในบริบทของสังคมไทยหรือประวัติศาสตร์ไทยเท่าไร เลยคิดว่าส่วนหนึ่งก็เราขาดความต่อเนื่องหรือการปะทะสังสรรค์ในแง่ของประวัติศาสตร์ปัญญาที่เรียกว่า intelligent history โดยเฉพาะถ้าเป็นไทยด้วยแล้วคิดว่าต้องสร้างตั้งแต่เริ่มต้นเลย ก็เลยตั้งคำถามกับตนเองง่าย ๆ ว่า ตอนที่เริ่มเขียนเรื่องเกี่ยวกับความคิดเรื่องของคนไทยว่าในรอบ 60 ปีหรือถอยไปกระทั่ง

รัชกาลที่ 5 เราปฏิรูปประเทศไทยเข้าสู่สังคมใหม่ แนวคิดเรื่องคำว่ารัฐ สังคม อำนาจและความยุติธรรม นักคิดไทยให้นิยามว่าจะอะไร แปลว่าอะไรในความเข้าใจของคนไทยด้วยกัน จริง ๆ แล้วผมหาไม่ค่อยได้ แต่ที่ได้มากที่สุดคือได้มาจากนักกฎหมาย เขาบอกเลยว่า สิทธิคืออำนาจที่กฎหมายรับรอง มันตรงและเข้าใจง่ายแต่มันไม่ค่อยมีประโยชน์เท่าไร ผมก็กลับไปรื้อใหม่เพราะว่ากฎหมายใหม่ของเราเอามาจากยุโรปก็ต้องไปดูว่าทางนั้นเขาแปลว่าอะไร แล้วก็ดูพัฒนาการที่เกิดขึ้นในช่วงที่เรารับเข้ามา ก็มีการเอาคำเข้ามาและตีความใหม่ อำนาจก็แยกออกจาก positive laws ของฝรั่ง แล้วก็ใส่ทั้งกฎหมายไทยเดิมเข้าไป มันมีความซับซ้อนที่ทำให้ความหมายโดยสรุปก็คือว่ารับใช้ชนชั้นปกครองของรัฐเป็นสำคัญ ซึ่งไม่มีประโยชน์เท่าไรต่อประชาสังคมหรือต่อภาคสังคมหรือการศึกษาจริง ๆ คงต้องกลับไปรื้อใหม่หมดเลย เพราะฉะนั้นพอเริ่มเรื่องนี้ผมก็เลยบอกว่าฉันลองดูอีกทีแต่ผมไม่มีแรงทำภาคภาษาไทยออกมา ทั้ง ๆ ที่ก็เตรียมแล้ว อ่านของ หมอประเวศ และคนอื่น ๆ แล้วก็อยากจะเขียนความคิดคนไทยเรื่องนี้ขึ้นมาจริง ๆ แต่ก็พบว่ามีปัญหาขึ้นมาอีก เพราะเมื่อเสนอ paper เรื่องสิทธิคนไทยมีอาจารย์สองกลุ่มเป็นตัวแทนของสองความคิด วิจารณ์ paper คนหนึ่งเป็นฝ่ายซ้ายบอกว่าไม่เชื่อว่าสังคมไทยมีแนวคิดเรื่องเสรีภาพ อีกคนหนึ่งบอกว่า ที่ผมบอกว่าไม่มีนั้นไม่จริงคนไทยมีเสรีภาพตั้งแต่สมัยพ่อขุนรามคำแหง ผมมีความคิดว่าทั้งสองความเห็นเป็นสองขั้วที่ไม่มีประโยชน์อีกเหมือนกันซึ่งทำให้ผมรู้สึกว่าการวิฤตการณ์ทางความคิดของนักวิชาการไทยนั้นค่อนข้างจะเฉียด รุนแรง พอ ๆ กับรัฐบาลคุณบรรหารเหมือนกัน เพราะฉะนั้นผมจึงตั้งใจที่จะเขียนค่อนข้างละเอียด และเขียนแนวความคิดออกมาในแง่ที่ว่า ให้รู้ว่าเขาคิดกันอย่างไรทำกันอย่างไร ส่วนใครจะเชื่อไม่เชื่อหรือใช้ได้ใช้ไม่ได้ฉันคิดว่าไม่ใช่ปัญหาของผมแล้วตอนนี้ เพราะปัญหาของผมอยู่ที่ว่าถ้าหากเรายังคิดเรื่องเหล่านี้ในมโนทัศน์ใน concept ของเขาไม่ได้หรือของเราเองก็ไม่ได้เหมือนอย่างที่คุณอำนาจ พูดเมื่อคืนนี้ว่า พอจะเถียงเรื่อง รัฐธรรมนูญ มาตรา 211 ใช้เวลา 3 ปีทั้ง ๆ ที่มันไม่ใช่เนื้อหาเพียงแค่วิธีการว่าจะร่างกันยังไงเท่านั้นเอง หมายความว่าเราคิดอะไรไม่ตรงกันเลยพูดเรื่องรัฐธรรมนูญก็ยังไม่ตรงกันว่าจะเอาอะไร ผมก็เห็นด้วยในตรงนี้เพราะว่าในส่วนที่ผมทำยังไม่ไปเกี่ยวกับอำนาจเอาแค่ในตัวความรู้ต่าง ๆ ก็มีความรู้สึกทำนองเดียวกันว่ามันมีการขาดหาย บางคนจะถามว่าจะรู้ไปทำไม ก็จริงเหมือนกันคือไม่รู้ก็ทำได้

ผมดู sheet ที่คุณไพฑูริย์และคนอื่น ๆ ให้นามันเชื่อว่าความคิดเรื่องประชาสังคมแบบไทยเราทำไปแล้วมากกว่าของหลายสังคมและก็มีบทเรียนอะไรต่าง ๆ คิดว่ามีความสูงของมันเป็นอยู่ในตัวไปออกเวทีโลกได้แล้วตอนนี้ ไม่มีปัญหาไม่ต้องไปศึกษา concept ใครก็ได้และทำได้แล้วตอนนี้ เพราะฉะนั้นสิ่งที่มาเล่าให้ฟังนั้นคิดว่ามันมีความน่าสนใจอะไรบางอย่างที่ทำให้บางสังคม บางกลุ่ม บางคนเขาคิดกันมาในช่วงนั้น มันสะท้อนอะไร แล้วของเราผมก็แอบถาม อาจารย์เสนอว่า เราคิดเพราะอะไร เพราะตอนที่เขียนก็เขียนจากของฝรั่ง เราก็ไม่รู้ชะที่ว่าคนไทยคิดอะไรก็ต้องถามคำถามกันต่อไปว่า มันเกิดอะไรขึ้น อันหนึ่งก็คือการวิวาทะ การพูด concept เรื่องประชาสังคมแล้วก็ส่วนหนึ่งทำแล้ว ผมคิดว่ามันเป็นมิติที่น่าตื่นเต้นมาก คิดง่าย ๆ ว่าหลังจากการเปลี่ยนแปลง พ.ศ.2475 มาแล้ว ซึ่งอำนาจทางการเมืองมีการเปลี่ยนขนานใหญ่ การวิวาทะหรือวาทะกรรม การศึกษาทางภูมิปัญญาเกี่ยวกับแนวคิดทางสังคม แนวคิดทางประชาธิปไตยมันหายไปมากจนน่าตกใจ เมื่อมองย้อนกลับไป ผมถามกับตัวเองว่า ถ้าผมจะศึกษาหรืออธิบายให้นักศึกษาฟัง การเปลี่ยนแปลง 2475 มาถึงปัจจุบัน 60 กว่าปีแล้ว ความเข้าใจเรื่องมโนทัศน์หลัก ๆ ทางประชาธิปไตย มันคืออะไรบ้าง ตอบได้ไหม แปลว่าอะไร มีการพูดมาอย่างไร มีการพัฒนามาอย่างไร แม้คำว่าอำนาจคำเดียวก็หยุดกับที่มาตั้งแต่ 2475 จนถึงปัจจุบันนี้ ผมคิดว่าถ้าให้นักกฎหมายตอบ เขาก็ตอบได้เหมือนเมื่อ 60 ปีที่แล้วโดยใช้ทฤษฎีอันเดียวกันแต่ในทางปฏิบัติพอ

เรามองกลับไปเราจะเห็นความหลากหลาย การใช้ การเข้าใจมันซับซ้อนมากกว่าคำว่า สิทธิ คือสิ่งที่กฎหมายรับรอง มันมีมากกว่านั้นและมันออกมาแล้วตอนนี้โดยกลุ่มต่าง ๆ ที่อยู่นอกรัฐหรือกลุ่มประชาชนต่าง ๆ และสิ่งเหล่านี้มันเกิดหลังจากเกิดเหตุการณ์ 14 ตุลาคม คือไม่ใช่ว่ามันมาจากตรงนั้นแต่มันหมายความว่ามีความเปลี่ยนแปลงอะไรบางอย่างที่ทำให้สังคมมีการแตกตัวอีกครั้งหนึ่งและการแตกตัวครั้งนี้ไม่ได้หยุดลงด้วยวาทะกรรมหรือการต่อเนื่องทางปัญญาแต่มันมีการรื้อฟื้นกลับขึ้นมาต่าง ๆ เพราะฉะนั้น ผมก็เลยอยากที่จะให้มันมีชีวิตต่อไป เพราะว่าถึงที่สุดแล้วในสังคมสมัยใหม่สิ่งที่มีปัญหากับเรานั้นไม่ใช่เรื่องทางวัตถุเท่านั้นแต่มันเป็นนามธรรมที่มากับวัตถุ เป็นสัญญาของวัตถุหนึ่งเหมือนอย่าง concept เรื่อง civil society ผมคิดว่าเรากำลังพูดเหมือนกับว่ามันมีตัวตน มีร่างแต่คิดว่าทั้งหมดนั้นมันอยู่ในหัวของเราทั้งนั้น มันเป็น abstract เป็น idea อันหนึ่งที่อยู่ในนั้นเราจะทำอะไร จะจบตรงไหน แล้วมองกลับไป ตัวนั้นก็คือ society ตัวนี้แหละ ตราบใดที่มันยังไม่ออกไปเราจะบอกว่าเป็นอะไรก็ได้ มันเป็นขาว เป็นดำ มีรากหรือไม่มีรากก็ได้ เพราะฉะนั้นการบ้านที่ผมทำคือทำให้ความคิดมันมีชีวิตส่วนมันจะมาจากตรงไหน คิดว่าน่าจะเอามาให้มากเท่าที่จะมากได้ คงจะเพิ่มเท่านี้ ขอบคุนมาก

ทวีทอง: เชิญ อาจารย์ย่อเนก ขอให้กระชับนิดนึงนะครับ

อเนก: ทำยากเหลือเกิน เนื่องจากที่เรียนมาโดยตลอดด้วยความจริงจังก็คือว่า ความคิดหลายอย่างก็ยังไม่ตกผลึกและวันนี้ได้มาฟังการบ้านที่หลายท่านทิ้งไว้ให้ทำให้ได้คิดอะไรอีกหลายเรื่องแต่ก็ยังไม่ได้มากนัก รู้สึกว่ามีเค้าว่าจะคิดอะไรออก

ขอเรื่องแรกก่อนนะครับ เรื่องไม่รู้ก็ทำได้ สังคมไทยไม่ค่อยจะจริงจังเรื่องความคิดเป็นสังคมที่ทำได้โดยไม่ต้องคิดอะไรให้มากนักก็ได้ เราลองไปดูเวลานี้เราอยู่ในยุคทันสมัย ยุคสังคมอุตสาหกรรม ยุคปัจเจกชนนิยม ถ้าไปดูฝรั่งกว่าจะพ้นยุค pre-modern มาเป็น modern ได้ไม่ใช่แค่เพียงมีเครื่องจักร เครื่องยนต์เพียงอย่างเดียวแต่เป็นการต่อสู้ทางความคิดที่ใหญ่หลวงมาก มีการปะทะของการต่อสู้ทางปรัชญา ความคิด ผลิตภัณฑ์ออกมาเป็นร้อย ๆ เล่ม มีนักปราชญ์ที่มีชื่อต่าง ๆ มากมาย ที่นี้สังคมตะวันตกออก เช่น จีน อินเดีย เขาซีเรียสเรื่องของความคิด ผลิตภัณฑ์ที่เป็นเรื่องของนามธรรมเยอะมากแต่สังคมไทยค่อนข้างจะไม่ค่อยก้าวหน้ามากนักในเรื่องความคิด ผมว่าอะไรก็ตามถ้าหากมันไม่ลงไปที่ความคิดจริง ๆ ก็มีผลต่อการปฏิบัติการว่าทำด้วยความเข้าใจหรือความหนักแน่นแตกต่างกัน ที่นี้ลองคิดดูว่าเรื่อง civil society ในสังคมตะวันตกจะเห็นว่าเขาลงทุนมากในการที่จะสร้าง civic community สร้าง citizenship ผมมองว่ามันเป็น social capital ที่อาจารย์หมอลูซซี่ พูดไว้ เราไปเห็นคนอเมริกันทุ่มเทในการสร้าง social capital สร้าง concept เรื่อง citizenship เรื่องการเป็นหน้าที่พลเมืองที่ดี ครูชั้นประถมก็พาเด็กกวาดทำความสะอาดและสอนให้เด็กรู้ว่าการอยู่กันเพื่อส่วนรวมเป็นยังไง มีการจัดงานก็พูดถึงเรื่องเมืองส่วนรวมมีการพรา้สอนเรื่องเหล่านี้มานานมาก ในสังคมไทยถ้าจะมีอะไรเทียบเคียงกับเรื่องแบบนี้ได้คือสิ่งที่เราพูดถึงสถาบันชั้นสูง เราจะมีอะไรเป็น evaporation เกี่ยวกับอันนี้มากที่สุดให้เข้าใจทราบซึ่งว่ามีความสำคัญยังไ้ มีคุณค่าอะไร เราลงทุนสร้างสิ่งเหล่านี้เยอะ ผมถามว่าสร้างไปทำไม ด้านหนึ่งก็เป็น social capital เหมือนกัน แต่ว่าของเรา invest social capital แบบรวมศูนย์มากเกินไป แต่ของฝรั่งมัน invest แบบ decentralization คือมันกระจาย เชื่อว่า social capital เกิดจากการสร้างพลังขึ้นในคนในกลุ่มที่มากมายมหาศาลจากเด็กนักเรียนเป็นหมื่น ๆ แสน ๆ เป็นการ invest แบบกระจายศูนย์มากแต่ของเราการ invest เราใส่ไปที่แบบไทย ๆ คือแบบรวมศูนย์มากเกินไปที่ที่เดียว สถาบันเดียวแห่งเดียว มันก็มีผลเหมือนกันในการที่จะเอามาใช้มันก็ไม่เหมือนกันซึ่งเป็นสิ่งที่แตกต่างกันถ้าของฝรั่งเวลาเกิดปัญหาขึ้นมาเป็นไปในลักษณะที่ดึง social capital ที่กระจายศูนย์ทั้งหมดมาช่วยกัน

ทำช่วยกันแบกรับอย่างน้อยก็เป็นภาระกิจของทั้งสังคม ส่วนของเราก็รู้ว่าเมื่อไหร่จะมีท่านออกมาพูดเพื่อแก้วิกฤตอะไรต่ออะไร ทั้งสองอย่างเหมือนกันถ้าเกิดพลังก็นำมาใช้ได้เป็น social capital เหมือนกัน แต่ของเรา invest แบบไทย ๆ ฝากความหวังไว้ที่คนจำนวนมากทดแทนกันได้ เพราะฉะนั้นจะเป็นอย่างนี้ได้ต้องลงทุนทางความคิด ต้องพูดเรื่องความคิดเยอะเพราะเราไม่เคยชินกับการคิด

คราวนี้กลับมาเรื่องเมืองกับ civil society เจตนาที่พูดเอาไว้มีเจตนาเพียงต้องการจะชี้ว่า tradition เรื่องหนึ่งคือเรื่องเมืองและก็เป็นเรื่อง civil society ของตะวันตกซึ่งเราสามารถเอามาใช้ให้เป็นประโยชน์กับภาระกิจของเราได้ ไม่ได้พูดถึงเมืองพูดถึงสมัยใหม่แล้วของฝรั่งไม่ได้มีแต่ tradition ที่พูดถึงความเห็นแก่ตัว สภาพที่เหลวแหลก ถ้าเป็นอย่างนั้น ภาพที่หลาย ๆ คนจะสะท้อนเสมอถึงประสบการณ์ที่ตัวเองเคยไปอยู่ต่างประเทศจะเห็นในด้านที่เป็น civil society ด้านที่เห็นแก่ส่วนรวม ด้านที่รวมกลุ่ม ด้านที่จิตใจเพื่อผู้อื่น เพื่อส่วนรวมมันก็มีสูงเช่นกัน ทีนี้ถ้าหากว่าเรากำลังจะคลี่คลายไปในทางแบบนี้เราต้องสนใจ tradition แบบนี้ที่พูดถึงการสร้างเมืองหมายถึงคนที่ไม่ใช่ผู้อยู่อาศัยอยู่ใน urban area แต่เป็น citizen แล้วก็เป็น concept ที่พูดก็คือว่า เราเป็น citizen ของเมืองมันจะสร้างกันขึ้นมาเป็นประชาสังคมและเป็นประชาสังคมที่คำนึงถึงส่วนรวมไม่แตกต่างจากสิ่งที่เขามรดกมา คือในชนบทที่มีจิตใจเพื่อส่วนรวมแต่ในชนบทมันมี scale ไม่เหมือนกันและคิดว่าเอามาแทนกันไม่ได้เพราะว่าระดับสังคมที่อยู่กันมันใหญ่มาก เพราะฉะนั้นจิตใจเพื่อส่วนรวมที่สืบทอดมาจากชนบทเป็นจิตใจในระดับ local ไม่ได้มีความหมายว่าไม่ดีแต่หมายความว่า political community ของเขาอยู่ในระดับ local จิตใจเพื่อส่วนรวม เช่น ไม่ตัดไม้ที่บ้านเราแต่ไปตัดไม้ที่อื่นหรือว่าคุณจะย้ายมาจากที่ไหนก็ตามแต่คุณก็เป็นโรบินฮูดที่บ้านผม อันนี้มันเป็นแบบเก่าซึ่งเราสร้างบนพื้นฐานนี้ได้คือเขาเห็นแก่ส่วนรวมในชุมชนของเขาแต่เนื่องจากแต่ก่อนอยู่กันเป็น local ความรู้สึกที่ว่าเป็นชาติมี political community ที่ใหญ่กว่านี้ ที่เราจะต้องคำนึงถึงผลประโยชน์ของส่วนรวมทั้งหมด ผมคิดว่ามันไม่มี concept เรื่อง civil society มันเป็นส่วนท้องถิ่นเฉพาะส่วนของมันตรงนั้นแต่ขณะเดียวกันก็เป็นท้องถิ่นเฉพาะส่วนที่อยู่ในบริบทของชุมชนที่ใหญ่ขึ้นมาอีก ก็มาถึงชุมชนระดับชาติที่เราอยู่นอกจากนั้นต้องคิดถึงระดับโลกด้วย ถ้าเรามีวิสัยทัศน์ที่กว้างไปกว่านั้น เราไม่ได้มีชีวิตอยู่เป็นท้องถิ่นนิยมแบบเก่าแล้วแต่เป็นท้องถิ่นนิยมในร่างใหม่ คือเป็นทั้งท้องถิ่น ระดับชาติ และเป็นทั้งของโลกด้วยซึ่งจะต้องใช้ concept เรื่อง civil society ที่เป็นทั้ง concept ของสังคมที่อยู่กันแบบไม่ใช่เป็นเครือญาติ ไม่ใช่เป็นครอบครัวเล็ก ๆ แต่กว้างขวางเป็นสังคมที่ complex ทำอย่างไรที่เราจะสร้างสิ่งเหล่านี้ขึ้นมาอีกครั้งหนึ่งแต่ในร่างใหม่ เป็นความรู้สึกที่ซิดเชอโกลิดแบบเก่าแต่อยู่ในบริบทที่ political community ที่ใหญ่ เป็นสิ่งที่เราต้องสร้างขึ้นมาจะอาศัยแต่ของเก่าอย่างเดียวไม่ได้ แต่ของเก่าที่มีอยู่แล้วเอามาเป็นศกยภาพได้

อีกประเด็นหนึ่งก็คือเรื่องที่เราทำความเข้าใจไม่ได้ว่าทำไมคนไทยถึงไม่ชอบรวมกลุ่ม ผมคิดว่าเวลาที่ชาววัฒนธรรมชุมชนพูดถึงชาวบ้าน พูดถึงอดีตของเราในความเห็นผม เรามองเรื่องไพร่น้อยไป เขามองกันคล้าย ๆ กันว่าคนไทยที่อยู่ด้วยกันในหมู่บ้านสมัยก่อนอยู่กันแบบ freeman มีความกลมเกลียวรักใคร่กันภายในหมู่บ้านแล้วมีรัฐอยู่ข้างนอกแต่ไม่ค่อยได้เข้าไปเท่าไร เพราะฉะนั้นสภาพที่เกี่ยวกับชุมชนหมู่บ้านค่อนข้างจะเป็นเสรีชนมันไม่สอดคล้องกับภาพที่เราเห็นในระยะหลัง ๆ ว่าชาวบ้านมีความสัมพันธ์ที่อยู่ในระบบอุปถัมภ์ ความสัมพันธ์ระดับอุปถัมภ์ค่อนข้างง่ายและก็มาก ที่เห็นชัด ๆ คือความสัมพันธ์ที่มีต่อการเมือง เวลานี้จริง ๆ แล้วสังคมไทยไม่ค่อยให้ความสำคัญกับเรื่องไพร่เท่าไรนัก เราไปดูหนังสือประวัติศาสตร์ที่เรียนตอนเด็ก ๆ ไม่ได้เรียนเรื่องไพร่เรียนไปเรียนมาอ่านดูแล้วรู้สึกว่าคุณไทยเป็นเสรีชนมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย แต่มี

พูดไว้หน่อยเรื่องทาสตรงนี้น่าคิดมากกว่าทำไมไปเน้นถึงทาสและการปลดปล่อยทาสเพราะว่าพอพูดถึงทาสทำให้คิดว่าคนที่เหลือเป็นเสรีชน สังคมไทยส่วนใหญ่เป็นเสรีชนไม่ค่อยมีปัญหาอะไร และรัชกาลที่ 5 ท่านก็มีพระมหากรุณาธิคุณเหลือเกินที่เลิกทาสมันก็จบแล้ว ทุกอย่างโชคดีเหลือเกิน แต่คิดว่าไม่ใช่ คนส่วนใหญ่เป็นไพร่ เพราะฉะนั้นถ้าเรามองเน้นเรื่องไพร่เราจะให้ความสำคัญกับ concept เรื่อง citizen เพราะว่าการเป็น citizen คือการหลุดจากไพร่ ไพร่เป็นผู้น้อย การที่จะมาพูดถึงความเสมอภาคเท่าเทียมไม่มีหรือมันเป็นเรื่องของผู้น้อยที่พยายามทำให้ถูกที่ถูกทางและไปผูกพันกับผู้อยู่ในสายดิ่งลงมา ที่นี้ตะวันตกการพูดถึงเรื่อง การเลิกไพร่เป็นเรื่องใหญ่ เมื่อพูดถึงเรื่องจากไพร่มาเป็น subject คือเป็นราษฎรในระบบสมบูรณาญาสิทธิราช จาก subject มีชบวนการต่อสูมาเป็น citizen คือเป็นคนที่มีส่วนร่วมด้วย แต่คนไทยไม่ได้ซาบซึ้งอะไร ในความเห็นของคนไทยไม่ได้แตกต่างกันในคำว่า ประชาชน ราษฎรและพลเมือง ถ้าถามว่าสร้างคุณภาพของคนสร้างอย่างไร ผมว่าอย่างหนึ่ง civic education ต้องสร้างให้เขาเป็นคนที่ เป็น citizen ให้เขาเห็นความแตกต่างของไพร่ ราษฎรและประชาชน เราไม่ค่อยรู้สึกกันตรงนี้ เรื่องไพร่ที่ผมพูดถึงเป็นเรื่องของวัฒนธรรมด้วยเยอะทีเดียว ไม่ใช่เรื่องการจัดตั้งทางสังคมเท่านั้น เมื่อวานผมจำได้ว่าอาจารย์ธีรยุทธ พูดขึ้นมาว่า คนไทยไม่รู้สิกว่าสิทธิเป็นของที่ได้มาโดยธรรมชาติ เป็นสิทธิโดยธรรมชาติวันนี้ อาจารย์ชเนศ มาพูดต่ออีกว่าสิทธิในความเห็นของนักกฎหมายไทยเขียนเอาไว้ นิยามแบบกฎหมาย สิทธิคืออะไรที่กฎหมายให้มา แต่ว่า concept ของฝรั่ง สิทธิเป็นของธรรมชาติ ติดมากับตัว อาจารย์ธีรยุทธ บอกว่าพระเจ้าให้มา จอห์น ล็อก ก็พูดว่าพระเจ้าให้มา เราได้มาก็เพราะว่าเป็นมนุษย์ กฎหมายจะรับรองหรือไม่ก็เรื่องของกฎหมายแต่สิทธิมีอยู่จริง แต่ของเราไม่ชัดเจนเลยในเรื่องที่เป็นสิทธิที่ได้มาโดยกำเนิดหรือธรรมชาติ ความคิดเรื่องไพร่แตกต่างจากอย่างอื่นยังไปไม่ถึงชัดเจน ที่นี้เราก็มีการเลิกไพร่ในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งการเลิกไพร่ตรงนั้นมันถูกบีบจากด้านนอกเยอะ มันเป็นการปล่อยไพร่ออกมาทั้ง ๆ ที่ไพร่เหล่านั้นก็ยังงง ไม่มีใครมาสร้างจิตสำนึกเรื่องประชาชนเขาหลุดออกมาเป็นปัจเจกแต่ไม่ได้เป็นประชาชนเท่าไร รวมทั้งไม่มีพัฒนาการในเรื่องที่เป็น citizen ถ้าเทียบเคียงกับของฝรั่งพอเขาเลิกไพร่ก็เกิด concept ของ civic republicanism คนเราอยู่กันเป็น public อยู่กันในเมืองสร้างความเป็นประชาชนขึ้นมา ของเราจากไพร่ก็หลุดออกมาเป็นปัจเจกแต่เป็นปัจเจกที่แตกชาน กระจัดกระจาย และก็มุ่งในด้านที่เห็นแก่ตัวมากกว่า ไม่ได้เกิด concept แบบตะวันตกที่พยายามจะกลับมาประนีประนอมระหว่างการหลุดออกมาจากยุคไพร่ การที่ครอบครัวยุคใหม่มันรัดรั้งเอาไว้ พยายามสร้างความเป็นประชาสังคมขึ้นอีกครั้งหนึ่งเพื่อจะให้คนไม่สุดขั้วไปในด้านปัจเจกอย่างเดียว ของเราไม่ค่อยมีตรงนี้ อุดมการณ์ด้านนี้ไม่มีก็กลายเป็นต่างคนต่างอยู่ ต่างคนต่างทำ เป็นการปลดปล่อยไพร่ที่ไม่ตามมาด้วยความคิดเรื่องประชาชน ผมคิดว่าเป็นภารกิจของสังคมที่จะสร้างสิ่งเหล่านี้ขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง การที่ผมไปหยิบยืมความคิดเรื่อง civil society นี้มีข้อคืออยู่ที่ว่าทำให้เกิดความคิดว่าในเมืองก็สร้างได้ มีบทเรียนเกี่ยวกับการสร้างประชาสังคมในเมืองด้วยก็แค่นี้เอง

ทวีทอง: ขอบคุณมากครับอาจารย์ครับ ผมไม่อยากจะ interrupt อาจารย์เท่าไร อาจารย์ใช้เวลาเยอะแต่เป็นการเยอะที่มีคุณภาพ อาจารย์หมอซูชัย กระซิบบอกว่าท่านจะเหลือเวลาพูดเท่าไร ผมคิดว่าคงจะให้พูดเต็มที่ เชิญ คุณหมอซูชัย ครับ

ซูชัย: อยากจะแก้ความเข้าใจผิด อาจารย์เนตรนภา นิดนึงนะครับ ว่าการศึกษา civil society ถึงที่มาที่ไปนั้นสำคัญ จากประสบการณ์ของกลุ่มที่ได้ศึกษาเราไป key คำว่า civil society, civic movement มากันเยอะเลยกลับมาเป็นกันเป็นแถว ๆ อยากบอกว่าคุณต้องศึกษาต่ออย่าไปกังวลใจ เรื่องที่ศึกษาต้องรู้ที่มาที่ไปแน่นอน เป็นประเด็นที่อยากจะเรียนเบื้องต้น ประเด็นที่สอง จริง ๆ แล้วท่าน

ประธานได้ตั้งคำถามว่าใครจะเป็น leader ของ civil society จริงๆแล้วมีการเสนอคำว่า leadership กับ partnership แต่ถ้าอยากจะถูกคำว่า leader น่าจะเป็น collective leadership และเป็น collective responsibility คือเป็นการนำรวมหมู่ ผมชอบใจที่ พี่เอนก (นาละบุตร) ยกตัวอย่าง การโยงโยเป็นเครือข่ายจนหาศูนย์กลางไม่เจอคงเป็นลักษณะการนำอย่างนั้นที่ไม่มีผู้นำที่ชัดเจน แต่เป็นการนำรวมหมู่มีความยั่งยืนกว่าที่จะไปผูกติดกับใครคนใดคนหนึ่ง นี่ผมพยายามที่จะตอบคำถามบ้าง ประเด็นที่ คุณหมอสมศักดิ์ ตั้งขึ้นมาเรื่องของสังคมที่ hightouch lowtouch ผมคิดว่า ประเด็นนี้ไม่ได้เกิดขึ้นเลย ๆ อย่างผมไปอยู่ที่ท่าอากาศยานอิตาลีมีความรู้สึกว่าหวาดผวามี ขาวลือบ่อย ๆ แต่ตอนที่ไปอยู่ที่มหาวิทยาลัยในบอสตันผมเฉย ๆ เพราะว่าสภาพสังคมมันต่าง กัน คิดว่า supportive environment มันคงมีลักษณะที่เรียกว่า civic mind หรือลักษณะประชา สังคมสูง การที่จะพูดถึงตรงนี้ได้เกิดขึ้นเลย ๆ แต่เป็นพัฒนาการทางสังคมมาระยะหนึ่งทำให้ คนมีสภาพเป็นอย่างนั้น

และ คุณหมอสมศักดิ์ ตั้งประเด็นว่าการที่มนุษย์มารวมตัวกันเพื่อประโยชน์ส่วนรวมอะไรที่ ทำให้มนุษย์มารวมตัวกันเพื่อประโยชน์ส่วนรวม ผมนึกถึงมีคำถามของเจ้าหน้าที่กรมอนามัยมา ถามเกี่ยวกับที่จะทำงานบางเรื่องและก็บอกว่ากรมโน้นกรมนี้เป็นเจ้าของเรื่อง ถ้าเรียกมาประชุมก็ ทะเลาะกันทุกที ผมก็บอกว่าต้องมี component ที่เหมาะสมของคนข้างนอกเช่น NGOs มหาวิทยาลัย ภาคธุรกิจเอกชนอื่นเข้าร่วมประชุม องค์ประกอบที่เหมาะสมนี้จะทำให้ลักษณะที่ เห็นแก่ตัวเกิดยากขึ้น ตรงนี้เป็นจุดสำคัญที่เราจะเข้าไปศึกษาว่าองค์ประกอบที่เหมาะสมมันแต่ ไหนในแต่ละเรื่องแต่ละประเด็น ถ้าสมมติว่าให้กลุ่มใดกลุ่มหนึ่งพัฒนาไปเรื่อย ๆ ไม่ว่าจะเป็น ชมรมแพทย์ชนบทหรือกลุ่มการเมืองต่าง ๆ มันจะกลายเป็นแก๊งค์ซึ่งไม่เห็นว่าการรวมเป็นแก๊งค์ จะนำไปสู่ civility แล้วนำไปสู่ prosperity แต่ก็ปรากฏการรวมเป็นกลุ่มซึ่งตรงนี้นั้นจะมีปฏิสัมพันธ์ และควบคุมกันเองโดยธรรมชาติ ผมคงตอบบ้างและก็ตั้งประเด็นบ้างแค่นี้ก่อนครับ

ทวีทอง: ขอบคุณครับ คุณหมอซูชัย ผมเองก็คิดว่าได้ทำหน้าที่พื้นฐานของผมที่จะทำได้ ทุกคนได้มีโอกาส ได้แสดงความคิดเห็นแลกเปลี่ยนกัน เราคงจะไม่ได้มาคุยแลกเปลี่ยนกันลอย ๆ แต่ว่าวัตถุประสงค์ ที่สำคัญต้องการทำความเข้าใจกับความคิดเรื่องประชาคมให้มีลักษณะรอบด้านสมบูรณ์แบบมากที่สุดและมีนโยบายที่จะชี้ว่าพวกเราจริงจังประชาสังคม ควรจะมีบทบาทร่วมกันในด้านใดบ้าง ซึ่ง เป็นโจทย์ของ session ภาคบ่ายได้ดำเนินการต่อ ผมก็ขอคืน floor ให้อาจารย์อนุชาติ

อนุชาติ: ขอเรียนว่าภาคบ่ายเราจะเริ่มประมาณบ่ายโมงครึ่ง หวังว่าทุกท่านคงจะมาร่วมกันเป็นองค์ ประกอบที่เหมาะสมสำหรับการประชุมภาคบ่ายด้วยครับ

ช่วงบ่าย 13.30 น.

เสวนาจุดประกายความคิด “ชุมชนทางวิชาการกับความเข้มแข็งของชุมชนไทย”

กฤตยา: ช่วงบ่าย คุณหมอประเวศ จะอภิปรายและเปิดเวทีให้พวกเราช่วยอภิปราย ซึ่งการอภิปรายจะไม่ จำกัดประเด็นที่ คุณหมอประเวศ พูด รวมไปถึงประเด็นเมื่อเช้านี้ คงมีอีกหลายท่านที่ต้องการ เสนอความคิดเห็นด้วยแต่เนื่องจากข้อจำกัดของเวลา ก็สามารถจะถึงประเด็นที่ยังค้างคาอยู่เมื่อ เช้านี้เข้ามาร่วมกับประเด็นในตอนบ่ายในช่วงนี้ขอเชิญ คุณหมอประเวศ ค่ะ

ประเวศ: นมัสการพระคุณเจ้า ท่านผู้เข้าร่วมประชุมทุกท่าน เมื่อสักครู่นี้เป็นการโหมโรงทางวิชาการ ที่จริงผู้จัดมีวัตถุประสงค์จำเพาะว่าเขาจะก่อตัวกลุ่มนักวิชาการที่จะทำงานทางวิชาการเรื่องนี้ต่อไป แต่ว่ามีการโหมโรงของวิชาการซึ่งเป็นเรื่องที่ดี ได้ความคิดต่าง ๆ แดกแขนงออกไป เพราะสมองถ้าไม่คิดไม่รับรู้จะทุ ๆ ถ้าได้คิด ได้อภิปราย ได้ตั้งคำถามต่าง ๆ เซลล์สมองก็แตกกิ่งก้านสาขาออกไป คิดรู้ว่าจะไร้อุญต้องต่าง ๆ ก่อนที่จะเข้ามาสู่เรื่องนี้ ผมเพิ่มนิดหนึ่งเห็นมีพระภิกษุสงฆ์นั่งอยู่ในที่นี้ อีกเรื่องหนึ่งที่นำวิจัย เราพูดกันมากถึงประวัติของประชาสังคมที่เกิดขึ้นในตะวันตก ผมคิดว่าเรื่องที่น่าค้นคว้าวิจัยคือ อุคมการณ์ทางพุทธกับประชาสังคมอาจจะย้อนไปไกลถึง 2500 ปี ถ้าเราค้นคว้าลักษณะสังคมขณะนั้นอาจจะเห็นเรื่องประชาสังคมอย่างมีข้อธรรมะ เรื่องที่เรียกว่า อัปปริหานิยธรรม คือ ธรรมะเพื่อความเจริญ ธรรมะเพื่อความไม่ฉิบหาย มีอยู่ 2 ข้อคือ

1 หมั่นประชุมกันเป็นเนืองนิจ

2 ประชุมพร้อมเพรียงกันและเลิกประชุมพร้อมเพรียงกัน

กระทำการที่พึงทำคิดว่าเป็นธรรมะเพื่อความเป็นชุมชน แล้วไปดูอุคมการณ์ทางพุทธศาสนาซึ่งชัดเจนมาก พระพุทธเจ้าท่านเป็นเจ้า ท่านเล็กเป็นเจ้าแล้วมาเป็นสามัญชนเพื่อทำงานทางราบ สังเกตคุณต่าง ๆ เป็นเพื่อนผู้ทุกข์ยาก ต่างเห็นชัดเจน สมัยนั้นพระพุทธเจ้าไม่ได้อยู่วัด ไม่ได้เป็นเจ้าของวัดใดเลย นางวิสาขาเป็นเจ้าของวัดเป็นผู้บริหารวัด พระพุทธเจ้ากับพระมาอยู่เพื่อเทศน์แล้วย้ายไปในที่ต่าง ๆ คำว่า “สงฆ์” แปลว่าชุมชนไม่ใช่พระองค์เดียว และเห็นชัดเจนว่าคำว่า “สงฆ์” แปลว่า learning community (ชุมชนเรียนรู้) ท่านใช้คำว่า มาบวชเรียน สมัยนั้นภิกษุจะวันตกกำลังมองสังคมในอนาคตว่าเป็นอย่างไรและตอบว่าสังคมอนาคตเป็นสังคมการเรียนรู้ (learning society) บุคคลเป็นบุคคลเรียนรู้ (learning person) ตัวนี้จะเป็นตลอดไป การเป็นสังคมเรียนรู้ต้องเรียนรู้ไปตลอดกาล

ถ้าไปดูย้อนหลังพระพุทธเจ้า ได้พูดถึงมรรค 8 ถ้าแยกออกมาเป็นกลุ่มเรียกว่า ไตรสิกขา สิกขาเป็นภาษาบาลีตรงกับภาษาสันสกฤตว่า “ศึกษา” เพราะฉะนั้นวิถีชีวิตคือการศึกษ การเรียนรู้ ยังอยากให้นักวิชาการลองไปวิจัยอุคมการณ์ทางพุทธกับความเป็นประชาสังคม จะเป็นเรื่องที่เป็นประโยชน์มากและไปเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมกับโครงสร้างใหม่ที่มีพลังพอ พูดถึงตรงนี้อะไรพูดถึงวิธีคิดแบบโครงสร้างสักนิดหนึ่ง คิดว่าธรรมชาติเป็นธรรมชาติของโครงสร้างแต่วิธีคิดเป็นของเรา ถ้าเราไม่คิดเรื่องโครงสร้าง เราจะคิดเดี่ยว ๆ ดังนั้นถ้าจับเรื่องโครงสร้างได้เราจะคิดอะไรออกมาเชื่อมโยงต่อไปได้เยอะ ตั้งแต่ทางกายภาพขึ้นมา จักรวาลทั้งจักรวาลเป็นโครงสร้าง ตอนนี้ความรู้เรื่องจักรวาลมีเยอะมาก ศึกษาสนุก จะเห็นการเริ่มต้นของจักรวาล เริ่มต้นตั้งแต่ big bang เมื่อ 15,000 ล้านปี แล้วมาเกิดเป็นอะไรต่าง ๆ ทั้งหมดนี้เป็นระบบ ไปดูตัวธาตุต่าง ๆ ไฮโดรเจน คาร์บอน ทอง เหล็ก ซึ่งมีคุณสมบัติต่างกันเยอะ ถ่านหรือกำมะถัน กับเหล็กหรือทอง คุณภาพต่างกันเยอะแต่ประกอบด้วยของเหมือนกันคือประกอบด้วยองค์ประกอบ 3 อย่างคือ โปรตอน นิวตรอน และอิเล็กตรอน แต่โครงสร้างต่างกัน ตัวโครงสร้างเป็นตัวกำหนดคุณสมบัติที่ชัดเจนมาก อย่างเช่น ไฮโดรเจน 2 ตัว ออกซิเจน 1 ตัว มาจับกันเป็นน้ำ คุณสมบัติของน้ำถ้าแยกสองตัวนี้ออกไปก็ไม่มีน้ำ อันนี้ใช้ได้กับทุกเรื่อง อย่าง DNA เห็นชัดเจน ประกอบจากธรรมชาติแล้วมาฟอร์มเป็นโครงสร้าง และมากำหนดว่าชีวิตที่โตขึ้นมาเป็นสุนัข หนู คน หรือข้าว ประกอบด้วยสารต่าง ๆ ที่เอามาจากสิ่งแวดล้อม แต่ว่าตัวโครงสร้างของ DNA จะเป็นตัวกำหนด เรื่องอื่นก็เช่นเดียวกัน ของที่ทำด้วยไม้เหมือนกันแต่โครงสร้างต่างทำให้คุณสมบัติต่างกันเยอะเช่น แก้ว ไม้ บ้าน ถ้าเราพยายามเอาเรื่องของโครงสร้างเข้ามาจับจะเห็นอะไรชัด และจิตใจจะดีขึ้นด้วย เราจะเข้าใจอะไรต่าง ๆ สมมติว่าบ้านจะประกอบด้วยทราย อิฐ ไม้ ซึ่งต่างกันแต่มาเชื่อมโยงอยู่ในโครง

สร้างเดียวกัน บางครั้งเราเรียงเคียงของที่ต่างกันเราอยากใหมันเหมือนกัน แต่โครงสร้างประกอบด้วยของที่ต่างกันมาเชื่อมโยงกันแล้วเกิดคุณสมบัติใหม่ซึ่งไม่เหมือนคุณสมบัติของส่วนประกอบ แต่เป็นโครงสร้าง

ถ้าเราไม่ดูเรื่องนี้ เราจะทำความผิดชนิดที่แยกเป็นส่วน ๆ และหาความหมายได้ยาก ถ้าถามว่าดีไหม ตอบว่าดี แต่ถามว่าสังคมจะดีขึ้นไหม ตอบว่ายาก ยกตัวอย่างคุณบุญยงค์ วงศ์วนิช เป็นคนใจบุญ สนใจศาสนามาก มีศรัทธามาก จนถึงวันหนึ่งสละทรัพย์สินมรดกไปบวชตลอดชีวิต ถ้าถามว่าดีไหม ตอบว่าดี จิตใจตัวเองก็ดี ถ้าถามว่าประเทศไทยจะดีขึ้นไหมจากการกระทำของคุณบุญยงค์ ตอบว่ายาก เอ๊ะ...มันเชื่อมกับโครงสร้างอะไร เป็นการทำความดีที่แยกส่วน เหมือนกับ ทราย อีฐ ถ้ามีพัฒนาแต่ทรายอยู่อย่างนั้น พัฒนาจนเป็นทอง เราก็ไม่มีบ้านอยู่ เราต้องเอาทราย เอาไม้ เอาอีฐ มาเชื่อมในโครงสร้างที่มันเป็นบ้าน เราจะได้มีบ้านอยู่ เริ่มต้นอาจจะไม่สวายนักแต่ว่ามีบ้านอยู่แล้วค่อย ๆ แต่งให้มันสวยขึ้นเรื่อย ๆ เพราะฉะนั้นจะต้องกำหนดโครงสร้างแล้วทุกคนทุกส่วนที่จะทำอะไรมาเชื่อมในโครงสร้าง มีประโยชน์ทั้งสิ้น เหมือนในพระเจดีย์องค์หนึ่งสวยและมีความศักดิ์สิทธิ์ ทรายทุกก้อน อีฐทุกก้อน มีความหมายเพราะอยู่ในโครงสร้างของความเป็นพระเจดีย์ แต่ถ้าทรายกระเด็นอยู่เม็ดหนึ่ง พยายามพัฒนาทรายนั้นเท่าไร จนมันแจ่มก็ไม่เป็นพระเจดีย์ เพราะมันไม่มีโครงสร้างอันนี้อาจจะฝากไว้คิดไว้ แล้วลองไปคิดเพิ่มเติม เราจะไม่คิดอย่างนี้ทั่วไปหมด เห็นกระจัดกระจายไม่เชื่อมกันเป็นโครงสร้าง

ทีนี้ถ้ามาดูเรื่องที่กำลังพูดกันแล้วมองเป็นเชิงโครงสร้าง เพราะในสังคมมีโครงสร้าง ไม่ได้มีแต่เดียว ๆ และโครงสร้างเป็นตัวกำหนดคุณสมบัติ (property) มีนักปราชญ์ไทยบอกว่า สังคมประกอบด้วยคนเยอะ ๆ ถ้าทุกคนเป็นคนดี สังคมก็จะดี แต่ว่าในแง่ยุทธศาสตร์ยากที่จะสำเร็จ เพราะมันมีโครงสร้างและโครงสร้างมันแรงมากที่จะกำหนดคุณสมบัติของคน เช่นอำนาจรัฐแผ่ไปทั่วทุกชุมชน ทุกตารางนิ้วของแผ่นดิน ถ้าอำนาจรัฐไม่ถูกต้องนี้ยากมากที่จะเกิดศีลธรรมขึ้น อย่างพระสงฆ์เนี่ยเห็นชัดที่จะให้คำตบ เมืองไทยเป็นเมืองพุทธ พุทธศาสนาเป็นของดี แต่ทำไมจึงมีการเสื่อมเสียศีลธรรมมากในเมืองไทย ต้องดูตัวเลขอัตราการฆ่ากันตายของเมืองไทย สูงเป็นอันดับสองในโลก ผมเองประชุมกับพระชาวพุทธมาก ส่วนใหญ่เป็นการสรรเสริญธรรมะทางพุทธมาก แต่ปัญหาไม่เกิดถ้าไม่ตั้งคำถาม เช่น พุทธศาสนาเป็นของดีทำไมจึงมีการเสื่อมเสียศีลธรรมมากในสังคมไทย แล้วพยายามตอบจะได้เกิดปัญหา ถ้าเราเอาเรื่องโครงสร้างเข้าจับจะเห็นชัดว่าทำไมทั้ง ๆ ที่เมืองไทยเป็นเมืองพุทธจึงเสื่อมเสียศีลธรรม และมีการศึกษาวิจัยที่อื่นด้วย

เมื่อเรามีคนอ้างถึง paper นั้น ซึ่งเป็นการวิจัยที่ใหญ่มาก และพบว่าในดินแดนที่เคร่งศาสนาเป็นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับเบื่องบน ศีลธรรมก็เสื่อม ถ้าขาดความสัมพันธ์ในแนวราบ ตรงนี้อาจจะฉายแผ่นใส ถ้าดูเชิงโครงสร้างเอาวิธีคิดมาจากฟิสิกส์ ถ้าเราไปดูนิวเคลียสของอะตอมจะเห็นชัดว่ามันได้สมดุลหรือไม่ได้สมดุลที่ตรงนั้น คิดว่าสังคม ถ้าเราดูส่วนประกอบใหญ่ ๆ ที่เป็นโครงสร้างอยู่ 3 ส่วนคือ

1. อำนาจอธิปไตย (รัฐบาล)
2. อำนาจอธิปไตยทางธุรกิจ (ธนาคาร)
3. อำนาจอธิปไตยทางสังคม (สังคมสมานภาพ)

เห็นชัดถ้าย้อนกลับไป เดิมอำนาจรัฐแรงมาก ธุรกิจยังไม่ค่อยมี และอยากจะแนะนำหนังสือของ อาจารย์ยอจิน ทรัพย์พัฒน์ เป็นเรื่องสังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ เป็น thesis ปริญญาโท ตอนทำปริญญาโทอยู่ที่ คอร์เนล แล้วเขาก็บอกว่าเป็น thesis ที่ดีว่า thesis ปริญญาเอกของ

เกาะอีก เป็น thesis ที่ดูลักษณะสังคมไทยสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์แล้วย้อนไป ปลายุทธยา เป็นความสัมพันธ์เรื่องนายกับไพร่ ไพร่มี 2 ชนิด ไพร่สมกับไพร่หลวง นายมี 2 ชนิดคือ ขุนนางกับเจ้า ซึ่งช่วยให้เราเห็นพฤติกรรมทางสังคมที่ทำให้เราเข้าใจดีขึ้นและจะเห็นว่าทำไมกรุงศรีอยุธยาแตก 2 ครั้ง แตกครั้งแรกคนไทยเรียนอะไรและพยายามแก้ไขอะไร ตอนนั้นพวกเจ้าไปครองเมือง เช่น พ่อของพระนเรศวรไปครองเมืองพิษณุโลกแล้วมีการสะสมไพร่กัน ใครสะสมไพร่มีกำลังมากจะยกมาตีเมืองหลวงเวลาเปลี่ยนรัชกาล ตอนหลังกรุงศรีอยุธยาอ่อนแอมาก ปี พ.ศ. 2112 หลังจากนั้นไม่ส่งเจ้าไปครองหัวเมืองอีกเลย แต่มีการสะสมไพร่ในกรุงศรีอยุธยา เกิดกบฏฆ่ากันมากมาย เจ้าพระยาตากสินเผาศพแม่มีคนไปงานศพเยอะ พระเจ้าแผ่นดินสงสัยว่ามีการซ่อนสมกำลังเพื่อก่อกบฏ มีคนวิ่งไปบอกพระยาตากสินที่วัดว่าพระเจ้าแผ่นดินสงสัย ดังนั้นพระยาตากสินก็เลยยึดเมือง ข่าพระเจ้าแผ่นดินตั้งตนเป็นพระเจ้าปราสาททอง ลองไปศึกษาดู แล้วจะเข้าใจว่าทำไมกรุงศรีอยุธยาจึงเสียอีกครั้งหนึ่ง แล้วพม่าตีกรุงรัตนโกสินทร์ก็ยังมีทะเลาะกัน มันมีความต่อเนื่องมา แต่เขาใช้เทคโนโลยีอย่างหนึ่งเพื่อควบคุม คือการลักผู้ชายทุกคนว่าใครสังกัดใคร และห้ามย้าย ตอนหลังนี้ก็เลยตัดตอนเรื่องการกบฏลงได้ เพราะฉะนั้นถ้าเราเข้าใจจะดูเรื่องโครงสร้าง เรื่องอะไรต่าง ๆ ผมถึงว่าจิตใจไม่ได้เป็นจิตใจโคด ๆ เกิดขึ้นเองว่านี่ดี ไม่ดี มันจะขึ้นกับสิ่งแวดล้อม ลักษณะสังคมต่าง ๆ คงต้องดูให้ครบทั้งสองอย่าง

เรื่องการพัฒนาจิตใจทางพุทธ ผมสนใจอ่านพระไตรปิฎกทุกวัน เพราะเป็นเรื่องที่วิเศษมากยากที่จะหาวิชาอะไรที่ดังอย่างนี้ แต่ยังไม่พอ เนื่องจากสังคมเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงมาก ถ้าเราติดอยู่กับพุทธที่เคยใช้ เมื่อสามพันกว่าปีบางอย่างจะไม่เข้ากันหรือใช้ไม่ได้แล้ว เช่น ในครั้งสมัยโบราณ คนทำมาหากินเอง พึ่งตนเอง แต่ละคนปลูกข้าวเองบอกว่าถ้าใครขยันและไม่มียาพิษก็จะมีฐานะทางเศรษฐกิจดี เคียวนี่ไม่จริง เราเห็นชาวนาตั้งเยอะที่ขยันและไม่มียาพิษแต่จนลงจนสิ้นเนื้อประดาตัว เพราะวาระบบเศรษฐกิจมันเปลี่ยนเป็นระบบเศรษฐกิจที่เชื่อมโยง ชาวนาได้รับผลกระทบจากที่อื่น เรื่องมันเกิดขึ้นที่อื่นแต่มากระทบชาวนาที่นี่ ถ้าพระไม่เข้าใจตรงนี้ ไปเทศน์ซ้ำเติมคนจน เพราะเห็นเขาจนจึงบอกว่า ขี้เกียจและไม่มียาพิษ และจะดูแบบวันเวย์ว่ายาพิษทำให้จน ที่จริงมันทุเวียก็มี ความจนทำให้เกิดยาพิษก็มี อิทธิปัจจัยตา ไม่ได้ flow ทางเดียวมัน flow กลับก็มี เพราะฉะนั้นคิดว่าเรื่องของปัญญา เรื่องความพยายามศึกษาต่าง ๆ สำคัญ

ที่นี้ถ้ามาดูโครงสร้างสังคมอย่างที่ย้อนกลับไป อำนาจรัฐกระทำกับประชาชน ไพร่ถูกเกณฑ์มาทำงานหลวงโดยไม่ได้เงินเดือน ไพร่จะหนึ่งงาน เนื่องจากต้องเอาอาหารมากินเอง เสียเวลาทำงาน จะสังเกตได้ว่าคนไทยจะไม่รักของหลวง อะไรที่เป็นของหลวงจะไม่รักษา เพราะว่าครั้งโบราณถูกกดขี่ อะไรที่จะหนีได้ก็จะหนี ขโมยได้ก็จะขโมย ทำร้ายได้ก็จะทำ พอคนจีนเข้ามาเกิดการเปลี่ยนแปลงใหม่ คือ แรกก่อนใช้การเกณฑ์แรงงานมาฟรี เพื่อสร้างวัง สร้างวัด ตอนหลังไปจ้างคนจีนมาทำเพราะขยันกว่าและไม่มีความผิดที่น้องไม่รู้จักอพยพไปไหน ไม่รู้จะหนีไปพึ่งใคร แต่คนไทยหนีไปหาญาติพี่น้องทำให้ขาดแรงงาน ดังนั้นคนไทยจึงทำงานได้ยากเนื่องจากมีตัวความสัมพันธ์มาเกี่ยวข้อง

มาตอนหลังภาคธุรกิจเจริญขึ้น มีอำนาจมากขึ้น พอเรามาคูอำนาจประชาชนยังแบนอยู่ เมื่อโครงสร้างสังคมไม่ได้สมดุลอย่างนี้ แม้ในระบบราชการ ระบบรัฐ จะมีคนดีแต่ก็ยังบังคับไม่ไหวถ้าโครงสร้างยังเป็นอย่างนี้ เพราะตัวโครงสร้างมันมีแรงดึงดูดเข้ามา ดึงดูดข้อมูล ข่าวดารา ทรัพยากร และสิทธิต่าง ๆ ถ้าคนจนทำผิดอาจถูกฆ่า ผมไปเจอเด็กคนหนึ่งถามว่าไปทำอะไรมา เด็กตอบว่าลักทรัพย์ ผมถามว่าเท่าไร เด็กตอบห้าร้อยบาท และโดนตีคุกห้าปี อนาคตของเด็กห้าร้อยบาทต้องติดคุกถึงห้าปี แล้วที่ผู้ใหญ่โกงเป็นพันล้านอาจจะได้เครื่องราชอิสริยาภรณ์ ภรรยาเป็นคุณ

หญิง นี่คือสังคมอย่างนี้ เพราะฉะนั้นแนวคิดเรื่องยุทธศาสตร์นั้นสำคัญ คือ ขยายภาคสังคมให้เข้มแข็งจะได้เกิดความสุขในเรื่องอำนาจ ใช้คำว่า สังคมสมานภาพ ซึ่งเป็นยุทธศาสตร์ใหญ่และวิธีการจะต้องปรับเปลี่ยน อยากให้นักวิชาการไปช่วยดูสิ่งที่กำลังเกิดขึ้น ให้เกิดแนวคิดการใช้ยุทธศาสตร์อันนี้ และขยายตรงนี้ให้เข้มแข็ง แล้วดึงความร่วมมือจากภาครัฐและธุรกิจเข้ามา คือจุดใหญ่ที่ทำให้สังคมเข้มแข็ง

ถ้าเรามองกลับไปในยุคสมัยประวัติศาสตร์ของมนุษย์ อยากได้อะไร ก็ใช้พลังกำลังเข้าทำการต่าง ๆ กลายเป็นว่าอำนาจรัฐคือการใช้พลังกำลัง เป็นอำนาจความรุนแรง (พละนาภาพ) ต่อมาธุรกิจเจริญขึ้น ก็เป็นธนาภาพชัดเจน แล้วจะมาก่อนภาคสังคมเพราะมันจะไว ต่อมาผู้คนตื่นตัวมากขึ้น มีการศึกษามากขึ้น รู้เห็นมากขึ้น อยากมีบทบาทมากขึ้น อันนี้จะเป็นอาณาภาพทางสังคมที่จะเคลื่อนเข้าไปจะเกิดขึ้นชัดเจน เรียงกันมาอย่างนี้ การใช้กำลัง การใช้เงิน ของเราตอนนี้ก็เน้นทั้งกำลังทั้งเงินที่ใช้กันอยู่ ขณะเดียวกัน กำลังเคลื่อนตัวไปสู่การมีส่วนร่วมของผู้คนต่าง ๆ เพราะฉะนั้นยุทธศาสตร์ใหญ่ คือพยายามสร้างความเข้มแข็งให้กับสังคม โดยดึงภาครัฐ ธุรกิจเข้ามาเป็นภาคีให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ เวลาเข้ามาร่วมมือเป็นภาคีกันได้ ความสำเร็จเกิดขึ้นรวดเร็วมาก ต้องมาดูตัวอย่างที่เกิดขึ้นจริง คุณพิสิฐ ชาญเสนาะ ซึ่งเป็น NGOs สมาคมหยาดฝน พยายามทำงานกับชาวประมงที่ยากจน เป็นชาวมุสลิม ผมไปพบกับเขาหลายปีมาแล้ว ลำบากกันมากเนื่องจากมีเอกชนเข้ามาทำไม้ มีประมงเรือขนาดใหญ่เข้ามาลากอวนชิตชายฝั่ง ซึ่งผิดกฎหมายแต่เขาก็ทำเพราะพลังเงิน พลังอาวุธ พลังที่เขาจะติดต่อกับทางราชการมีมาก พอลากอวนชิตชายฝั่งก็ลากเอาหญ้าทะเลไปด้วยทำให้สัตว์น้ำลดน้อยลง ชาวบ้านลำบากมากขึ้น ตอนหลังมีความร่วมมือกันจากตัวชุมชนเอง นักวิชาการ และ NGOs โดยมีรัฐเข้าร่วม พลังมันเกิดขึ้น ชาวบ้านรวมตัวกันรักษาหญ้าทะเล ความอุดมสมบูรณ์ต่าง ๆ กลับคืนมา ชาวบ้านมีความสุขมาก ร่วมมือกันรักษาสัตว์แวดล้อมและทรัพยากรมีการขยายตัวออกไป ผมก็เชียร์เขา ทำอย่างไรลองทดลองซีทีที่จะทำให้จังหวัดตั้งเป็นสถาบันแห่งการเรียนรู้ร่วมกันของคนทั้งหมดทุกฝ่าย อันนี้จะเป็นสถาบันการเรียนรู้ของการปฏิบัติที่พัฒนาการเป็นแบบบูรณาการ ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม จิตใจ สิ่งแวดล้อม และการเมืองพร้อมกันไป คือในสภาพที่ complex ดังนั้นวิธีการเดิม ๆ จะใช้ไม่ได้ผล เคียวนี่มีหนังสือเรื่อง Complexity System, System Thinking, System Perspective ออกมาเยอะมาก และเป็นการมองเชิงวิทยาศาสตร์ อยากให้ลองไปอ่านไม่งั้นเราจะคิดแบบเก่า ๆ ไปดูสถาบันทางสังคมเก่า ๆ เริ่มหมดแรง Institutional ตาม ๆ กันไปหมด ไม่ว่าจะเป็นการเมือง สถาบันสังคม ศาสนา สถาบันความยุติธรรม นี่พูดมากไม่ได้ประเด็นผู้พิพากษาจับติดคุก เพราะตัวโครงสร้างอำนาจที่ไม่ถ่วงดุล ตุลาการจะต้องสานกันและตรวจสอบซึ่งกันและกัน ทำานทั้งหลายลองดูตัวอย่าง สมมติพ่อนักการเมืองทำผิด ตำรวจบอกว่าจะไปจับ นายกข บอกอย่าไปจับ หรืออำนาจทางการเมืองเข้าไปในสถาบันหลักของประเทศ ทำให้ธนาคารแห่งประเทศไทย กระทรวงการคลัง หนีหายไปทั่วประเทศ อันนี้เป็นเรื่องระบบไม่ใช่เรื่องจิตใจโดด ๆ แบบที่ คุณอานันท์ พูด แต่ไม่เป็นไรพูดต่างกันเราอย่าไปถือว่าต่างกัน เพราะความต่างกันแต่เชื่อมโยงกันมันเป็นโครงสร้างที่จะเคลื่อนไปด้วยกัน ถ้ารู้จักคิดอย่างนี้ มันจะไม่มีปัญหาอะไร ถ้าเข้าใจจิตใจจะดีมากขึ้น เห็นความเป็นธรรมชาติ เห็นธรรมชาติของสิ่งต่าง ๆ ตามที่มันเป็นและจิตใจจะเป็นอิสระเห็นสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง ความเมตตาจะสูง ตัวอย่างก็มีเยอะด้วยกัน ภาคธุรกิจที่ NGOs ก็เกลียดเขา แต่ว่าทำอะไรไม่ได้ เพราะพลังมันน้อย

มีภาคธุรกิจบางส่วนที่มาทำงานร่วมกันเรื่องชุมชน บางจากทำขนาดใหญ่โดยไปส่งเสริมการรวมตัวเพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชน กำลังขยายไปเป็นสหกรณ์ 1,000 สหกรณ์ ที่ train

เรื่องการจัดการ ผมคิดว่าการจัดการเป็นเรื่องที่สำคัญ เป็นปัญญานิกขแห่งหนึ่ง ปัญญาจะมีทาง วัตถุ วิทยาศาสตร์ต่าง ๆ ปัญญาทางสังคม ทางจิตใจ แต่มีปัญญานิกขอันเป็นปัญญาเรื่องการจัดการ เป็นอีกมิติหนึ่ง และทรงพลังมาก เมื่อเช้านี้ อาจารย์นัยพินิจ พูดถึงเรื่องสิงคโปร์ย้อนหลังไป 30 ปี เป็นแหล่งอบายมุข สู้ฝิ่น ไชเมย ตอนนั้นสิงคโปร์ดีขึ้นเพราะมีการจัดการฝรั่งไปยังชมเพราะเขาดีกว่าฝรั่ง มีวินัย มีเศรษฐกิจที่ดี บริษัทเงินทุนหลักทรัพย์ชนชาติลงขันกัน 900 ล้านบาท ร่วมกัน ไปปลุกต้นไม้ ผมไปกินข้าวกลางวันกับเขาและคุยว่าการที่ไปจ้างคนปลุกต้นไม้ ปลุกป่ามันไม่เกิดหรอก ทำไมคุณไม่ไปทำงานกับชุมชน เพราะทำงานกับชุมชนจะได้หลายอย่าง ได้เศรษฐกิจของชาวบ้าน ได้ครอบครัวของชาวบ้านที่เข้มแข็งขึ้น ได้วัฒนธรรมรวมทั้งพัฒนาจิตใจด้วย และก็ยังได้ป่าอีกด้วย เขาก็ไปและไปทำงานกับกลุ่มอักษเมืองน่าน คุณศุภเดช เป็นผู้จัดการบริษัทชนชาติได้ให้สัมภาษณ์ในนิตยสารสารคดีเมื่อสามเดือนที่แล้วว่า เขาอยู่คนละโลกเลย บริษัทเงินทุนหลักทรัพย์ มีเงินเป็นหมื่นล้านกับชุมชนที่น่านเขาไม่เคยรู้จักเลย เมื่อเขาได้ไปทำงานกับชุมชนเขาชื่นใจมาก ชาวบ้าน NGOs มีจิตใจดีเหลือเกิน เขาอยากทำงานร่วมมือมากขึ้น แล้วลองนึกดูว่าพลังพวกนี้มันมหาศาล เมื่อเร็ว ๆ นี้ ผมเจอกับผู้จัดการใหญ่ 7-eleven เขาบอกว่ามีร้านทั่วประเทศ 600 กว่าร้าน มีคนเข้าร้านสัปดาห์ละ 5 ล้านคน และเขาสนใจเรื่องการพัฒนาคน เรื่องการศึกษา ก็เลยชวนกันว่าทำอย่างไรจะใช้ 7-eleven ทั้งหมดเพื่อส่งเสริมการศึกษาของคน เรื่องอะไรต่ออะไรต่าง ๆ เพราะว่าการศึกษาของคน คนไม่มาให้สอนมันยุ่งกัน แต่คนต้องซื้อสินค้า ถ้ามีข้อมูลติดไปกับสินค้าที่ช่วยการศึกษาของคน ก็ต้องใช้หลายวิธีมาเชื่อมโยงกัน ในสภาพสังคมที่ complex ไปทำอย่างเดิม ๆ ไม่มีพลังอำนาจ ทำให้ได้ผลน้อย ไม่ว่าจะเป็นอำนาจประธานาธิบดีที่ได้มาจากการเลือกตั้ง ยกตัวอย่างคลื่นตันอยากจะทำปฏิรูประบบ Health Care ในอเมริกาทำไมไม่สำเร็จ คอราซอน อาคิโน ขึ้นมาเป็นประธานาธิบดีในบรรยากาศของการปฏิวัติประชาชน ดร.เบนซอน ซึ่งเป็นรัฐมนตรีสาธารณสุขกับอาคิโนต้องการปฏิรูประบบยาในฟิลิปปินส์ ชาวบ้านกระตือรือร้นอยากสนับสนุนมาก ก็ทำไมไม่สำเร็จ เพราะฉะนั้นตัวอำนาจแม้แต่ Presidential Power ก็ยังได้ผลน้อยลง จะต้องมามีวิธีทำงานใหม่

เมื่อตอนเดือนพฤษภาคมก่อนเกิดเรื่อง มีอาจารย์พูดกันว่ารู้สึกเหงาวังเวง คิดถึงอาจารย์ป๋วย เมื่อก่อนมีอาจารย์ป๋วยเป็นที่พึ่ง เขามารำพึงรำพันกับผม ผมเลยบอกว่า “No More Pouy in Thailand” ไม่ได้หมายถึงอาจารย์ป๋วย แต่หมายถึงแนวคิด อย่าไปเป็นแนวคิดชนิดรวมตัวกันเป็นพวก แล้วก็ว่าพวกเรากับพวกอื่นไม่ดี อย่างนี้ไม่เข้า...เสร็จ

ไปดู อาจารย์ปรีดี จากสามัญชนมาเป็นนายกรัฐมนตรี เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ เป็นหัวหน้าเสรีไทยยังโดนอำนาจเข้าจัดการ ดังนั้นเราต้องเรียนบทเรียนพวกนี้แล้วปรับยุทธศาสตร์แบบที่ เอนก (นาคะบุตร) พูดเมื่อเช้านี้ ยุทธศาสตร์เชื่อมโยงไปหมด อย่าไปเป็นยุทธศาสตร์ที่กระจุกตัวเหมือนพวก 6 ตุลาฯ ที่พยายามถามหาความจริงแท้ (absolute truth) หาแล้วเหลือน้อยลง ๆ เรื่อย ๆ เราต้องทำในสภาพความเป็นจริงที่มันเป็นอยู่ คนต้องมีเล่ห์บ้างมากบ้าง น้อยบ้าง แต่จะเชื่อมกันอย่างไรถึงจะเป็นโครงสร้างที่มีพลังของความคิด ไม่อย่างนั้นความชั่วจะ organize ง่าย มีพลังมาก ความดีจะ organize ได้ยาก มีพลังน้อย ถ้าถามว่าทำไมจึง organize ได้น้อย เพราะว่่านักวิชาการมีทิฐิ รากะ ทะเลาะกันสูง ซึ่งต้องแยกว่าขณะนี้กำลังทำงานเรื่องวิชาการ อยู่ในบริบทวิชาการจะเถียงกันอย่างไรก็ว่ากันไป แต่มันมีอีกเรื่องเป็น movement ต้องใช้วิชาการเหมือนกัน แต่ใช้กันคนละลักษณะดึงวิชาการมาใช้ แต่ตรงนี้ต้องใช้เพื่อผนึกกำลัง ต้องใช้การสังเคราะห์มาก วิชาการบางส่วน ถ้ายกไปเพื่อจะพิสูจน์อะไรใช้การวิเคราะห์ แต่การวิเคราะห์นี้ทำให้แตก สมมติกำลังจะรวมกันทำอะไรแต่มันนักวิชาการมาบอกว่า ไอ้นั่นก็ไม่ดี ไอ้นี้ก็ไม่ดีก็เลยหมด

แรง ตรงนี้ต้องใช้การสังเคราะห์มากใน movement ผมว่าต้องแยกเป็นสองเรื่องแต่ว่ามีประโยชน์ทั้งคู่ ใช้กันคนละกรณี ตรงนี้ก็มีพุทธพจน์ในพระไตรปิฎกท่านพูดเรื่องวิสุทธิจิตว่า วิสุทธิจิตมีลักษณะสี่อย่างคือ

1. จะพูดอะไรต้องเป็นความจริง ต้องมีที่มา มีที่อ้างอิง นักวิชาการขณะนี้ที่พูดเข้าใจว่าไม่มีที่มา ไม่มีที่อ้างอิงกันเยอะ ท่านบอกเลยว่าความจริงจะพูดอะไรต้องเป็นความจริง มีที่มาที่อ้างอิง
2. เป็นปียาจา
3. พูดถูกกาลเทศะ บางเรื่องเป็นความจริงแต่ยังไม่ถูกกาลเทศะ ยังไม่พูด เพราะฉะนั้นบางครั้งการพูดเป็นวิสุทธิจิต
4. พูดแล้วประกอบด้วยประโยชน์ สามารถนำมาใช้ได้มาก แต่ต้องเลือกมาใช้ให้เหมาะ ที่ชาวพุทธไม่ค่อยได้ทำคือไม่รู้จักเฟ้นธรรมะมาใช้ให้ถูกกับเรื่อง เอาแต่สรรเสริญธรรมะไปเรื่อย ต้องดูเรื่องแล้วเฟ้นธรรมะ ภาษาบาลีเรียกว่าธรรมวิชัย อยู่ในข้อสองของโกษฌงค์เจ็ด คือการเฟ้นธรรมะมาใช้ให้ถูกเรื่อง

ถ้าความสัมพันธ์เป็นแนวดิ่ง (Vertical relationship) ซึ่งสังคมไทยชัดเจนว่าเป็นแนวดิ่งแนวดิ่งคือใครขึ้นกับใคร ไม่มีทางที่ศีลธรรมจะเกิด การเมืองจะไม่ดี เมื่อเข้ามิกนอถึง Robert Putnam อยากให้ไปอ่านและค้นคว้าเพิ่ม เขาทำการวิจัยที่อิตาลี และเขียนหนังสือเรื่อง Tradition in Modern Italy พิมพ์เมื่อ 1993 ผู้นำนี้จากมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด แต่วิจัยใหญ่มาก ข้อมูลเยอะ และตอบใจด้วยข้อมูลที่วิจัยได้ออกมาสรุปเหลือประโยคเดียว “Civility precede prosperity” เพราะตั้งคำถามและดูในที่ต่าง ๆ ว่าเศรษฐกิจนำมาซึ่ง civility หรือ civility นำมาซึ่งเศรษฐกิจที่ดี และสรุปว่า civility นำมาซึ่งเศรษฐกิจที่ดี จากข้อมูลวิจัยและเพื่อพิสูจน์ ให้ลองอ่านหนังสือเล่มนี้ดู เพื่อเป็นการวิจัยและค้นคว้าเพิ่มเติม ความสัมพันธ์ในแนวนอน มีความสำคัญ (ที่พูดในภาคเช้า) เรื่องสิทธิมนุษยชน จริยธรรม และอื่น ๆ เพราะโครงสร้างในแนวดิ่งขาดการคำนึงถึงความเป็นมนุษย์ ศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์ มนุษย์ทุกคนมีศักดิ์ศรีในการเกิดมาเป็นคน พระพุทธเจ้าบอกว่ากำเนิดเป็นอะไรไม่สำคัญ เมื่อเข้ามาอยู่ในพระธรรมวินัยแล้วเสมอกันหมด ไม่ว่าจะเป็นลูกเจ้าและอื่น ๆ ทำให้เรามาคิด เพราะพระพุทธเจ้าเลิกเป็นเจ้ามาบวชเป็นสามัญชน แต่ในวงการคณะสงฆ์ปัจจุบัน สามัญชนมาบวชเพราะอยากเป็นเจ้า อยากเป็นสมเด็จ พระพุทธศาสนาส่งเสริมทางราบอย่างชัดเจน พระพุทธเจ้ากับคณะสงฆ์ไม่ขึ้นกับพระราชวงศ์ไหนเลย เดินทางจากแคว้นหนึ่งไปแคว้นหนึ่งเพื่อเผยแผ่ สอนทั้งคนจน พ่อค้า และเจ้า การสอนเจ้าได้ก็ต่อเมื่อมีความเป็นอิสระ แต่ถ้าไม่อิสระจะสอนไม่ได้ เพราะต้องขึ้นอยู่กับเขา เราเอาโครงสร้างของราชการไปครอบคณะสงฆ์ แทนที่จะเป็นทางราบกลับเป็นทางดิ่ง พระจึงวิ่งเข้าหาสมณศักดิ์ แทนที่จะสนใจประชาชน เรื่องชุมชนต่าง ๆ ซึ่งควรจะศึกษาให้เข้าใจและให้เข้าใจตรงนี้ เพราะความเป็นมนุษย์ ศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ ศักยภาพอยู่ที่ส่วนนี้ เพราะในแนวดิ่งไม่มีใครเห็นท้องฟ้า นอกจากคนที่อยู่บนยอดคนเดียววนนอกนั้นไม่เห็น เพราะต้องขึ้นอยู่กับคนอื่น ๆ แต่ถ้าทางราบทุกคนเห็นท้องฟ้าเหมือนกันหมด การเห็นพร้อมกันถือเป็นสิ่งสำคัญ นอกจากเคารพศักดิ์ศรีของความเป็นคนทุกคนแล้ว ยังส่งเสริมศักยภาพของการสร้างสรรค์ ถือว่ามนุษย์ทุกคนมีศักยภาพของการสร้างสรรค์ ถ้าอยู่แบบแบนทุกคนเห็นท้องฟ้าหมด ศักยภาพที่จะเห็นทั้งหมดสำคัญและเป็นศักยภาพจะมีความเอื้ออาทรต่อกัน ธรรมชาติควรมีความเอื้ออาทรกันหมด แต่ถ้าอยู่ในแนวดิ่งมันจะเอื้ออาทรไม่ออก เพราะมันขี้นกันอยู่ มันหนัก และศักยภาพแห่งการเรียนรู้ที่จะเกิดปัญญาขึ้น ถ้าโครงสร้างเป็นแนวดิ่งจะไม่เรียนรู้ทั้งคู่ เพราะคนที่เขานายก็ใช้อำนาจ ไม่ใช้ปัญญา คนรับคำสั่งก็ทำโดยไม่เกิดปัญญาหรือเกิดไม่พอ และเมื่อสังคม complex มากขึ้น ต้องการปัญญามากขึ้น แต่โครงสร้างเป็นแบบนี้

ปัญญาเกิดไม่พอ สังคมก็จะ crisis (วิกฤต) จะ collapse ง่ายหรือล้มน้อยแต่ถ้าเป็นโครงสร้างแบบราบ มันจะไม่ล้มเพราะค้ำยันกันอยู่

ถ้าไปดูชุมชนจะเห็นชัดเจน ถ้านักวิชาการไปศึกษาวิจัย จะช่วยตอบคำถามต่าง ๆ ที่ตั้งขึ้น เช่น ผู้นำเป็นอย่างไร ให้ลองคุยกับชาวบ้านและถามคำถาม ชาวบ้านจะตอบว่ามีผู้นำหลายคน มีทั้งหญิงและชาย ไม่ใช่คนเดียวแบบ Hierarchical และถ้าผู้นำไม่ดี หรือดีแต่ตาย สังคมก็จะล้ม มีผู้นำมาก เพราะมีหลายเรื่องที่ต้องแก้ไขและเกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน เกิดผู้นำตามธรรมชาติ ร้อยเปอร์เซ็นต์ เกิดขึ้นทุกครั้งถ้ามีกระบวนการทำงาน หรือเรียนรู้ร่วมกัน และมีลักษณะต่างไปจากผู้นำโดยการแต่งตั้งหรือเลือกตั้ง ผู้นำตามธรรมชาติจะเป็นผู้นำที่แท้จริง มีลักษณะสี่ประการ สร้างเกณฑ์เครื่องวัดขึ้น เพราะกันการหลงประเด็น ไปดูชุมชนที่พระเป็นผู้นำ จะไม่ยุ่งยิ่นหลายแห่ง เพราะพระท่านเก่งและท่านเป็นผู้นำคนเดียว ชาวบ้านตามชาวบ้านดีขึ้น แต่พอท่านมรณภาพ ไม่มีขบวนการที่ต่อเนื่องผู้นำมีหลายคนทั้งชายและหญิง ซึ่งผู้นำตามธรรมชาติมีลักษณะสี่ประการ

1. เป็นคนฉลาด เพราะชาวบ้านเลือก แต่ถ้าเลือกตั้งอาจจะได้คนโง่ เนื่องจากข้อเสีย
2. เป็นคนเห็นแก่ส่วนรวม ชาวบ้านรู้เพราะทำงานร่วมกันอยู่
3. เป็นคนที่ติดต่อสื่อสารรู้เรื่อง เพราะการเป็นคนฉลาดและเห็นแก่ส่วนรวม แต่ถ้าไม่พูดไม่สื่อสารจะเรียกเป็นพระอรหันต์แห่ง ก็จะไม่เป็นผู้นำ
4. เป็นที่ยอมรับของสมาชิกโดยอัตโนมัติ ถ้ามีความฉลาด ความเห็นแก่ส่วนรวม การสื่อสาร เกิดเป็นองค์กรการจัดการร่วม

มิติเรื่องการจัดการสำคัญสำหรับองค์กร ซึ่งเป็นธรรมชาติมาก ในเรื่องลดความเห็นแก่ตัว ถ้ามีความเห็นแก่ตัวเมื่อไหร่ ชุมชนจะพัง เช่น โกงกัน เดิมร่วมกันทำงานแล้วสำเร็จ แต่พอมีการโกงกันจะแตกกัน หรือขาดความสามารถในการจัดการ เช่น ความสามารถในการจัดทำบัญชี กล่าวหากันว่าโกงก็จะเจ๊ง ตรงนี้ประยุกต์ใช้ธรรมชาติใหญ่ทุกชนิด พอมันเกิดเราเห็นและสามารถแก้ปัญหาได้อย่างรวดเร็ว เช่น ความยากจนแก้ได้อย่างรวดเร็ว และต้องเอาความยากจนเรื่องเศรษฐกิจเป็นตัวนำ อย่าไปเอาความสนใจเรื่องเราเป็นตัวนำ กระทรวงสาธารณสุขทำเรื่อง Primary Health Care (สาธารณสุขมูลฐาน) อยู่ประมาณ 10 ปี สำเร็จบางส่วน ส่วนใหญ่ไม่สำเร็จ เพราะเป็นการทำที่แยกส่วน โดยนำเรื่องสุขภาพมาโดยไม่ดูที่ชาวบ้านยากจน ถ้าเราเอาเรื่องกิจกรรมที่ต้องเสียเงินไปให้ชาวบ้านทำ เขาจะอ่อนแอ ต้องเป็นเรื่องที่ทำแล้วเขาเข้มแข็งขึ้น เขาจะได้มีกำลังทำอย่างนั้น เรื่องเศรษฐกิจเป็นเรื่องที่เขาสนใจมากที่สุด และเชื่อมโยงไปสู่อย่างอื่น ถ้าทำอะไรที่มีอาชีพ มีเงิน มีรายได้ เขาจะสนใจมาก จากนั้นเชื่อมโยงไปที่วัฒนธรรม สังคม จิตใจ จิตวิญญาณ สิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ง่าย เปรียบเสมือนคนที่ไม่เคยเลี้ยงลูกจะไม่รู้ คนเลี้ยงลูกจะไม่ให้ลูกกินนมซึ่งยากมาก บางชุมชนเข้มแข็งมาก เช่น จะนะ คลองเประ มีเงินในชุมชน 37 ล้านบาท พอมีเงินเขาก็คิดเรื่องการศึกษา สุขภาพ และเรื่องต่าง ๆ มี NGOs ทำที่อีสาน โดยเริ่มแรกที่สมุนไพรรพชิตตนเอง ทำอยู่หลายปีก็ไม่สำเร็จ ตอนหลังตั้งโรงสีของชาวบ้าน ชาวบ้านดีขึ้น ชาวบ้านบอกคุณรัชชชัยว่า ถ้าทำอย่างนี้ตั้งแต่ที่แรกเขาจะดีขึ้นตั้งนานแล้ว แต่ทำเรื่องสมุนไพรรพชิตตนเอง เขาจะไม่ทำ เพราะไม่คุ้มกับการซื้อ

ลักษณะที่ต้องเรียนรู้ เข้าไปศึกษาวิจัยที่จะทำให้ชุมชนเข้มแข็งขึ้น ต้องเข้าไปคลุกคลี พูดคุยเรียนรู้กับชาวบ้านนอกเหนือจากตัวเรา ทัศนคติ หลักการ มาประกอบกันดู บางทีของจริงยังบกพร่อง ต้องพัฒนาให้ดีขึ้น บางทีของจริงต้องนำกลับมาพัฒนาตัวคอนเซ็ปต์หรือทฤษฎี สิ่งที่เคยเลื่อนไปในสังคมที่ complex จะมีแฟคเตอร์มากที่เกี่ยวข้อง แต่ละจุดจะไม่เหมือนกันเลย บางครั้ง

สมมติฐานต้องเป็น dynamic hypothesis พอทำไปได้ความรู้อะไรแล้ว ต้องมาปรับปรุง hypothesis เพื่อเคลื่อนตัว ไม่ใช่เป็น static hypothesis ที่อยู่เฉยๆ เวลาทำงานกับสังคมจะเป็นลักษณะนี้ วิธีการทำงานของกลุ่มอย่างเช่น กลุ่มสาธิต มีนักวิชาการที่สนใจทำงานเรื่องนี้ น่าจะมีศักยภาพสูง ทั้งบุคคลและสิ่งแวดล้อม เพราะอยู่ด้วยกันที่นี้ อากาศก็ดีกว่าและไปไหนไม่ได้ คล้ายญี่ปุ่นไปไหนไม่ได้ ถึงแม้ทะเลาะกันก็ต้องอยู่ด้วยกัน ไปไหนไม่ได้เพราะที่จำกัด หลายคนเป็นคนมีจิตใจดี อยากทำงานเพื่อส่วนรวม สนใจธรรมะ ซึ่งมีหลายประเภท คนห้าถึงเจ็ดคนที่สนใจวิชาการจะสร้างพลังทางปัญญามาก หรือจะเปลี่ยนโลกก็ได้ ตัวอย่างเช่นในญี่ปุ่นมีกลุ่มคนทำงานหกคน สามารถช่วยกู้หรือฟื้นตัวของญี่ปุ่นได้หลังจากแพ้สงคราม จากการวิจัยมี hypothesis ว่า ญี่ปุ่นจะแพ้สงครามโดยอาศัยข้อมูลการวิจัย แต่พอไปเจอจากบททหาร ทหารไม่เชื่อข้อมูลบอกว่าการผลิตเหล็กกล้าของญี่ปุ่นได้น้อยกว่าพันธมิตร ฉะนั้นญี่ปุ่นจะแพ้เพราะสงครามสงครามสู้กันด้วยเหล็ก ทหารไม่เชื่อเลยเข้าสงคราม กลุ่มคนคณะนี้ได้วิจัยต่อไปเรื่อย ๆ พบกันทุกวันอาทิตย์และนำข้อมูลพื้นฐานอาชีพของกลุ่มนี้ มาคำนวณกันและสร้าง hypothesis คือ ญี่ปุ่นแพ้ และแพ้แล้วจะเกิดอะไรขึ้น ถ้าฟื้นตัวต้องทำอะไรก่อน จุดที่สำคัญที่สุดจะต้องทำอะไร แล้ววิจัยโดยละเอียดจนรู้ว่าจะต้องผลิตถ่านหินให้ได้ 27 ล้านตันและหลังจากนั้นทุกอย่างจะฟื้นตัว แต่การผลิตถ่านหิน ต้องใช้เหล็กไปขุดถ่านหิน เหล็กก็ไม่มีเพราะทำมาจากถ่านหินไปถลุง มันลือกันอยู่ และ Mac Arthur ไม่ให้นำเข้าน้ำมัน กลุ่มนี้ก็เอาตัวเลขการวิจัยไปให้ Mac Arthur ดูว่า ถ้าไม่ให้อเมริกาให้นำเข้าน้ำมัน เพื่อเบรคที่มันลือกันอยู่ระหว่างถ่านหินกับเหล็กกล้า จะเกิดความทุกข์ยาก ความอดอยาก ปัญหาอาชญากรรมและอื่นๆ Mc Arthur ประทับใจในการวิจัย เลยเซ็นต์ชื่ออนุมัติให้นำเข้าน้ำมัน ญี่ปุ่นเลยพัฒนาเศรษฐกิจอย่างรวดเร็วหลังจากนั้น ผลการวิจัยยังช่วยบอก prosperity กับรัฐบาลว่าญี่ปุ่นมีอาหารไม่พอกิน หลังจากแพ้สงคราม ดังนั้นต้องให้กรรมกรกินให้อิ่ม คนอื่นอดไปก่อน เพื่อให้ไปขุดถ่านหินมา ทำให้ฟื้นตัวอย่างรวดเร็ว

ชาวสาธิตเป็นกระบวนการตามธรรมชาติ อย่าให้มหาวิทยาลัยแต่งตั้ง การแต่งตั้งจะเป็นการทำลายชุมชนที่นี้ เพราะคนบางคนอยากได้รับการแต่งตั้ง แต่ไม่ยอมทำงาน ถ้าไม่มีการแต่งตั้งเขาจะไม่มาทำงาน ซึ่งก็คิดแล้ว เพราะเขาไม่ใช่ของแท้ พยายามทำงานด้วยกันให้ก่อตัวขึ้นเอง สร้างชุมชนวิชาการอยู่ด้วยกัน มีการประชุมกัน แต่การประชุมอย่าประชุมเฉย ๆ ต้องเอาความรู้มาด้วย เพราะคนชอบความรู้ใหม่ ไม่ว่าจะเป็นความรู้จากของจริงหรือตัวเรา เอาเข้ามาใช้และสร้างโครงการวิจัยที่ดี ขอทุนจาก สกว. ไปเสนอกับเขาดู เพื่อดูว่าโครงการวิจัยของเรามีค่าหรือไม่ ซึ่งเป็นการท้าทาย ถ้าเงินได้มาง่ายจะทำลายเรา ทำลายการพัฒนาเพราะการพัฒนาคือการวิ่งเข้าหากัน แต่ถ้าโยนเงินคือการวิ่งเข้าหาเงิน เพราะฉะนั้นจะต้องใช้กระบวนการนี้สร้างการวิจัย

1. กิจกรรมที่ต้อง review สร้างองค์ความรู้ สืบค้นความรู้ที่มีทั้งหมดทั้งโลก ซึ่งเราจะเห็นหมดชุมชนเป็นอย่างไร civil society เป็นอย่างไร รวมทั้งนิมิตพระบางรูปมาเป็นนักวิชาการ ท่านรู้กระบวนการทางพุทธศาสนากับการสร้างประชาสังคม เพราะจะถูกใจพระ ท่านเป็นโครงสร้างใหญ่ ถ้ามีอะไรในส่วนของพระพุทธศาสนาที่เราค้นหาเจอมาเปรียบกับโครงสร้างใหญ่ จะทำให้เกิดพลังขึ้นมา

2. วิจัยที่จะต้องสร้างความรู้ ทบทวนองค์ความรู้หมด ถือเป็นงานวิจัยและสามารถขอทุนได้ ควรเริ่มที่ review องค์ความรู้และควรเริ่มที่ R&D (Research and Development) ทำกันมากและเกิดเป็นเรื่องแทนที่ไม่รู้ว่าอะไรจะวิจัยอะไร และวิจัยแล้วไม่เกิดการพัฒนามี R แต่ไม่มี D เราค้นพบว่าถ้าเอา D ขึ้น และเอา R ตามจะง่าย เป็น D&R ให้เอา D เป็นตัวตั้งจะไม่ขึ้นหิ้ง เรามีความรู้ที่จะคิดอะไร พอคิดแล้วก็จะเกิดคำถาม ให้การทํานั้นได้ผลดี เป็นการวิจัยที่จะทำให้เกิด D และถ้าดูเรื่อง

ประชาคม ประชาสังคม มันมีกระบวนการใหญ่มากที่เคลื่อนไหว และสามารถเคลื่อนไปสู่แผน 8 ซึ่งเป็นแผนพัฒนาคน ที่จะส่งเสริมความเข้มแข็งของครอบครัว ชุมชน ประชาคม และให้ approve เครื่องมือด้วย โดย กรม. ให้พวกนี้ approve เครื่องมือ ส่วนหนึ่งคือส่งเสริมให้เกิดประชาคมจังหวัดให้เข้มแข็งและร่วมมือกันทำงาน มิใช่มีแต่ผู้ว่าและผู้กำกับ ซึ่งทำงานไม่ได้ในสังคมที่ complex แต่มีบุคคลมากมายที่มารวมตัวกันทำงานได้ ก่อนหน้าที่เขาจะ approve เขาจะไปเข้ากรรมการที่เรียกว่า กนภ. (กรรมการนโยบายกระจายความเจริญไปสู่ภูมิภาค) มีนายกรัฐมนตรีเป็นประธาน พอมีเรื่องประชาคมเข้าไป มีรัฐมนตรีถามว่าจะมี NGOs มาร่วมด้วยหรือเปล่า พวกนี้ร้าย ชอบตำรารัฐบาลและนักการเมือง ดร.สุเมธ บอกว่าพระเจ้าอยู่หัวทรงเป็น NGOs ที่ใหญ่ที่สุด นายกษ. จึงบอกให้ผ่าน ให้ดูว่าจะทำวิจัยอะไร ให้ดูโครงสร้างที่มีอยู่โดยเฉพาะพื้นที่เป็นตัวตั้ง เพราะจะช่วยให้กระจาย จะเกิดพลังไม่ฉันทันแยกส่วนกัน และต้องดูตามสถานการณ์ที่มันเกิดขึ้น จะต้องไว เช่น อบต. ซึ่งมีเงิน 10 ล้าน 20 ล้าน ในอีกสองปีจะมี อบต. 6,000 ตำบลทั่วประเทศ ซึ่งตรงนี้เขาจะใช้ vertical ซึ่งเขาจะไม่คุ้ม เพราะว่าวัฒนธรรมเราเป็นแบบ vertical ซึ่งจะยุ่งยากเพราะเอาการปกครองไปสู่ระดับตำบล แต่ถ้าพยายามสร้างการทำงานร่วมกันให้เป็นประชาคมระดับตำบลที่นั่นควรจะสร้างการทำงานร่วมกันระดับตำบล มีโรงเรียนประถม 5 โรงเรียน 5 วัด มีหมู่บ้านทั้งหมด 6,000 หมู่บ้าน คิดเป็นโรงเรียนประถม 1 ต่อ 2 หมู่บ้าน มีวัด 1 ต่อ 2 หมู่บ้าน 1 ตำบลมีโรงเรียน 5 โรงเรียน บางโรงเรียนจะมีมัธยมตำบล ทั้งหมดมีเงิน 30 ถึง 40 ล้านบาท ซึ่งการบริหารสบายและรัฐบาลจะอัดฉีดไปเพิ่มอีก ท่านรองนายกฯ พูดที่นครพนมว่า “จะเพิ่มงบประมาณอีก 20 เปอร์เซ็นต์ของงบประมาณแผ่นดิน เพื่อให้ประชาชนมีสิทธิตัดสินใจว่าอยากทำอะไร” ซึ่งเป็นเรื่องใหญ่ ถ้าร่วมกันทำงานให้ครบทุกตำบลทั้ง 6,000 ตำบล จะเป็นการพลิกแผ่นดิน คิดทำกันเอง โรงเรียนอยากเป็นอย่างไรจะให้มันถนน สะพานที่ไหน สาธารณสุขอยากเป็นอย่างไร เดิมเคยเหมือนต้องขอทานจากข้างบน ถ้าคิดว่าตรงนี้เป็นเรื่องเร่งด่วนที่จะช่วยกันดูระดับตำบล ในระดับจังหวัด ถ้าวิจัยดูกันว่าประชาคมจังหวัดจะเกิดอะไร ที่ไหนเกิด ที่ไหนไม่เกิดเพราะอะไร ตรงนั้นจะเป็นร่นนโยบาย ร่นของความร่วมมือระดับจังหวัด แต่ขณะเดียวกันจะมีภาคปฏิบัติจากตำบล ซึ่งจะง่าย อาจจะเลือกตำบลก่อนหรือกลุ่มของตำบลที่จะไปทำงานที่นั่น ตอนนี้มีเครื่องมืออันหนึ่ง ซึ่งค้นคว้าพัฒนากันมา 50 ปี เป็นเทคนิคที่จะส่งเสริมให้คนทำงานร่วมกัน เพราะคนทำงานร่วมกันยาก ต่างอาชีพ ต่างองค์กร หรือแม้แต่ในองค์กรเดียวกัน เช่น ในมหิดล มีอาจารย์ 9 คน แบ่งเป็น 8 พวก ที่นี้เขามีการค้นคว้าวิจัย เพื่อหาเทคนิคที่ทำให้คนอยากทำงานร่วมกัน มี Dr. Lubser ค้นคว้าได้ 4 เทคนิค ที่จะส่งเสริมให้คนทำงานร่วมกันคือ AIC แต่มีเทคนิคอื่นอีก เป็นการประยุกต์ใช้ธรรมชาติคนคนหนึ่งมาก A = Appreciation เห็นความเป็นคนของคนอื่น อดทนต่อความแตกต่าง เห็นความงามของความหลากหลาย ซึ่งจะได้เรียนรู้ เพราะฉะนั้นการเรียนรู้กับธรรมชาติไปด้วยกัน และปัญหาที่เล็ก ๆ จะเข้าไปถึงถ้าขาดความเมตตา ตอนนี้ 4 เทคนิคนี้ สภาพพัฒนฯ แปลไว้สำหรับการทำงานร่วมกันว่าจะส่งเสริมเป็นระบบให้ทุกมหาวิทยาลัยและราชภัฏ สร้างศูนย์และองค์ความรู้ และทักษะที่จะส่งเสริมให้คนทำงานร่วมกัน หรือเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม (Participatory Learning) สำคัญมากสำหรับอนาคต เพราะไม่มีใครแก้ปัญหาที่ complex โดยตัวคนเดียวฝ่ายเดียว ต้องเรียนรู้ร่วมกัน ซึ่งคนจะไม่เป็น ถึงรู้ก็ทำไม่เป็น ขาดการส่งเสริมเพราะผู้คนจากกันไปช้านาน ทุนแง่ที่สำคัญคือการเชื่อมโยงเรื่องต่าง ๆ ธรรมชาติคือการเชื่อมโยง แต่เราตัดขาดกันไปเป็นท่อน ๆ UN ได้ตกลงว่าจะส่งเสริมให้เกิดสถาบันในทุกมหาวิทยาลัยและราชภัฏ กรม.ได้ approve มูลนิธิสถาบันภูมิพลมหาราช โดยรัฐบาลจะออกเงินและขอจากที่อื่นก้อนใหญ่สำหรับสร้างความรู้ในที่ต่าง ๆ ลองอ่านหนังสือพิมพ์ฉบับเมื่อวาน (3 กันยายน 2539) กรม. approve เครื่องมือด้วย UN เขาทำงานลำบาก กรมวิเทศฯ ก็คอยบอกเขาว่าจะทำอะไรก็ตามต้องผ่านเขา คือให้กรมวิเทศฯ

อนุมติ พอดีสภาพัฒน์ฯ ไปเสนอ ครม. approve ว่าให้มีการตั้งกองทุนร่วมกันระหว่างไทยกับ international แล้วมีตั้ง joint board ขึ้น เพื่อใช้เงินนี้ร่วมกัน เลยสบายเพราะ ครม. approve แล้ว UN ก็มีความสุขมาก กำลังจะร่วมกันทำงานเรื่องนี้ด้วยกัน เพราะฉะนั้นถ้าเราไปดูพวกนี้ก็จะเห็น กระบวนการต่าง ๆ ที่มันเคลื่อนมืออยู่มาก ที่นี้การวิจัยก็อาจจะไปดูวิธีง่ายวิธีหนึ่งที่เรากำลังทำกัน คือไปวิจัยดูสิ่งที่เขามีอยู่แล้ว สมมติว่าเรากำหนดเขตว่าจะมีการวิจัยในกี่จังหวัด ภาคกลาง ตะวันตก แล้วก็ไปวิจัยดูว่ามีชุมชนเข้มแข็งอยู่ที่แห่ง ที่ไหนบ้าง แต่ว่าต้องมีเกณฑ์ สร้างเกณฑ์เสียก่อน ว่าที่เรียกว่าชุมชนเข้มแข็งอย่างยั่งยืนนั้นคืออะไร เราจะได้มีเครื่องไปวัด ที่นี้ถ้าเราไปศึกษาวิจัย แล้วเจอชุมชนที่เขาทำดี แล้วเราไปเรียนรู้ ไป appreciate เขา มันก็เกิดพลังขึ้น แล้วก็เชื่อมโยงกัน อันนี้เป็นวิธีทำงานวิธีที่ค่อนข้างง่ายที่เราลองใช้มาหลายปีแล้วน่าชื่นใจ เพราะว่ามันจะมีคนทำดีที่โน่น ที่นี้ อยู่เสมอ แยกกันอยู่ แต่ถ้ามีคนเข้าไปรู้เห็นเข้าไป appreciate เขาก็มีพลังขึ้น และคนที่ไปก็ได้เรียนรู้ แล้วพอเราเริ่มมีตัวร่วมที่ไปรู้โน่นรู้นี้ มันก็ไปเชื่อมโยงให้เกิดเครือข่าย เกิดพลังขึ้นที่จะขยายตัวนะครับ

ปัจจัยอันหนึ่งที่จะทำให้เกิดชุมชนเข้มแข็งก็คือตัว catalyst ซึ่งก็คือผู้นำชุมชนนั่นเอง อาจจะเป็นครู เป็นพัฒนากร อาจจะเป็นพระ เป็นใครก็ได้ ส่วนใหญ่จะไม่เกิดเอง มีเกิดเองเหมือนกัน ที่ชุมชนทำขึ้นเอง แต่ส่วนใหญ่จะไม่ ต้องมี catalyst ที่นี้คงต้องไปวิจัยดูว่า ใคร train catalyst นี้ เพราะมันจะมีหน่วยงานเยอะ กรมการพัฒนาชุมชน กรมส่งเสริมการเกษตร กรมส่งเสริมสหกรณ์ ต่าง ๆ มีเยอะเชียวที่ทำกัน แต่ว่าไม่มี evaluation ว่าที่ทำกันนี้ได้ผลหรือไม่ได้ผล เพราะเหตุใด ทำไมจะขยายตัวได้ ตรงนี้การวิจัยจะมีค่ามาก เพราะจะทำให้ขยายตัวได้เร็ว มากกว่าไปลงมือทำเอง อันนี้ผมบอกที่ RDI (สถาบันวิจัยและพัฒนา ม.ขอนแก่น) ที่ขอนแก่น สมมุติเราทำเรื่อง training ปีหนึ่งเรา train ได้กี่คน แต่ถ้าเราไปวิจัยเรื่อง training ว่าใน area ทั้งหมดนี้มีใคร train ใคร และ train เป็นอย่างไร จะปรับปรุงการ train นั้นได้อย่างไร จะได้งานเยอะเชียวนะครับ ก็เลือกเอา แล้วแต่ว่ากลุ่มนี้จะเป็นเด็กหรือเป็นผู้ใหญ่ ต้องการทำให้เล็กทำให้ใหญ่ ได้ทั้งนั้น ถ้าทำแบบเจ๊กก็จากเล็กไปหาใหญ่ ทำแบบไทยก็จากใหญ่ไปหาเล็ก อันนี้ก็แล้วแต่จะเลือกกันเองนะครับ วิธีการทำงานก็ช่วยกันคิดก็แล้วกันที่ตรงนี้ แต่ว่าตัวตั้งคือโจทย์ โจทย์ของตรงนี้คือว่าทำอย่างไร ชุมชนจะเข้มแข็งและก็ขยายตัวออกไปให้เต็มพื้นที่ และโดยรวดเร็ว อย่าลืมโจทย์นะครับ ถ้าไม่มีโจทย์ตัวนี้กำกับ ทำงานไปเรื่อย ๆ จ๊อก ๆ แจ็ก ๆ 10 ปีก็ไม่ขยายตัว และตัวโจทย์จะมากำหนดพฤติกรรมถ้าเราทำงานเฉพาะชุมชนเดียว เราก็โรแมนติก และเกิดไปเป็นเจ้าของชุมชนนั้นด้วย คนอื่นมาเกี่ยวข้องไม่ได้ อันนี้ชุมชนของฉันทน์ แต่ถ้าเราคิดทั้งหมดนี้ เราต้อง compromise เราจะต้องเห็นคุณค่าของคนอื่น เพราะมันยากที่จะขยายตัวให้เต็มพื้นที่ และปัญหาของคนจนมันด่วนไ้เราไม่มีเงินเดือนกิน เขาไม่มี แล้วเราจะบอก เฮ้ย ! เราวิจัยไป 10 ปี คนจนตาย ต้องการความเร็วด้วยนะครับ คนจนลำบาก ผมพูดเรื่องนองเลือด อาจารย์ชัยอนันต์ เขาบอกใครมีอาชีพอะไรก็ชอบพูดเรื่องนั้น หมอประเวศ เป็นหมอโรคเลือดเลยชอบพูดเรื่องเลือด แต่รู้สึกได้ผลเหมือนกันนะ มีคนอ้างเรื่อย บอกเคียวนองเลือด ไม่ปฏิรูปการเมืองเคียวนองเลือด แต่จริง ๆ นะ นอกจากเรื่องคนจนกับการแย่งชิงทรัพยากรนี้แหละรุนแรงมาก จากการวิจัยของอาจารย์ที่มหาวิทยาลัยขอนแก่น เฉพาะที่ภาคอีสาน ไปเจอความขัดแย้ง 932 จุด ส่วนใหญ่เป็นความขัดแย้งระหว่างราษฎรกับรัฐในเรื่องทรัพยากร ที่ จ.เลย ครูประเวศถูกฆ่าตายเป็นจุดเดียวเท่านั้น มีอีก 931 จุดที่การวิจัยไปเจอ ความขัดแย้งเยอะมาก ปะทะกันรุนแรง เพราะฉะนั้นเรื่องของคนจนนี้ด่วน นักวิจัย สมมุติวิจัยในห้องทดลอง หรือแลป มันยังไม่พร้อม ตัวแปรมันยังมีปัญหา อะไรมันยังไม่พร้อม ยังตัดสินใจไม่ได้ อะไร อยู่กันไปเรื่อย ๆ เรามีเงินเดือนกิน แต่ชาวบ้านเขาจน เขาเป็นหนี้ พวกหมอมะจะอีกแบบหนึ่ง พวกหมอเวลาเจอคนไข้ ข้อมูลไม่พร้อมก็ต้องตัดสินใจ สมมุติเจอ อาจารย์ยศเนศ ไม่สบาย แล้วบอก

ผมยังไม่รู้หรอก ผมยังไม่พร้อม ผมอย่างโน้นอย่างนี้ ผมรอการวิจัย อาจารย์ธเนศ ก็โกรธผมตาย ต้องตัดสินใจจากข้อมูลเท่าที่มีอยู่ เพราะฉะนั้นต้อง diagnos problem แล้วต้องวางแผน treatment อันนี้อาจจะต่างจากนักสังคมศาสตร์เพียว ๆ หน่อย เพราะถ้ายังไม่พร้อมอะไรต่าง ๆ ผมคิดว่า โจทย์นี้เป็นโจทย์เชิง development เป็นโจทย์เชิงการพัฒนาว่าทำอย่างไรชุมชนจะเข้มแข็งและพึ่งตนเองได้ ขยายตัวให้เต็มพื้นที่โดยเร็ว โจทย์เป็นอย่างนี้เราต้องคิดถึงคนอื่น ต้องคิดถึงพัฒนาการ คิดถึงเกษตรตำบล คิดถึงครู คิดถึงธุรกิจ คิดถึงใครต่าง ๆ ถ้าเราเอาหมู่บ้านเดียวเราไม่ต้องแคร์คนอื่น เราออกมันอยู่คนเดียว โรแมนติกอยู่คนเดียว แล้วเกลียดคนอื่นด้วย ถ้าคนอื่น จะต่างกันอะ พฤติกรรมจะต่างกัน ขึ้นกับโจทย์ว่าเป็นอย่างไร

อีกข้อหนึ่งผมคิดว่าถ้ากลุ่มนี้เข้มแข็งขึ้น หรือว่าจะพร้อมกันไปเลย ถ้าเราบอกเราจะช่วยคนอื่น รอให้เข้มแข็งเสียก่อนก็เป็นวิธีหนึ่ง แต่วิธีหนึ่งคือช่วยคนอื่นด้วย พร้อมกับช่วยตัวเองให้เข้มแข็งขึ้นด้วยระหว่างที่ช่วยคนอื่น ผมคิดว่าต้องทำงานส่งเสริมการขยายตัวของสถาบันอื่น และสร้างนักวิจัยในกระบวนการทำงาน ของ อนุชาติ ก็พูดไปแล้วอาจจะมันก็เรียนทำปริญญาโท ปริญญาเอกร่วมด้วย น่าจะไปทำงานร่วมกับราชภัฏในพื้นที่ที่เรากำหนด ราชภัฏเขาจะได้ทำงาน เพราะว่ามันที่ควรจะมีอีกเยอะมาก เช่นทำอย่างไรโรงเรียนซึ่งเป็นเรื่องด่วนมากเหลือเกิน ถ้าเราไม่วิจัยตรงนี้ ไม่ใช้สถาบันการศึกษาเข้ามา ประเทศเสียหายเหลือกำลัง ก็จะต้องเชื่อมฐานการศึกษา เรามีโรงเรียนอยู่ 30,000 โรง โรงเรียนประถม โรงเรียนมัธยมอีก 3,000 กว่า โรงเรียนทุกโรง ขณะนี้เรียนโดยเอาวิชาเป็นตัวตั้ง ไม่ได้เอาความจริงเป็นตัวตั้ง ตอนที่ สกว.ตั้งโครงการเรื่องความหลากหลายทางชีวภาพ เพราะอันนี้ด่วนมาก ถ้าเราไม่วิจัยให้รู้ เราจะสูญเสียทรัพยากรธรรมชาติไป และก็เป็นโครงการใหญ่ ศาสตราจารย์ ดร.วิสุทธิ์ ไบไม้ เป็นผู้อำนวยการอยู่ ผมเองเป็นประธานการอำนวยความสะดวกโปรแกรมนี้นี้ ปีนี้ได้เงินประมาณ 70 ล้าน ปีหน้าใกล้ ๆ 100 ล้าน อีกปี 100 ล้าน อีกปี 100 กว่าล้าน จำเป็นที่โรงเรียนต้องปรับให้โรงเรียนสามารถศึกษาจากความจริงในสิ่งแวดล้อมให้ได้ ให้ความหลากหลายทางชีวภาพ เราก็จะเกิดพลังทางปัญญาขึ้น ที่นี้โครงการที่กำลังจะเปิดใหม่อีก หมอวิจารณ์ ผมไปกระตุ้น และกันดั้ที่จะประชุมแล้ว คือความหลากหลายทางวัฒนธรรมในทุกจังหวัด ต้องวิจัยโดยรวดเร็ว เพราะตัวนี้เป็นทรัพยากรอีกอันหนึ่งของสังคม อย่างนี้ต้องปรับระบบการศึกษา ว่าจะศึกษาว่าจะเอาวิชาเป็นตัวตั้ง ท้องถิ่นอยู่อย่างนี้ เอาความจริงเป็นตัวตั้ง ซึ่งมันต้องการการวิจัยในพื้นที่ ถ้าเราพูดให้ลึกลงไปอีก มันจะมีเรื่องเยอะ เพราะฉะนั้นตัวราชภัฏเข้ามาเขาจะสามารถส่งเสริมโรงเรียนที่อยู่ในพื้นที่ ให้รับการเรียนเป็นการวิจัยไปด้วยในตัว เพราะการวิจัยนี้ต้องมาทุกระดับของการศึกษา การวิจัยต้องเป็นส่วนหนึ่งของการเรียนทุก ๆ ระดับ ประถมก็วิจัยได้ มัธยมก็วิจัยได้ เพราะฉะนั้นข้อนี้คือการส่งเสริมการขยายตัว แล้วก็ทำงานร่วมกับสถาบันอื่น เช่น สถาบันราชภัฏ แล้วก็เป็นการสร้างนักวิจัย

ข้อสุดท้ายเรื่องการเผยแพร่ ก็ต้องคิดทำ นอกจากบทความต่าง ๆ ทำหนังสือ ทำวารสารของกลุ่ม นอกจากกลุ่มนี้ ก็ทำงานเป็นเครือข่ายร่วมกับธรรมศาสตร์ ร่วมกับใคร ๆ ไป ยังมีกลุ่มที่อื่นอีก อาจเป็นเครือข่ายของชุมชนวิชาการ อาจจะทำวิดีโอ จัด forum เป็นครั้งคราว จะปรึกษากัน ขนาดต่าง ๆ ขนาดกลางอาจจะจัดทุกเดือน ทุกสองเดือน ส่วนพบปะของกลุ่มก็ควรจะทำอาทิตย์ แล้วก็อย่างนี้ พอไปได้อะไรมา เชิญ อาจารย์ยอเนก อาจารย์ธเนศ คนอื่นอีกมาวิพากษ์วิจารณ์ ก็ทำให้คุณภาพสูงขึ้น อาจจะประชุมใหญ่ปีละครั้ง แต่อันหนึ่งที่อย่าลืมนะ บางครั้งเราประชุมกันเยอะ คนตั้งพันกว่าคน แต่ว่าประชุมกันเอง ผมเคยเป็นประธานจัดประชุมสิ่งแวดล้อม คน 1,500 คน ชาวไม้ค่อยออก ออกกันนิดหนึ่ง ตอนหลังสภาพัฒน์ฯ ได้พัฒนาเทคนิคการประชุม เขาประชุมระดมความคิด ที่พระราชวังมฤตทายวัน มีคนไประดมความคิด 40 คน แต่มีสื่อมวลชน 100 คน

แล้วสื่อมวลชนร่วมด้วย ร่วมในการประชุมระดมความคิด ไปใช้ในการแถลงข่าว ได้ผลน้อยเพราะ
วามันไม่ get ไม่เข้า แต่ถ้าเราไปร่วม recommend ได้ร่วมออกความเห็น มันกลายเป็นของตัวเอง
แล้วคนมันออกทุกทิศทุกทาง ว่าคนสนใจมากกว่าสภาพมันทำอะไร จะพัฒนาคน ค.ควาย ไม่ใช่
แล้วใช้ตัว ค. คน อะไรต่ออะไรต่าง ๆ เดิมมันใช้ ค.ควาย ถือว่าคนเป็นคน บัดนี้คนจะเป็น คนแล้ว
ชาติต่าง ๆ สนใจเยอะเชียวเข้ามาติดต่อ ถามอะไรต่าง ๆ หนังสือพิมพ์ไปลง ต่างชาติก็ลง ผมคิดว่า
มันต้องลงเรื่องสื่อมวลชน สื่อมวลชนนี้สำคัญ ให้สนใจให้มากเอาเขามาร่วมด้วย เขาจะได้สื่อตรง
นั้นออกไป

ที่นี้ประเด็นสุดท้าย เรื่องที่เราไปได้รับความรู้เชิงวิชาการมา ต้องแปลรูปออกไปเป็นความรู้
ของประชาชน ประชาชนจะได้มีความรู้หรือมีปัญหา เป็นอำนาจต่อรองทางการเมือง ผมเล่าให้
อาจารย์เอก ฟังว่าผมอยากมาหลายปี แต่ยังไม่เจอนักวิจัยที่ทำ เคยคุยกับ อาจารย์เอก ตั้ง
หลายปีแล้วแต่เขาก็ไม่ยอมทำ LDI (สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา) ไป commission คนอย่าง
อาจารย์รังสรรค์ได้มัย ให้เขียนหนังสือสำหรับประชาชนเล่มเล็ก ๆ เล่มหนึ่ง ว่าด้วยเรื่อง
นโยบายสำหรับคนจน ว่ารัฐบาลนี้ควรจะทำอะไรบ้างแล้วคนจนจะดีขึ้น ที่นี้เฝ้าภาพเวลามันออกไป
คนจนมันจน มันเดือดร้อนอยู่แล้ว เอาไปอ่าน อ่านแล้วก็เข็ดรัฐบาล เอ๊ะ มี 10 ข้อ คุณบรรหาร ทำ
หรือเปล่าข้อนี้ มันเป็นการเพิ่มพลังอำนาจให้กับประชาชน ถ้าวิจัยแล้ว เป็น paper ที่ไปตีพิมพ์ใน
international journal of environment ซึ่งก็ดีนะ ไม่ใช่ไม่ดี ก็ควรทำ แต่ก็ควรจะแปลตัวความรู้
นี้อยู่ในรูปที่ประชาชนเข้าใจด้วย ซึ่งตอนหลังในต่างประเทศมีคนทำกันมากขึ้น ท่านทั้งหลายอาจ
จะทราบ หนังสือของ สตีเวน ฮ็อกกิ้ง ซึ่งเป็นนักฟิสิกส์ชั้นนำเป็นคนแทนไอส์ไตน์อยู่ขณะนี้
สตีเวน ฮ็อกกิ้ง เขียนหนังสือชื่อ Brief History of Time แต่เขียนเป็นเชิงให้ประชาชนเข้าใจ ขาย
ได้ 7 ล้านเล่ม เพราะฉะนั้นต้องแปลตัวความรู้นี้ไปเป็นเครื่องมือสำหรับประชาชนเพื่อจะไปเป็น
อำนาจทางการเมืองอีกทีหนึ่ง ต้องขอขอบพระคุณ และต้องขอโทษที่บ้านน้ำลาย

กฤตยา: ขอบพระคุณค่ะ คิดว่าทุกคนคงฟังเพลินนะคะ อย่างตัวผู้ดำเนินรายการเองก็ฟังเพลิน แล้วก็ได้
ประโยชน์มาก รู้สึกว่าเป็นสิ่งซึ่งท่านอาจารย์พูด คงจะทำให้ทุกคนหลายท่านในที่นี้กำลัง
ทำงาน โดยเฉพาะงานด้านประชาสังคม ดิฉันสรุปอย่างนี้ว่า สิ่งที่ท่านพูดทั้งหมด การที่เราจะสร้าง
ประชาสังคมที่อย่างรวดเร็วและเต็มพื้นที่ ให้มีชุมชนที่เข้มแข็งยั่งยืน เราต้องไม่ romanticize แล้ว
ก็ไร้อัตตา และต้องฐานการศึกษา แล้วก็ทำงานอย่างสมานูภาพ นี่เป็นข้อสรุปก่อนท้ายที่ท่านพูด
ถึงการทำงานของกลุ่ม ช่วงนี้ดิฉันขอขยายเวลาออกไปถึงประมาณสี่โมงเย็น เนื่องจากเราเริ่มช้า
คงจะจบช้าไปประมาณครึ่งชั่วโมง ขณะนี้ขอเปิดเวทีเลยนะคะ ช่วงนี้เป็นช่วงของการที่จะเสนา
ร่วมกับท่านอาจารย์ ก็คงจะขอความคิดเห็น ข้อเสนอแนะ ความเห็นอื่น ๆ ที่จะต่างหรือจะแย้ง
แล้วก็รวม ๆ กันสัก 4-5 ท่าน อาจจะขอให้ท่านอาจารย์ช่วยตอบอีกครั้ง ขอเรียนเชิญ
อาจารย์สุทธิลักษณ์ก่อนค่ะ

สุทธิลักษณ์: ค่ะ พอดีฟังอาจารย์แล้วอยากเรียนถามดังนี้ค่ะ เพราะว่าเมื่อเช้านี้คุณสมบัติของการที่จะเกิด civil
society ตัวเองรู้สึก ว่า ฟังจากหลาย ๆ ท่านก็ค่อนข้างยาก ตอนบ่ายนี้อาจารย์พยายามจะ focus
ว่าเกิดชุมชนวิชาการเสียก่อน ที่นี้เหมือนกับเป็นการที่ว่าในสังคมไทยเราเนี่ย สิ่งแวดล้อมขณะนี้
สมควรว่าเป็นท้องถิ่นอยู่จังหวัดศรีสะเกษ สิ่งที่เรากำลังจะสร้างมันเหมือนกับเป็นดอก African
Violet จะต้องอยู่ในห้องแอร์มันถึงจะ survive ได้ รู้สึกว่ามันยาก อย่างที่บอกว่าคนไทยไม่ชอบ
ทำงาน อัจฉริยชา ไม่อยากเป็นเจ้าของ มันมีเยอะมากตรงนี้เราจะทำอย่างไรในสภาวะแวดล้อมที่
ดูเหมือนไม่เอื้อกับสิ่งที่ delicate นี้ เพื่อทำให้สิ่งที่มันเป็นสิ่งเปราะบางให้เกิดความเข้มแข็งขึ้นได้
เราบอกว่าร่วมคิดร่วมทำ คำนี้มันพูดง่าย แต่เวลาทำจริงมันยากเหลือเชื่อเหลือเกิน อยากจะให้

อาจารย์ลงรายละเอียดอีกนิดหนึ่งเพื่อให้เห็นรูปธรรมของสิ่งที่ก่อให้เกิดอันนี้ชัดเจนขึ้นอีกนิดหนึ่ง

กฤตยา: ค่ะ ขอบคุณ ไม่ทราบมีท่านอื่นอีกมั๊ยคะ ดิฉันอยากจะขอให้ช่วยกันเสนอก่อน หรือว่าตั้งคำถามก่อน เพื่อจะให้ท่านอาจารย์ตอบไปเลยทีเดียวก่อน รุสสิกา คบ่ายนี้คนกระตือรือร้นน้อยลง

มาณี: เป็นประเด็นที่เมื่อเช้านี้สงสัยและได้คุยกับ อาจารย์ทวีทอง แต่อยากจะเรียนถาม ท่านอาจารย์ประเทศ ด้วย เพื่อที่จะได้เคลียร์ยิ่งขึ้น คือมองดูแล้วว่าในแง่ของการสร้างประชาสังคม เป็นคำใหม่จริง ๆ สำหรับตัวเอง ที่มาก็เพราะคำนี้ด้วยอยากจะทราบว่าเป็นอะไร ที่นี้ มองดูแล้วว่า การที่จะสร้างตัวกลุ่มตรงนี้ขึ้นมา อยากเรียนถามอาจารย์ว่า ต้องอาศัย issue หรือประเด็นอะไรต่าง ๆ หรือเปล่าที่จะทำให้อันนี้ขึ้นมาได้เป็นอันที่หนึ่ง แล้วก็ชุมชนลักษณะนี้ เป็นชุมชนที่จะมีความยืดหยุ่น แล้วแต่สถานการณ์ใดเกิด ก็จะรวมพลังตรงนั้นหรือเปล่าหรือว่าเป็นชุมชนที่ค่อนข้างที่จะเป็นถาวร ยังสงสัยอยู่

กฤตยา: มีท่านอื่นอีกมั๊ยคะ คราวนี้เยอะ ท่านผู้ชายข้างหน้าช่วยบอกชื่อหน่อยนะคะ

สมชาย: ครับ ผมสมชายจากสถาบันอาเซียนฯ คือพอได้ฟังมาเมื่อครั้งที่แล้ว ก็มาวันนี้ด้วยนะครับ ก็เกิดความสงสัยว่า เรามองย้อนไปในอดีต โครงการหมู่บ้านพึ่งตนเอง หมู่บ้านแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง หรือว่า มินิไทยแลนด์ ของกระทรวงสาธารณสุข หรือของอะไรต่าง ๆ มันเป็นประชาสังคมหรือเปล่า หรือว่าเป็นแค่ส่วนหนึ่ง เป็น factor หนึ่งเท่านั้น หรือว่ามันเหมือนกัน อันนี้คือข้อสงสัยขอขอบคุณครับ

ปิยนุช: จากสถาบันวิจัยโภชนาการ คือจากฟัง หอมประเทศ เรื่องโครงสร้างกำหนดคุณสมบัติ อาจารย์ก็ยกตัวอย่างไม้นะคะ ว่าไม่สร้างเรือ สร้างบ้าน สร้างโต๊ะ เก้าอี้ นั่นคือเรามีจุดประสงค์ที่เราจะเอาไม้มาทำอะไร เราจะต้องมีความรู้ก่อนที่จะมาถึงโครงสร้างว่า เราจะเอาไม้มาทำโครงสร้างอะไร แล้วเราต้องมีภาพเดียวกัน คือบ้านเป็นโครงสร้างอย่างไร เรือเป็นโครงสร้างอย่างไร ตรงนี้เราจะเอามาเข้าสู่ชุมชน ให้เขามีความรู้เหมือนกับเราได้ได้อย่างไรคะ

โสฬส: จากสถาบันวิจัยภาษาฯ ครับ คือมีปัญหาที่จะเรียนถามเรื่องการจัดระบบความสัมพันธ์ของคนไทยแบบวัฒนธรรมดั้งเดิมแบบแนวตั้ง ผมเองก็ยังเห็นว่ามันมีทั้งส่วนดีส่วนเสีย ถ้าสมมติ ว่าเรามีความจำเป็นที่จะต้องจัดระบบความสัมพันธ์ของคนไทยแบบใหม่ โดยเปลี่ยนแปลงจากแนวตั้งเป็นแนวนอนเมื่อไหร่ขึ้น เราจะสูญเสียส่วนที่ดีตรงนั้น เราจะพยายามเก็บส่วนที่ดีตรงนั้นไว้ได้อย่างไรบ้าง และส่วนที่ดีที่ผมเห็นก็คือลักษณะการประนีประนอม การรวมขอม ซึ่งเป็นลักษณะความสัมพันธ์ของสังคมแบบแนวตั้ง ซึ่งความสัมพันธ์แบบแนวนอนอาจจะไม่มีลักษณะการรวมขอมแบบนี้มาก

กฤตยา: ขอบคุณค่ะ เคียวกจะเรียนเชิญอาจารย์ตอบนะคะ ทั้ง 5 ท่านที่ถามมานี้ ดิฉันสรุปได้ว่าเกิดจากความเข้าใจที่ยังไม่กระจ่างในเรื่องที่เกี่ยวกับประชาสังคม ตั้งแต่การร่วมมือ ร่วมทำ หรือว่าจะมีประเด็นอะไรที่ทำให้เกิดลักษณะชุมชนอย่างที่เรารู้ แล้วก็โครงการที่เคยทำในอดีต อย่างเช่น แผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง จะจัดได้ว่าเป็นประชาสังคมหรือเปล่า เราต้องมีความรู้ มีจุดประสงค์หรือเปลื่อก่อนที่จะทำเรื่องนี้รวมทั้งข้อดี กลัวการสูญเสียส่วนดีของความสัมพันธ์แบบแนวตั้ง ขอเรียนเชิญอาจารย์เลยคะ เป็นคำถามที่หลากหลายนะคะ

ประเทศ: คำถามแรกนะครับว่าจะทำอย่างไร อันนี้เป็นปัญหาใหญ่ทุกแห่ง ผมเรียนแล้วว่าถึงมีความรู้ บอกว่าทำอย่างนั้นมันดีก็ทำไม่ได้เพราะภายในสภาพเดิมมันตึง มันร้อยแปด เหมือนชาวบ้าน เหมือนกับ

อาจารย์ที่สถาบันโภชนาการก็อาจจะคล้ายกัน เหมือนกัน แต่ถ้าเข้าใจตรงนี้แล้วจะทำได้ ชาวบ้าน
นี่จน จนจั่วเจีย เป็นธรรมชาติเขาจะไม่อยากมาหากัน ทุกประเทศแหละไปศึกษาดู ต้องมีคนมา
ชวน ต้องมีคนมา catalyst มาชวนประชุมกัน เขาจะไม่อยากมา ที่นี้คนชวนอาจจะต้องอดทน ใช้
เวลา 3-4 เดือน มันจะทำได้ เพราะคนไม่ค่อยมีความอดทน แต่ถ้าอดทน คนที่ถูกชวนในที่สุด
จะเห็นใจคนชวนเสมอ ถ้าคนนั้นอดทน ต้องมีชั้นดีธรรม ตรงนี้จะเกิดขึ้น เช่น ที่บ้านท่านางแนว
อ.แวงน้อย จ.ขอนแก่น ซึ่งเป็นครูประถม เอ๊ะ! ชาวบ้านลำบากเหลือกำลัง เรามาประชุมกันดู
หน่อยนะ ชาวบ้านไม่มา ก็ชวน ๆ อยู่นั่นแหละ ถ้าเราอดทน ต้องมีตัวนี้เข้ามา catalyst เพราะภายใน
เองบางทีมันชวนกันไม่ได้ต้องอาศัยปัจจัยภายนอก บางส่วนได้ แต่ส่วนใหญ่ไม่ได้ เท่าที่ผม
ศึกษามานี้ ที่นี้ชวนแล้วในที่สุดมา ที่สุดมาเสมอ เพราะเขาเห็นใจคนชวน ผมเปรียบเทียบเหมือน
ล้อติดอกไปจับสมจิตร สมจิตรเกลียดล้อติดอกว่าตัวดำ หน้าตาไม่สวย เอาน้ำไล่สาดจากหน้าต่าง ล้อ
ติดอกก็ไปเรื่อย ๆ จนกระทั่งเห็นใจ เอ๊ะ! คนนี้อุตสาหะมาจ้ง เพราะฉะนั้นต้องมีคนอย่างนั้นไปช่วย
แล้วก็คนจะกลัว ผมไปช่วย พยายามช่วยวัด ยังไม่สำเร็จ วัดมีชื่อเสียงถ้าบอกก็รู้หมด พระทะเลาะ
กันมาก ก็จะไปชวนประชุมเพื่อทำ AIC แล้วพระองค์หนึ่งบอก แหม ถ้าคุณหมอมหาสำเร็จจะได้บุญ
มาก ท่านว่าผมทำไม่สำเร็จ เพราะว่า ทิฐิ แรงมาก ทิฐิพระ คนจะทะเลาะกันเสียจนเอือม จนไม่
กล้าที่จะมาประชุม ในมหิตลนี้มีภาควิชาที่ไม่กล้าประชุม เพราะมาประชุมที่ไรแล้วทะเลาะกัน
ทะเลาะกับหัวหน้าภาคด้วย มันจะกลัว เกิดความกลัว อย่างนั้นต้องมีคนที่เหมาะเข้ามาช่วยให้เกิด
การประชุม แล้วต้องมเทคนิคการประชุม เขาจะคุ้นเคยกับเทคนิคเก่า ๆ ว่า พอมาประชุมบีบก็
จะกันเลย เทคนิคการประชุมไม่ใช่เรียงตามอริยสัจ 4 คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค อย่างนี้ไม่ได้
พอพูดทุกข์บีบมันจะกันแล้ว เยอะมากมหิตลนี้ เมื่อก่อนอาจารย์ณัฐ ท่านหวังคืออยากจะตั้งเครือ
ข่ายวิชาการหลายเครือข่าย มีเครือข่ายหนึ่ง ประธานมาถึงก็ถามว่า เอาใครมีปัญหาอะไรบ้าง ลอง
ว่ากันซิ เดี่ยวว่ากันแล้วปัญหามันเต็มหมดเลย แล้วโทษกันไปมา ทะเลาะกันแล้วล้มเลย เทคนิค
การประชุมจะไม่ใช้อย่างนั้น เทคนิคการประชุมต้องเอาตัวร่วมกัน อย่าไปเอาตัวต่าง ที่จริงคนนี้มี
ตัวร่วมเยอะ แต่ว่ามักไปเน้นตัวต่าง ทำให้สังเคราะห์ไม่ได้ สมมติว่า สถาบันวิจัยโภชนาการนี้มา
ประชุมร่วมกันบีบ เอ๊ะ! ไหนมาร่วมกันสร้าง vision ซิว่าต้องการเห็นสถาบันของเรา เป็นประโยชน์
ต่อส่วนรวมอย่างไร สร้าง vision ร่วมกัน แล้วให้ทุกคนได้พูด คนอื่นอย่าไปว่าเขา ทุกคนต้อง
appreciate คนอื่น แล้วคนจะกล้า ไม่งั้นคนไม่กล้าพูด เพราะมันกลัวว่ากัน เพราะคนไม่เท่ากัน คน
นั้นปริญญาตรี คนนี้ปริญญาเอก คนนี้ซี 10 คนนี้ซี 5 คนต่างกัน ต้องสร้างความเสมอภาคที่ตรงนี้
ผมถึงว่าตรงนี้เป็นธรรมชาติมาก ห้ามว่ากัน ต้อง appreciate กัน ที่นี้พอแต่ละคนได้พูดมันก็สร้าง
ความรู้สึกที่ดี และมันจะมองมาคล้ายกันว่าอยากเห็นอะไรร่วมกัน พอสร้างตัวนั้นแล้ว ไม่มีการว่า
กัน appreciate กันแล้วมันเกิดพลัง

แล้วก็ถามต่อไป อันนี้อาจจะเป็นปณิธานหรือเป็นอะไรก็ได้ขององค์กรนั้นสร้างร่วมกัน ไม่
ใช้ตัวนายไปประกาศคนเดียว ถ้าตัวนายไปประกาศนโยบาย หรือประกาศอุดมการณ์ โอ้คนอื่น
บอก เอ้า! มึงประกาศก็เรื่องของมึง มึงทำเอง ฉันไม่เกี่ยว แต่ถ้าร่วมกันสร้างมันเกิด commitment
ว่าจะร่วมกันทำ ที่นี้ไม่ทะเลาะกันแล้ว แต่พูดปัญหานั้นทะเลาะกันเลย แต่ว่าในการที่ทำไปนี้มันจะ
เอาปัญหาเข้ามาในตัว integrate เข้ามาคิด ข้อ 2 ก็ถามต่อว่า เออ! แล้วที่จะบรรลุตามปณิธาน
หรือตาม vision หรือตามอะไรก็ได้แล้วแต่ ที่เราสร้างร่วมกันต้องทำอะไรบ้าง ก็คิดซิ แล้วเราก็จับมา
รวม เออ มันมีกี่ประเภท รวมกันเป็นกี่กลุ่ม สมมติได้มา 4 เรื่องที่จะต้องทำ 5 เรื่อง 3 เรื่อง 6
เรื่อง ก็แล้วแต่ อันนี้คือยุทธศาสตร์ strategy ได้ strategy ที่ช่วยกันสร้างแล้วจับแต่ละอันมา ใครจะ
ร่วมทำอันไหน ทำแผน plan of action แต่ละเรื่อง อันนี้เป็นวิธี เป็นการจัดการ ไปด้วยในตัวนะ

ครับ เป็นวิธีที่จะสร้างพลัง อยู่ในเทคนิคที่ผมบอก สร้างพลังขององค์กร AIC เป็นวิธีหนึ่ง มีวิธีอื่นๆ อีก อาจารย์คงต้องไปหาใครมาช่วย มี catalyst เข้ามา แต่ถ้าคุยเองได้ ก็คุยกันเอง ก็สร้างได้

คำถามที่สองว่าประชาสังคมนี้ควรจะเป็น issue อะไร ชุมชนยึดหยุ่นหรือถาวร issue อะไร นี่ตัวสมาชิกจะเป็นผู้กำหนด อย่างกำหนดเข้าไปจากภายนอก เขาจะได้เป็นคนเลือก priority เองว่า เขาสนใจเรื่องอะไร ทางราชการนี้จะกำหนดเข้าไป เช่นกรณี ปีนี้ บอกว่าจะสร้างสาม 100% ก็เอากันใหญ่เลย แต่ว่าไม่ตรงกับ priority ของชาวบ้าน ชาวบ้านเขาบอก เขาสนใจเรื่องสามนี้เขาไม่รู้ ไม่ต้องมาเกี่ยวเชิญเขาหรอก วันหลังเขารวยหน่อย เขาจะสร้างเอง แล้วจะปิดทองด้วย ตอนนี้อยู่ที่เขาอยู่ที่เขาเข้า แต่คนก็จะเอาที่เขาออก ๆ เขาเข้าคือเขาไม่มีจะกิน แต่คุณก็จะเอาแต่สาม ๆ เพราะฉะนั้นต้องตัวเองเป็นคนเลือกประเด็นว่าอยากจะทำเรื่องอะไร คนจนก็อยากจะแก้ปัญหาเรื่องความยากจน ยึดหยุ่นหรือถาวร ก็ถ้าเขาพร้อมกัน มีความสุข อันนี้ก็ยังยืน แล้วขึ้นกับธรรมชาติ ขึ้นกับอะไรต่าง ๆ ที่จะพัฒนา ถ้าเกิดคนโลก คนโกงขึ้นมา ไลน์แตก หรือว่าการศึกษาไม่เรียนรู้ตัวความสำเร็จก็ทำให้แตก เพราะฉะนั้นการเรียนรู้แต่ละขั้นตอนมันจะเปลี่ยนไปเรื่อย สมมติว่าชุมชนนี้เดิมเคยจน มาบัดนี้ มีความสำเร็จ มีเงิน 20 ล้าน เป็นกองทุน แต่จัดการกองทุนไม่เป็น ชุมชนแตก เพราะฉะนั้นทุกขั้นตอนต้องเป็นการเรียนรู้ทั้งสิ้น การเรียนรู้ต่อเนื่อง เพราะตัวความสำเร็จก็เป็นปัญหาตัวใหม่ได้

อาจารย์สมชาย ไข่มัย ย้อนอดีตตามว่าการพัฒนาหมู่บ้านปัญหาที่แล้วมา เรื่องการพัฒนาหมู่บ้านเป็นทางราชการไปสั่งให้เกิด คือมันไม่เกิดครับ เป็นของปลอม ไปสั่งให้ประกวด ๆ ทาสีติด ไลน์นั้น ไลน์นี้ ได้รางวัล นายอำเภอได้ นายอำเภอย้ายไลน์นี้ collapse นอกจากนี้ผมไปดูมาเยอะ ไม่ใช่ของจริง ต้องเป็นกระบวนการที่ชาวบ้านเขาสร้างเอง ถ้าเขาใจตรงนี้จะง่ายขึ้นเยอะ ที่แล้วมาใช้ไปสอน การสอนนี้มีปัญหาเยอะ เพราะเราจะสอนความรู้สำเร็จรูป ซึ่งไม่ใช่ปัญหาที่ยั่งยืน เช่น ไปสอนว่าคนปากมัสยิดควรจะเอาปลาตุ๋นมาเลี้ยง เป็นปัญหาสำเร็จรูป ไปสอนคนอีสานว่าควรไปกู้เงิน ธกส. ไปซื้อวัวออสเตอร์เลี้ยง เป็นหนี้ ธกส. บ้านหนึ่ง 10,000 ถึง 30,000 บาท แล้ววัวไม่ออกลูก เขาเรียกว่าวัวพลาสติก เกิดปัญหาทางการเมือง ชาวบ้านเอาวัวมาคืน ประท้วง เขาเป็นหนี้ สามแสนนี้เป็นเรื่องใหญ่มาก เจิง แล้วชีวิตเขา เพราะว่าไปสอนเขา หรือว่าอีกพวกไปสอนเขาว่า เอามะม่วงหิมพานต์ไปปลูกที่ภาคอีสาน ปลูกลงทุนเสียเวลาไปหลายปี เมล็ดลีบ ชาวบ้านเจิงอีกแล้ว ไม่ใช่การสอน ต้องไปส่งเสริมการเรียนรู้ของเขา เรียนรู้โดยการวิเคราะห์ เขาวิเคราะห์ปัญหา เขาวินิจฉัยปัญหา เขาวิเคราะห์ทางเลือก แล้วตัดสินใจทางเลือกที่ได้วิเคราะห์แล้วว่า ถ้าทำอย่างนี้แล้วเขาจะได้กำไรหรือเกิดประโยชน์ ปัญหาจะเกิดยิ่งกว่าในมหาวิทยาลัยอีก เพราะเขาวิเคราะห์เป็น แล้วสิ่งต่าง ๆ มันเปลี่ยน เทคโนโลยีเปลี่ยน ราคาในตลาดเปลี่ยน แต่อะไรที่เปลี่ยนไปนี้ จะเป็นตัวเข้าไปสู่การวิเคราะห์ เพราะฉะนั้น เขาจะเก่งมากในตอนนั้น ตัวอย่างที่บ้านท่านางแมว ที่ครูสมที่ผมเล่าเมื่อกี้ ชาวบ้านปลูกมันสำปะหลัง ปลูกพอ แล้วจนมากเลย จนมาก เป็นหนี้ ทะเลาะกันจัวเจียด ลูกคนหนึ่งซื้อลูกสุนัข ทะเลาะกับเมียเป็นประจำ เพราะว่าไม่พอกิน ในบ้านเครียดมาก พระจะไปบอกว่า ใจเย็น ๆ ไว้โยม มันไม่มีกิน มันไม่อิ่ม แต่พอตอนหลัง ทำอย่างที่ว่านี้วิเคราะห์ ปลูกพอ ปลูกมันสำปะหลัง ปลูกหนึ่งปีได้ก็กำไร เติบโตไม่เคยนับ ราคาในตลาดก็ไล่ละเท่าไร ไม่เคยนับ ทั้งปีได้เท่าไร เราจ่ายอะไรไปบ้าง ต้องซื้อข้าวกิน เพราะพอ มันสำปะหลังกินแทนข้าวไม่ได้ ซื้อข้าวเท่าไร ซื้อผักเท่าไร ซื้อไก่เท่าไร ทำบุญกับพระเท่าไร คิดหมดเป็นรายจ่ายเท่าไร แล้วกำไรหรือขาดทุน ปีหนึ่งปรากฏว่าขาดทุน รู้แล้ว ชาวบ้านรู้แล้ว วินิจฉัยปัญหา แล้วถามว่าทางเลือกมีอะไร ตรงทางเลือกนี้จะต่างกัน แล้วแต่ภูมิประเทศที่อยู่ใกล้ภูเขา อยู่ริมทะเล ทางเลือกไม่เหมือนกัน ความรู้ชาวบ้าน ถ้าความรู้มีมาก ทางเลือกมีมากขึ้น ถ้าความรู้มีน้อยทางเลือกจะน้อย

มาก จะต่างกันไปแล้วก็ต้องวิเคราะห์ทางเลือก เขาจะรู้ล่วงหน้าว่าถ้าเขาเลือกทางเลือกนี้จะอะไรจะเกิดขึ้น ผมเล่าให้ ดร.เสนาะ อุณาภูล พัง เพราะไปดูชาวบ้านทำ แล้วตรงกับ เดวิด ร็อกกีเฟลเลอร์ เขามาประชุมเมืองไทย ประชุมด้วยกันเรื่องคนจน เขาขึ้นพูดเป็นฉากเลย วิถีแก้ปัญหาคนจน แล้ว ตรงกันเปื้อนกับที่ผมไปดูมาที่บ้านทำนางแมว วิเคราะห์ปัญหา วินิจฉัยปัญหา วิเคราะห์ทางเลือก ตัดสินใจทางเลือก ผมว่าเอ๊ะ! you เป็นมหาเศรษฐี แล้วทำไม you รู้ละเรื่องนี้ เขาบอกเขาไปใช้ชีวิตในหมู่บ้านไปทำงานกับคนจนที่อเมริกาได้ แล้วอยากให้เราไปสำรวจศึกษาเอกสารดู โอ้ตรงนี้ สำคัญมากคือกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านที่ทรงพลัง ทำให้เขาแก้ปัญหาได้ การเรียนรู้ไม่ใช่ท่องสูตร เพราะท่องสูตรกับความจนไม่ได้ อาจารย์หลายคนก็จน ลองไปท่องสูตรขี้นายจนมัย... ไม่หาย ต้องมีวิธีการเรียนรู้ที่ทรงพลังมากกว่านั้น เราพูดถึงการเรียนรู้ของชาวบ้าน ถ้าเราเข้าใจ ตรงนี้ การทำงานง่ายขึ้นนะครับ เราเข้าไปไม่ใช่ไปสอนเขา แต่ไปเป็น partner ในการเรียนรู้กับเขา แล้วคอยช่วยเขาว่าตัวเขาต้องการข้อมูลอะไร แล้วเรารู้มากกว่า เราดึงข้อมูลมาใช้ในการวิเคราะห์ แล้วเราได้เรียนรู้วิเคราะห์ร่วมกับเขาไปด้วย ง่ายขึ้นเยอะ ไม่งั้นเราคิดไปสอนเขาที่ยากจะสอนอะไร สอนแล้วมันคือจริงหรือเปล่า แล้วก็ไปเกิดเรื่องวุ่นวายลวกเกิดอะไรแบบนั้นอีก ถ้าจับตรงนี้ได้ ง่ายขึ้นเยอะครับ แล้วจะมีความสุข ความสำเร็จสูงมาก ยากที่จะไม่สำเร็จ เพราะเวลากระบวนการเรียนรู้เกิดผู้นำตามธรรมชาติ เกิดพลังการจัดการ ตัวพลังตรงนี้ เกือบจะเรียกว่าไม่มีข้อจำกัดในการแก้ปัญหา จะแก้ปัญหาความยากจนได้รวดเร็ว แก้ปัญหาสังคมต่างๆ เช่น ความรุนแรง ยาเสพติด โสเภณี เรื่องโรคเอดส์ รักษาสิ่งแวดล้อม ไม่มีวิธีอื่นเลย อันนี้ลองดูกัน กรมป่าไม้ไปวิจัยที่ดอยสามหมื่นที่เชียงใหม่อยู่หลายปี สรุปไม่มีทางอื่นที่กรมป่าไม้จะรักษาป่าไว้ได้ นอกจากจะส่งเสริมให้ชุมชนเข้มแข็ง แล้วทำการรักษา เพราะว่าพลังที่จะทำให้ลายนี้อำนาจมันเยอะที่ดอยสามหมื่น คนที่จะทำลายป่าขึ้นไปพร้อมทั้งอาวุธปืน เงิน และเครื่องมือติดต่อกัน แต่ไปเจอชาวบ้าน 10 หมู่บ้านเป็นเครือข่ายของชุมชน ทำงานเป็นชุมชน ความซื่อสัตย์ ค่อไม่ได้ เพราะชาวบ้านนั้นมีพลังทางสังคมเกิดขึ้นเป็นการป้องกันความรุนแรง ถ้าชาวบ้านอ่อนแอจะเกิดความรุนแรงขึ้น เพราะฉะนั้นที่ชุมชนมีพลังมากเวลาเกิดความเป็นชุมชนแล้วเพราะมีองค์ประกอบที่สำคัญที่ทรงพลังมาก 3 อย่างประกอบกัน

อันที่หนึ่ง คือพลังธรรมชาติ ถ้าผมพูดฝรั่งผมก็จะใช้คำว่า spirituality ที่ตรงนี้แหละเป็นพลังใหญ่ซึ่งจะเห็นชัดเจน เวลาเป็นชุมชน มิติทางจิตวิญญาณ อยู่ในนั้น สอง พลังของการเรียนรู้ สาม พลังของการจัดการ ทั้งสามอันนี้ แต่ละอันมันมีพลังมาก แต่ว่าแต่ละอันพลังยังไม่พอที่จะเผชิญกับความยาก แต่เวลามันผนวกกันทั้งสามอย่างนั้น คือ ธรรมชาติ หรือมิติทางจิตวิญญาณ การรู้ร่วมกันกับการจัดการ ตรงนี้พลังถึงเลยที่จะแก้ปัญหาทุกชนิด อยากให้ไปดูเอกสารต่างประเทศก็มีเยอะของคนหนึ่งชื่อ นอร์แมน อีฟฮอฟ จากคอร์เนล นี่วิจัยไว้เยอะมากแล้วเขียนหนังสือไว้หลายเล่มอื่น ๆ อีก ผมเองไม่ใช่นักวิชาการทางนี้ แต่เท่าที่เห็นเองนี่ยังเยอะเลย ผมจึงอยากเห็นนักวิชาการไป review ความรู้ทั้งโลกเลย เรื่องโครงสร้าง ตรงจะให้ชุมชนมีความรู้เหมือนเรา เมื่อที่อาจารย์อะไรนะจากสถาบันวิจัยโภชนาการ

กฤตยา: ถามว่าโครงสร้างกำหนดคุณสมบัติแสดงว่าเราต้องมีวัตถุประสงค์ หรือมีความรู้ก่อนที่เราจะไปทำโครงสร้างหรือเปล่า

ประเวศ: แต่ว่าใช้คำว่าจะให้ชุมชนมีความรู้เหมือนเราได้อย่างไร อันนี้จะไม่ใช่ อันนี้ผมคิดว่าได้อธิบายไปแล้ว เกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ แล้วชาวบ้านเขารู้ว่าเขาต้องการแก้ปัญหาครับ มันขึ้นอยู่กับว่าเราจะเอาอะไรไปใส่เขา เช่น สาธารณสุขเอาสาธารณสุขไปใส่ ที่ผมเล่าซึ่งจะไม่สำเร็จ ต้องเป็น priority ของชาวบ้านเขา อันนี้ผมรู้มานาน ผมเคยไปทำงานในชุมชนที่สุพรรณเมื่อ 20 กว่าปี ไม่

เกี่ยวกับคุณบรรหาร ผมก็ไปทำ วันเสาร์ไปกัน เราก็รู้ว่าการเรียนนี้สำคัญ เข้าไปถามชาวบ้านว่า
อยากเรียนอะไร ชาวบ้านบอกว่าไม่รู้ว่าจะอยากเรียนอะไร แต่รู้ว่ามันอยากรวยขึ้น เพราะฉะนั้นถึงว่า
ถ้าเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เขามีรายได้รวยขึ้น เขาจะสนใจที่จะทำ

อาจารย์โสฬส ถามว่า การจัดระบบความสัมพันธ์ตามแนวดังกับแนวนอน ผมจะใช้อย่างนี้
เรียกว่า solve ปัญหาไป ที่พูดนี้ถ้าจับได้ มันมีแนวดังอยู่ที่นี่ แนวนอนมันอ่อน เราก็สร้างตาม
แนวนอนให้มันเข้มแข็งขึ้นเพื่อมาถักทอกับแนวดัง ไม่ได้ทำลายแนวดัง แต่มาถักทอกันเหมือนเสื้อ
ผ่ามาถักทอ จึงใช้คำนี้เข้ามา ถักทอกันแล้วเราเห็นชัด พอถักทอกันพลังเกิดขึ้นเยอะ ราชการก็ยัง
อยู่ มีความสำคัญแล้วดีขึ้น พฤติกรรมจะดีขึ้น ธุรกิจที่มาร่วมงานร่วมกัน พฤติกรรมก็ดีขึ้นเวลามี
การทำงานร่วมกัน พฤติกรรมจะเปลี่ยน เรานึกถึงตัวเราเองเวลาเราอยู่คนเดียวพฤติกรรมเราเป็น
อย่าง เวลาเราต้องทำงานร่วมกัน พฤติกรรมเราเป็นอย่างมันเปลี่ยนไปแล้ว automatic ไม่ใช่เรา
ไปเรียกร้องให้เขาเปลี่ยนพฤติกรรมโคต ๆ ว่าคุณนี่นะรวยให้เลิกรวยซะ มันทำยาก ไปเรียกร้องให้
เปลี่ยนมันทำยาก แต่โดยทำงานร่วมกัน ด้วยความเป็นมิตร พฤติกรรมจะเปลี่ยน โดย
นักปราชญ์ภาษาอังกฤษ เขาบอกว่า "It is very difficult to be selfish in front of the public." ถ้า
อยู่คนเดียวในห้องแก้ผ้าก็ได้ มาอยู่ตรงนี้ใครกล้าแก้ผ้าบ้าง เพราะว่าไม่มีผู้คน เพราะฉะนั้นทำอะไร
ให้เป็น public ทำร่วมกันมันเปลี่ยนพฤติกรรมคน อันนี้ช่วยตอบคำถาม ผมพยายาม solve ปัญหา
อันหนึ่งเป็นเวลานานแล้วไม่สำเร็จเลย คือการที่คนไข้หนักแล้วไปโรงพยาบาล และโรงพยาบาล
เขาไม่รับ ไปรามาฯ ไม่รับ ผมมีคนไข้จริง ๆ ขาหัก น้ำท่วมกรุงเทพหลายปีแล้วตกเรือมาขาหัก
ตอนตี 2 ไปรามาฯ ไม่รับ บอกว่าไม่มีเตียง แล้วจะไปที่ไหน...ไม่รู้ เรื่องของคุณ ไปวชิระฯ ก็ไม่
รับ...เรื่องของคุณ คุณไปหาเอาเอง มาศิริราชก็อย่างเดียวกัน ขี้อบบึงหาโรงพยาบาลไม่ได้ แล้ว
เจ็บ แล้วฉีก ผมพยายามทำหลายอย่าง ผมประชุมจะเอาตำรวจเข้ามา รถตำรวจวิ่งอยู่แล้ว มีวิทยุ
อยู่แล้ว เอาวิทยุถามได้ไหม เอาวิทยุไว้ที่โรงพยาบาล วิทยุเข้าไปบอกว่ามีคนไข้ เขาก็บอก เขา
เต็ม ไม่รับ คิดจะไปฟังบาร์มีสมเด็จฯ ไปทำงานกับกาชาดตอนนั้น อาจารย์หม่อมหลวงเกษตรเป็น
เลขาธิการ ก็เชิญผู้อำนวยการ โรงพยาบาลตำรวจ ใครต่อใครมาประชุม แล้วผู้อำนวยการโรง
พยาบาลตำรวจไปแถลงข่าว อาจารย์เกษตรแกห่มน้สัสนั้น ไอ้นี่อยากดัง เลยไม่ทำต่อ ตอนหลังนี้
ทำไมทราบมีัยครับ เวลาคนไข้เขาบอก จส.100 จส.100 ก็ออกอากาศว่า คนชื่อภคยา กำลังเดิน
ทางไปโรงพยาบาลนั้น แล้วรับหมดทุกรายเลย คือทำให้เป็น public แล้วการที่ public รับรู้จะมา
กำหนดพฤติกรรมให้ถูกต้องขึ้น....ก็พูดมากกว่าที่ถาม

ภคยา: อย่างที่อาจารย์ตอบสนุกทั้งนั้นเลย คือทำให้พื้นที่สาธารณะมันเปิดมากขึ้น โดยเฉพาะตอนนี
ประเด็นหนึ่งซึ่งอาจารย์ทำอยู่ คือเรื่องบทบาทสาธารณะกับการปฏิรูปการเมือง มีท่านผู้ใดอยากจะ
เรียนถาม หรืออยากจะแสดงความคิดเห็นอีกมีัยคะ เรามีเวลาอีกนะคะ ขอเรียนเชิญ อาจารย์ธเนศ
เลยคะ

ธเนศ: ผมก็นั่งฟังติดตามไป รู้สึกว่าน่าสนใจ อย่างที่ อาจารย์หม่อมประเวศ พูดถึงการสร้างเนื้อที่สาธารณะ
เพื่อให้คนยอมรับ ผมก็เห็นด้วยว่าจริง ที่นี้เมื่อเทียบกับแนวคิดของตะวันตกที่ผมพูดไปเมื่อเช้านี้
แล้ว อันหนึ่งที่ผมไม่ได้พูดถึงแต่มันอยู่ในบทความผมที่พิมพ์เป็นเอกสาร ก็คือโอกาสเพิ่มนิคหนึ่ง
คือการให้ความสำคัญบรรดาแนวคิดประชาธิปไตยของตะวันตก มีปัจจัยอันหนึ่งที่เขาให้ความสำคัญ
คือสิ่งที่เขาเรียกว่าบุคคล person ซึ่งต่อมาจะใช้มากขึ้นในคำว่า individual ซึ่งเราเรียกว่าปัจเจก
ชน แล้วตอนแรกที่พูดถึงเจ้าตัวบุคคลตัวนี้ สิ่งที่มาด้วย ก็คือสิทธิ ซึ่งผมแปลว่า subjective right
ซึ่งเป็นสิทธิของอัตวิสัย คือสิทธิของตัวเอง คือทั้งหมดนี้มันรวมๆ แล้ว ก็คือที่มาของแนวคิด
ของอุดมการณ์ประชาธิปไตย หรือระบบการเมืองแบบที่เรายอมรับ ซึ่งตัวนี้แหละผมก็สงสัยเหมือน

กันว่า เพราะเหตุที่ว่าเจ้าตัวบุคคลนี้แต่ละคน มีความศักดิ์สิทธิ์ในตัวเองเกิดขึ้นมาด้วยหรือเปล่า คนที่เคยไปตะวันตกจะรู้ว่าสังคมนั้น ความยอมรับในบุคคลในสาธารณะมันสูงมาก ซึ่งผมกำลังคิด อยู่ว่ามันเกิดไล่ ๆ กัน แต่ไม่ทราบว่ามีใครเกิดก่อน แต่คิดว่าคนที่ public ต้องยอมรับก็เพราะว่าตัว บุคคลนี้ หรือ private มันมีพื้นที่ของมัน มันมีความยอมรับ จะเรียกว่าศักดิ์สิทธิ์

อาจารย์ธีรยุทธ เขาใช้คำว่าพระเจ้าสร้างให้สิทธิโดยธรรมชาติตัวนั้น แล้วคือ 2 ปัจจัยนี้ พอ มันประสานกันได้ ผมคิดว่าสิ่งที่เป็นส่วนรวมกับส่วนตัวมันก็สามารถที่จะดำเนินไปได้ คือแนวคิด เรื่องสังคมนี้ ผมคิดว่าของฝรั่งเราจะพบว่ามันมีการมองแบบแบ่งแยกสูงมากเลย จนกระทั่งบางครั้ง พบว่าจะเอามาใช้ไม่ได้ เราจะบอกว่าเรียนไปก็อย่างนั้น รู้ไปก็เท่านั้น อย่างแนวคิดเรื่องสิทธิ อัตวิสัยตัวนี้ พอมันไปแล้วก็จะไปสู่การสร้างความรู้สึกที่เป็นปัจเจกชนเกิดขึ้น แล้วแน่นอนว่ามันก็ ย่อมมีความรู้สึกส่วนตัว ผลประโยชน์ส่วนตัวตามเข้ามา แต่ขณะเดียวกัน มีอีกกระบวนการหนึ่ง ที่ พัฒนาควบคู่กันไป คือการสร้างพื้นที่ส่วนรวม public sphere หรือว่าบริเวณที่เป็นการเมือง political sphere อะไรต่าง ๆ มันเกิดขึ้น แต่มันเกิดในระบอบของประชาธิปไตย แล้วค่อย ๆ ดำเนินไป อย่างไม่ถูกตัดตอน ถูกยึดอำนาจ ไม่ถูกเปลี่ยนรัฐธรรมนูญ กฎหมายถูกทำให้กลายเป็น อะไรที่คนไม่รู้เรื่อง ทุกอย่างมันถูกทำให้เรารับรู้ไม่ได้เลย เพราะฉะนั้นส่วนที่เป็น public ของเรา มักจะกลายเป็นแดนสนธยามากกว่า อันนี้คือปัญหาอย่างหนึ่งซึ่งทำให้เราไปศึกษาทำความเข้าใจ เราใช้ความเข้าใจที่ผมคิดว่ามันน่าจะมาทั้งชุดของมันน้อยกว่าที่ควรจะเป็น อย่างเรื่องประชา สังคมก็เหมือนกัน ผมคิดว่ามันมี 2-3 กระบวนการที่เกิดขึ้น ในแง่ของนักปรัชญาเขาจะให้ความสำคัญ ของสิทธิปัจเจกชนที่สูงมากเลย แล้วมันจะคล้ายกับที่ อาจารย์หมอประเวศ พุด คือว่า civil society มันก็เป็น learning community ในตัวของมันด้วย แล้วเราจะรู้ว่ามันเป็นเมื่อไร ก็เมื่อเรามี ความสำนึก ผมคิดว่าสิ่งที่ เฮเกล ให้ความสำคัญของ civil society คือการ induce ปัจเจกชน คือ การมี consciousness มีจิตสำนึกที่สูง จิตสำนึกตัวนี้คือการรับรู้ส่วนรวม ส่วนตัวต่าง ๆ แล้วมันมี เหตุมีผลของมัน rational thinking อะไรมันก็เกิดขึ้นมา แล้วอีกอันเท่าที่ผมฟังและดูจากที่คุยกัน เราพูดถึงประชาสังคมในฐานะที่เป็นของที่เราจะเอาไปให้ใคร ทำให้ใคร จะไปสร้างยังไง เราจะเถียงกันว่าคนไทยทำไม่ได้ คนไทยขี้ฉ้อฉล คนไทยทะเลาะกัน แต่ถ้ากลับไปอ่านนักคิดตะวันตก เขาจะไม่พูดถึงจุดอ่อนของประชาชนเลย เขาจะทำให้เป็น concept เลยที่ว่าประชาชนมีคุณธรรมที่ มีความหมายที่ดี แล้วก็สร้างองค์รวมอันนี้ขึ้นมา ส่วนตัวมันมีปัญหาเป็นเพราะว่า ปัญหาอันนั้นมันเป็น เงื่อนไขสังคม เงื่อนไขระบบ เงื่อนไขต่าง ๆ ที่มันยังไม่ดี เพราะฉะนั้นต้องไปควบคุมทำลายเงื่อนไข ทางเศรษฐกิจ ทางการเมืองให้เปลี่ยนไป แล้วต้องผ่านกระบวนการศึกษา คือ ไม่ได้ผ่าโดยที่ใคร ไปบอกให้ใครทำถูกให้ได้ แต่มันต้องผ่านจากการที่สมาชิกในประชาสังคมต้องไปทำให้มันเปลี่ยน คือต้องเปลี่ยนจากเขา เพราะฉะนั้นกระบวนการศึกษาต้องเป็นส่วนหนึ่งที่เป็นไปโดยธรรมชาติ ไป โดยทางการ นอกทางการ มันต้องไปอยู่ตลอดเวลา อันนี้ผมรู้สึกว่ายากจะลงและแลกเปลี่ยนดูเท่า นั้นเอง คือผมเชื่อว่าแต่ละสังคมมันมีความเป็นมาที่ต่างกัน เลยคิดว่า ถ้ามองด้านเดียวมองจากการ ลงไปสร้างไปทำ เรื่องประชาสังคม จะมีรูปแบบที่จะเป็นอย่างนั้นเป็นอย่างนี้เหมือนสมัยก่อนตอนที่ พวกเราเป็นนักศึกษา ไปสร้างค่ายพัฒนา ไปพัฒนาหมู่บ้านชนบท เราก็คิดแบบนั้นกันทั้งนั้น คือ เราไปสร้าง ไปเรียนรู้จากชาวบ้าน มันก็ตีเหมือนกันในบางส่วน แต่ส่วนหนึ่งผมรู้สึกว่ามันยังเป็นการสร้างจากข้างบนลงไปสู่ข้างล่าง คือของเรามันเป็นการปฏิรูปที่ข้างบนต้องลงไปข้างล่าง คนที่ มันมากกว่า เหนือกว่า ต้องลงไปอยู่ตลอดเวลา ทำไมเราไม่เกิดอย่างที่มีกระจาย อาจเป็นเพราะว่าสังคมของเรา การเติบโตของเมืองเข้าสู่ศูนย์กลางอยู่ตลอดเวลา ในขณะที่สังคมตะวันตก การที่จะบอกให้ใครไปชนบทมันไม่มี เพราะทุกอย่างถูกทำให้เป็นเมืองไปโดยปริยาย มากหรือน้อยยังไม่ มีใครพูดถึงประชาสังคมในแง่ของคนออกไปอยู่ ไปทำให้คนนั้นเขาอยู่ แต่ทุกคนมันอยู่ตรงนั้น

แล้วเป็นส่วนหนึ่ง คุณอยากให้โรงเรียนดี คุณก็ไปเป็นกรรมการโรงเรียนประชาบาลก็จบ ก็ทำให้มันดีขึ้นมา ไม่มีใครบอกว่าทำไมคุณไม่ไปทำ ถ้าอยากได้ก็ทำสิครับ อย่างอาจารย์เล่าเรื่องบริษัทเงินทุนหลักทรัพย์ธนชาติที่ไปทำหมู่บ้านที่นั่น ไปเห็นแล้วตื่นเต้นมากผมก็คิดกลับกันว่าทำไมบริษัทเงินทุนมีเงินหมื่นล้านไม่ทำปัญหาจราจรให้หมดไป เอาเงินที่มีอยู่ เอากำลังคน อะไรต่าง ๆ อย่าไปตื่นเต้นกับชาวบ้าน ผมคิดว่าการแก้ในกรุงเทพ ๆ นี่แหละทำให้หน้าเสียในคลองเจ้าพระยาหมดไปได้ไหม ผมว่าจะตื่นเต้นมากกว่ามันแปลก ผมคิดถึงประชาสังคม และกลับอยากจะทำไปทำให้คนอื่น แต่ทุกคนก็อยู่ที่มีปัญหาทั้งนั้นแล้วไม่แก้จะไปแก้ชาวบ้านทำไม ลองคิดเล่น ๆ ผมก็คิดแปลก ๆ ไปว่ามันมีอะไรที่มันแปลกไปไหมหรือว่าผมแปลกไปคนเดียว

กฤตยา: สิ่งที่อาจารย์เสนอคุณนะคะ รู้สึกว่าทำให้ที่เราคุยกันวันนี้นิ่งมากขึ้น อาจารย์โยนคำถามไว้ตอนเช้าว่า ประชาสังคมแบบไทย ๆ แล้วก็ฟังอาจารย์ตอนนี้พูดประหนึ่งเหมือนกับว่า สิ่งที่เกิดขึ้นยังเป็นในทางแนวคิดอยู่ดี ไม่ได้ทำกับสิ่งที่เขามีกันอยู่แล้ว ไม่ทราบว่ามีท่านอื่นจะมองอย่างไรบ้างคะ ยังเหลือเวลาคงจะได้ซัก 5 นาที

สุทธิลักษณ์: ไม่ควรจะอภิปรายประเด็นนี้ต่อ แต่ควรจะไปว่า ความคิดเห็นของอาจารย์นี้เหมาะสมที่เราจะนำไปคิดวิเคราะห์ให้ลึกซึ้ง เพราะว่าถ้าเกิดจะทำงานให้สำเร็จ สิ่งที่อาจารย์ raise นี่เป็นสิ่งที่สำคัญ แต่ว่าอีก 5 นาที ไม่ควรจะพูดต่อ เพราะว่าถ้าพูดต่อจะเกิดอาการค้าง แล้วกลับไปนอนไม่หลับ คิดว่าอีก 5 นาที ควรจะกลับไปที่ อาจารย์ประเวศ ค่ะ เพราะว่าอาจารย์จะต้องทำให้เรานอนหลับวันนี้ค่ะ

กฤตยา: กลายเป็นยานอนหลับไปแล้ว ปรากฏว่าตอนท้ายมีคนยกมือ อาจารย์นัยพินิจ แล้วก็อาจารย์เนตรนภา ขอเชิญ อาจารย์นัยพินิจก่อนค่ะ

นัยพินิจ: ขออนุญาตถามคำถาม อาจารย์หมอประเวศ ตรงที่ว่า ในปัจจุบันนี้การที่จะเกิดประชาสังคมขึ้นมา มันมีกระแสที่จะต้องเกิดการเผชิญหน้ากันกับองค์กรเมื่อเช้า ที่ท่านวิทยากร 3 - 4 ท่านได้พูดถึงคือ องค์กรรัฐ องค์กรธุรกิจ องค์กรทหาร อะไรต่าง ๆ เหล่านี้ ก็อย่างที่คนกลัวกันว่ามันจะทำให้เกิดการนองเลือด เพราะว่ามันก็มีประสบการณ์จากพฤษภาทมิฬมาแล้วว่า เมื่อเราสามารถชี้แนะว่าผู้บริหารไม่ชอบธรรมขึ้นมาได้ยังไง ประชาชนก็ต้องลุกขึ้นมาแล้วล้มลง มันก็ต้องหมายความว่า การที่จะทำให้เกิดการพัฒนาขึ้นมานี้มันก็ต้องมี คนได้กับคนเสีย มี somebody win somebody loose ซึ่งการพัฒนาแบบอื่นนั้น ก็มีปรัชญาที่น่าแยเลย ว่ามันเป็นการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน มันเป็นเพียงชั้นกระเปาะปลากะโหลกเท่านั้นเอง แต่ว่าระยะหลังนี้มีคนที่ปราดเปรื่องเยอะเลย บอกว่าการพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นธรรมชาติที่ต่อเนื่องมาได้ แล้วมันก็เป็นธรรมชาติที่สุด เพราะว่าทุกคน ไม่ว่าจะเป็นคนมีคอนจน คนรวย ได้ประโยชน์ร่วม ก็คือเกมซึ่ง everybody win ไม่มี ใคร win ใคร loose ผมไม่รู้ว่าอาจารย์ประเวศ จะ comment ยังไง ว่าแนวคิดเรื่องการสร้างประชาสังคมนี้ จะทำให้ไปสู่ระบบของการพัฒนาที่ยั่งยืนโดยที่ไม่ต้องเผชิญหน้ากัน นำประโยชน์ขององค์กรที่มีอยู่แล้วมาใช้ นำข้อดีขององค์กรที่มีอยู่แล้วมาใช้ แล้วก็ไม่มีความเป็นที่รัฐ ซึ่งก็เป็นองค์กรที่เกิดขึ้นกับคนด่า ๆ อย่างพวกเรานี้เหมือนกันเป็นผู้สร้างขึ้น อย่างที่เมื่อเช้าที่ผมได้พยายามเน้น ไม่รู้ว่าผมพูดแล้วทำให้คนเข้าใจถูกหรือเปล่าว่า โครงสร้างมันก็เกิดจากคน แล้วพวกนั้นต่างจากเรา สุจินดา คราประยูร ต่างยังไงกับ ประเวศ วะสี อาจจะต่างกันเยอะ มันก็เป็น product เหมือนกัน สุจินดา คราประยูร ครั้งหนึ่งก็เป็นนักเรียนแพทย์ อาจารย์ประเวศ ครั้งหนึ่งก็เป็นนักเรียนแพทย์ แต่อาจจะต่างกันตรงที่ว่า สุจินดา คราประยูร จบ จปร. อาจารย์ประเวศ จบศิริราช เพราะฉะนั้นอะไรคือ factor ที่ทำให้คน 2 คนนี้คิดต่างกัน อะไรที่ทำให้ 2 คนนี้ในช่วงหนึ่งของกาลเวลา ต้องคิดตรงกันข้ามกัน มีทางมียที่เราจะหลีกเลี่ยงภาวะที่ทำให้คนไทยเป็นโรคโลหิตไหลอย่างเฉียบพลันด้วยพิษตะกั่ว มีทางมียที่

ภูมิปัญญาความรู้ที่เรามีสร้างสมกันมาในสากลนี้เนะ จะสามารถนำมาใช้เพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน แทนที่จะเป็นบันไดปลากระโจน หรือว่าเป็นการพัฒนากระเหยิงแก๊งกอย ขอขอบพระคุณครับ

กฤตยา: ขอเรียนเชิญ อาจารย์เนตรนภา ซึ่งต้องขออนุญาตเป็นคนสุดท้ายนะคะ หลังจากนั้นจะให้ อาจารย์ประเวศ ตอบคำถามแล้วสรุปเลยคะ เชิญอาจารย์คะ

เนตรนภา: ขอบคุณค่ะ ขอพูดสั้น ๆ นะคะ คือจะพูดของที่ อาจารย์ประเวศ ได้พยายามพูดถึงว่าจริง ๆ แล้ว ธรรมชาติคือโครงสร้าง โครงสร้างคือธรรมชาติ ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญมาก แล้วอาจารย์พยายามที่จะมองสังคมไทย ในแง่ของโครงสร้างว่ามีอะไรที่เข้ามาเกี่ยวข้อง ที่จะทำให้เกิดประชาสังคม หรือ civil society ที่อาจารย์พยายามจะเน้นมากก็คือว่า รัฐ ประชาชน ภาคเอกชน หรือธุรกิจ ที่มันทำอย่างใดตรงภาคธุรกิจที่อาจารย์พยายามมาตลอดที่จะดึงส่วนนี้เข้ามา ก็เลยพยายามมองหาข้อสรุปว่า เอ๊ะ! สังคมไทยกับสังคมตะวันตกมันมีความต่างหรือความเหมือน ในการที่จะสร้าง ถึงส่วนนี้ซึ่งสำคัญมากเช่นเดียวกัน ที่จะเข้ามาร่วมในแง่การเป็น civil society อย่างสังคมไทยที่เห็นอย่างยกตัวอย่างที่ชัด ๆ ปัจจุบันนี้ คุณโสภณ สุภาพงษ์ บริษัทบางจากฯ หรืออย่างที่อาจารย์ได้ยกตัวอย่าง ของบริษัทธนาคารที่เขาเข้ามามีส่วนร่วมนี้ คือ เห็นประเด็นที่ชัดอยู่อันหนึ่ง คือ ทั้งสองท่านหรือ 2 บริษัทนี้ก็ตาม สิ่งหนึ่งที่ร่วมกันก็คือ ที่เขาเข้ามาร่วมสนใจในปัญหาของสังคม เข้ามาร่วมที่จะแก้ไขกับประชาชน ที่เห็นชัดคือว่าตัว อาจารย์ประเวศ ซึ่งเป็นคนที่มีบารมีสูงมาก เข้าไปพูดคุย เข้าไปชวน อย่างเช่นเมื่อประมาณต้นปีที่ผ่านมาอาจารย์ได้ชวนหลายฝ่ายเข้าไปดูงานในหมู่บ้าน ซึ่งคนเหล่านี้เมื่อไปสัมผัสกับปัญหาในแง่ต่าง ๆ แล้วก็เกิดสำนึกขึ้นมาระดับหนึ่ง ในแง่ที่ตัวเองได้กอบโกยจากสังคม แล้วก็น่าจะคืนตอบ ซึ่งตรงนี้เป็นจุดเริ่มต้นของการที่จะหาสิ่งที่ดีในสังคมไทย คือหาคนที่บารมีเพียงพอที่สามารถดึงคนเหล่านี้ ก็คงต้องหาคนมีบารมีอย่าง อาจารย์ประเวศ ขึ้นมา ๆ ที่สามารถไปได้

ที่นี้หันไปมองทางสังคมตะวันตก ในบริษัทที่ใหญ่มากในอังกฤษ เยอะแยะเลยดังหลายบริษัทที่เขาทำงานทางด้านนี้ ยกตัวอย่างที่เห็นซึ่งคนไทยอาจจะรู้จัก คือ บริษัท Body Shop ซึ่งมาเปิด franchise แถวเซ็นทรัล เป็นบริษัทที่รวบติดอันดับของอังกฤษ เจ้าของชื่อ แอนนิตา รอทคิท กับสามีชื่อ ริชาร์ด กอร์ดอน สองคนนี่เมื่อมองกลับจะเห็นว่าธุรกิจของเขา ซึ่งกำไรเป็นพันล้านแต่เขาคืนกลับให้กับสังคม ตัวอย่างเช่น มีโครงการที่เขาไปช่วยสัตว์ แล้วก็คนยากจน อย่างเช่นในสังคมอังกฤษ เขาก็เอาเงินส่วนหนึ่งที่เขาได้กำไรในแต่ละปีจัดสรรไว้ร้อยล้านให้กับ homeless โดยการหางานให้เขาทำ ตั้งบริษัทที่เรียกว่า big issue ขาย magazine ให้คน homeless ส่วนนี้มันงานทำ มิใช่ไปนั่งขอทานตามถนน ซึ่งตรงนี้เมื่อเราไปศึกษาอ่านประวัติของ แอนนิตา รอทคิท ซึ่งเขาทำขึ้นมาเองเล่มก่อนข้างหนามาก เขามีลักษณะเป็นอึปี้เมื่อตอนสาว ๆ กับสามีก็ท่องเที่ยวไปในโลก ในการที่เขาได้เห็นโลกกว้าง โลกของคนยากจน โลกของความยากลำบาก มันสร้างจิตสำนึกของเขาขึ้นมาในการที่จะเกิดความที่จะช่วยเหลือเมื่อตัวเองมีโอกาสดีกว่า คือจะเห็นว่าสังคมตะวันตกกับไทย อาจจะไม่สามารถเอามาใช้ด้วยกันในแง่นี้ คือ ลักษณะที่ไปเผชิญปัญหาโดยตรงของนักธุรกิจไทยนี่ค่อนข้างยาก ถ้าไม่ถูกชักชวนจากคนที่บารมี ก็เลยอยากตั้งข้อสังเกตเอาไว้ตรงนี้ว่าการที่จะชักชวนกลุ่มธุรกิจเข้ามาคงต้องมี strategy สำหรับของไทย เฉพาะอย่าง ขอบคุณค่ะ

กฤตยา: เรียนเชิญอาจารย์คะ อาจารย์มีเวลาประมาณ 5 นาที

ประเวศ: ที่ อาจารย์นัยพินิจ ตาม ยุทธศาสตร์ใหญ่ปรับแนวคิดแบบเดิม ๆ คือ การคิดแบบแยกส่วน แบบ เป็นปฏิปักษ์ คือแบบเป็นขั้ว นี่คือการคิดแบบเดิม ถ้าเราศึกษา อ้างพระไตรปิฎกอีกแล้ว วิธีคิดใน พระไตรปิฎกจะไม่ค่อยเหมือนวิธีที่คิด ๆ กัน แต่ไม่ค่อยนำมาพูดกัน มักจะนำ content มาพูด วิธี คิดในพระไตรปิฎกนี้สำคัญมาก คิดแบบเชื่อมโยงไม่ได้คิดแบบแยกส่วน ไม่คิดแบบสุดโต่ง ในที่ เรียกว่าธรรมจักรกับปาวนสูตร ซึ่งเป็นพระปฐมเทศนา พระพุทธเจ้าเสด็จพุทธดำเนินไปพาราณสี ที่ป่าอิสิปตมฤคทายวัน และไปเทศน์ให้ปัญจวัคคีย์ฟัง เขาก็จะเริ่มตันเกือบที่จะประโยคแรก ๆ เลย ที่พูดว่า “เทวะอันดัง” เทวะ อันนี้มาจากคำว่าทวิ แปลว่าสอง อันตะ อันดัง แปลว่า ส่วนสุด เทวะ อันดัง ส่วนสุดทั้งสองภิกษุไม่ควรเสพ สุดโต่ง แล้วมีอีกเยอะมาก พราหมณ์ชานูโสณี ถามพระพุทธ เจ้า “พระโคตมผู้เจริญยิ่งทั้งปวง มีอยู่จริงหรือหนอ” เอ๊ะ! เราฟังมันไม่สำคัญอะไร มันถามทำไม ที่จริงสำคัญ สิ่งทั้งปวงมีอยู่จริงหรือหนอ “ดูก่อน พราหมณ์ ไหวหารอย่างนี้ เป็นที่สุดประการหนึ่ง” พราหมณ์ถามซ้ำ “พระโคตมผู้เจริญ ก็สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่จริงหรือหนอ” “ดูก่อน พราหมณ์ ไหวหาร อย่างนี้เป็นที่สุดประการที่สอง” คือปกติคนจะคิดสุดโต่งและตายตัวนะครับ ผมต้องเผชิญกับนัก ขาวเป็นประจำ นักขาวถามว่า “อาจารย์ผิดหวังมียะ การเมืองนี้” ผมบอกไม่หรอก จันอาจารย์ก็เต็ม ไปด้วยความหวังชิ ผมบอกว่าเปล่าๆ

คนปกติจะคิดสุดโต่งและตายตัว สิ่งทั้งหลายนี้เชื่อมโยงเป็น dynamic วิธีคิดในพระไตร ปิฎกจะเป็นอย่างนี้ ตามความจริง ตามธรรมชาติ ไม่คิดแยกขั้ว เวลาท่านอาจารย์พุทธทาสสอนคน จะเข้าใจยาก ท่านชอบพูดเรื่องความถูกต้อง บางทีท่านก็พิมพ์เป็นภาษาอังกฤษ right consciousness ความถูกต้อง คนก็จะคิดเป็นความดีกับความชั่วแยกกันทันที ท่านก็จะบอกไม่บวก ไม่ลบ เหนือบวก เหนือลบ คนก็จะไม่เข้าใจ เพราะวิธีคิดของคนนี้คิดแบบแยกส่วน ผมคิดว่าเรื่อง ความคิดนี้น่าสนใจมาก เพราะความคิดนำไปสู่สิ่งต่าง ๆ มาก แล้วความคิดนี้ขึ้นกับว่าเรามี consciousness อันนี้ทางพุทธเรียกว่า วิญญาณ (consciousness) บางคนก็ใช้คำว่าจิตสำนึกบ้าง จิตวิญญาณบ้าง ผมไปเจออันนี้ไม่เห็นมีใครพูดมาก่อน ผมว่า มนุษย์นี้ สังขารใหญ่กว่าวิญญาณ ไม่ได้สมดุลกันแล้วเกิดปัญหา วิญญาณนี้เล็ก consciousness นี้เล็ก ต้องขยายตัว consciousness ให้ใหญ่ แล้วก็ไปเชื่อมโยงกับธรรมชาติ ธรรมชาติจะเชื่อมโยงไม่มีที่สิ้นสุด ถ้าตัววิญญาณของเรา ไปเชื่อมกับธรรมชาติเป็นอันเดียวกัน ธรรมชาตินี้ยิ่งใหญ่ไม่มียี่สิบสี่ ชั่วโมงก็แปลว่าวิญญาณของเรา ใหญ่มาก จิตใจเราจะเป็นอิสระ วิธีคิดจะเปลี่ยนไป ตกลงวิธีตรงนี้ไม่ใช่เผชิญหน้า ไม่ใช่คิดแบบ แยกส่วน ธุรกิจก็คือเรา อาจารย์กับผมก็คือเดียวกัน ในที่สุดก่อน big bang นี้ พวกเราทั้งหมดอยู่ ในที่เดียวกัน ใน singularity ถ้าไปไล่ตามฟิสิกส์ สรรพสิ่งทั้งมวลมาจากเอกสภาวะเดียวกันเลย ถ้า เราเข้าใจสิ่งต่าง ๆ จะไม่คิดแยกส่วน เพราะฉะนั้นยุทธศาสตร์ที่เสนอนี้ ที่ฉายแผ่นใสนี้ไม่ใช่ไปทำ ร้ายรัฐ แต่พยายามทำงานเชื่อมโยงกันด้วยกลยุธยมิติ เพราะฉะนั้นตรงนี้จะไปสู่สิ่งที่เรียกว่า win win ทุกคนได้หมด และได้หลายอย่างการได้ทางจิตวิญญาณก็ถือว่าได้ เราอย่าไปคิดทางวัตถุ อย่างเดียว ถ้าวัตถุอย่างเดียวกัน คนนี้ได้ คนนี้เสีย แต่ว่าการให้ก็คือการได้ เราได้บุญ ได้ความรู้สึก ต้องคิดทั้งหมดคนจะรับ อันนั้นเป็นเรื่องสำคัญและควรจะเป็นตัวกำหนดยุทธศาสตร์การทำงานที่ ตรงนั้น คือว่าเรากำลังมี crisis นี่แน่นอน เป็น social crisis วิกฤตการณ์ทางสังคม แล้วมันหาศัตรู ไม่ได้ มันจะต่างจากปัญหา แต่ครั้งโบราณพม่ามาตีเรา เรารู้ว่าใครคือศัตรู ฝรั่งเศสมารุกรานเราจะยึด เป็นเมืองขึ้น เรารู้ว่าใครคือศัตรู หรือว่ามีปัญหาคอมมิวนิสต์ เรารู้ ถ้าเรา identify ศัตรูได้ เรา กำหนดยุทธศาสตร์ได้ พม่ามายึดเมืองไทยได้ไม่ช้า จะต้องถูกตีแตกกลับไป ไม่ยากที่จะตีแตก กลับไป แต่วิกฤตการณ์ทางสังคมหาศัตรูไม่ได้ เพราะมันเป็นเรื่องโครงสร้าง ตรงนี้ไม่ยากให้ท้อ ใจ เพราะบางคนเห็นปัญหามันใหญ่ มันหนัก คือทุกคนนี้ผมคิดว่ามีความปรารถนาดี อยากเห็นสิ่ง ที่ดีงามเกิดขึ้น แต่ไม่รู้จะทำอย่างไร มันหนัก มันใหญ่เหลือเกิน ผมอยากให้ดูสภาพความเป็นจริง

ทั้งโลก ขณะเดียวกันที่เกิดวิกฤตการณ์นี้ กำลังเกิดของใหม่เกิดขึ้นชัดเจน อันนี้เป็นธรรมดาเพราะมันไม่มีทางไปแล้วมันจะเกิดของใหม่ ผู้หญิงตั้งท้อง ปวดท้องไม่มีทางที่จะไปอีกต่อไป ลูกโตกว่านั้นก็ไม่ได้อยู่ในตัว เจ็บครรภ์เหลือเกิน crisis เกิดเด็กเกิดใหม่ขึ้น อันนี้เป็นธรรมชาติ โลกนี้กำลังวิกฤต แต่กำลังเกิดของใหม่ขึ้นชัดเจน เรามานั่งกันอยู่ที่นี่ ก็จะช่วยบอกเรา เอ๊ะ! เรามานั่งกันอยู่ทำไมทั้งวัน ไม่ได้เล่นหุ้น ไม่ได้ไปทำอะไร มานั่งกันทำไม กำลังเกิดอารยธรรมใหม่ เป็นของใหม่ที่ไม่เคยมีมาก่อนทั้งโลก ในสมัยโบราณก็เกิดไม่ได้ เพราะว่ามันแยกกันอยู่ แต่ว่าขณะนี้โลกมันเชื่อมโยงกัน กำลังจะเกิดอารยธรรมใหม่ของโลก มีหลายวัฒนธรรม แต่อารยธรรมร่วมกัน

ในอเมริกา เมื่อเร็ว ๆ นี้ฉันวิจัยไปว่าเจคอนอเมริกัน แบ่งเป็น 3 ประเภท พวกหนึ่งเป็นพวกที่เรียกว่า traditionalist ชอบของโบราณ มี 50 ล้านคน อีกพวกหนึ่งเป็นพวก modernist ชอบ technology เล่นหุ้น ชอบอะไรต่อมิอะไร ของใหม่ มีประมาณ 80 ล้านคน แต่ที่เขาเจอมีวัฒนธรรมใหม่กำลังเกิดขึ้น มี 44 ล้านคน กำลังเกิดขึ้น แล้วเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วเขาเรียกว่าเป็นพวก cultural creative พวกนี้ไม่ปฏิเสธ tradition ไม่ปฏิเสธวิทยาศาสตร์ สนใจเพื่อนมนุษย์ สนใจสิ่งแวดล้อม สนใจจิตใจ สนใจจิตวิญญาณ สนใจเรื่องบทบาทผู้หญิงต่าง ๆ กำลังเกิดขึ้น และเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว 44 ล้านคนละ เมืองไทยก็เกิด ผมไปตามที่ต่าง ๆ เยอะแยะ มันกำลังเกิด และกำลังจะเชื่อมโยงกัน ท่านที่อายุน้อยกว่าผมคงจะอยู่ทันเห็น อีก 20 - 25 ปีข้างหน้า จะเกิด new civilization ขึ้นทั้งโลก เพราะโลกมันตึงตัว มันก็พัฒนากันไป คนก็ขยันแล้ว ทำงานหนักแล้ว เครียดกันไปทั้งโลกไปต่อไม่ได้แล้ววิดิเคิ หนังสือ Times ลง โครณะ โซปรา อะไร กำลังป๊อปูลาร์มาก เป็นหม้ออินเดีย เคมี มัวร์ ยังไปหาโซปรา มีมิติทางจิตวิญญาณ มีแผนปัจจุบันด้วย เพราะฉะนั้นอย่าไปท้อใจ คือถ้าเรามีความทุกข์ หรือว่าเผชิญปัญหาอะไรนี้ แต่เรามองเห็นพระอาทิตย์มันกำลังขึ้นอยู่ข้างหน้ามันพอทนได้ แต่ว่าถ้าเรามองไม่เห็นอะไรเลย ว่าตายเราต้องตกนรกไปทั้งชาติ มันหมดแรง

ลองมองภาพอันนี้ดูซิ ผมเองเห็นมาหลายปี และผมกำลังเขียนที่จริงผมพูดเรื่องที่กำลังมี humanity revolution เปลี่ยนใหม่เพราะมันเห็นชัดเจน ที่กำลังเกิดขึ้น ไม่ปฏิเสธ tradition ไม่ปฏิเสธวิทยาศาสตร์ สนใจจิตใจ สนใจจิตวิญญาณด้วยพร้อม ซึ่งที่จริงก็คือธรรมชาติ มันก็เป็นอย่างนั้น มีทั้งวัตถุ ทั้งสังคม ทั้งจิตใจ ทั้งจิตวิญญาณ อันนี้เป็นอันสุดท้ายที่อยากจะให้กำลังใจ เราก็ทำ สนใจในเรื่องต่าง ๆ ทั้งเรื่องวัฒนธรรม เรื่องวิทยาศาสตร์ เรื่องสังคม เรื่องจิตวิญญาณด้วยพร้อมกันไป นึกถึงคนอื่น พยายามร่วมมือกันทำอะไร ใครมีอาชีพอะไรก็ทำ เราไม่ต้องเรียกร้องน้อย ๆ แต่ว่าสำคัญ เช่นว่าใช้เวลาซักครึ่งเปอร์เซ็นต์ของเวลาของคุณร่วมกันทำอะไรเพื่อเพื่อนมนุษย์ได้มัย เขาจะทำได้ซะ ถ้าเราเรียกร้องมากเกินไปเขาทำไม่ได้ เช่น เขาขายแล้วคุณเรียกร้องว่าคุณเลิกขายนี้ทำไม่ได้ แต่ว่าซักครึ่งเปอร์เซ็นต์ได้มัย พอร่วมกันทำแล้วเขาจะเกิดความสุขที่เขาไม่เจอมาก่อนเลย เป็นความสุขทางจิตวิญญาณ spiritual happiness แล้วเขาจะอยากทำมากขึ้น วิธีนี้ไม่ยาก และเราเห็นทั่วไป ทำไมขวัญสรวงมันไม่ไปเป็นสถาปนิกเที่ยวหาเงินร่ำรวย มันหาได้เยอะอะสถาปนิก เที่ยวมาสนใจสิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม เดียวก็ไปออกแบบบ้านให้อาจารย์เอกวิทย์ บ้าง ใครมั่ง โน่นนี่ มันคือวัฒนธรรมใหม่แห่งการร่วมมือ แล้วก็มีความสุข ได้ความสุขมากกว่าที่เขาจะได้เงินเยอะ ๆ อีก นี่กำลังเกิดขึ้นชัดเจน ผมกำลังจะไปพูดที่เชียงใหม่ Thai Studies Conference ตั้งชื่อไว้รุนแรงหน่อย ถึงเวลาพูดอาจจะเปลี่ยน เพราะว่าไม่ได้คิด เขาจะเอาชื่อเรื่องผมก็ให้เขาไปว่า Learning and Humanity Revolution ผมคิดว่าขณะนี้นามุขย์สะสมความรู้ไว้มากมากพอที่เราจะจินตนาการเรื่องใหญ่ เราอย่าเอาแต่ความรู้เวลามาสะสมมา อย่าเอาแต่ความรู้ ต้องเอาจินตนาการนำ พระพุทธเจ้าท่านมีจินตนาการว่ามนุษย์พ้นทุกข์ได้ ซึ่งเป็นจินตนาการที่ใหญ่มาก แต่ท่านยังไม่มีความรู้ว่าจะทำอย่างไร อีก 6 ปี ท่านไปลองผิลองถูกตั้งเยอะ แปลว่าท่านไม่รู้

ไปทรมานตัวเอง ไปหา อาหารดาบส อุทกดาบส แปลว่าไม่ทรงรู้หรือแต่มีจินตนาการใหญ่กว่ามนุษย์พันเท่าก็ได้ ถ้าจินตนาการมาก่อนแล้วมันถึงความรู้เต็มที่ ถ้าเราเอาเฉพาะความรู้ เรามองไอน์สไตน์ก็ทำไม่ได้ ไอน์สไตน์ก็ทำไม่ได้ เพราะความรู้ที่มีอยู่บอกว่าทำไม่ได้ แต่จินตนาการต้องมาก่อน แล้วมันถึงตัวปัญหาขึ้น ไอน์สไตน์จึงบอกว่า "Imagination is more important than knowledge." เพราะฉะนั้นต้องมีจินตนาการ ขณะนี้ผมกำลังส่งจินตนาการให้ท่านว่ามนุษย์ทั้งโลกพันเท่าก็ได้ ผมมีความเชื่ออย่างนั้นจริงๆ เรามีวิธีเรียนรู้ที่จะช่วยกัน ให้มนุษย์ทั้งโลกนี้พันเท่าก็ได้ ขอขอบคุณครับ

กฤตยา: ขอบพระคุณท่านมาก ดิฉันจะพยายามสรุปสั้น ๆ เป็น 3 ประเด็นดังนี้ คือว่านอกจากท่านพยายามสร้างจินตนาการให้พวกเรา เพื่อจะไปสร้างความรู้ และยังสร้างศรัทธาในการที่เราจะทำงานร่วมกัน แล้วก็สร้างปัญญาจากการทำงานร่วมกัน แค่ม่าฟังในวันนี้ หนังสือหลายเล่มซึ่งดิฉันไม่เคยคิดจะอ่าน เช่น พระไตรปิฎก เป็นต้น ท่านก็สามารถจะพลิกแพลงทำให้ตัวเองอยากอ่านหนังสือเล่มนี้ขึ้นมาอย่างฉับพลัน รวมทั้งหนังสือภาษาอังกฤษ และหนังสืออีกหลายเล่มที่ท่านพูดถึง ต้องขอขอบพระคุณอาจารย์มากนะคะ อยากจะขอให้พวกเราช่วยปรบมือให้อาจารย์หน่อยค่ะ กำลังใจจากวันนี้คงยังไม่หมดไป ไฟที่ท่านอาจารย์ จินตนาการที่ท่านอาจารย์สร้างกับเราร่วมกันคงจะส่งต่อกันไป รายการภาคบ่ายคงจะยุตินะคะ ส่งคืนให้กับ อาจารย์อนุชาติ เลยค่ะ

อนุชาติ: ท่านที่ยังไม่ลงทะเบียน หรือให้ที่อยู่ที่เราสามารถติดต่อได้ กรุณาให้รายละเอียดตรงนี้ด้วย จะมีนักศึกษาที่นั่งอยู่ข้างหน้า เพราะว่าอีกประมาณ 3 อาทิตย์ เราจะถอดเทปแล้วสรุปการอภิปรายในวันนี้ ไปให้กับท่าน เพื่อจะเป็นการจุดประกายอย่างต่อเนื่อง อีกประการคือ จะส่งข่าวให้ท่านทราบว่า จะมีการจัดพูดคุยในเรื่องอะไร คือไปอย่างไร และก็สิ่งที่อยากจะเรียนฝากไว้ตรงนี้คือ ท่านใดมีความคิดเห็น หรือว่าอยากจะเข้ามามีส่วนร่วมทั้งในเชิงการวิจัย การพูดคุย แม้กระทั่งการเข้ามาช่วยกันระดมความคิด ช่วยกันจัด ลงมือกระทำ ก็ยินดีได้ตลอดเวลา มีหลายท่านที่ได้มีส่วนช่วยเหลืออยู่ การประชุมวันนี้อย่างน้อย ๆ จะทำให้ อาจารย์สุทธิลักษณ์ ได้นอนหลับมีความสุขมากขึ้น กับทุก ๆ ท่านด้วย แต่ว่าคงจะให้นอนได้วันละไม่เกิน 6 ชม. เพราะว่านักวิชาการไม่ควรนอนเกิน 6 ชม. ต้องลุกขึ้นมาช่วยกันทำงานนะคะ เพื่อสร้างสรรค์ชุมชนทางวิชาการที่มหาวิทยาลัยของเรา ที่ศาลายาของเรา มีนักศึกษาอีกจำนวนมากที่อยากจะเข้าร่วมกับเรา ก็เป็นภารกิจที่พวกเราจะต้องช่วยกันสานต่อนะคะ และสุดท้ายนี้ ในนามขององค์กรร่วมจัดทั้งหมดนะคะ ขอขอบพระคุณคณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ ที่กรุณาให้ใช้สถานที่ ขอขอบคุณท่านวิทยากรทุกท่าน ขอขอบคุณเพื่อน ๆ ที่ช่วยกันคิดสร้างสรรค์งานนี้ขึ้นมา ขอขอบใจนักศึกษาทุกท่านที่ช่วย support ในหลาย ๆ เรื่อง และท้ายที่สุดขอขอบคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ที่ได้สนับสนุนงบประมาณในการจัดในวันนี้ด้วย แล้วก็หวังว่าคงจะมีโอกาสร่วมและทำงานกันต่อไป ขอขอบคุณมากครับ

**อนุทินการเดินทางของความคิด:
จาก "รัฐ" สู่ "อารยสังคม" และ "พลเมือง"**

**อเนก เหล่าธรรมทัศน์
คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์**

เอกสารประกอบการสัมมนา Salaya Forum

"ประชาสังคม...กับอนาคตของสังคมไทย"

วันที่ 4 กันยายน 2539

**ณ ห้องประชุมคณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล
ศาลายา นครปฐม**

โดย

**โครงการศึกษาและส่งเสริมศักยภาพชุมชน มหาวิทยาลัยมหิดล
คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล
สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา
สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข กระทรวงสาธารณสุข**

สนับสนุนโดย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

**อนุทินการเดินทางของความคิด:
จาก "รัฐ" สู่ "อารยสังคม" และ "พลเมือง"**

อเนก เหล่าธรรมทัศน์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ผมรับปากกับคณะผู้จัดการประชุมว่าจะเขียนงานสั้น ๆ ให้สัก 10 หน้า ที่แรกตั้งใจจะเขียนเป็นงานวิชาการชิ้นเล็ก ๆ ทำนองเค้าโครงความคิด เพื่อจะได้นำไปเพิ่มเติมและปรับปรุงให้เป็นงานวิชาการที่สมบูรณ์ภายหลัง แต่เวลาผ่านไปไวเหมือนติดปีกบิน เส้นตายของการส่งงานมาถึงเร็วมาก เผลอไปชั่วประเดี๋ยวก็หมดเวลาคิดและเขียนเสียแล้ว ยิ่งไปกว่านั้นคือความคิดของผมเองก็ใช้ว่าจะถึงขั้นตกผลึกแล้ว คิดไปคิดมาจึงตัดสินใจเขียนเป็นเชิงบันทึกและแบ่งสัดส่วนตัวดีกว่า ว่าทำไมจึงสนใจแนวคิดเรื่อง civil society และ citizenship และแนวคิด 2 เรื่องนี้จะมีประโยชน์อย่างไร จะโยงไปสู่แนวคิดอื่นๆ ในแวดวงวิชาการและในสังคมไทยอย่างไร จะโยงไปสู่แนวคิดอื่นๆ ในแวดวงวิชาการและในสังคมไทยอย่างไร จะมีข้อเสนอทางการวิจัยและการเคลื่อนไหวอย่างไรบ้าง เพื่อให้แนวคิด 2 เรื่องนี้แพร่หลายและส่งผลต่อการปฏิรูปเปลี่ยนแปลงการเมืองสังคมของไทย

เช่นเดียวกับนักรัฐศาสตร์ที่สนใจด้านการเมืองเปรียบเทียบทั่วไปในช่วงกว่า 10 ปีที่แล้วเมื่อครั้งผมทำปริญญาเอกก็ได้รับแนวคิดของรัฐศาสตร์อเมริกาที่สนใจเรื่อง "รัฐ" อเมริกาตื่นเด่นกับแนวคิดเรื่องความเป็นอิสระของรัฐ แม้ในประเทศตะวันตกซึ่งสังคมมีความเข้มแข็งมาก รัฐก็ยังสามารถทำอะไรหลาย ๆ อย่างที่ผืนสังคมได้ หรือสามารถริเริ่มอะไรหลายอย่างที่เป็น การนำหน้าสังคมหรือภาคเอกชน ทั้ง ๆ ที่สังคมเสรีนิยมประชาธิปไตยนั้นเห็นว่าสังคมต้องนำ รัฐสังคมต้องกำกับควบคุมรัฐ ในช่วงนั้นงานวิชาการประเภทรัฐขบเกี่ยวกับสังคม รัฐกับสังคม เป็น 2 ขั้วอำนาจที่ต่อสู้ขัดแย้งกัน มีผู้แพ้ผู้ชนะปรากฏอยู่มากมายในโลกวิชาการภาษาอังกฤษ ผมตื่นเต้นกับกระแส "ค้นพบรัฐ" ไปกับเขาสักระยะหนึ่ง ก็กลับมาคิดว่าในประเทศโลกที่สามรวมทั้งประเทศไทย การค้นพบว่า "รัฐ" นั้นสำคัญ, รัฐนั้นมีมิติหลากหลาย สามารถชี้นำกำกับควบคุมสังคมได้ไม่ใช่เรื่องแปลก มันเป็นเรื่องจริงในชีวิตประจำวัน สิ่งที่น่าสนใจกว่า น่าตื่นเต้นกว่า คือการค้นพบ "สังคม" (ในความหมายของภาคประชาชนหรือภาคเอกชนที่ไม่ใช่ ส่วนของรัฐ) และการได้พบว่า "สังคม" ของโลกที่สามกำลังเติบโตขยายตัวและเป็นอิสระจากรัฐมากขึ้น ๆ ต่างหาก..จึงเป็นเรื่องน่าที่ตื่นเต้น

นั่นแหละเป็นเหตุให้ผมสนใจเรื่องสมาคม, กลุ่มผลประโยชน์ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสังคม พยายามศึกษาว่ากลุ่มในสังคมโดยเฉพาะกลุ่มสมาคมธุรกิจ-หอการค้า-สมาคมการค้าต่าง ๆ เข้มแข็งเติบโต ต้องการอิสรภาพจากรัฐและท้าทายอำนาจรัฐได้มากน้อยแค่ไหนมาจนถึงกับทำให้ระบอบอำมาตยาธิปไตยของไทยเปลี่ยนแปลงไปสู่ระบอบประชาธิปไตยได้หรือยัง ผล

ของการศึกษากลายมาเป็นวิทยานิพนธ์ปริญญาเอก ซึ่งนำเสนอมหาวิทยาลัยโคลัมเบียแห่งนิวยอร์ก และต่อมาก็ได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่โดยสำนักพิมพ์ในสหรัฐและสิงคโปร์

ผมกลับมาทำงานเมืองไทยไม่นานก็เกิดการรัฐประหาร 23 กุมภาพันธ์ 2534 (รชช.) แต่ก่อนหน้านั้นผมก็ครุ่นคิดเรื่องปัญหาความล้มลุกคลุกคลานของประชาธิปไตยไทยอยู่แล้ว ในช่วงที่รัฐบาลชาติชายจะล้มนั้น รัฐบาลประชาธิปไตยถูกวิจารณ์เรื่องไร้ความสามารถและคุณธรรมอย่างหนัก ช่วงนั้นมีงานวิจัยและรายงานในหน้าหนังสือพิมพ์มากมายที่พูดถึงปัญหาการซื้อเสียง ผมเริ่มก่อความคิดเรื่องคนชั้นกลางล้มรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้งของคนในชนบทในช่วงนี้เอง ซึ่งต่อมาความคิดนี้ก็พัฒนาเป็นหนังสือเรื่อง “สองนคราประชาธิปไตย” ในหนังสือนี้สิ่งที่ผมคิดยังไม่ทะลุก็คือทำอะไรจะให้ชาวชนบทหลุดจากการขายเสียงหรือหลุดจากพันธนาการของระบบบุญคุณระบบอุปถัมภ์ ผมเขียน “สองนคราประชาธิปไตย” จบตั้งแต่ช่วงปลายปี 2537 แต่ประเด็นเหล่านั้นก็ยังค้างคาอยู่ในใจมาตลอด

ผมละสายตาจากงานวิชาการของอังกฤษ-อเมริกาหันมาดูงานของนักคิดนักเขียนไทยบ้าง ก็พบว่ามีงาน 3 แนวที่เป็นที่พึงได้ แนวที่หนึ่งได้แก่ งานของนักกฎหมายมหาชน ซึ่งนำโดย ดร.อมร จันทรสมบูรณ์, แนวที่สองได้แก่ งานของนักคิดสายวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งนำโดย นพ.ประเวศ วะสี, ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ ศ.เสนห์ จามริก, แนวที่สามคือ งานของนักคิดสายประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมเช่นงานของ อาจารย์แก้วสรร อติโพธิ์

1) งานของนักกฎหมายมหาชนนั้นเรียกขานกันเองว่า “รัฐธรรมนูญนิยม” แต่ผมมองว่าเป็น legal-rational แบบหนึ่ง คือเน้นว่าสถาบัน-สิ่งแวดล้อมกำหนดพฤติกรรมของนักการเมือง ข้าราชการและประชาชน แต่เรื่องนักการเมือง-ข้าราชการ-ประชาชน ล้วนฉลาด-มีเหตุมีผล แต่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของประโยชน์ส่วนตนก่อน พฤติกรรมการเมืองที่ดูว่าเบี่ยงเบนไม่ถูกทำนองคลองธรรมนั้น ที่จริงก็เป็นเพราะกติกา-กฎหมาย-สถาบัน การเมืองที่ดำรงอยู่ทำให้พฤติกรรมเหล่านั้นได้รับ “รางวัล” ส่วนพฤติกรรมที่ถูกต้องที่เราต้องการเห็นนั้นเกิดขึ้นได้ยากเพราะกติกา-กฎหมาย-สถาบันในความเป็นจริง “ลงโทษ” พฤติกรรมเหล่านั้น ภารกิจของนักปฏิรูปในสายตาของนักกฎหมายมหาชนเหล่านี้คือการรื้อสร้าง-ปรับเปลี่ยนรัฐธรรมนูญ เพื่อให้โครงสร้าง-กติกา-สถาบันที่ออกแบบใหม่นี้ “ชักนำ” ให้เกิดพฤติกรรมที่พึงประสงค์ (และต่อไปก็จะรวมถึงการเกิดทัศนคติ) ที่ถูกต้องและจำเป็นสำหรับการดำรงอยู่ของระบอบประชาธิปไตยด้วย มองในแง่นี้หลักคิดของพวกนี้กับหลักคิดของนักเศรษฐศาสตร์นีโอ-คลาสสิกก็ไม่ต่างกัน คือมองว่าคนเป็นมนุษย์ที่เห็นแก่ตัว แต่คิดด้วยเหตุด้วยผลได้ หน้าที่ของนักวิชาการจึงเป็นการออกแบบระบบหรือสร้างแรงจูงใจที่ทำให้คนเอาความเห็นแก่ตัวไปใช้ในทางที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวมด้วย และทำอย่างไรจะทำให้คนเห็นแก่ตัวแบบคำนึงถึงผลประโยชน์ของส่วนรวมและผลประโยชน์ระยะยาวของตัวเองด้วย (ให้คำนึงถึง enlightened self-interest ไม่ใช่ short-sighted, selfishness) โดยทั่วไปผมก็คิดคล้ายกับนักกฎหมายมหาชนกลุ่มนี้ หลายท่านเรียกงานของผมว่าเป็น institutionalism ซึ่งก็จริงจริง ดังจะเห็นว่าใน “สองนคราประชาธิปไตย” ผมก็

เสนอให้ใช้ระบบการเลือกตั้งแบบเขตใหญ่--ระดับประเทศไปเลย, ถ้าเป็นไปได้--และใช้ระบบเลือกเป็นพรรค ทั้งนี้เพื่อให้พรรคและนักการเมืองที่ชนชั้นกลางขึ้นขอมมีโอกาส “แจ้งเกิด” ทางการเมืองง่ายขึ้น และเพื่อให้พรรคการเมืองที่เน้นทางนโยบายมีโอกาสได้รับการเลือกตั้งเข้ามาในสภาผู้แทนราษฎรบ้าง ถ้าจะมีอะไรที่ขาดไปในพวก “รัฐธรรมนูญนิยม” อยู่บ้างก็คือ ประการที่หนึ่ง พวกนี้เน้นเรื่องการกระจายอำนาจและการปฏิรูประบบราชการน้อยมาก โดยเฉพาะการปฏิรูประบบราชการดูเหมือนจะไม่ได้พูดอะไรเลย แต่มีได้หมายความว่าพวกนี้จะไม่รู้เกี่ยวกับปัญหา 2 ข้อนี้เพียงแต่ให้น้ำหนักน้อยไป ประการที่สอง พวก “รัฐธรรมนูญนิยม” เน้นเรื่องกลไกกติกาสถาบันทางการเมือง แต่ประชาธิปไตยทางการเมือง หรือรัฐประชาธิปไตย คงอยู่ได้ยากหากไม่มีสังคมที่เป็นประชาธิปไตยด้วยปัญหาก็คือว่าจะออกแบบกลไก-กติกา สังคมและการเมืองอย่างไร จึงจะได้มาซึ่งสังคมประชาธิปไตย?

2) งานของพวกวัฒนธรรมชุมชนนั้น ผมไม่เห็นด้วยอยู่หลายข้อ แต่ผมเห็นว่าพวกเขาเน้น “อดีต” “ชนบท” และ “ความเป็นไทย” เป็นทางออกมากไป ในความเห็นผม คนและสังคมใน “อดีต” และ “ชนบท” ไม่ได้สมัครงามกลมเกลียวและเชิดชูเสรีภาพและสติปัญญาอะไรมากนัก สิ่งที่พวกวัฒนธรรมชุมชนเห็นเป็นชุมชนชนบทหรือชุมชนในอดีตที่รักใคร่กลมเกลียวเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และเป็นอิสระจากอำนาจรัฐ คล้ายมากกับสิ่งที่ตะวันตกบรรยายเกี่ยวกับเมืองและประชาธิปไตยในเมือง หรือสาธารณรัฐแห่งนครรัฐ (City Republic) ที่เกิดในยุคกลาง และเป็นอิสระทำทนายอำนาจรัฐศักดินา พูดอีกแง่หนึ่งพวกวัฒนธรรมชุมชนเห็นหมู่บ้านเป็น “Village republic”, “Villaged democracy” ซึ่งผมไม่เห็นด้วย ผมกลับเห็นระบบไพร่--ความสัมพันธ์เชิงตั้ง--ความสัมพันธ์แบบสูง-ต่ำ-ผู้ใหญ่-ผู้น้อย ดำรงอยู่หนาแน่นในชุมชนชนบทและชุมชนในอดีตของไทย ผมคิดว่าพวกวัฒนธรรมชุมชนต่อต้านตะวันตก, ต่อต้านสมัยใหม่มากเกินไป ในขณะที่ผมไม่มีความรู้สึกเช่นนั้น ผมเห็นอะไรหลายอย่างของตะวันตกดีกว่าไทย ผมเห็นว่าสมัยใหม่โดยทั่วไปดีกว่าสมัยเก่า, ดีกว่าอดีต ผมเห็นว่าพวกวัฒนธรรมชุมชนพูดถึงสังคมสมัยใหม่-สังคมตะวันตกอย่างบิดเบือน พวกเขาวาดภาพของความชั่วร้ายเลวทรามของสังคมตะวันตก ไม่ใช่ว่าสังคมตะวันตก-สังคมสมัยใหม่ไม่มีจุดอ่อน ข้อบกพร่อง แต่พวกวัฒนธรรมชุมชนเอาความเป็นจริงของสังคมตะวันตก-สังคมสมัยใหม่ (ซึ่งย่อมต้องมีด้านลบ) ไปเปรียบเทียบกับสังคมไทย-สังคมอดีตในอุดมคติ (ซึ่งย่อมไม่มีด้านลบเลย และเพราะฉะนั้นจึงไม่มีอยู่จริง) จุดอ่อนของพวกวัฒนธรรมชุมชนคือทุกอย่างที่ไม่ดีอยู่ในขณะนี้เพราะเราพัฒนา เป็นเพราะเราได้รับความคิดตะวันตกเข้ามา ทางออกคือต้องฟื้นฟูความเป็นไทย ผมกับเพื่อนบางคนอดคิดไม่ได้ว่าพวก “วัฒนธรรมชุมชน” กับพวก “เอกลักษณ์ไทย” คล้ายกันจึงในแง่นี้ พวกวัฒนธรรมชุมชนอยากหยุดปัจจุบัน อยากหยุดการพัฒนา อยากลงจากรถไฟที่กำลังวิ่งออกจากอดีต ผมกลับคิดตรงข้าม ผมไม่ขอนั่งรถไฟที่วิ่งคืนสู่อดีต สู่ความเป็นไทยแห่งอดีตของพวกวัฒนธรรมชุมชน ไม่ใช่ว่าความเป็นไทยไม่ดี อดีตใช้ไม่ได้ แต่ว่าลูกตมุนาฬิกาของวัฒนธรรมชุมชนแกว่งหนีออกจากด้านที่นิยมและคลั่งไคล้ฝรั่ง-สมัยใหม่ผ่านจุดกลางไปสู่ด้านที่นิยมไทย-นิยมอดีตมากเกินไป คล้าย ๆ กับพวกนารอดนิคส์ (Narodniks) ของรัสเซียเมื่อ

ปลายศตวรรษที่ 19 ไม่มีผิด ผมคิดว่าอาศัยแต่การฟื้นฟูความคิดและประสบการณ์แบบไทย ๆ อย่างเดียว เพื่อที่จะจัดการกับวิกฤตต่าง ๆ ในปัจจุบันนั้นเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ เพราะล้าหลัง ความคิดและประสบการณ์แบบ “ไทย ๆ” “ไทยแท้” นั้น เป็นจิตสำนึกหรือบทสรุปของสังคมเกษตรกรรม เรายังไม่เคยมีสังคมไทยที่เป็นสังคมอุตสาหกรรม สังคมไทยอุดมคติที่พวกวิวัฒนธรรมชนพูดถึง จริง ๆ คือสังคมไทยที่เป็นเกษตรกรรม ทว่าปัญหามากมายที่เรา กำลังขบคิดกันอยู่เป็นปัญหาของสังคมเมือง-สังคมสมัยใหม่-สังคมอุตสาหกรรม และจะชอบหรือไม่ก็ตามสังคมไทยกำลังคลี่คลายไปสู่ความสมัยใหม่-ความเป็นอุตสาหกรรมมากยิ่งขึ้น ๆ จึงมีความจำเป็นที่จะต้องหยิบยืมความคิดตะวันตก, ความคิดต่างชาติ, ความคิดของสังคมอุตสาหกรรมมาใช้ หน้าที่เราคือรังสรรค์ความคิดสมัยใหม่ให้มีความเป็นไทย หรือสร้างความคิดไทยให้เป็นความคิดที่สอดคล้อง/รับใช้สังคมอุตสาหกรรม/สังคมสมัยใหม่ให้ได้มากขึ้น มิฉะนั้นความคิดวิวัฒนธรรมชนจะนำเราไปสู่การรังเกียจเมือง การไม่สนใจปัญหาของเมือง มองเมืองและภาคเศรษฐกิจสมัยใหม่ในทางลบไปหมด ผมคิดว่า “เมือง” ไม่ใช่สิ่งที่เลวร้าย มีเมืองที่น่าอยู่มีเมืองที่เป็นประชากรและสนามฝึกประชาธิปไตยได้ ที่สำคัญคือ มีความคิด-อุดมคติ-ทฤษฎี ที่จะทำให้เมืองและชีวิตสมัยใหม่มีความสุข-น่าอยู่ได้

โดยสรุป: ผมลงความเห็นว่ สำนักวิวัฒนธรรมชนคิดโน้มน้าว แบ่งข้าว แบ่งค่าย ไม่สมดุลง่าย หากการเสนอแนวคิดนี้ทำไปเพื่อแก้ไขความเอนเอียงในอดีตของโลกวิชาการและโลกแห่งการปฏิบัติซึ่งละเลยชนบทและเกษตรกรรมมาก ผมก็เห็นด้วยและรับได้ แต่ถ้าเสนอในแง่เป็น “อะไร” ที่ถูกต้องกว่า เป็นอะไร “จริงกว่า”, “ดีกว่า” อย่างนี้ผมไม่เห็นด้วย ในระยะหลัง ๆ ผมเห็นท่านอาจารย์ประเวศพูดถึงการไม่มองอะไรเป็นข้าวเป็นฝ้าย เป็นค่ายมากไป ผมตั้งใจมากและเชื่อว่าหากใครอื่น ๆ จะทำตามคำแนะนำของท่าน เราจะมีสติมากยิ่งขึ้นในการแก้ปัญหา และลดทิวี่ว่าเราถูกต้องกว่า เราเป็นฝ่ายธรรมะยิ่งกว่าอีกฝ่าย อย่างน้อยก็ไม่ผูกขาดความดี ความถูกต้องแต่ฝ่ายเดียว บางครั้งผมฟังพวกวิวัฒนธรรมชนพูดเสร็จก็อดเปล่งวาจาว่า สาธุ หรือ เอเมน ไม่ได้

อย่างไรก็ตาม พวกวิวัฒนธรรมชนเปลี่ยนผมได้หลายอย่าง โดยเฉพาะทำให้ยอมรับความคิดเรื่อง “ชุมชน” เข้ามาในสมองด้วย สิ่งที่ผมชอบเกี่ยวกับชุมชนก็คือ ประการแรก มันเป็นการเสนอ/ตอกย้ำให้เรา “คิดใหม่” (reconceptualize) ต่อการเมือง คำว่า “การเมือง” ที่ใช้ ในแวดวงรัฐศาสตร์ปัจจุบันและที่ใช้กันอยู่ในหมู่นักการเมืองตลอดถึงประชาชนทั่วไปนั้น มันหมายถึงการแย่งกันใช้อำนาจของส่วนรวมไปปรับใช้ผลประโยชน์ของส่วนตนหรือของเฉพาะส่วน นอกจากนั้นมันยังหมายถึงการแลกเปลี่ยนระหว่างประชาชนกับนักการเมืองในรูปของคะแนนเสียงแลกกับเงินทองในรูปของการซื้อเสียงโดยตรง หรือในรูปของคะแนนเสียงแลกกับนโยบาย และโครงการที่นำผลประโยชน์เฉพาะส่วนเฉพาะกลุ่มมาให้กับประชาชนผู้ลงคะแนนเสียง การเมืองของชุมชนที่พวกวิวัฒนธรรมชนเสนอนั้น กลับตรงกันข้ามคือ เป็นการร่วมกันคิดร่วมกันทำเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม เป็นการเมืองเพื่อความสมัคสมานมากกว่าเพื่อการแข่งขันแตกแยกขัดแย้ง เป็นการเมืองเพื่อระดมอำนาจและทรัพยากรในชุมชนเพื่อชุมชน หรือพูด

ง่าย ๆ ว่าเป็นการเมืองเพื่อให้คนและชุมชนพึ่งตนเอง ไม่หวังพึ่งคนอื่น โดยเฉพาะนักการเมืองและผู้มีอิทธิพล

และสิ่งที่พิเศษที่สุดของวัฒนธรรมชุมชนก็คือ การวิพากษ์วิจารณ์รัฐและระบบราชการ การสอนให้พึ่งรัฐและระบบราชการให้น้อย การปลูกเร้าให้เห็นความสำคัญของชุมชนและเกิดความภาคภูมิใจที่จะให้ชุมชนทำอะไรเองให้มาก ๆ โดยไม่ต้องหวังพึ่งและรอคอยรัฐ การปลูกเร้านี้ทำกันถึงระดับเกือบ ๆ จะเป็นการปลูกฝังอุดมการณ์ หรือทำให้ “ชุมชน” และการพัฒนาที่นำโดย “ชุมชน” ซึ่งก็คือ “สังคม” เป็นอุดมการณ์อย่างหนึ่ง

3) แนวคิดที่สามในแวดวงวิชาการไทยที่ผมได้เรียนรู้ คือแนวคิดว่าด้วยประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม ผมหมายถึงข้อเสนอแนะต่าง ๆ เช่น ประชาพิจารณ์ หรือการแก้ไขรัฐธรรมนูญให้ประชาชนลงชื่อถอดถอนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร และเสนอร่างกฎหมายบางอย่างได้ด้วยตัวเองรวมถึงการให้ประชาชนลงประชามติรับรองกฎหมายสำคัญ ๆ ผมเห็นว่าข้อดีของการให้คนมีส่วนร่วมในระบบประชาธิปไตยโดยตรงมากขึ้น ก็คือมันเป็นการให้การศึกษาทางการเมืองที่ดียิ่งกว่าโรงเรียนประชาธิปไตยใด ๆ และยังทำให้ประชาชนสามารถควบคุมตัวแทนของตัวเองได้ถนัดยิ่งขึ้นและได้ตลอดเวลาด้วย บทบาทของประชาชนจะไม่สิ้นสุดแค่เมื่อเสร็จสิ้นการเลือกตั้ง ปัญหาก็คือประชาชนต้องมีทักษะต่อการเมืองแบบที่พวกวัฒนธรรมชุมชนพยายามสร้าง คือ ต้องเห็นปัญหาให้ทั่วด้าน ต้องเห็นภาพรวม ต้องคำนึงถึงผลประโยชน์ของส่วนรวม มิฉะนั้นก็จะกลายเป็นการได้เปรียบของคนที่ชอบการเมือง ชอบเคลื่อนไหวทางการเมือง และมีการจัดตั้งดีกว่าใคร ๆ

จำต้องให้เกียรติพวกทางการเมืองวัฒนธรรมชุมชนเป็นอย่างยิ่งว่า มีความคิดริเริ่มหรือพึ่งตัวเองในการสร้างความคิดสูงกว่าใคร ๆ เพราะเมื่อผมไปอ่านหนังสือฝรั่ง ไม่นานก็พบที่มาหรือต้นธารของความคิดสายตระกูล “รัฐธรรมนูญนิยม” และ “ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม” แต่เมื่อทำเช่นเดียวกันเพื่อหา “ต้นแบบ” ทางความคิดของ “วัฒนธรรมชุมชน” กลับหาได้ยากกว่า อย่างไรก็ดี ในที่สุดผมก็ได้แนวคิดจากตำราฝรั่งหลาย ๆ เรื่องที่ช่วยให้เข้าใจ หรือเพื่อที่จะเอามาวิวาทะกับสามแนวคิดในแวดวงวิชาการไทยที่กล่าวมาได้มากขึ้น ดังต่อไปนี้ :

แรกสุด ก็คือแนวคิดพหุนิยมแบบอังกฤษ ซึ่งแพร่หลายในช่วงปลายศตวรรษที่ 19-ต้นศตวรรษที่ 20 อันได้แก่งานของ Harold Laski และ G.D.H. Cole เป็นต้น ถ้าพูดแบบ Robert Nisbet พวกนี้เป็น conservative radical คือ ด้านหนึ่งเป็น radical หรือเป็น socialist ไม่ชอบทุนนิยม ไม่ชอบปัจเจกชนนิยม ซึ่งเป็นรากฐานของสังคม-เศรษฐกิจสมัยใหม่ แต่ในอีกด้านหนึ่งพวกเขาก็เป็น conservative เพราะมองย้อนไปหาของดีในอดีต (ยุคกลาง) ต้องการรื้อฟื้นสถาบันในอดีตมารับใช้ปัจจุบัน โดยหลักใหญ่ใจกลางแล้ว พวกพหุนิยมแบบอังกฤษ โจมตีว่ารัฐสมัยใหม่ผูกขาดอธิปไตย ไม่ยอมแบ่งอำนาจกับกลุ่มชุมชน, และสถาบันทางสังคมไม่เหมือนรัฐในยุคกลาง ซึ่งแบ่งอำนาจให้เมืองอิสระ, มหาวิทยาลัย, สมาคมอาชีพ, วัด-โบสถ์ ในการปกครองสังคมร่วมกัน การเกิดรัฐสมัยใหม่ก็คือการขยายอำนาจรัฐ ขยายอาณาบริเวณที่

รัฐจะแทรกเข้าไปทำการด้านต่าง ๆ แทนสังคม และชุมชนหรือครอบครัวมากขึ้น ๆ เช่นเข้าไปในเศรษฐกิจ-ธุรกิจ, เข้าไปในวัฒนธรรม-การศึกษา, เข้าไปในการเลี้ยงดูเด็ก-คนแก่-และรักษาพยาบาลผู้เจ็บป่วย ในขณะที่รัฐสมัยใหม่เป็นประชาธิปไตยมากขึ้น ๆ (คนจำนวนมากขึ้น ๆ มีสิทธิเลือกตั้งที่ทั่วถึงและเท่าเทียมกันยิ่งขึ้น ๆ) มันก็กลับ “เผด็จอำนาจ” มากขึ้น ๆ เพราะไปแย่งอำนาจจากสังคม-ชุมชน-ครอบครัวยิ่งขึ้น ๆ เช่นกัน พวกพหุนิยมแบบอังกฤษนี้ต้องการลดขนาดรัฐ, ลดบทบาทรัฐ, ลดอำนาจหน้าที่รัฐ และในทางตรงข้ามให้รับรองสิทธิและความชอบธรรมของกลุ่ม-ชุมชน-สถาบันทางสังคมมากขึ้น, ให้บทบาทและอำนาจหน้าที่แก่ภาคสังคม/ภาคประชาชนมากขึ้น ๆ โปรดสังเกตว่าพวกพหุนิยมแบบอังกฤษไม่ได้พูดถึงปัจเจกบุคคล ไม่ได้เสนอให้เอาอำนาจจากรัฐไปให้ปัจเจกชน จริง ๆ แล้วนักคิดตระกูลนี้นอกจากไม่ชอบ “รัฐนิยม” แล้วก็ไม่ชอบ “ปัจเจกนิยม” ด้วย ในแง่ที่แนวคิดของพวกพหุนิยมอังกฤษจึงคล้ายกับพวกวัฒนธรรม ชุมชนในปัจจุบันของไทยมาก

ผมเกิดความคิดในระหว่างอ่านงานของพวกพหุนิยมแบบอังกฤษว่า คนไทยไม่รังเกียจรัฐ, ไม่กลัว-ไม่เมื่อที่รัฐเข้ามาทำอะไรต่ออะไรแทนสังคมและชุมชน เล็ก ๆ คนไทยชอบรัฐอุปถัมภ์ คนไทยไม่เรียกร้องให้สังคม-ชุมชนทำอะไรเองมาก ๆ คนไทยชอบ good government ไม่ว่า good government นั้นจะเป็น self government / self-governance หรือไม่ แม้แต่ฝ่ายซ้ายหลัง 14 ตุลา ก็คิดแบบนี้ ฝ่ายซ้ายเรียกร้องให้รัฐมีบทบาทด้านสร้างความเป็นธรรม แก่ความยากจน ช่วยเหลือชนชั้นล่าง พวกเขายกให้รัฐบาลทำอะไรหลายอย่างที่ไม่เคยทำ โดยเฉพาะทำอะไรให้หลายกลุ่มที่ไม่เคยทำให้ ฝ่ายซ้ายของไทยในอดีตมองว่ารัฐและการยึดหรือการใช้อำนาจรัฐเป็นกุญแจที่จะนำไปสู่สังคมที่ดีและเป็นธรรม ความคิดที่อยากมีรัฐที่ดี มีความสามารถ, ซื่อสัตย์สุจริต, และเป็นธรรม ไม่ใช่ความคิดใหม่สำหรับคนไทย แต่ความคิดเรื่องมีรัฐเล็ก ๆ มีรัฐที่ไม่จู้จี้จ้าน แต่มีสังคมและชุมชนที่มีบทบาทมาก ๆ เป็นอิสระมาก ๆ ช่วยตัวเองมาก ๆ ต่างหาก เป็นเรื่องใหม่-เข้าใจยาก-ไม่น่าเชื่อ สำหรับประชาชนไทย คนไทยและสังคมไทย-ผมสรุปแตกต่างจากฝรั่งในรอบสองสามร้อยปีมานี้มาก ในอดีตฝรั่งเองก็อาจมีความคิดรัฐอุปถัมภ์ แต่ผมคิดว่าไม่หนาแน่นเท่าเรา เพราะสังคมฝรั่งโดยเฉพาะ (Anglo-Saxon) ตั้งแต่ยุคกลางแล้ว ที่สังคมและชุมชนมีอำนาจและบทบาทเคียงคู่กับรัฐในการดูแล-แก้ไขปัญหาของส่วนรวม ประชาธิปไตยถึงได้เกิดยาก อยู่ยาก ในบ้านเรา เพราะหลักคิดที่ให้คนพึ่งตนเอง เป็นอิสระจากผู้อื่น และให้สังคม-ชุมชนขึ้นนำกำกับรัฐ ไม่ใช่อะไรที่เกิดได้ง่ายในสังคมที่หวังพึ่งพึ่งรัฐ และถูกกำกับดูแลโดยการโดยรัฐเสมอมา แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนและประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมจับจุดได้ถูกในแง่ที่ และคงจะช่วยลด “รัฐนิยม” ในหมู่คนไทยไปบ้าง

เพราะติดใจการวิพากษ์ “รัฐนิยม” และใฝ่ใจใคร่รู้ว่าจะสร้างภาคสังคมและชุมชนได้อย่างไร ผมจึงใฝ่หาความรู้จากงานที่ว่าด้วยอารยสังคม (civil society) (ประชาสังคม/อารยสังคม) พยายามทำความเข้าใจก่อนว่ามันหมายถึงอะไรผมพบว่าวิวัฒนาการเชิงความหมายของคำว่าอารยสังคมสะท้อนวิวัฒนาการเชิงสถาบันของอารยสังคมได้ดีทีเดียว กล่าวคือ ใน

เบื้องต้นมีการใช้คำว่า อารยสังคม ในความหมายเช่นเดียวกับรัฐหรือรัฐบาลในปัจจุบัน อารยสังคม คือสภาวะที่มีการปกครอง มีกฎหมาย มีข้อมีแป่ ต่างกับ state of the nature หรือสภาวะที่มนุษย์อยู่ตามธรรมชาติ มีแต่ตนเอง, ครอบครัว, เครือญาติ คำว่า อารยสังคม ในความหมายอย่างที่ใช้กันทุกวันนี้ เริ่มก่อรูปในฐานะปฏิกิริยาตอบสนองการเกิดขึ้นของคำว่ารัฐ ในยุคศตวรรษที่ 15 สังคมและรัฐที่เคยร่วมกันปกครองดูแลส่วนรวม เริ่มแยกออกจากกัน รัฐก่อรูปชัดเจนและแยกตัวเองออกจากสังคม พยายามผูกขาดอำนาจในการประกอบสาธารณกิจ เกิดแนวคิดเรื่องอธิปไตย คืออำนาจที่ไม่มีใครมาแบ่งไปได้ เป็นจุดเริ่มของการเปลี่ยนจากยุคกลางสู่ยุคสมัยบูรณาญาสิทธิราชย์ในตะวันตก ตั้งแต่นั้นมา อารยสังคมก็มีความหมายเฉพาะตัวไม่ซ้ำซ้อนกับรัฐ แต่อย่างไรก็ตาม ความหมายของอารยสังคมมักจะเกี่ยวโยงไปถึงรัฐเสมอไม่ว่าทางใดก็ตาม หนึ่งในความหมายที่พวกเขานิยมใช้อารยสังคมคือ องค์กร สมาคม สถาบัน ชุมชน ที่ไม่ใช่รัฐ, ไม่เป็นส่วนหนึ่งของรัฐ, เป็นอิสระจากรัฐพอสมควร, ไม่ยอมและไม่ชอบให้รัฐครอบงำ ในประชาธิปไตยอุดมคติของพวกเขานิยมเน้นเพียงให้อารยสังคมขึ้นนำกำกับควบคุมรัฐ และการยอมรับของอารยสังคมเป็นที่มาของความชอบธรรมของรัฐ อย่างไรก็ตาม ในอารยสังคมนี้ทั้ง องค์กร สมาคม สถาบัน ชุมชน ที่ทำเพื่อประโยชน์เฉพาะส่วนเฉพาะตน และส่วนที่ทำเพื่อประโยชน์ส่วนรวมด้วย นอกจากนั้นพวกเขานิยมยังย้ำว่าภายในอารยสังคมนั้น ต้องมีความหลากหลายขององค์กร และมีความเป็นอิสระจากกันและกันพอสมควร โดยนัยนี้ความหมายของอารยสังคมย่อมแตกต่างจาก society หรือสังคม เพราะอารยสังคมเป็น society แบบหนึ่งเท่านั้น ในสังคมศักดินาหรือสังคมแบบโซเวียต อาจมี society แต่ไม่มีอารยสังคม เพราะ society นั้นไม่มีความเป็นอิสระ/ไม่ถูกปล่อยให้มีอิสระ/ปรารถนาความเป็นอิสระ อันที่จริงคำว่าอารยสังคมมาใช้กันในความหมายเช่นนี้ไม่เฉพาะหลังจากที่มีรัฐที่ก่อรูปและมีบทบาทอำนาจเฉพาะตัวชัดเจนแล้วเท่านั้น ยังมาใช้กันแพร่หลายเมื่อเกิดสังคมเมือง-ชนชั้นกลาง-ตลาดและทุนนิยมแล้ว ด้วยว่าในระยะแรกนั้นกลุ่มที่จะมีความสามารถและความปรารถนาที่จะเป็นอิสระจากรัฐได้ก็คือพวกชนชั้นกลางที่เป็นอิสระชนในเมืองเท่านั้น ในภาษาเยอรมันจึงใช้คำที่แปลเป็นภาษาอังกฤษได้ทั้งคำว่า civil society และ bourgeois society ในเวลาเดียวกัน

คราวนี้มาดูความหมายของอารยสังคมในแบบ Hegel Hegel พูดถึง อารยสังคมในความหมายที่รวมเอา สมาคม ชุมชน สถาบัน ฐานันดร กลุ่มอาชีพ ฯลฯ ที่อยู่ระหว่างรัฐและครอบครัวเข้าด้วยกัน กลุ่มหรือองค์กรที่ประกอบกันเป็นอารยสังคมนั้น อาจเป็นกลุ่มแบบจารีตดั้งเดิม หรือจะเป็นกลุ่มสมัยใหม่ เกิดจากการรวมตัวแบบคนสมัยใหม่ก็ได้ แต่ Hegel ไม่มองรัฐกับอารยสังคมในลักษณะเป็นขั้วตรงข้าม หากมองว่าอารยสังคมจะพัฒนาไปเป็นรัฐได้ หรือมองว่าอารยสังคมเป็นรัฐในขั้นแรกแบบหยาบ ๆ ยังไม่สมบูรณ์ เพราะยังไม่มีมิติด้านความคิดจิตสำนึก

ในความหมายของ Marx อารยสังคมหมายรวมถึงเศรษฐกิจการเมืองแบบระบบตลาดและชนชั้นต่าง ๆ ที่ประกอบกันขึ้นเป็นสังคมด้วย สำหรับ Gramsci อารยสังคมไม่ได้ หมายถึงชนชั้นต่าง ๆ และเศรษฐกิจการเมืองแบบระบบตลาดเท่านั้น หากย้าให้รวมเอาระบบความ

คิดและวัฒนธรรมของชนชั้นต่าง ๆ เข้าไปในนั้นด้วย อย่างไรก็ตาม อาจสรุปได้ว่าในสายปึกข้ายสาณาศาสตร์ของ Marx และ Gramsci นั้น ย้ำความแตกต่าง, การเป็นปฏิปักษ์, ความขัดแย้งทางชนชั้นภายในอารยสังคม ขณะที่พวกเสรีนิยมหรือเสรีนิยมปึกข้ายมักจะมองความกลมกลืนความกลมเกลียวภายในอารยสังคมเป็นหลัก มักจะมองความขัดแย้งระหว่างอารยสังคมทั้งหมดกับรัฐมากกว่าความขัดแย้งภายในอารยสังคมเอง

ผมเลือกรับคำจำกัดความอารยสังคมแบบเสรีนิยมมาใช้โดยพื้นฐาน ในแง่ที่ผมเห็นว่าความขัดแย้งแตกต่างในอารยสังคมไม่ควรถือเป็นหลัก หากควรกระตุ้น-ส่งเสริมให้อารยสังคมมีความสมัคสมาน กลมเกลียว (โดยไม่ละเลยความขัดแย้ง การถกเถียง และการประสานงาน-ประสานความคิด) หากควรย้ำเรื่องอารยสังคมต้องทำตัวเป็นอิสระจากรัฐ, ฟังตนเองให้มาก, ไม่ใช่เรียกหาแต่รัฐอุปถัมภ์

นัยทางทฤษฎีของอารยสังคมกับ “ชุมชน” ของกระแสวัฒนธรรมชุมชน มีส่วนที่ร่วมกันและต่างกันอยู่ ส่วนที่ร่วมกันคือ

(1) ปฏิเสธปัจเจกชนนิยม (Individualism) สุดขั้ว ต้องการให้มนุษย์ร่วมแรงร่วมใจคิดถึงส่วนรวม คิดถึงผู้อื่นให้มากกว่านี้

(2) ปฏิเสธ “รัฐนิยม” (statism) ไม่ชอบให้รัฐมีบทบาทมากเกินไป อยากให้ชุมชน, ภาคเอกชน, และกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมมีบทบาทช่วยตัวเอง และช่วยกันรับผิดชอบส่วนรวมให้มากขึ้น แทนที่จะอาศัยแต่รัฐ ทั้งนี้ก็ด้วยความเชื่อว่ารัฐและระบบราชการไม่มีประสิทธิภาพประสิทธิผล และด้วยความเชื่อว่าการมีส่วนร่วมรับผิดชอบต่อส่วนรวมของประชาคม-สังคม-ชุมชนเป็นเรื่องดี เป็นเรื่องของการมีเสรีภาพ เป็นเรื่องของการฝึกให้คนเป็นพลเมืองที่ดี

ส่วนข้อที่แตกต่างกัน ในความเห็นของผมคือ

(1) แม้ว่าทั้งอารยสังคมและชุมชน สามารถใช้ครอบคลุมได้ทั้งสภาพสังคมเมืองและสภาพสังคมชนบท แต่อารยสังคมมีจุดหนักที่การรวมกลุ่ม ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่ม ของคนในสังคมเมือง-สมัยใหม่ ส่วนชุมชนเป็นการรวมกลุ่ม ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มของคนในชนบท อารยสังคมเน้นความสัมพันธ์และความร่วมมือของ “คนแปลกหน้า” หมายถึงคนที่ไม่ได้อยู่ในแวดวงใกล้ชิดสนิทสนมทางสายเลือด-เครือญาติ-ถิ่นฐานบ้านเรือน ส่วนชุมชนนั้นเป็นความสัมพันธ์ของ “คนใกล้ชิด” คือ คนในแวดวงเล็ก ๆ และชิดเชื้อกันทางสายเลือด-เครือญาติ-ถิ่นฐานบ้านเรือนเป็นหลัก

(2) แม้ว่าทั้งพวกอารยสังคมและชุมชนจะชอบให้คนรักใคร่ปรองดอง และเห็นแก่ส่วนรวม แต่พวกอารยสังคมไม่ต่อต้าน “ปัจเจกชนนิยม” จะเห็นว่า Tocqueville, Hegel

และ Durkheim ซึ่งล้วนแต่เห็นว่าด้านส่วนรวม-สังคมเป็นเรื่องหลัก แต่ก็เห็นว่าการรวมกลุ่ม-การดำรงอยู่ของกลุ่มต้องอยู่บนฐานที่ว่า คนในกลุ่มมีความเป็นตัวของตัวเอง ความมีอิสระที่จะเข้าและออกจากกลุ่มหรือสังคมของปัจเจกชน Hegel มองว่าความเป็นปัจเจกชนและความเป็น

สังคมดำรงอยู่ด้วยกัน แยกอันใดออกก็ไม่มียกอันหนึ่ง ในขณะที่คน ๆ หนึ่งเป็นปัจเจกชน เขาก็เป็นสมาชิกของสังคม-ส่วนรวมไปในเวลาเดียวกัน ถ้าไม่มีสังคมที่ยอมรับให้คนอยู่อย่างปัจเจกชน ลัทธิปัจเจกชนนิยมก็ไม่อาจมีอยู่ Hegel เรียกร้องให้เราเอาทั้งปัจเจกชนและสังคมส่วนรวม เอาทั้งผลประโยชน์เฉพาะส่วนและผลประโยชน์ส่วนรวม ในทำนองเดียวกับ Tocqueville ก็ชี้ว่าผลประโยชน์ส่วนตัวหรือผลประโยชน์เฉพาะส่วนนั้นมีกันได้ ขอเพียงให้ผลประโยชน์ส่วนตัวหรือเฉพาะส่วนนั้น “เรื่องปัญญา” (Enlightened self-interest) คือคิดถึงและไม่ขัดกับผลประโยชน์ส่วนรวม หรือเป็นผลประโยชน์ส่วนตัวที่มองในระยะยาว ไม่ใช่ผลประโยชน์เฉพาะหน้าสั้น ๆ เท่านั้น

ผมเห็นด้วยกับแนวคิดของ Tocqueville และ Hegel ที่กล่าวมาข้างต้น และเห็นว่าแนวคิดอารยสังคมที่ตีความแบบนี้ มีประโยชน์กับสังคมไทยตรงที่ช่วยให้เราคิดถึงการสร้างกลุ่ม-ส่วนรวม-สังคม ในเขตเมืองบ้าง ไม่ใช่คิดแบบแยกข้าวว่า ถ้าเป็นชนบทสร้างสิ่งเหล่านี้ได้ แต่ถ้าเป็นเมืองจะมีแต่ปัจเจกชนนิยมสุดขั้ว ซึ่งเมื่อคิดแบบนั้นก็ทำให้เห็นเมืองและสังคมสมัยใหม่เป็นเรื่องชั่วร้าย ไม่น่าเป็น ไม่น่าไปเสียหมด สู้อยู่กับชนบท อยู่กับเกษตรกรรม อยู่กับอดีต อยู่กับความเป็นไทยในอุดมคติอย่างเดียวดีกว่า ผมอยากบอกว่ามีแนวคิดทางสังคมที่ย้ำว่าสังคมโดยเฉพาะสังคมเมือง ก็สามารถสร้างความเห็นแก่ส่วนรวม ความเป็นกลุ่มเป็นก้อนและจิตใจที่พึ่งตนเอง พึ่งสังคมกันเอง มากกว่าพึ่งพิงรัฐ ขึ้นต่อรัฐไปเสียหมด มีแนวคิดทางสังคมที่ไม่ปฏิเสธทั้งปัจเจกชนนิยมและสังคมส่วนรวม หากเห็นว่าสองสิ่งนี้ประสาน-ประนีประนอมกันได้

ส่วนตัวและส่วนรวมที่ประสานกันได้ เป็นเรื่องถูกต้องควรทำอย่างยิ่ง แต่ทำได้ยาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งจะสร้างจิตสำนึกเพื่อส่วนรวมและเปลี่ยนความเห็นแก่ผลประโยชน์ส่วนตัว/เฉพาะส่วนทั่ว ๆ ไป ให้เป็นส่วนตัว/เฉพาะส่วนที่ “เรื่องปัญญา” ด้วยได้อย่างไร สิ่งเหล่านี้เป็นหัวใจของการสร้างอารยสังคม ผมพยายามไขปริศนาทำนองนี้ โดยการอ่านงานของพวก civic republicanism ซึ่งข้อเสนอของพวกเขาล้ำพวกประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม แต่พวกนี้มีทฤษฎีที่ลุ่มลึกน่าสนใจ โยงไปถึงยุคกรีกและประชาธิปไตยนครรัฐในยุคกลางของตะวันตกสิ่งที่สำคัญเป็นหลัก 2-3 ประการของพวก civic republicanism ก็คือ

(1) ความคิดเรื่อง citizenship ย้ำเรื่องสมาชิกของระบอบประชาธิปไตย (สาธารณรัฐ) ต้องภาคภูมิใจในความเป็นพลเมือง (citizens) พลเมืองคือผู้มีศักดิ์ศรี เป็นผู้ที่เท่าเทียมกับผู้อื่น ไม่ปรารถนาจะไปครอบงำใคร แต่ก็ไม่ต้องการให้ใครครอบงำบงการหรืออุปถัมภ์ค้ำจุน พลเมืองไม่ใช่ไพร่ พลเมืองไม่ใช่ราษฎร ไพร่คือผู้ที่ยอมรับสถานภาพสูง-ต่ำ, บงการ-รับใช้, อุปถัมภ์-รับใช้เชื่อฟังระหว่างผู้ใหญ่กับผู้น้อย เห็นตัวเองเป็นผู้น้อย, ผู้อยู่ใต้การอุปถัมภ์เสาะแสวงหาผู้อุปถัมภ์-เจ้านาย ส่วนราษฎรคือผู้ที่ยอมรับอำนาจและกฎหมายของผู้ปกครองแต่ไม่สนใจการปกครองตนเอง หรือการมีส่วนร่วมในทางการเมือง-การปกครอง

(2) ความคิดเรื่องการเมือง คือคุณธรรม (Virtue) คือ กิจการเพื่อส่วนรวม การเมืองมิใช่เรื่องของการแบ่งผลประโยชน์ส่วนรวม หรือการแย่งกันใช้แย่งกันหาอำนาจของส่วนรวมเพื่อ

เอาไปหาผลประโยชน์/รับใช้ผลประโยชน์ส่วนตัว/เฉพาะส่วน จะเป็นอย่างนั้นได้ต้องมีการปลูกฝังบ่มเพาะคุณธรรมต่อการเมือง-ส่วนรวม (Civic Virtue)

ความคิด civic republicanism นี้เข้าใจกันว่าเป็นความคิดในสมัยที่เกิดประชาธิปไตยในนครรัฐในยุคกลาง นักคิดสำคัญก็คือ แม็คเคียเวลลี ซึ่งได้แรงบันดาลใจและแนวคิดและประสบการณ์ของการปกครองแบบสาธารณรัฐในยุคกรีกและโรมัน แนวคิด Civic republicanism นี้ต่อมาถูกกลบไปด้วยความคิดเสรีนิยมแบบปัจเจกชนนิยม ซึ่งเน้นว่าการเมืองเป็นเรื่องของการแสวงหา/แบ่งสรรผลประโยชน์ ละเลยการเมืองในความหมายของการทำในสิ่งที่เป็ประโยชน์ต่อส่วนรวม ลืมกันไปว่าการเมืองไม่ใช่เฉพาะการแบ่งสรรผลประโยชน์ แต่เป็นเรื่องของการสร้างคุณธรรม คุณค่าเพื่อผู้อื่น และเพื่อส่วนรวมด้วย ความคิด civic republicanism นี้ได้รับแรงหนุนจากกระแส communitarian movement ซึ่งกำลังแพร่หลายพอควรในอเมริกาในขณะนี้ พวก communitarian เช่น Etzioni ย้ำเตือนว่าการเมืองแบบที่จะเอาแต่สิทธิ จะเอาแต่ประโยชน์ เน้นแต่ประโยชน์เฉพาะส่วน/เฉพาะกลุ่มนั้น จะไปไม่รอด ทางรอดของอเมริกาต้องสร้างภาคสังคม-ภาคชุมชน-ภาคเอกชนที่เข้มแข็ง คนอเมริกันต้องหันไปหาเรื่องจริยธรรม-ศีลธรรมมากขึ้น ต้องหันไปสู่การรู้จักหน้าที่ การปฏิบัติหน้าที่ อเมริกาต้องเชิดชู การทำงานเพื่อชุมชน-สังคม-ประเทศชาติให้มากขึ้น การศึกษาของอเมริกาต้องทุ่มเทไปที่การสร้างความเป็นพลเมือง (citizenship training) ที่มีคุณธรรมเพื่อส่วนรวม (Civic education)

ล่าสุด ความคิดผมก็เดินทางมาถึงเรื่อง “เมือง” เอง การที่ผมสนใจเรื่อง citizens citizenship และ civic republicanism ทำให้ผมสะดุดกับคำว่า “เมือง” เพราะแนวคิดและที่มาของคำเหล่านั้นที่ผมสนใจมาจาก “เมือง” (City) ทั้งสิ้น ผมเคยทราบว่า “เมือง” ของไทยกับของฝรั่งไม่เหมือนกัน “เมือง” ของฝรั่งบอกถึงเสรีภาพและอารยสภาพ (สภาพที่มีกฎหมาย มีชื่อมีแป, มีการให้เกียรติกันและกันในหมู่พลเมือง) ในยุคกลาง “เมือง” จำนวนมากของตะวันตกเป็นกำเนิดของทุนนิยม เป็นเกาะเล็ก ๆ ของประชาธิปไตยในวงล้อมของมหาสมุทรแห่งเผด็จการศักดินา เป็นเกาะเล็ก ๆ ของการปกครองท้องถิ่น ในมหาสมุทรของการปกครองของศักดินาและกษัตริย์ เป็นที่อยู่ของพลเมืองจำนวนน้อยนิด ในยุคที่ประชาชนชนบทที่แวดล้อมอยู่เป็นไพร่หรือราษฎร เวลานี้ผมจึงหันมาอ่านงานประเภท “เมือง” บทบาทของเมืองในการพัฒนาเศรษฐกิจ-สังคม-การเมือง “เมือง” ในฐานะการปกครองท้องถิ่น, การปกครองท้องถิ่นที่มีจิตวิญญาณแบบ “เมือง” ในปลายยุคกลาง, ผมสนใจว่าจะสร้างเมืองอย่างไร จึงจะเกิดพลเมือง, ความเป็นพลเมือง จะเปลี่ยนชนบทให้เป็นเมือง “ประชาธิปไตย”, เมืองที่เป็นการปกครองตนเอง, เมืองที่มี “อารยสังคมในระดับท้องถิ่น” มาก ๆ ได้อย่างไร?

สรุปได้ว่า ถ้าเราจะลดความสำคัญของรัฐแล้วหันไปสู่ “อารยสังคม”, “เมือง”, และ “ความเป็นพลเมืองมากขึ้น” เราต้องคิดและค้นคว้าวิจัยในเรื่องต่าง ๆ ดังนี้

(1) จะสร้างอุดมการณ์ "อารยสังคม" ขึ้นมาได้อย่างไร จึงจะทำให้รัฐต้องยอมหดตัว และปรับเปลี่ยนบทบาทเสียใหม่ เพื่อเปิดช่องให้อารยสังคม อุดมการณ์ "อารยสังคม" นี้ใช้เสริม หรือแทนอุดมการณ์ "เพื่อชาติ" หรือ "ชาตินิยม" ได้ ข้อดีของอารยสังคมในฐานะอุดมการณ์ไม่ ย้ำชาติและเชื้อชาติ ซึ่งอาจเป็นเรื่องดีในยุคนี้ อารยสังคมเน้นการเป็นอิสระและการพึ่งตนเอง ซึ่งดีกว่า "ชาตินิยม" ที่ใช้ ๆ กันอยู่ในประเทศไทยในแง่นี้ เพราะ "ชาตินิยม" หรือ "ชาติ" ในฐานะที่เป็นอุดมการณ์อยู่ขณะนี้มีลักษณะพึ่งพิงรัฐ, เป็นส่วนหนึ่งของรัฐ, อยู่ใต้รัฐเสียมากกว่า

ในฐานะอุดมการณ์ยังมีข้อดีอีกอย่างคือ มันเน้นปัจเจกชนด้วยและไม่ได้เน้นแค่ผลประโยชน์ส่วนรวมและปฏิเสธการแข่งขันหรือความขัดแย้ง ซึ่งโดยนี้มันสอดคล้องกับความเป็นจริงและชีวิตสมัยใหม่มากกว่า แต่ทั้งนี้และทั้งนั้น ขอย้ำอีกที่ว่าประเด็นที่สำคัญและเร่งด่วนที่สุด ยังเป็นเรื่องการปลูกฝังให้คำนึงถึงและอุทิศตนเองเพื่อชุมชน-สังคม-ส่วนรวม

(2) จะสร้างอุดมการณ์ "พลเมือง" อย่างไร ความลำบากอยู่ที่คนไทยไม่ค่อยรู้สึกถึงความแตกต่างของคำว่า ประชาชน ราษฎร ไพร และพลเมือง การศึกษาที่มีอยู่ก็ไม่ชี้ให้เห็นความแตกต่าง และไม่เฉลิมฉลองการหลุดจากไพรมาเป็นพลเมือง จริง ๆ แล้วไม่เข้าใจกันด้วยซ้ำว่าที่ว่าครั้งหนึ่งคนไทยอยู่กันอย่างไรมันหมายความว่าอยู่อย่างไร ความรู้สึกของชาวบ้านไทยโดยทั่วไปที่ต้องการพึ่งตัวเอง หยิ่งทรนงในศักดิ์ศรี ต้องการให้คนอื่นปฏิบัติอย่างเท่าเทียมก็ไม่น้อยมี ตรงกันข้ามชาวบ้านไทยชอบให้คนอื่นอุปถัมภ์ ชอบมีผู้ใหญ่ไว้พึ่งพิง ชาวบ้านไทยไม่เดือดร้อนลำบากใจที่จะอยู่ใต้การอุปถัมภ์คำชูของผู้อื่น และ

(3) จิตวิทยาและวัฒนธรรมของคนไทยเป็นอย่างไรจึงทำให้ไม่ชอบรวมกลุ่ม และเมื่อรวมกลุ่มก็จะอยู่กันได้ไม่นาน ทำไมคนไทยจึงขัดแย้งและแตกคอกันได้ง่าย ความไว้วางใจ "คนแปลกหน้า" ในหมู่คนไทยมีมากหรือน้อย ทำไมคนไทยจึงไม่ค่อยเชื่อว่ามีคนที่จะทำประโยชน์ให้สังคม-ชุมชน-ส่วนรวมได้ ทำไมคนไทยจึงรวมกลุ่มแบบ patron-client ในแนวตั้ง ได้ดีกว่าการรวมตัวแบบคนที่เท่าเทียมกัน สังคมไทยจะจัดให้มี civic education and citizenship training เพื่อให้คนไทยมีทัศนคติและทักษะในการทำงานเพื่อสังคมและส่วนรวมมากขึ้นดีขึ้นได้อย่างไร

(4) จะแก้ไขกฎหมาย ระเบียบ ข้อบังคับ ของรัฐอย่างไรแค่ไหน จึงจะทำให้ชุมชน-กลุ่มต่าง ๆ ในสังคมมีส่วนร่วมและบทบาทในการบ้านการเมืองมากกว่านี้ จะสร้างแรงจูงใจทางภาษีอากรให้ภาคเอกชนจัดตั้งกลุ่ม/สมาคมต่าง ๆ หรือบริจาคเงินสนับสนุนที่จะปฏิรูปการปกครองท้องถิ่นซึ่งใกล้ชิดประชาชนมากที่สุด ให้เปิดช่องให้ประชาชนและองค์กรของชุมชนเข้ามามีส่วนในการปกครองและบริหารของรัฐให้มากขึ้นจะตั้งชมรมผู้อาศัยในละแวกเดียวกันได้ใหม่ ตั้งสมาคมการค้า-หอการค้าของสายงานเดียวกันได้ใหม่ จะให้การงานทุกด้านขององค์กรปกครองท้องถิ่นมีคณะกรรมการบริหาร ซึ่งมาจากภาคเอกชน-ภาคสังคมได้ไหม?

แนวคิดเรื่อง ภาควิรัฐ-สังคม (Corporatism) ซึ่งเป็นความร่วมมือ-การทำงานร่วมกันระหว่างภาครัฐและภาคสังคม-ภาคเอกชนก็ดี แนวคิดเรื่อง Less government, but more

governance ซึ่ง Governance นี้ก็หมายถึงการที่รัฐและสังคมร่วมกันดูแล-บริการสาธารณะที่ดี, แนวคิดของ ศ.ชัยอนันต์ เรื่องประชา-รัฐกิจ ซึ่งเป็นรัฐและประชาชนเป็นพันธมิตรร่วมกันในการปกครอง-การบริหารเพื่อส่วนรวมที่ดี อาจช่วยตอบคำถามข้างต้นเหล่านี้ได้ไม่มากนักน้อย

ประชาสังคม: พัฒนาการและนัยยะแห่งอนาคต

**ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ
คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์**

เอกสารประกอบการสัมมนา Salaya Forum

"ประชาสังคม...กับอนาคตของสังคมไทย"

วันที่ 4 กันยายน 2539

ณ ห้องประชุมคณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล
ศาลายา นครปฐม

โดย

โครงการศึกษาและส่งเสริมศักยภาพชุมชน มหาวิทยาลัยมหิดล
คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล
สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา
สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข กระทรวงสาธารณสุข

สนับสนุนโดย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

ประชาสังคม: พัฒนาการและนัยยะแห่งอนาคต

ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ

คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ในทศวรรษปีค.ศ. ๑๙๘๐ เป็นต้นมา ในวงการปัญญาชนทั้งในสถาบันการเมืองและนอกสถาบันการเมือง เริ่มมีการพูดและถกเถียงถึงมโนทัศน์เก่าอันหนึ่งกันใหม่อย่างคึกคักและค่อยๆ กว้างขวางขึ้น กระทั่งมาถึงปัจจุบันนี้อาจกล่าวได้ว่าวาทกรรมเรื่องนี้ได้กลายเป็นปรากฏการณ์ทางสากลไปแล้ว รวมทั้งในสังคมไทยด้วย มโนทัศน์หรือคำศัพท์ที่ว่านี้ได้แก่คำว่า ‘civil society’ หรือในภาษาไทยว่า ‘ประชาสังคม’ หรือ ‘สังคมประชา’ หรือ ‘สังคมพลเมือง’ หรือ ‘สังคมราษฎร์’ ในคำแปลภาษาไทยนั้นจะมีความไม่สะดวกตรงการแปลความหมายของคำว่า civil ให้เป็นภาษาไทยที่เข้าใจง่ายและตรงความหมายเดิม เนื่องจากความแตกต่างในความเป็นมาทางประวัติศาสตร์และสังคม

‘ประชาสังคม’ เป็นที่รู้จักและสร้างความหมายใหม่มากขึ้นภายหลังการพังทลายของค่ายสังคมนิยมหลังม่านเหล็กและการเปลี่ยนจากระบอบเผด็จการรูปแบบต่างๆ ไปสู่ระบอบปกครองที่เป็นหรือใกล้เคียงประชาธิปไตยแบบเสรีนิยมมากขึ้น เช่นกรณีพฤษภาเลือดในกรุงเทพฯ เป็นต้น การนำมโนทัศน์ประชาสังคมมาใช้ใหม่ จึงให้น้ำหนักไปที่ ‘ลักษณะตรงข้ามและดำรงอยู่เหนือรัฐ’ ประชาสังคมในทศวรรษนี้จึงเป็นสิ่งที่มีความเป็นอิสระในระดับหนึ่งจากรัฐ ประชาสังคมใหม่นี้ประกอบไปด้วยมิติด้านต่างๆ ของชีวิตสังคม ซึ่งรัฐไม่อาจควบคุมหรือละเลยไปจนหมดสิ้นได้ ในขณะที่มโนทัศน์เก่าดั้งเดิมของประชาสังคมซึ่งเป็นวาทกรรมสำคัญทางการเมือง ของยุโรปในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗-๑๘ นั้น มีความหมายเดียวกับคำว่า ‘สังคมการเมือง’ หรือ political society¹ อันเป็นกำเนิดของการสร้างทฤษฎีการเมืองประชาธิปไตยขึ้นมา

ข้อนำสังเกตของการศึกษาและใช้มโนทัศน์ประชาสังคมใหม่โดยเฉพาะในประเทศที่ไม่ใช่ตะวันตกนั้น จะเห็นการเน้นและให้ความสำคัญต่อมิติของลักษณะตรงข้ามกับรัฐค่อนข้างสูง จนอาจกล่าวได้ว่าวาทกรรมประชาสังคมในยุคโลกาภิวัตน์หรือโลกาณูวัตน์นี้ ก็คือแนวความคิดการเมืองที่ตรงข้ามรัฐหรือมีที่มาจากสภาวะด้านตรงข้ามกับรัฐเป็นสำคัญ ดังนั้นการจะเข้าใจว่านักคิดไทยและปัญญาชนไทยคิดและเข้าใจเรื่องประชาสังคมว่าคืออะไรจึงต้องไปเข้าใจว่ารัฐในความรู้ของสังคมไทยคืออะไร แล้วจากนั้นก็มองเห็นสภาวะและด้านที่ตรงข้ามกับรัฐซึ่งได้แก่ ‘ประชาสังคม’

¹ ความหมายและประวัติทางความคิดของ ‘ประชาสังคม’ สรุปความจากบทความของ Charles Taylor ‘Modes of Civil Society’ in Public Culture Vol. 3, No. 1: Fall 1990, pp.95-118.

จอห์น ล็อกเขียนถึงมโนทัศน์ประชาสังคมในนิพนธ์เรื่อง *The Second Treatise of Government* (c.1681) โดยมีจุดประสงค์ที่ต้องการค้นคว้าว่า "อำนาจการเมือง" (political power) คืออะไร อำนาจของกษัตริย์ที่มีเหนือข้าราชการบริหาร พ่อเหนือลูกเมีย นายเหนือทาส ล้วนเป็นอำนาจของคนเหนือคนอื่นที่มีฐานะต่ำกว่า แต่เขาคิดว่าอำนาจเหล่านั้นย่อมแตกต่างจาก "อำนาจการเมือง" เพราะเขาคิดว่าอำนาจการเมืองหมายถึง "สิทธิในการออกกฎหมายซึ่งมีโทษถึงตายและลดหลั่นกันไปตามความหนักเบา ในการกำกับควบคุมและรักษาทรัพย์สิน (property) และในการใช้กำลังของชุมชน ในการบังคับใช้กฎหมายดังกล่าว และในการป้องกันชุมชนอิสระ (commonwealth)² จากภัยอันตรายของภายนอก โดยทั้งหมดนี้ก็เพื่อ ส่วนรวมที่ดี หรือเพื่อคุณความดีที่เป็นของส่วนรวม (public good) นั้นเอง" ในที่นี้การสร้างจินตนาการเรื่องประชาสังคมของจอห์น ล็อกจึงเป็นผลมาจากความต้องการเสนอแนวคิดและตรรกเหตุผลใหม่ว่าด้วยอำนาจการเมืองนั่นเอง ซึ่งในระยะยาวอำนาจการเมืองใหม่นี้ก็คือ อำนาจที่เป็นของสังคมหรือพลเมือง ไม่ใช่อำนาจเด็ดขาดที่ได้มาด้วยกำลัง ด้วยประเพณี ศาสนาหรือวิญญูณ์หรือการอ้างอิงกันต่อ ๆ มาดังที่สืบทอดกันมาในสังคมฟิวดัลฝรั่ง

ก่อนพูดถึงประชาสังคม ล็อกอธิบายถึงภาวะธรรมชาติซึ่งมนุษย์ทุกคนต่างมีเสรีภาพอย่างเต็มที่ภายใต้ขอบเขตของกฎทางธรรมชาติ ในภาวะธรรมชาติดังกล่าวคน ทุกคนจึงใช้กำลังที่ตนมีในการรักษาตนเองและทำลายผู้อื่นเพราะไม่มีใครมีอำนาจอัน ขอบธรรมที่คนอื่นจะฟังพาและเรียกหาได้ ภาวะธรรมชาติจึงนำไปสู่ภาวะสงคราม ของมนุษย์ในธรรมชาติ การหลีกเลี่ยงภาวะด้านลบของธรรมชาติจึงต้องเข้าไปอยู่ ในสังคมการเมืองหรือประชาสังคมเท่านั้น ในทฤษฎีของล็อก ประชาสังคมหรือสังคมการเมืองได้แก่สังคมหรือชุมชนอิสระซึ่งมนุษย์จำนวนหนึ่งตกลงใจและด้วยความยินยอม (consent) เข้ามาอยู่ร่วมกันภายใต้ความผูกพันของประชาสังคม ด้วยจุดหมายในความสบาย ความปลอดภัย อยู่ร่วมกันอย่างสันติกับคนอื่น ๆ และเชื่อมั่น ในความมั่นคงของทรัพย์สินทั้งหลายของพวกเขา

เงื่อนไขในการเข้ามาทำสัญญาเพื่อสร้างประชาสังคมการเมืองคือการที่ทุกคน ยอมสละเสรีภาพส่วนบุคคลและอำนาจที่มีอยู่ในภาวะธรรมชาติ ให้กับชุมชนทำให้ชุมชนนั้นมีอำนาจเป็นหนึ่งเหนือสมาชิกทั้งหมด ทำให้ชุมชนนั้นสามารถ กระทำการ และใช้อำนาจบังคับได้ตามเจตนารมณ์และมติของเสียงข้างมาก ชุมชนที่ว่านี้ก็คือสังคม การเมืองหรือประชาสังคม สมมติฐานอีกข้อของล็อกในการที่ทำให้มนุษย์ต้องการ เข้ามาทำสัญญาสังคมกัน ได้แก่การที่มนุษย์ในภาวะธรรมชาติเป็นเสรี เท่าเทียมกัน และเป็นอิสระ ไม่มีใครอาจแยกเขาออกจากทรัพย์สินของเขาและบังคับเขา ให้อยู่ใต้อำนาจการเมืองโดยปราศจากการยินยอมของเขาได้ แนวคิดที่ว่าด้วย

² ล็อกใช้ศัพท์ Commonwealth ในความหมายของชุมชนที่เป็นอิสระเสรี (independent community) ซึ่งมาจากศัพท์ละติน *civitas* เพื่อให้แตกต่างจากคำว่า "ชุมชน" ธรรมดา (community) ซึ่งไม่มีนัยยะทางการเมืองอะไร กับคำว่า "เมือง" (city)

ประชาสังคมของลોકจึงให้ความสำคัญกับความเป็นอิสระของสังคมและความสำคัญของสังคมเหนือรัฐ (ซึ่งเขาหมายถึงรูปแบบการเมืองอันครอบคลุมถึงอำนาจนิติบัญญัติและอำนาจบริหาร) อิทธิพลของแนวความคิดการเมืองของลોકได้แก่การอธิบายว่า สังคมมีความชอบธรรมในการโค่นล้มทำลายรัฐ(บาล) ถ้าหากว่ารัฐไม่ปฏิบัติตัวให้ถูกต้องตามสัญญา(กฎหมาย)คือขาดความชอบธรรม ทั้งนี้เพราะสังคมประชาสามารถ เรียกคืนเสรีภาพ อันเป็นสิ่งที่พวกเขามีอยู่ก่อนแล้วตามภาวะธรรมชาติกลับคืนมา ได้ทุกเวลานาที ทำไมสิทธิและอำนาจของมนุษย์ในภาวะธรรมชาติจึงมีความสำคัญที่คนรุ่นหลังกระทั้งรัฐจะต้องให้การยอมรับด้วยเล่า คำตอบก็คืออาศัยศรัทธาความ เชื่อของคนยุโรปนั่นเอง กล่าวคือปัจจัยที่ทำให้ภาวะธรรมชาติของมนุษย์ในทฤษฎีและความคิดของลอคมีความศักดิ์สิทธิ์และเป็นที่ยอมรับกันได้ในโลกตะวันตกนั้น ก็เนื่องมาจากว่าภาวะธรรมชาติและคุณสมบัติที่มนุษย์ได้รับมานั้น ล้วนมาจากการ ให้และรับรองด้วย“พระเจ้า”(God)ของคริสตศาสนิกชน

ประเด็นซึ่งผมคิดว่าน่าสนใจในมโนทัศน์ประชาสังคมของจอห์น ลอคได้แก่ประการแรก เขาไม่ได้ปฏิเสธเรื่องอำนาจการเมือง ตรงกันข้ามแรงผลักดันและปัจจัยที่ทำให้เขาคิดค้นสร้างประชาสังคมขึ้นมาก็เพราะต้องการทำความเข้าใจกับปัญหาอำนาจการเมืองซึ่งเขาหมายถึง“สิทธิในการออกกฎหมาย”เพื่อสังคมโดยรวม ผมคิดถึงประเด็นนี้เพราะในความรู้สึกของผมต่อมโนทัศน์ประชาสังคมในไทยนั้น พยายามหลีกเลี่ยงไม่ให้มโนทัศน์และการปฏิบัติเรื่องประชาสังคมเป็นเรื่องของ อำนาจการเมืองไม่ว่ามากหรือน้อยก็ตาม กระทั่งเป็นเขต “ปลอด”การเมือง ซึ่งมี นัยยะถึงความ“บริสุทธิ์”ทางสังคมด้วย

ประเด็นที่สองคือการที่ลอคและประชาสังคมของเขาไม่ยอมรับการที่คน ๆ หนึ่งหรือสถาบันหนึ่ง จะใช้อำนาจสูงสุดทางการเมืองเหนือบุคคลอื่น ๆ ทั่วไป กล่าวอย่างเจาะจงก็คือลอคพยายามเสนอทฤษฎีที่ปฏิเสธความชอบธรรมของอำนาจการเมืองในมือของ ศาสนจักร(พระสันตปาปา)และในมือของกษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (Absolutism) หากแต่เสนอให้อำนาจการเมืองเป็นของคนทุกคน สถาบันเช่นรัฐบาลได้อำนาจจากการยินยอมมอบให้ของพลเมือง แนวคิดอันนี้เชื่อมโยงไปถึงความคิดอีกอันว่าด้วยความเท่าเทียมกันของคน

ประเด็นที่สามคือการให้ความสำคัญต่อคนบนพื้นฐานของความเป็นมนุษย์ เป็นบุคคลซึ่งเท่าเทียมและมีเสรีภาพตามธรรมชาติแต่ก็อยู่ภายในกรอบของ กฎแห่งธรรมชาติ (ลอครู้ดีว่าคนเราเกิดมาไม่เท่ากันในทางสรีระและทางสติปัญญา เขายังเห็นด้วยว่าผู้หญิงยังไม่ควรมีสิทธิเท่าเทียมชาย เช่นเดียวกับเด็กและทาสทั้ง ชายและหญิง) ประเด็นนี้สำคัญมากในทฤษฎีความคิดการเมืองตะวันตก เพราะนำไปสู่สิ่งที่เรียกว่าลัทธิปัจเจกชนนิยม และเป็นพื้นฐานของการปฏิบัติทางเศรษฐกิจ การเมืองของระบบทุนนิยม ในทางประวัติศาสตร์ การเกิดขึ้นของบุคคลหรือเอกชน เป็นผลจากพัฒนาการของระบบฟิวดัลยุโรปและการที่อำนาจการเมืองดำรงอยู่คู่กันระหว่างอำนาจทางโลกของกษัตริย์กับอำนาจทางธรรมของศาสนจักร จนมีคำพังเพยกล่าวว่า การแบ่งแยกอำนาจและทรัพย์สินนั้น ส่วนไหนที่เป็นของพระเจาก็ให้มอบแก่พระเจ้า ส่วนไหนที่

เป็นของซีซาร์ก็มอบให้แก่ซีซาร์ไป ทำให้เกิดความคิดในทางศาสนาว่าศาสนจักร(Church)นั้น เป็นอาณาเขตของความเป็นอิสระ(จากอำนาจรัฐ) อาศัยความคิดเรื่องสภาวะธรรมชาติและฐานะของศาสนาครีสเตียน ทำให้ลือกเสนอออกมาได้ว่าสังคมก็เป็นสิ่งที่มิถ่อนรัฐบาล และสังคมเป็นผู้ก่อตั้งรัฐบาลเพื่อมาทำหน้าที่แทนประชาชน แนวคิดและความเชื่ออันนี้กลายมาเป็นรากฐานให้แก่สิ่งที่เรียกว่า“สิทธิอัตวิสัย” (subjective rights) ซึ่งในทางประวัติศาสตร์สมัยฟิวดัลเป็นสิทธิที่เกิดจาก หน้าที่ของเจ้านายในการคุ้มครองปกป้องไพร่หรือชาวนาในที่ดินของนาย เพื่อแลกกับความจงรักภักดีและการเป็นลูกน้องรับใช้เจ้านายในกิจการต่าง ๆ เดิมนั้นในระบบฟิวดัลมีพันธสัญญาว่านายจะต้องให้การอุปถัมภ์ไพร่ กลายเป็นว่าไพร่ได้รับประโยชน์จากการมีพันธสัญญาแบบศักดินา จนเกิดหลักคิดทางกฎหมายที่รับรองสิทธิทางอัตวิสัยของคนภายใต้การอุปถัมภ์ เนื่องจากเจ้านายต้องรู้จักการทำให้ลูกน้องยอมรับและประนีประนอม เหตุที่เป็นเช่นนั้นเพราะพัฒนาการของศาสนจักรคริสเตียนโรมันแคทอลิกนำไปสู่การสร้างทิวอำนาจและศูนย์กลางขึ้นระหว่างอำนาจทางโลกกับ อำนาจทางธรรม

ตรงนี้อาจกล่าวได้ว่า มีการพัฒนาแนวคิดจากสิทธิของไพร่(ซึ่งเป็นสิทธิแบบผู้รับ) มาสู่แนวคิดของสิทธิอัตวิสัยซึ่งเป็นสิทธิเชิงบวก เป็นการอ้างถึงอำนาจในตัวบุคคล ซึ่งไม่ใช่การยอมรับ จากความเมตตาหรือพันธสัญญาของผู้เป็นนาย จุดนี้น่าคิดเพราะผมคิดว่าในประวัติศาสตร์ระบบศักดินาไทยก็มีพันธสัญญาผูกพันกันระหว่างเจ้านายกับไพร่ทาส เกิดเป็นหน้าที่และสิทธิพึงพาซึ่งกันและกันระหว่างคนสองกลุ่มใหญ่ที่ ไม่เท่าเทียมกัน แต่พัฒนาการสังคมและการเมืองไทยแม้ผ่านการปฏิรูปสมัยรัชกาลที่ ๕ ถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔๗๕ การก้าวกระโดดจากแนวคิดของสิทธิไพร่มาสู่ “สิทธิอัตวิสัย” นั้น ยังไม่ได้เกิดขึ้นอย่างทั่วไป กล่าวคือคำว่า“คน”ในสังคมไทยแม้ ในปัจจุบันนี้ก็ยังคงมีคำคุณศัพท์นำหน้าหรือตามหลังอยู่ตลอดเวลา ว่าเป็นคน “ของใคร”หรืออยู่ตรงไหนของบันไดสังคม จึงจะทำให้ผู้อื่นรู้จักและปฏิบัติต่อได้ถูกต้อง จะพูดว่าการพัฒนาอย่างก้าวกระโดดในทางโลกทรรศน์จากความเป็น“ไพร่”มาสู่ความเป็น“พลเมือง”ยังไม่มีพลอย่างแท้จริงก็คงได้³

³ ดูการอธิบายถึงความล้มเหลวของกระบวนการแปลงไพร่ให้เป็นพลเมืองใน เสน่ห์ จามริก การเมืองไทยกับพัฒนาการรัฐธรรมนูญ (กรุงเทพ, สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๒๙), หน้า ๙๘. เสน่ห์ชี้ให้เห็นว่า สัมพันธภาพแบบ“หัวหน้า-บริวาร” เป็นแบบแผนที่ต่อเนื่องมาจากค่านิยมประเพณีของสังคมราชการในอดีต การ“แปลงไพร่มาเป็นพลเมือง”ในสมัยการปฏิรูปของรัชกาลที่ ๕ มิได้ทำให้สัมพันธภาพเช่นนี้เสื่อม คลายลงไป นอกจากแปลงฐานะความเป็นบริวารของบรรดามูลนายเดิม ซึ่งมีอยู่กระจ่ายไปทั่วทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาคให้กระชับรวมอยู่ที่ศูนย์อำนาจอันหนึ่ง อันเดียวกันของ“ราชการ” การเปลี่ยนแปลงประเทศให้ทันสมัย เมื่อมองในแง่ของพัฒนาการ ทางการเมืองแล้ว กลับเป็นการทำให้คนในชนบทตก อยู่ในฐานะเบี้ยล่างและล่างหลัง

แนวคิดที่สองซึ่งอธิบายเรื่องประชาสังคมแตกต่างจากแบบแรกเป็นแนวคิด ของมอง เทสกีเออร์ ที่สำคัญเขาไม่ได้มองว่าสังคมก่อนเกิดการเมืองมีความสำคัญเหนือกว่ารัฐ มองเทสกีเออร์เห็นว่าทั้งสังคมและอำนาจทางการเมืองต่าง มีความสำคัญพอกันและดำรงอยู่คู่ กัน ไม่มีใครเกิดก่อนและสร้างอีกฝ่ายหนึ่ง การที่สังคมมีหน้าที่ต่อต้านระบบสมบูรณาญาสิทธิ ราชย์เพราะพลเมืองผู้รักชาติต้องการปกป้องรักษาสีทธิทางกฎหมายของพวกเขาซึ่งถูกฉีกรอน ไป ด้วยอำนาจผูกขาด จึงนำไปสู่การ ก่อตั้งและเคลื่อนไหวผ่านองค์กรมวลชนและสมาคมต่าง ๆ เขามีความเห็นที่ว่าสังคม และรัฐต่างดำรงอยู่ในดุลยภาพของ การสร้างสรรค์ซึ่งแต่ละฝ่ายไม่ สามารถทำลายอีก ฝ่ายลงไปได้ เพราะนั่นเท่ากับเป็นอวสานของทุกฝ่าย

การแยกให้เห็นพัฒนาการและที่มาทางความคิดการเมืองของนักคิดตะวันตกต่อ มโน ทัศน์ประชาสังคม ได้ให้ข้อคิดสำหรับยุคปัจจุบันว่า การให้ความหมายแก่ประชาสัง คมนั้น ในที่ สุดแล้วขึ้นอยู่กับผู้ใช้และศึกษาต้องการจะไปบรรลุเป้าหมายอะไร เพราะเมื่อมองกลับไปใน อดีตของประวัติศาสตร์ภูมิปัญญายุโรป ก็สามารถค้นพบกำเนิด และความหมายของประชา สังคมที่แตกต่างและขัดกันได้ ตัวอย่างแนวคิดข้างต้นนี้ทำให้นึกถึงนักคิดเรื่องประชาสังคมยุ โรปนั้น มีสมมติฐานของความขัดแย้งหรือภาวะที่เป็นปฏิปักษ์กับสภาวะที่ดำรงอยู่ก่อนหน้า มโนทัศน์ประชาสังคมจึงเป็นส่วนหนึ่งของความคิดการเมืองทั้งชุดที่ต้องการนำเสนอระบอบการ เมืองและสังคมแบบใหม่ ซึ่งต่อมาจะปรากฏออกมาในสองรูปแบบใหญ่ของระบอบประชาธิปไตย เสรีนิยมและในอีกรูปแบบที่เป็นด้านแย้งของประชาธิปไตยเสรีคือสังคมนิยม

ข้อสังเกตอันหนึ่งสำหรับผู้ที่ยอมรับและเห็นด้วยกับความหมายของประชาสังคมแบบลือค ก็คือการทำให้สังคมหรือในภาษาของลือคก็คือสังคมก่อนเกิดการเมือง อันได้แก่สัง คมในภาวะ ธรรมชาติหรือสังคมในอุดมคติก็ได้ เป็นสังคมที่ไม่มี“การเมือง” หรือบริสุทธ์จากการเมือง ทำให้ คนที่ใช้มโนทัศน์ประชาสังคมที่มองว่า“สังคม” มีความเหนือกว่า“รัฐ”ไม่ว่าในทางจริยธรรมหรือ ทางการเมือง สามารถสร้างความ ชอบธรรมต่าง ๆ นานาให้แก่“สังคม”และองค์กรทางสังคมที่ไม่ ใชของรัฐและรัฐบาล ได้อย่างเต็มที่ ประชาสังคมจึงทำหน้าที่ต่าง ๆ เพื่อนำพาให้มนุษย์ไปบรรลุ จุดหมาย ในอุดมคติที่ต้องการได้ในนาม ของ“เจตจำนงทั่วไป”ของ “ชาติ” และหรือ“ประชาชน” ในขณะที่เดียวกันแนวคิดแบบนี้ก็เปิดช่องให้แก่ความคิดการเมืองอื่น เข้ามาใช้ประโยชน์ของภาวะ ปลอดการเมืองของสังคมได้ ไม่ว่าจะเป็นด้วยการอ้าง จริยธรรมของตลาด ความก้าวหน้าของ เศรษฐกิจ การพัฒนาประเทศ ความมั่ง คั่งของชาติ ทั้งหมดนั้นล้วนปรากฏตัวออกมาในฐานะ ของสิ่งสูงสุดในสังคม ได้เหมือนกัน ดังที่เอนก เหล่าธรรมทัศน์กล่าวไว้ว่า “มนุษย์ไม่เคยถึงกับ ฆ่ากันตายเป็นเบือเนื่องจากความเห็นแก่ตัว มีแต่โง่งกันบ้างเบียดเบียนกันบ้าง แต่มนุษย์ฆ่ากัน ที่ละสิบสิบล้านคน ภายได้คำว่า“ความดี” เขาคิดว่าเขากำลังทำเพื่อชาติ ทำเพื่อประโยชน์สูงสุด”

ในความสัมพันธ์ทางอำนาจกับกลุ่มข้าราชการและกลุ่มพ่อค่านายทุน ซึ่งค่อย ๆ เติบโตรับการ ขยายตัวของเศรษฐกิจการเมืองไทยนับแต่นั้นมาโดยลำดับ

⁴ แนวคิดของชาร์ลส์ เทย์เลอร์ในเรื่องประชาสังคมสำหรับยุคปัจจุบันจึงเป็นเพียงการมองว่าประชาสังคมเป็นปริณิชนิตซึ่งแทรกซึมอย่างลึกซึ้งเข้าไปในอำนาจการเมือง แล้วทำให้การเมืองแยกเป็นส่วน เลี้ยวและลดการรวมศูนย์อำนาจนั้นลงไปเสีย⁵

ข้อวิพากษ์ต่อมนทัศน์ประชาสังคมแบบล๊อคนั้นได้แก่การที่มีผู้สร้างจินตนาการ เรื่องลักษณะอุดมคติของสังคมหรือประชาสังคมที่ตรงข้ามกับรัฐหรืออำนาจการเมือง มากเกินไป การอ้างถึงกำเนิดของประชาสังคมว่าเป็นการเข้ามาทำพันธกรณีต่อกัน ทางอำนาจและการปกครองก็เป็นจินตนาการโดยแท้ ซึ่งไม่อาจหาหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของที่โน่นมายืนยันได้ การแบ่งแยกระหว่างสังคมกับรัฐจึงไม่ใช่ข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ หากแต่เป็นการสร้างทางทฤษฎี

อย่างไรก็ตามจุดที่ร่วมกันในแนวคิดประชาสังคมแบบล๊อคและมองเตสกิเออร์ได้แก่ประเด็นว่าด้วยสิทธิอัตวิสัยของบุคคล (subjective rights) ซึ่งเป็นปัจจัย ที่นำไปสู่การแยกแยะและประสานเข้าด้วยกันระหว่างสังคมกับรัฐ นาคิดว่านักคิดตะวันตกไม่ว่าฝ่ายไหนต่างยอมรับความสำคัญของสิทธิอัตวิสัยนี้ ซึ่งผูกพันกับการดำรงอยู่ ของชุมชนและเกิดขึ้นมาในระบบฟิวคัลเป็นความสัมพันธ์ที่พึ่งพากันระหว่างเจ้านายกับไพร่ ล๊อคมองว่าสิทธิของบุคคลมีที่มาจากภาวะธรรมชาติซึ่งพระเจ้าได้สร้างให้มนุษย์ สิทธิในตัวเองของมนุษย์นี้เองที่ทำให้เขาสามารถเข้ามาทำสัญญาสร้างสังคมการเมืองที่มีความหมายขึ้นมาได้ มองเตสกิเออร์มองว่าพลังที่รองรับสิทธิอัตวิสัยนอกจากที่มาจากศาสนาและระบบฟิวคัลไปถึงการเกิดเมืองที่ปกครองตนเอง อย่างอิสระขึ้นในปลายสมัยฟิวคัลแล้ว ที่สำคัญคือสิ่งที่เรียกว่า“คุณธรรม”(vertu) คือจิตใจที่รักปิตุภูมิ เป็นจิตใจของพลเมืองซึ่งละอายเมื่อต้องทำตามคำสั่งอื่นใด ที่ต่ำต้อยกว่าคุณธรรมของพวกเขา และผู้คนซึ่งปกป้องกฎหมายจากการประทุษร้ายจากภายในและภายนอกอย่างสุดชีวิต ทรรศนะเหล่านี้ต่างยอมรับและให้ความสำคัญต่อการเกิดขึ้นและดำรงอยู่ของเอกชนในสังคมการเมือง ซึ่งเป็นการเกิดขึ้นอย่างเป็นแก่นเป็นสารในโลกที่กำลังเปลี่ยนเข้าสู่ความเป็นสมัยใหม่ สิทธิของอัตวิสัยและการที่สิทธิเหล่านี้ เป็นรากฐานของชุมชนจึงเป็นประเด็นหัวใจ ของแนวคิดและมนทัศน์ประชาสังคมของยุโรปเมื่อสมัยเริ่มใหม่และเริ่มศริวิไลซ์

⁴ เอนก เหล่าธรรมทัศน์ “สัมพันธ” ใน ประชาสังคมกับการพัฒนาสุขภาพ ทศนะนักคิดในสังคมไทย เอกสารประกอบการนำเสนอในที่ประชุมวิชาการประจำปีของสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข เรื่อง“ปฏิรูปเพื่อสุขภาพ ยุทธศาสตร์ใหม่สู่การพัฒนาแบบ” วันที่ ๑-๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๙, หน้า ๕๐.

⁵ ข้อสรุปนี้ได้มาจากPrasenjit Duara, Rescuing History From the Nation: Questioning Narratives of Modern China (Chicago and London: The University of Chicago Press, 1995), 149.

อย่างไรก็ตามการดำรงอยู่และขัดแย้งกันระหว่างประชาสังคมกับรัฐ จะถูกคลี่คลายไปโดยนักคิดในยุคต่อมาคือในศตวรรษที่ ๑๙ และนักคิดสำคัญที่น่า กล่าวถึงคือเฮเกล(1770-1831) ผู้ซึ่งพัฒนามโนทัศน์เรื่องประชาสังคมกับรัฐ ไปในอีกขั้นและมิติ อันเป็นปฏิกิริยาต่อพัฒนาการและผลกระทบของระบบทุนนิยมต่อสังคมและมนุษย์สมัยใหม่ ซึ่งมีกำเนิดมาจากการปฏิวัติศาสนาของลูเธอร์และการปฏิวัติฝรั่งเศส

ในปรัชญาว่าด้วยสิทธิ เฮเกลเสนอว่ามนุษย์ไม่เคยรู้จักตัวเองในฐานะที่เป็นบุคคล (persons) และเป็นประธาน(subjects)มาก่อน มโนทัศน์ที่ว่านี้เป็นสิ่งใหม่และจำกัดในบางภูมิประเทศอีกด้วย เฮเกลกล่าวว่าในตะวันออกโบราณนั้นคนที่มีเสรีภาพมีเพียงคนเดียว ในขณะที่สมัยกรีกมีคนบางคนเริ่มตระหนักรู้ถึงเสรีภาพ มีแต่สมัยใหม่นี้เท่านั้นที่คนเยอรมันทั้งปวงรู้ว่าพวกเขามีเสรีภาพ แน่แน่นอนว่าเขาเห็นว่ามโนทัศน์นี้เป็นผลิตผลเฉพาะของวัฒนธรรมตะวันตกที่มีมาจากประเพณีของชีวิตทางจริยธรรมของกรีกและจิตวิญญาณของศาสนาคริสต์นิกายลูเธอรัน แต่ในอดีตมโนทัศน์ความเป็นบุคคลยังไม่เกิดตราบเท่าที่ยังมีระบบทาสและทาสีและกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินทางเศรษฐกิจยังอยู่ใต้การกดขี่ของระบบฟิวดัล หรือจากการที่รัฐยังอยู่ใต้อำนาจของศาสนจักรหรือตกเป็นทรัพย์สินส่วนตัวของคนๆหนึ่งหรือครอบครัวหนึ่ง กระทั่งถึงยุคสมัยใหม่นี้เท่านั้นจึงทำให้เกิดความคิดเช่นนี้ขึ้นมาได้ ทั้งนี้เพราะรัฐสมัยใหม่ประกอบไปด้วยสถาบันหนึ่งซึ่งแตกต่างจากอดีต เฮเกลเรียกสถาบันนี้ว่า“burgerliche Gesellschaft” (civil society) ก่อนหน้านี้นี้คำว่าประชาสังคมใช้ในความหมายเดียวกับคำว่ารัฐ โดยมีความหมายถึงอาณาเขตของพลเมือง (citizen, Burger, cives, citoyens) ซึ่งตรงข้ามกับ“สังคมธรรมชาติ”(natural society) อันหมายถึงครอบครัว เมื่อเฮเกลใช้มโนทัศน์ประชาสังคม เขาก็ใช้ในความหมายที่ต่างจากทั้งครอบครัวและต่างจากรัฐ ในทรรศนะของเขา ประชาสังคมเป็นอาณาบริเวณที่ปัจเจกชนดำรงอยู่ในฐานะที่เป็นบุคคลและเป็นประธาน ในฐานะที่เป็นเจ้าของและผู้ทรงสิทธิในการใช้ทรัพย์สินส่วนตัว และในฐานะที่เป็นผู้เลือกกิจกรรมในชีวิตให้แก่ตนเอง โดยกำหนดหมายจากความต้องการและความบังเอิญในทางอัตวิสัยและในผลประโยชน์ของอัตวิสัย ดังนั้นในประชาสังคมจุดหมายแรกของคนคือเรื่องส่วนตัว เป็นเรื่องเฉพาะและเป็นสิ่งที่เกิดโดยบังเอิญได้ ไม่ใช่เรื่องที่เป็นจุดหมายของชุมชน ไม่ใช่เรื่องที่มีความรู้สึกร่วมกันกับผู้อื่นเหมือนในครอบครัว หรือไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นโดย ผ่านเหตุผลดังเช่นในรัฐ

กล่าวอีกอย่างก็ได้ว่า ประชาสังคมในความคิดของเฮเกลได้แก่อาณาบริเวณของเศรษฐกิจการตลาด ปัจเจกชนมีเสรีภาพในการดำเนินการตามความอิสระของบุคคล และได้รับผลอันนั้นสมกับที่เขาเป็นประธาน ก็ต่อเมื่อเขา(เธอ)อาศัยตนเองในการดำรงชีวิตและสวัสดิการของชีวิต ตรงนี้เห็นได้ว่าเฮเกลรับเอาตรรกของความเห็นอกของระบบทุนที่มีต่อระบบฟิวดัลในการสร้างหลักการสมัยใหม่ของเสรีภาพในปัจเจกชน

ในขณะเดียวกันประชาสังคมที่ว่านี้ก็ไม่ใช่เพียงแค่เหมือนกับระบบตลาดเท่านั้น ข้อที่แตกต่างกันก็มีเหมือนกันคือ ในฐานะที่เป็นสมาชิกของประชาสังคม ปัจเจกชนก็มีอัตลักษณ์ทาง

อย่างไรก็ตามการดำรงอยู่และขัดแย้งกันระหว่างประชาสังคมกับรัฐ จะถูกคลี่คลายไปโดยนักคิดในยุคต่อมาคือในศตวรรษที่ ๑๙ และนักคิดสำคัญที่น่า กล่าวถึงคือเฮเกล(1770-1831) ผู้ซึ่งพัฒนามโนทัศน์เรื่องประชาสังคมกับรัฐ ไปในอีกขั้นและมีมิติ อันเป็นปฏิภานต่อพัฒนาการและผลกระทบของระบบทุนนิยมต่อสังคมและมนุษย์สมัยใหม่ ซึ่งมีกำเนิดมาจากการปฏิวัติศาสนาของลูเธอร์และการปฏิวัติฝรั่งเศส

ในปรัชญาว่าด้วยสิทธิ เฮเกลเสนอว่ามนุษย์ไม่เคยรู้จักตัวเองในฐานะที่เป็นบุคคล (persons) และเป็นประธาน(subjects)มาก่อน มโนทัศน์ที่ว่านี้เป็นสิ่งใหม่และจำกัดในบางภูมิภาคประเทศอีกด้วย เฮเกลกล่าวว่าในตะวันออกโบราณนั้นคนที่มีเสรีภาพมีเพียงคนเดียว ในขณะที่สมัยกรีกมีคนบางคนเริ่มตระหนักถึงเสรีภาพ มีแต่สมัยใหม่นี้เท่านั้นที่คนเยอรมันทั้งปวงรู้ว่าพวกเขามีเสรีภาพ แน่นอนว่าเขาเห็นว่ามโนทัศน์นี้เป็นผลิตผลเฉพาะของวัฒนธรรมตะวันตกที่มีมาจากประเพณีของชีวิตทางจริยธรรมของกรีกและจิตวิญญาณของศาสนาคริสต์นิกายลูเธอรัน แต่ในอดีตมโนทัศน์ความเป็นบุคคลยังไม่เกิดตราบเท่าที่ยังมีระบบทาสและทรัพย์สินและความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจยังอยู่ใต้การกีดขวางของระบบฟิวดัล หรือจากการที่รัฐยังอยู่ใต้อำนาจของศาสนจักรหรือตกเป็นทรัพย์สินส่วนตัวของคนๆหนึ่งหรือครอบครัวหนึ่ง กระทั่งถึงยุคสมัยใหม่เท่านั้นจึงทำให้เกิดความคิดเช่นนี้ขึ้นมาได้ ทั้งนี้เพราะรัฐสมัยใหม่ประกอบไปด้วยสถาบันหนึ่งซึ่งแตกต่างจากอดีต เฮเกลเรียกสถาบันนี้ว่า"burgerliche Gesellschaft" (civil society) ก่อนหน้านี้คำว่าประชาสังคมใช้ในความหมายเดียวกับคำว่ารัฐ โดยมีความหมายถึงอาณาเขตของพลเมือง (citizen, Burger, cives, citoyens) ซึ่งตรงข้ามกับ"สังคมธรรมชาติ"(natural society) อันหมายถึงครอบครัว เมื่อเฮเกลใช้มโนทัศน์ประชาสังคม เขาก็ใช้ในความหมายที่ต่างจากทั้งครอบครัวและต่างจากรัฐ ในทรรศนะของเขา ประชาสังคมเป็นอาณาบริเวณที่ปัจเจกชนดำรงอยู่ในฐานะที่เป็นบุคคลและเป็นประธาน ในฐานะที่เป็นเจ้าของและผู้ทรงสิทธิในการใช้ทรัพย์สินส่วนตัว และในฐานะที่เป็นผู้เลือกกิจกรรมในชีวิตให้แก่ตนเอง โดยกำหนดหมายจากความต้องการและความบังเอิญในทางอัตวิสัยและในผลประโยชน์ของอัตวิสัย ดังนั้นในประชาสังคมจุดหมายแรกของคนคือเรื่องส่วนตัว เป็นเรื่องเฉพาะและเป็นสิ่งที่เกิดโดยบังเอิญได้ ไม่ใช่เรื่องที่เป็นจุดหมายของชุมชน ไม่ใช่เรื่องที่มีความรู้สึกร่วมกันกับผู้อื่นเหมือนในครอบครัว หรือไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นโดย ผ่านเหตุผลดังเช่นในรัฐ

กล่าวอีกอย่างก็ได้ว่า ประชาสังคมในความคิดของเฮเกลได้แก่อาณาบริเวณของเศรษฐกิจการค้า ปัจเจกชนมีเสรีภาพในการดำเนินการตามความอิสระของบุคคล และได้รับผลอันนั้นสมกับที่เขาเป็นประธาน ก็ต่อเมื่อเขา(เธอ)อาศัยตนเองในการดำรงชีวิตและสวัสดิการของชีวิต ตรงนี้เห็นได้ว่าเฮเกลรับเอาตรรกของความเห็นอกว่าของระบบทุนที่มีต่อระบบฟิวดัลในการสร้างหลักการสมัยใหม่ของเสรีภาพในปัจเจกชน

ในขณะเดียวกันประชาสังคมที่ว่านี้ก็ไม่ใช่ว่าเพียงแต่เหมือนกับระบบตลาดเท่านั้น ข้อที่แตกต่างกันก็มีเหมือนกันคือ ในฐานะที่เป็นสมาชิกของประชาสังคม ปัจเจกชนก็มีอัตลักษณ์ทาง

สังคมซึ่งขยายความด้วยคำว่า Burger ซึ่งไม่ใช่หมายถึงพลเมือง หากหมายถึงชาวเมืองหรือ
 กระฎุมพี (bourgeois)⁶ กระฎุมพีของเฮเกลมีอะไรมากกว่าการเป็นเพียงสัตว์เศรษฐกิจที่คิดแต่
 เพียงผลประโยชน์ส่วนตัว เขาเชื่อว่าคนในระบบตลาดซึ่งเป็นระบบสมุหนิยม(collective) จะมี
 พฤติกรรมที่เป็นสมุหแบบเป็นเหตุเป็นผล (collective rationality) ได้ ความจำเป็นภายใน
 (inner necessity) ของมนุษย์ในการดำรงชีวิตทั้งทางกายและ ทางสังคม ก่อรูปเป็นพื้นฐานอย่าง
 ไร้จิตสำนึกให้แก่ความสัมพันธ์ทางสังคมที่แท้จริงระหว่างประชาชน และนำไปสู่การเกิด "หลัก
 การสากล" ในประชาสังคมขึ้นมา ทำให้เกิดการสมานฉันท์กับหลักการปัจเจกชนเสรี ประชา
 สังคมจึงไม่ใช่เป็นเพียงผลทางธรรมชาติของความมีเสรีของคนและผลประโยชน์ส่วนตัว(อย่าง
 เป็นไปเอง) หากแต่มันเป็นรูปแบบที่แท้จริงของสังคม ที่เขาเรียกว่า "ครอบครัวสากล"(universal
 family) ซึ่งสร้างข้อเรียกร้องของส่วนรวมต่อสมาชิกและมีความรับผิดชอบร่วมกันต่อสมาชิกทั้ง
 มวลด้วยเช่นเดียวกัน

ในฐานะที่เป็นสมาชิกของประชาสังคม ปัจเจกชนต้องมีหน้าที่ในการสนับสนุนพวกเขา
 กันเองโดยผ่านแรงงาน (การทำงาน) ของแต่ละคนซึ่งจะเป็นผลดีต่อส่วนทั้งหมด ในทำนอง
 กลับกันประชาสังคมก็ต้องอาศัยการทำงานของปัจเจกชนในลักษณะที่จะทำให้เกิดความมั่นคง
 เกิดมีวิถีชีวิตที่น่านับถือและสนองความปรารถนาของตัวตน (self) ทั้งนี้ประชาสังคมต้องมี
 ภาระในการให้การศึกษาแก่ปัจเจกชนในการเป็นสมาชิกประชาสังคม และรับผิดชอบไม่ให้
 ปัจเจกชนตกไปอยู่ในความยากจน ไม่ว่าจะด้วยตัวเขาเองหรือด้วยความบังเอิญของระบบตลาด
 คนจนในประชาสังคมจึงเป็นเหยื่อของความผิดในสังคม ไม่ใช่เพราะโชคหรือดวงไม่ดี

แม้จะเห็นว่าระบบตลาดมีลักษณะเป็นเหตุเป็นผล แต่เฮเกลก็มองเห็นสภาพความขัด
 แย้งอย่างเป็นระบบหรือในโครงสร้างระหว่างผลประโยชน์ของผู้ผลิตกับของผู้บริโภค ดังนั้นกิจ
 กรรมของประชาสังคมจึงต้องมีการควบคุมอย่างมีสำนึกถ้าจะทำให้มีความยุติธรรมและมั่นคง
 เขาเห็นว่าทั้งการให้รัฐเป็นผู้ดำเนินการเศรษฐกิจด้วยเดียว กับการปล่อยให้ปัจเจกชนมีเสรีภาพ
 ในการค้าอย่างเต็มที่ล้วนเป็นสองชั่วที่อันตราย เฮเกลเสนอให้ประชาสังคมเดินทางสายกลาง
 เพื่อจะสร้างความมั่นคง ในที่สุดความรับผิดชอบในการดูแลและควบคุมประชาสังคมให้ดำเนิน

⁶ Partha Chatterjee แห่งศูนย์ศึกษาสังคมศาสตร์ กัลกัตตา อินเดีย วิจารณ์บทความประชา
 สังคมของชาร์ลส์ เทย์เลอร์ พร้อมกับเสนอแนวคิดของเฮเกล เขามองเห็นต่างไปว่าประชาสังคม
 ของเฮเกลนำมีความใกล้เคียงกับครอบครัวแบบสากล เพราะเฮเกลถือเอาครอบครัวต่างๆเข้ามา
 ไว้เป็นฐานในประชาสังคม บรรดาครอบครัวเหล่านี้อยู่ใต้การนำของผู้ปกครองหรือหัวหน้า เรียก
 ว่า "burgher, the bourgeois" นั่นคือคำว่า "กระฎุมพี" ในที่นี้กลับมีความหมายถึง หัวหน้าครอบ
 ครัวที่อยู่ในประชาสังคม ดู "A Response to Taylor's Modes of Civil Society" Public Culture
 Vol.3 No. 1 Fall 1990, P.126.

ไปอย่างราบรื่นก็ตกไปอยู่ในมือของรัฐ บทสรุป(synthesis)ของเฮเกลในปรัชญาของเขาจึงต้องรอคอยบทอ่านที่ราติคัลของคาร์ล มาร์กซในไม่กี่ทศวรรษต่อมา

ข้อคิดจากมโนทัศน์ประชาสังคมของเฮเกลในที่นี้ได้แก่ ประการแรกเฮเกลไม่เห็นด้วยกับแนวคิดสัญญาสังคมหรือการที่คนมาทำสัญญากันเพื่อสร้างสังคมการเมืองขึ้นมา การทำสัญญาทำให้สังคมนั้นขาดมิติทางจิตใจ มีแต่กฎหมายและอำนาจเท่านั้นที่ผูกมัดคนไว้ด้วยกัน เฮเกลจึงสร้างปัจเจกชนนี้เสียใหม่ให้ดำรงอยู่ในชุมชน มีความเป็นชุมชนซึ่งเขาจำลองมาจากลักษณะของครอบครัว ลักษณะเด่นของครอบครัวคือการมีความรักเป็นเครื่องเชื่อมโยงคนไว้ด้วยกัน ในจินตนาการของเฮเกลเขามองถึงอนาคตของประชาสังคมว่าจะทำหน้าที่เสมือน ‘ครอบครัวที่เป็นสากล’ ในทางเป็นจริงต่อมาสถาบันที่เข้ามาทำหน้าที่แทนครอบครัวสากลก็คือชาติ (nation) นั่นเอง และชาติหรือชุมชนสมัยใหม่(ในจินตนาการ)ก็อาศัยกลไกเครื่องมือของรัฐประชาชาติมาช่วยบังคับสร้างระเบียบของชาติขึ้นมา ตรงนี้อาจถือว่าเป็นจุดอ่อนของเฮเกลได้ ที่ไม่อาจหาทางออกให้แก่ปรัชญาสังคมของเขาได้ หากปล่อยให้เดินไปตามตรรกของเหตุผล ซึ่งจำต้องอาศัยสถาบันที่อยู่เหนือชุมชนและปัจเจกชนและระบบตลาด เขาหันไปให้ความหวังใหม่อันนี้แก่รัฐที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ซึ่งตอนนั้นคือรัฐปรัสเซียก่อนการรวมเป็นประเทศเยอรมนี

ในประการต่อมามโนทัศน์ประชาสังคมของเฮเกลยังถูกกำหนดด้วยความคิดเรื่องทุนด้วย เห็นได้จากการวิเคราะห์ถึงลักษณะตลาดของประชาสังคมและความเป็นเหตุเป็นผลของปัจเจกชนทั้งหลายในประชาสังคม ด้านหนึ่งเขาเห็นผลกระทบด้านลบที่กำลังเกิดจากพลังการผลิตของระบบทุนอุตสาหกรรม ในอีกด้านเขาก็เห็นโอกาสที่เปิดให้อย่างมากเมื่อเทียบกับอดีตในการที่คนธรรมดาจะได้ยกระดับพัฒนาขึ้นมาเป็นปัจเจกชนอย่างสมบูรณ์ เขาให้ความเชื่อมั่นอย่างสูงต่อเหตุผล ว่าบัดนี้ถึงเวลาแล้วที่เหตุผลเท่านั้นควรจะครองและชี้นำโลกมนุษย์ นั่นคือการมองเห็นถึงความเป็นสากลของความเป็นมนุษย์ ถึงกระนั้นเขาก็ตระหนักถึงความขัดแย้งและความด้านดิ่งที่อยู่ในสังคมสมัยใหม่ด้วย ในท่ามกลางการต่อสู้ผลักดันพัฒนานี้ เฮเกลเลือกให้น้ำหนักและความสำคัญแก่ภาวะภายในของมนุษย์ นั่นคือภาวะจิตสำนึก ซึ่งเป็นทั้งกระบวนการเรียนรู้ศึกษาและปฏิบัติไปด้วย จนกว่ามนุษย์จะสามารถจัดเงื่อนไขที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาศักยภาพของความเป็นมนุษย์ลงไปทีละขั้นทีละตอน เมื่อนั้นมนุษย์ก็จะบรรลุถึงซึ่งเสรีภาพอันสูงสุด กระบวนการทั้งหมดที่มนุษย์ก้าวพัฒนาไปสู่เสรีภาพจึงได้แก่ ‘ประวัติศาสตร์’ (History) ในทรรศนะของเฮเกล

ข้อคิดจากการศึกษาถึงมโนทัศน์ประชาสังคมยุโรปก็คือ การที่นักคิดเหล่านั้นให้ความสำคัญกับการเกิดและพัฒนาของบุคคลและความเป็นคน อันนี้เป็นความคิดพื้นฐานที่สำคัญมากต่อการเข้าใจประชาสังคม ในที่สุดแล้วสังคมสมัยใหม่ที่เกิดขึ้นมานี้ จะต้องตอบคำถามและให้ทางออกแก่การดำรงอยู่ของบุคคลในฐานะที่เป็นปัจเจกชนที่เป็นตัวของเขาเอง หลังจากนั้นแนวคิดและหลักการอีกมากมายทางการเมืองและเศรษฐกิจก็จะตามมา กล่าวได้ว่ารัฐและชุมชนจึง

ไม่ใช่เป้าหมายสูงสุดของความคิดประชาสังคม สำหรับเฮเกลรัฐเป็นเพียงเครื่องมือที่จะช่วยควบคุมและนำพาช่วยเหลือให้บุคคลก้าวพัฒนาไปสู่เสรีภาพที่แท้จริง ในขณะที่ชุมชนก็เป็นอีกอาณาบริเวณซึ่งไม่ได้อยู่ทั้งในรัฐและในประชาสังคม หากในอีกระดับหนึ่งชุมชนถูกสร้างหรือจินตนากรรมขึ้นมาในรูปลักษณะของชุมชนการเมืองสากล ที่เรียกว่ารัฐประชาชาติ

ข้อสังเกตของผมต่อแนวคิดประชาสังคมในเมืองไทย ประการแรกคือการขาดปรัชญาสังคมในการสร้างมโนทัศน์ประชาสังคม กล่าวคือขาดการศึกษาค้นคว้าภูมิปัญญาและมโนทัศน์ในเรื่องและความหมายของคำว่ามนุษย์ สังคม อำนาจ ธรรมชาติมนุษย์ ธรรมชาติสังคม รัฐ อย่างเป็นระบบที่เป็นวิทยาศาสตร์ การนำเสนอมโนทัศน์ประชาสังคมของนักคิดยุโรป ไม่ได้เกิดเพราะความคิดฝันหรือจินตนาการด้วยสมมติอันชาญฉลาดของคนไม่กี่คนเหล่านั้น หากที่สำคัญกว่าคือการที่ลือกมาถึงเฮเกลได้อาศัยองค์ความรู้ความเข้าใจที่นักคิดนักปรัชญาตั้งแต่สมัยกรีกมาถึงยุคกลางถึงสมัยใหม่ ทั้งยังอาศัยผลทางอ้อมจากนักคิดและความรู้ของฝ่ายศาสนาและเทววิทยาเข้าช่วย ทำให้พวกเขาสามารถนำเสนอทฤษฎีสังคมใหม่ๆ ได้

พูดถึงประเด็นความคิดจากฝ่ายศาสนจักร มีข้อคิดว่าปรัชญาสังคมและต่อมาคือทฤษฎีสังคมในยุโรปนั้น สามารถก้าวพัฒนาไปอย่างก้าวกระโดด ด้วยการที่มีการต่อสู้ขับเคี่ยวกันอย่างเอาจริงเอาจังระหว่างความคิดทางศาสนากับความคิดทางวิทยาศาสตร์ เมื่อยุโรปสมัยใหม่ก้าวขึ้นมาบนหลักการที่เป็นฆราวาส(หรือทางโลก) จะเห็นได้ว่าภูมิปัญญายุโรปได้ยกระดับจากคำสอนจากคำเทศนาและความเพ้อฝัน มาสู่การเป็นความคิดที่เป็นวิทยาศาสตร์ที่นำไปสู่การปฏิบัติและการปฏิวัติสังคมได้ นั่นคือความคิดนามธรรมได้แปรเปลี่ยนไปเป็นพลังทางวัตถุ

ในประวัติทางความคิดไทยไม่มีการต่อสู้ขัดแย้งกันระหว่างความคิดทางศาสนากับทางอาณาจักร ข้อดีอันนี้มีไม่น้อย อย่างน้อยสงครามศาสนาที่รุนแรงไม่เคยเกิดขึ้นในสังคมไทย แต่ผลอีกด้านก็คือนักคิดไทยจะมีแนวโน้มของการเป็นนักศาสนาหรืออิงฐานความคิดและตรรกบนศาสนาพุทธ วิธีคิดแบบศาสนานั้นมักให้ความสำคัญกับสิ่งสมบูรณ์หรือจุดหมายสูงสุดของสรรพสิ่ง ในขณะที่วิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์ให้ความสนใจกับกระบวนการก่อตัวจนกระทั่งก่อรูปเป็นสิ่ง วิธีคิดแบบแรกจึงมุ่งไปที่การให้คำตอบสุดท้าย ในขณะที่วิธีแบบหลังให้คำอธิบายต่อการเกิดขึ้นของสิ่งอย่างเป็นกระบวนการและเป็นระบบ มากกว่าการมุ่งแสวงหาคำตอบสุดท้ายเป็นสำคัญ

ในกรณีเรื่องประชาสังคม นักคิดยุโรปตั้งคำถามใหม่ซึ่งต่างและตรงข้ามกับความรับรู้และความเชื่อที่มีอยู่ก่อนแล้วในทางศาสนจักรและในรัฐอาณาจักร เช่น จอห์น ล็อกเริ่มต้นงานเขียน The Second Treatise of Government ด้วยการพูดว่าตามที่เขาได้เสนอไปก่อนแล้วในบทแรกว่า แม้อัดัมจะเป็นมนุษย์คนแรก ก็ไม่มีเหตุผลและหลักฐานว่าคนรุ่นหลังต่อมาจะต้องเป็นลูกหลานของอาดัม ไม่มีความชอบธรรมที่อาดัมจะมีอำนาจเหนือคนอื่นๆ เพราะเขาเกิดก่อน หรือเพราะประเพณีความเชื่อบอกว่าเขาควรมีอำนาจเหนือคนอื่นๆ ได้ ซึ่งคือการเสนอว่าเขาไม่เห็นด้วยกับสิทธิอำนาจที่มาจากศาสนาและจากระบบกษัตริย์

ไม่ใช่เป้าหมายสูงสุดของความคิดประชาสังคม สำหรับเฮเกลรัฐเป็นเพียงเครื่องมือที่จะช่วยควบคุมและนำพาช่วยเหลือให้บุคคลก้าวพัฒนาไปสู่เสรีภาพที่แท้จริง ในขณะที่ชุมชนก็เป็นอีกอาณาบริเวณซึ่งไม่ได้อยู่ทั้งในรัฐและในประชาสังคม หากในอีกระดับหนึ่งชุมชนถูกสร้างหรือจินตนาการขึ้นมาในรูปลักษณะของชุมชนการเมืองสากล ที่เรียกว่ารัฐประชาชาติ

ข้อสังเกตของผมต่อแนวคิดประชาสังคมในเมืองไทย ประการแรกคือการขาดปรัชญาสังคมในการสร้างมโนทัศน์ประชาสังคม กล่าวคือขาดการศึกษาค้นคว้าภูมิปัญญาและมโนทัศน์ในเรื่องและความหมายของคำว่ามนุษย์ สังคม อำนาจ ธรรมชาติมนุษย์ ธรรมชาติสังคม รัฐ อย่างเป็นระบบที่เป็นวิทยาศาสตร์ การนำเสนอโนทัศน์ประชาสังคมของนักคิดยุโรป ไม่ได้เกิดเพราะความคิดฝันหรือจินตนาการด้วยสมองอันชาญฉลาดของคนไม่กี่คนเหล่านั้น หากที่สำคัญกว่าคือการที่ลือกมาถึงเฮเกลได้อาศัยองค์ความรู้ความเข้าใจที่นักคิดนักปรัชญาตั้งแต่สมัยกรีกมาถึงยุคกลางถึงสมัยใหม่ ทั้งยังอาศัยผลทางอ้อมจากนักคิดและความรู้ของฝ่ายศาสนาและเทววิทยาเข้าช่วย ทำให้พวกเขาสามารถนำเสนอทฤษฎีสังคมใหม่ๆ ได้

พูดถึงประเด็นความคิดจากฝ่ายศาสนจักร มีข้อคิดว่าปรัชญาสังคมและต่อมาคือทฤษฎีสังคมในยุโรปนั้น สามารถก้าวพัฒนาไปอย่างก้าวกระโดด ด้วยการที่มีการต่อสู้ขับเคี่ยวกันอย่างเอาจริงเอาจังระหว่างความคิดทางศาสนากับความคิดทางวิทยาศาสตร์ เมื่อยุโรปสมัยใหม่ก้าวขึ้นมาบนหลักการที่เป็นฆราวาส(หรือทางโลก) จะเห็นได้ว่าภูมิปัญญายุโรปได้ยกระดับจากคำสอนจากคำเทศนาและความเพ้อฝัน มาสู่การเป็นความคิดที่เป็นวิทยาศาสตร์ที่นำไปสู่การปฏิบัติและการปฏิวัติสังคมได้ นั่นคือความคิดนามธรรมได้แปรเปลี่ยนไปเป็นพลังทางวัตถุ

ในประวัติทางความคิดไทยไม่มีการต่อสู้ขัดแย้งกันระหว่างความคิดทางศาสนากับทางอาณาจักร ข้อดีอันนี้มีไม่น้อย อย่างน้อยสงครามศาสนาที่รุนแรงไม่เคยเกิดขึ้นในสังคมไทย แต่ผลอีกด้านก็คือนักคิดไทยจะมีแนวโน้มของการเป็นนักศาสนาหรืออิงฐานความคิดและตรรกบนศาสนาพุทธ วิธีคิดแบบศาสนานั้นมักให้ความสำคัญกับสิ่งสมบูรณ์หรือจุดหมายสูงสุดของสรรพสิ่ง ในขณะที่วิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์ให้ความสนใจกับกระบวนการก่อตัวจนกระทั่งก่อรูปเป็นสิ่ง วิธีคิดแบบแรกจึงมุ่งไปที่การให้คำตอบสุดท้าย ในขณะที่วิธีแบบหลังให้คำอธิบายต่อการเกิดขึ้นของสิ่งอย่างเป็นกระบวนการและเป็นระบบ มากกว่าการมุ่งแสวงหาคำตอบสุดท้ายเป็นสำคัญ

ในกรณีเรื่องประชาสังคม นักคิดยุโรปตั้งคำถามใหม่ซึ่งต่างและตรงข้ามกับความรับรู้และความเชื่อที่มีอยู่ก่อนแล้วในทางศาสนจักรและในรัฐอาณาจักร เช่น จอห์น ล็อกเริ่มต้นงานเขียน The Second Treatise of Government ด้วยการพูดว่าตามที่เขาได้เสนอไปก่อนแล้วในบทแรกว่า แม้อัดัมจะเป็นมนุษย์คนแรก ก็ไม่มีเหตุผลและหลักฐานว่าคนรุ่นหลังต่อมาจะต้องเป็นลูกหลานของอาดัม ไม่มีความชอบธรรมที่อาดัมจะมีอำนาจเหนือกว่าคนอื่น ๆ เพราะเขาเกิดก่อน หรือเพราะประเพณีความเชื่อบอกว่าเขาควรมีอำนาจเหนือคนอื่น ๆ ได้ ซึ่งคือการเสนอว่าเขาไม่เห็นด้วยกับสิทธิอำนาจที่มาจากศาสนาและจากระบบกษัตริย์

ต่อนัยยะในอนาคตของมโนทัศน์ประชาสังคมในสังคมไทย ผมคิดว่าปัญหาที่นักประชาสังคมควรพิจารณา คือ จะนำเอาความรู้เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมและรัฐไทย ไปประยุกต์อย่างไรกับแนวคิดประชาสังคม การเกิดขึ้นของความคิดนี้ในสมัยก่อนเป็นผลปฏิสัมพันธ์กับการเกิดและพัฒนาของระบบทุนนิยมขั้นแรกๆ บัดนี้เรามาถึงปลายศตวรรษที่ ๒๐ และบางคนเรียกระบบทุนยุคนี้ว่า "Late Capital" คือระบบทุนยุคหลัง และยังพัฒนาการของทุนในสังคมไทยด้วยยังมีความพิศดารหรือประหลาดกว่าระบบทุนที่อื่นอีก ความรู้ความเข้าใจในปัญหามิตินี้คงต้องมีอยู่ด้วย

ประชาสังคมต่อไปจะจัดการกับความสัมพันธ์กับระบบตลาดอย่างไร ก็เป็นเรื่องที่ต้องค้นคว้า เราได้เห็นบทเรียนของเฮเกลซึ่งนำเอาลักษณะสากลมาจากระบบตลาดแบบทุนนิยม และความเป็นเหตุเป็นผลของส่วนรวมจากกลไกระบบตลาด ประชาสังคมจะดำรงอยู่ในส่วนไหน และมีท่าทีอย่างไรต่อระบบตลาด

ในที่สุดประชาสังคมจะเป็นคำตอบสุดท้ายให้แก่ชุมชนหรือไม่ ปัญหานี้นักคิดไทยคงต้องศึกษาสร้างคำตอบต่อไป เพราะกำเนิดของแนวคิดชุมชนมักให้ความรู้สึกถึงชุมชนที่เป็นธรรมชาติ เป็นชุมชนที่อยู่ด้วยตัวมันเองเป็นสิ่งบริสุทธิ์ ในโลกอนาคตจะเป็นไปได้ไหม หรือจะนำเสนอภาพของชุมชนให้เป็น "ครอบครัวสากล" แบบเฮเกล ซึ่งพัฒนาไปเป็นรัฐประชาชาติได้ แต่ไม่ว่าจะมองอย่างไรก็ตาม ปัญหาสำคัญที่แนวคิดชุมชนจะต้องคิดค้นให้ดีก็คือความสัมพันธ์ของมันกับรัฐและทุน แนวโน้มที่จะเกิดขึ้นคือเมื่อชุมชนจะต้องพัฒนาก้าวต่อไป มันหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องปะทะสังสรรค์กับรัฐและทุน ซึ่งจะนำมันออกจากโลกที่เป็นธรรมชาติและที่เป็นดินแดนพระศรีอารย โปสู่โลกแห่งความเป็นจริงที่เต็มไปด้วยความขัดแย้งและไม่สวยงามเสมอไป

ในท้ายที่สุดมโนทัศน์ประชาสังคมขึ้นกับว่าเรามีความคิดความเชื่อที่เรียกว่าโลกทรรศน์ และปรัชญาสังคมอย่างไร.

๒๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๙

การศึกษาพัฒนารูปแบบและกระบวนการเคลื่อนไหว ของประชาสังคมไทยร่วมสมัย

นพ.ชูชัย ศุภวงศ์

กรมอนามัย/สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข

1. เกริ่นนำ

บทความนี้ มุ่งที่จะเสนอประเด็นที่จะนำไปสู่การศึกษารูปแบบ และกระบวนการเคลื่อนไหว ตลอดจนพัฒนาการของประชาสังคมไทยร่วมสมัยในด้านต่าง ๆ โดยเริ่มต้นในการทำความเข้าใจ ความหมายและแนวคิดของ Civil society ในสังคมไทยร่วมสมัย ซึ่งมีคำหลายคำที่อยู่ในชุดความหมายเดียวกัน หรือใกล้เคียงกัน ทั้งที่เป็นภาษาไทยและภาษาอังกฤษ เช่น ความเป็นชุมชน สังคมเข้มแข็ง ชุมชนเข้มแข็ง ประชาสังคม, Civility, Civil society, Civic tradition เป็นต้น วิธีการได้มาซึ่งความหมายและแนวคิดของ Civil society ในสังคมไทยนั้นได้มาโดยการสอบถามพูดคุยกับนักคิด ผู้นำทางสังคมที่มีความสนใจเรื่องเหล่านี้ ดังนั้นอาจมีผู้ที่เห็นด้วย หรือไม่เห็นด้วยก็เป็นได้ บทความนี้ได้พยายามให้ภาพของการก่อตัว การเคลื่อนไหว ตลอดจนการพัฒนาการของประชาสังคมไทยร่วมสมัย แต่ยังไม่สามารถวิเคราะห์และสังเคราะห์ให้เห็นกระแสนาแห่งพัฒนาการได้อย่างเป็นรูปธรรมที่เด่นชัด ซึ่งคงต้องอาศัยการศึกษาวิจัยอย่างเป็นระบบต่อไป นอกจากนี้ บทความได้เสนอข้อพิจารณาเกี่ยวกับการพัฒนาประชาสังคมไทยร่วมสมัย ตลอดจนข้อพิจารณาเกี่ยวกับการศึกษาวิจัยประชาสังคมไทยร่วมสมัยในด้านต่าง ๆ ซึ่งเป็นเพียงข้อพิจารณาเพื่อนำไปสู่การระดมความคิดอย่างรอบด้านต่อไป

2. ความหมายและแนวคิดของ Civil Society ในสังคมไทย

ดังได้กล่าวแล้วข้างต้นว่ามีคำหลายคำที่ให้ความหมายไปในทางเดียวกันกับคำว่า ประชาสังคม หรือ Civil society เช่น การให้ความหมายและแนวคิดของประชาสังคมร่วมสมัยของนักคิดในสังคมไทย อาจแตกต่างกันบ้าง แต่โดยสาระหลักแล้ว น่าจะหมายถึง การที่ผู้คนในสังคมเห็นวิกฤตการณ์ หรือสภาพปัญหาในสังคมที่สลักซับซ้อนยากแก่การแก้ไข มีวัตถุประสงค์ร่วมกันซึ่งนำไปสู่การก่อจิตสำนึก (Civic consciousness) ร่วมกัน มารวมตัวกันเป็นกลุ่มหรือองค์กร (Civic organization) ในลักษณะที่เป็นหุ้นส่วนกัน (partnership) เพื่อร่วมกันแก้ปัญหาหรือกระทำการบางอย่างให้บรรลุวัตถุประสงค์ ทั้งนี้ด้วยความรัก ความสมานฉันท์ ความเอื้ออาทรต่อกัน ภายใต้ระบบการจัดการโดยมีการเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย (Civic network)

แม้ว่าพัฒนาการของแนวคิดประชาสังคมร่วมสมัย (Civil society) ได้ก่อตัวขึ้นในสังคมไทย ไม่เกินหนึ่งทศวรรษที่ผ่านมา แต่มีเหตุปัจจัยหลายประการในสังคมไทยที่เอื้ออำนวยต่อการหนุนเนื่องแนวคิดนี้ให้พัฒนาต่อไปอย่างไม่หยุดยั้ง เช่น การขยายตัวของชนชั้นกลาง การพัฒนาของกระบวนการประชาธิปไตยที่ผ่านมา สังคมไทยเข้าสู่ยุคสังคมข้อมูลข่าวสาร การติดต่อสื่อสารด้วยเทคโนโลยีที่ทันสมัย ความไร้ประสิทธิภาพและความไม่โปร่งใสของหน่วยงานของรัฐ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม มีข้อที่ควรพิจารณาเกี่ยวกับพัฒนาประชาสังคมไทยร่วมสมัยในสังคมไทย ทั้งนี้เนื่องจากสังคมไทยมีประวัติศาสตร์ และพัฒนาการต่างหากกับสังคมอื่น จึงย่อมมีเอกลักษณ์ความเป็นเฉพาะตัวของประชาสังคมแบบไทย ดังที่ได้มีการเสนอว่าเนื่องจากสังคมไทยมีโครงสร้างความสัมพันธ์เชิงแนวตั้งสูง แต่แนวคิดประชาสังคมร่วมสมัยมีโครงสร้างความสัมพันธ์เชิงแนวราบ จึงควรเน้นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างแนวดิ่งกับแนวราบด้วยความสมานฉันท์ ก็จะทำให้สังคมไทยทั้งสังคมมีความเข้มแข็ง สงบสุข ร่มรื่น น่าอยู่น่าอาศัย เปรียบดังผืนผ้าที่มีทั้งเส้นใยแนวตั้งและแนวนอน ถักทอกันเป็นผืนผ้าที่มีทั้งความแข็งแรงของเนื้อผ้า และความงดงามวิจิตรตระการตา

3. พัฒนาการของประชาสังคมไทยร่วมสมัย

หากศึกษาการให้ความหมายและแนวคิดของ Civil society ในสังคมไทยร่วมสมัย ตลอดจนการอ่านรายละเอียด ในบทสัมภาษณ์ของนักคิดผู้นำสังคมไทยแล้ว คงไม่เป็นการง่ายนัก ที่นำไปสู่การวิเคราะห์และสังเคราะห์ขึ้นให้เห็นกระแสนาแห่งพัฒนาการของ Civil society ในสังคมไทยร่วมสมัย ด้วยเหตุที่เกิด Civic movement ได้มีมาช้านานในสังคมไทยในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งที่เป็นการแก้ปัญหาเฉพาะบางกลุ่ม หรือมีจิตสำนึกในการร่วมกันแก้ปัญหาสังคม ทั้งนี้เนื่องจาก หาก Civic group ซึ่งเป็นกลุ่มคน กลุ่มต่าง ๆ ที่อยู่นอกหรือรู้สึกถูกกีดกันจากรัฐ มีการรวมตัวขึ้น มี Civic movement เกิดขึ้น ปรากฏการณ์เช่นนี้เกิดขึ้นในชนกลุ่มน้อย เช่น คนจีนโพ้นทะเล รวมกลุ่มกันเป็นสมาคมจีน โรงเรียนจีน เป็นต้น หรือมีการรวมตัวกัน โดยมีจิตสำนึกร่วมกันในการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในสังคมเดียวกัน ในลักษณะสังคมสงเคราะห์ เช่น สมาสตร์ สภากาชาดไทย มูลนิธิทางศาสนา ที่ให้บริการทางสังคมโดยการจัดตั้งโรงพยาบาล โรงเรียน หรือการรวมตัวกันของกลุ่มวิชาชีพต่าง ๆ เช่น สภานายความ แพทยสภา ฯลฯ เพื่อพัฒนาคุณภาพวิชาชีพ และควบคุมดูแลจริยธรรมแห่งวิชาชีพ โดยที่มีส่วนร่วมในลักษณะ Civic movement ในการคุ้มครองปกป้องสาธารณชน เพื่อสร้างดุลยภาพในสังคม นอกจากนี้การรวมตัวกันของพ่อค้าวานิชเพื่อต่อรองกับรัฐ ให้ลดการควบคุม เพิ่มความคล่องตัวในการทำธุรกิจ และพัฒนาไปสู่การมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาสังคม เช่น กลุ่มธนาคาร บริษัทเงินทุนหลักทรัพย์ ที่ดำเนินงานด้านสิ่งแวดล้อมอยู่ในขณะนี้ เป็นต้น ทั้งนี้รวมถึงการมีบทบาทอย่างอิสระของสื่อมวลชนที่มีความรับผิดชอบต่อสังคม บางรายการทาง

วิทยุหรือโทรทัศน์ บางคอลัมน์ในหน้าหนังสือพิมพ์ ได้ทำหน้าที่ในการตรวจสอบถ่วงดุลย์อำนาจที่ไม่ชอบธรรม เป็นปากเสียงแทนประชาชนอย่างมีพลัง เป็นต้น นอกจากนี้การรวมตัวของผู้คนในองค์กรชุมชนท้องถิ่นต่างๆ เพื่อแก้ปัญหาเฉพาะหน้าในชุมชนเชื่อมโยงกับนักวิชาการ นักพัฒนาเอกชน ข้าราชการ นักธุรกิจ ได้มีการสร้างเครือข่ายระหว่างกลุ่มต่างๆ มีการขยายขอบเขตไปทั่วประเทศ

จากพัฒนาการอันหลากหลายของ Civic group ต่างๆที่เกิดขึ้นข้างต้น เกิดขึ้นเนื่องจากเกิดปัญหาหรือเหตุการณ์ที่สำคัญ (critical events) ที่ปรากฏอยู่เบื้องหน้า ที่ต้องอาศัยการรวมพลังของทุกส่วนในสังคมจึงจะแก้ปัญหาได้ หรือเกิดขึ้นเนื่องจากต้องการแก้ปัญหาเฉพาะเรื่อง

เฉพาะกลุ่ม Civic movement จึงเกิดขึ้นในลักษณะต่างๆกัน ในช่วงตอนของประวัติศาสตร์ที่แตกต่างกัน จึงเป็นการยากที่จะนำการเคลื่อนไหวอันหลากหลายมารวมกัน เพื่อให้เห็นกระแสธารแห่งพัฒนาการของ Civil society ในสังคมไทยในขณะนี้ได้ จำเป็นต้องอาศัยการศึกษาวิจัยอย่างเป็นระบบต่อไป

อย่างไรก็ตาม หากจับประเด็นหลักที่ว่า การก่อตัวของแนวคิดประชาสังคมร่วมสมัย (Civil society) นั้นมีสาเหตุมาจากวิกฤตการณ์ของโลก (Global crisis) ไม่ว่าจะเป็นปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหาโรคเอดส์ ปัญหาเด็กและสตรี ไม่สามารถแก้ไขได้ด้วยชุมชน องค์กร หรือหน่วยงานภายในประเทศใดประเทศหนึ่งแล้ว หากแต่ประชาคมโลกต้องช่วยกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีความสมานฉันท์ สามัคคีกัน ก็จะเยียวยาคลี่คลายปัญหาหรือวิกฤตการณ์อันสลับซับซ้อนได้ เช่นเดียวกันในระดับประเทศที่ต้องเผชิญกับปัญหาของสังคมเมืองและชนบทที่มีความสลับซับซ้อนเกินกว่ารัฐจะเข้าไปแก้ปัญหาได้โดยลำพัง หรือเกินกำลังของผู้คนในชุมชนใดชุมชนหนึ่งเพียงลำพังที่จะคลี่คลายปัญหาได้ เนื่องจากวิกฤตการณ์และปัญหาในสถานการณ์ปัจจุบัน ไม่เพียงแต่เต็มไปด้วยความสลับซับซ้อน หากยังแผ่ซ่าน (penetration) ออกไปอย่างไร้พรมแดนอีกด้วย

หากการก่อตัวของแนวคิดประชาสังคมร่วมสมัย (Civil society) เกิดจากวิกฤตการณ์หรือสภาพปัญหาที่สลับซับซ้อนดังกล่าวข้างต้น ก็อาจจะมองเห็นพัฒนาการของแนวคิดประชาสังคมร่วมสมัย (Civil society) ว่าค่อยๆก่อตัวขึ้นมาอย่างช้าๆในสังคมไทย ในช่วงไม่กี่ทศวรรษที่ผ่านมา ทั้งนี้เนื่องจากเป็นกระบวนการทางปัญญาที่ต้องอาศัยการสะสมองค์ความรู้จากประสบการณ์จริง ปฏิบัติจริง จนเห็นผลว่าแก้ปัญหาได้อย่างมีประสิทธิภาพและอย่างยั่งยืน แนวคิดดังกล่าวแม้ว่าจะค่อยๆ ก่อตัวขึ้นในสังคมไทย แต่มีเหตุปัจจัยที่ช่วยหนุนเนื่องให้แนวคิดนี้พัฒนาต่อไปได้อย่างดี ทั้งนี้ เนื่องจากในช่วง 3 ทศวรรษที่ผ่านมา ได้มีการก่อกำเนิดของชนชั้นกลาง และขยายตัวไปอย่างรวดเร็ว ประกอบกับหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2531 เป็นต้นมา พัฒนาการของกระบวนการประชาธิปไตยได้เปิดโอกาสให้ประชาชน สื่อมวลชน แสดงความคิดเห็นได้โดยอิสระ อีกทั้งระบบ

การติดต่อสื่อสาร โดยอาศัยเทคโนโลยีที่ทันสมัย ช่วยทำให้เกิดการรวมตัวกันอย่างกว้างขวางและรวดเร็ว โดยไม่จำเป็นต้องเห็นหน้าค่าตา รวมทั้งปัญหาของประสิทธิภาพและความไม่โปร่งใสของหน่วยงานของรัฐ เหล่านี้ล้วนเกื้อหนุนการเติบโตของแนวคิดนี้ทั้งสิ้น

กล่าวโดยสรุป แนวคิดประชาสังคมร่วมสมัยได้ค่อย ๆ ก่อตัวขึ้นเป็นกระบวนการทัศน์ใหม่ภายในไม่เกินหนึ่งทศวรรษที่ผ่านมา ดังมีหลักฐานเท่าที่รวบรวมได้ ดังต่อไปนี้

1. ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี ได้เสนอวิธีการทำงานในลักษณะ “เบญจภาคี” (พ.ศ.2535) ได้เสนอแนวคิดและยุทธศาสตร์สังคมสมานุนภาพและวิชา เมื่อเดือนกรกฎาคม 2536 รวมทั้งได้เสนอแนวคิด “ความเป็นชุมชน” ในหลายปีที่ผ่านมา ตลอดจนการเสนอให้มี “ประชาคมจังหวัด” (พ.ศ.2538) ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8

2. ศาสตราจารย์ ดร.ชัยอนันต์ สมุทวณิช ได้เสนอให้มี “สมัชชาจังหวัด” (พ.ศ.2538) ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 ซึ่งเนื้อหาสาระของสมัชชาจังหวัดมีที่มาจากแนวคิดประชาสังคมร่วมสมัยนั่นเอง

3. อาจารย์ธีรยุทธ บุญมี ได้เสนอแนวคิดสังคมเข้มแข็ง เมื่อตุลาคม 2536

4. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เอนก เหล่าธรรมทัศน์ ได้เสนอให้มีการกระจายอำนาจให้องค์กรปกครองท้องถิ่น (Local state) ควบคู่ไปกับการพัฒนาประชาสังคมท้องถิ่น (Local civil society) ในปีพ.ศ.2538

4. ข้อพิจารณาเกี่ยวกับการพัฒนาประชาสังคมไทยร่วมสมัย

สังคมไทยมีประวัติศาสตร์และพัฒนาการต่างกับสังคมอื่น การก่อตัวและการเคลื่อนไหวของประชาสังคม (Civic movement) ในเมืองไทย นับตั้งแต่การเกิดจิตสำนึกสังคม (Civic consciousness) การพัฒนาไปสู่การเกิดกลุ่มองค์กร (Civic organization) ตลอดจนการเกิดเครือข่าย (Civic network) รวมทั้งการก่อตัวของอุดมการณ์ร่วมของสังคม (Ideology of civil society) และท้ายที่สุด การตกผลึกเป็นเสมือนสถาบันที่คนไทยยอมรับเป็นกฎเกณฑ์แห่งวิถีชีวิต กระบวนการเหล่านี้เกิดขึ้นและดำรงอยู่ภายใต้บริบทของสังคมไทย จึงย่อมมีเอกลักษณ์ความเป็นเฉพาะตัวของประชาสังคมแบบไทย ในที่นี้จะขอนำเสนอเพื่อพิจารณาในการพัฒนาประชาสังคมแบบไทยต่อไป ดังนี้

1. สังคมไทยมีสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นสถาบันหลักที่แสดงความต่อเนื่องของระบอบการปกครอง มีความมั่นคง เป็นศูนย์รวมจิตใจของคนทั้งชาติ เป็นสถาบันที่แน่นแฟ้นในสังคม

วัฒนธรรมไทย เป็นสถาบันที่อยู่เหนือรัฐ ทุกครั้งที่มีการก่อกวนในสังคมไทย สถาบันพระมหากษัตริย์จะนำมาซึ่งความสันติสุข ความสมานฉันท์ ความสามัคคี และความปรองดองของคนในชาติ ดังนั้น สถาบันพระมหากษัตริย์จะเป็นสถาบันทางสังคมที่จะช่วยเสริมสร้างความเป็นชุมชน ความเข้มแข็งทางสังคม การสร้างความเป็นชุมชนหรือสร้างสังคมเข้มแข็งโดยการขยายเครือข่ายในแนวราบอย่างเดียวอาจไม่พอ การประสานและถักทอในแนวตั้งเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็น จะทำให้มีพลังมากที่สามารถแก้ปัญหาต่างๆ ทางสังคมที่สลับซับซ้อนได้อย่างมีประสิทธิภาพและอย่างยั่งยืน

2. พุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติไทย เป็นศาสนาที่เอื้อต่อการพัฒนาระบบประชาธิปไตย เอื้อต่อการสร้างชุมชนเข้มแข็ง เป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ร่วมกัน คำว่า “สงฆ์” แปลว่า ชุมชน คำว่า “ไตรสิกขา” เป็นหลักของการดำเนินชีวิต สิกขาเป็นภาษาบาลีตรงกับภาษาสันสกฤตว่า “ศึกษา” เพราะฉะนั้น สงฆ์คือชุมชนของผู้เรียนรู้ เป็น learning community

นอกจากนี้ พุทธศาสนากล่อมเกล้าให้คนไทยมีอหิงสา ไม่นิยมความรุนแรง ไม่นิยมการเผชิญหน้า และมีการประสานประโยชน์ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการสร้างสังคมเข้มแข็งที่เป็นแนวทางของการใช้ปัญญาโดยสันติวิธี และความสมานฉันท์

ทั้งนี้ ศาสนาและลัทธิอื่นๆในสังคมไทย ก็มีหลักการเช่นเดียวกับพุทธศาสนา สามารถประสานกลมกลืนกับพุทธศาสนา ซึ่งอาจพบเห็นได้ไม่ยากนักในสังคมอื่น

3. สังคมไทยมีความสามารถในการทำให้บุคคลต่างวัฒนธรรม ผสมกลมกลืนเข้ากับวัฒนธรรมไทย เข้าเป็นส่วนหนึ่งของสังคมไทยอย่างแนบเนียนและแยกยาก โดยปราศจากความขัดแย้ง รุนแรง ไม่มีปัญหาชนกลุ่มน้อย หรือหากมีก็น้อยมาก เมื่อเทียบกับชาติอื่นๆ ด้วยสถานการณ์เช่นนี้ จึงเอื้ออำนวยต่อการสร้างสังคมให้เข้มแข็งในสังคมไทย

4. แม้ว่าประเทศไทยถูกมองว่าเป็น “รัฐราชการ” ระบบราชการเป็นระบบรวมศูนย์อำนาจ และเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาประเทศอย่างมีประสิทธิภาพ แต่ภายในระบบราชการมีข้าราชการประจำที่มีความรู้ความสามารถอยู่มาก ซึ่งเป็นทรัพยากรมนุษย์ที่มีคุณภาพ หากสามารถปรับแนวคิดของข้าราชการเหล่านี้ จะเป็นพลังที่สำคัญในการประสานงาน ดำเนินงานร่วมกันกับนักพัฒนาเอกชน นักวิชาการ นักธุรกิจ ผู้นำชุมชน ในลักษณะเบญจภาคีหรือพหุภาคี

5. ประเทศไทยมีองค์กรพัฒนาสังคมที่อยู่นอกภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรวิชาชีพ องค์กรธุรกิจเอกชน ชมรมสมาคม มูลนิธิต่างๆ จำนวนมาก ซึ่งในระยะหลังได้มีบทบาททางสังคมสูงขึ้นในการพัฒนาสังคมและประชาธิปไตย ซึ่งการก่อตัวและการเคลื่อนไหวเหล่านี้ จะช่วยเสริมให้สังคมมีความเข้มแข็งเร็วขึ้น

6. สังคมไทยเป็นสังคมเปิด (open society) สื่อมวลชนและประชาชนมีเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นอย่างอิสระเสรี อีกทั้งกระแสโลกาภิวัตน์จะมีส่วนเร่งให้สังคมไทยเชื่อมโยงกับสังคมเปิดในประเทศอื่นๆ ทั่วโลกอย่างไร้พรมแดน จะเพิ่มอัตราเร่งในการสร้างสังคมให้เข้มแข็งเร็วขึ้น

อย่างไรก็ตาม หากมองในอีกมุมมองหนึ่ง ลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์หรือจำเพาะของสังคมไทยอาจเป็นกระแสที่เหนี่ยวรั้งการสร้างความเป็นชุมชนหรือสร้างสังคมเข้มแข็งก็เป็นได้ ดังนี้

1. ระบบพรรคการเมือง ในสถานการณ์ปัจจุบัน แม้ว่ามีพรรคการเมืองบางพรรคได้พยายามพัฒนาไปสู่การเป็นพรรคของมวลชน แต่ในภาพรวมแล้วระบบพรรคการเมืองของไทย ยังไม่มีโครงสร้างที่เป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริง พรรคการเมืองจึงอยู่ภายใต้อิทธิพลของคนเพียงไม่กี่คน คนเพียงไม่กี่คนสามารถกำหนดผู้สมัครเป็น ส.ส.ได้ทั่วประเทศ แทนที่จะกระจายอำนาจให้สาขาพรรคในท้องถิ่น ลักษณะเช่นนี้ไม่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาพรรคการเมืองไปสู่ความเป็นสถาบันทางสังคม และไม่เอื้ออำนวยต่อการสร้างสังคมให้เข้มแข็งได้

ดังนั้น การปฏิรูปการเมืองเพื่อพัฒนาพรรคการเมืองให้เป็นสถาบันที่ยอมรับของสังคม จึงมีความจำเป็นอย่างรีบด่วน และจะนำไปสู่การปฏิรูปราชการและการกระจายอำนาจในที่สุด

2. รัฐไทย เป็นรัฐข้าราชการ ซึ่งนักวิชาการบางท่านบอกว่า พรรคการเมืองที่ใหญ่ที่สุดคือ พรรคข้าราชการ และเป็นที่น่ากังขาว่า ระบบราชการเป็นระบบที่สร้างอาณาจักร (Empire building) อาณาจักรใครของคนนั้น หวงอำนาจ แ่่งทรัพยากร (คน งบประมาณ อำนาจตามกฎหมาย) ไม่ประสานงานกัน ทั้งในส่วนกลางและภูมิภาค

ระบบราชการได้แทรกซึม แผ่ซ่าน (penetration) ไปทุกหย่อมหญ้า ทำให้ภาคสังคม (ประชาชน) อ่อนแอ ไม่สามารถพัฒนาองค์กรท้องถิ่น (Local state) ให้เข้มแข็ง อีกทั้งไม่ส่งเสริมสนับสนุนให้องค์กรชุมชนท้องถิ่น (Local civil society) ได้พัฒนาอย่างเต็มศักยภาพ

3. ระบบการศึกษา นอกจากที่คนส่วนใหญ่ของประเทศจบเพียงชั้นประถมต้น เพียงอ่านออกเขียนได้แล้ว กระบวนการเรียนการสอนยังเน้นการท่องจำมากกว่าให้รู้จักคิด ให้มีวิจารณญาณ ทั้งนี้ ยังไม่รวมถึงวัฒนธรรมที่ได้สั่งสอนกันมาจากบรรพชนที่ว่า “ให้ว่านอนสอนง่าย” “เดินตามผู้ใหญ่หมาไม่กัด” เป็นต้น กระบวนการเรียนการสอนเช่นนี้ สนับสนุนส่งเสริมบ่มเพาะความคิดของไพร่ (client) คนไทยจึงมีลักษณะพึ่งพิง เชื่อง่าย ขาดการไตร่ตรอง นอกจากนี้ในขณะที่สังคมไทยกำลังก้าวเข้าสู่สังคมสารสนเทศ ที่ท่วมท้นไปด้วยข้อมูล หากไม่มีวิจารณญาณในการรู้เท่าทัน คัดกรองข้อมูลแล้ว จะทำให้ไม่สามารถคุ้มครองปกป้องตนเองหรือนำข้อมูลไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีได้

นอกจากนี้ มีการตั้งข้อสังเกตว่าคนไทยไม่ค่อยชอบเห็นใครดีกว่าตน ชื่นชมคนเก่งที่มีความสามารถไม่ค่อยเป็น รู้สึกหมั่นไส้กันง่าย ดังที่หลวงวิจิตรวาทการได้เขียนไว้ว่า “จงทำดีแต่อย่าเด่น จะเป็นภัย ไม่มีใครเขาอยากเห็นเราเด่นเกิน” ลักษณะจำเพาะของคนไทยเช่นนี้ ล้วนไม่สนับสนุนการสร้างประชาสังคม

4. ความสัมพันธ์ของคนในสังคมไทยเป็นความสัมพันธ์แบบแนวดิ่ง(hierarchy) เป็นลักษณะมูลนายกับไพร่ (Client) โดยเฉพาะสังคมในชนบทจะมีความสัมพันธ์ในเชิงอุปถัมภ์อย่างแนบแน่น ดังนั้นคนไทยโดยส่วนใหญ่จึงยังคงมีความคิดแบบไพร่ ที่มองไม่เห็นปัญหาเชิงระบบหรือโครงสร้าง ไพร่คิดเพียงแต่ว่าที่ตนเองอยู่ไม่ดี เพราะมูลนายไม่ดี จึงโยยหามูลนายที่ดี ซึ่งตรงข้ามกับความเป็นพลเมือง (Citizen) ที่อยู่ใน ‘ประชาสังคม’ ที่มีความสัมพันธ์เท่ากันโดยพื้นฐาน

5. สื่อมวลชน ในขณะที่ระบบการเมือง และระบบข้าราชการไม่มีกลไกในการตรวจสอบถ่วงดุลอย่างมีประสิทธิภาพ สื่อมวลชนจึงมีบทบาทที่สำคัญในการแสดงบทบาทนำในการตรวจสอบถ่วงดุลย์ ในขณะที่สื่อในสังคมไทยจำนวนไม่น้อยยังไม่อยู่ในฐานะที่สามารถตรวจสอบถ่วงดุลย์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ยังมีแนวโน้มในการรับใช้อำนาจรัฐ อำนาจทุนมากกว่าสาธารณชน ซึ่งบั่นทอนต่อการสร้างความเข้มแข็งให้กับสังคม

5. ข้อพิจารณาเกี่ยวกับการศึกษาวิจัยประชาสังคมไทยร่วมสมัย

ในที่นี้ขอเสนอเพื่อพิจารณาเกี่ยวกับการศึกษาวิจัยประชาสังคมไทยร่วมสมัย ดังนี้

5.1. ควรเริ่มต้นที่ประเด็นที่จะทำการศึกษา โดยควรพิจารณาจากวิกฤตการณ์ด้านต่างๆที่เกิดขึ้นในสังคมไทยในปัจจุบัน ตลอดจนพิจารณาถึงปัญหาที่สลับซับซ้อนที่ยากต่อการแก้ไข โดยหน่วยงานหรือองค์กรใดองค์กรหนึ่งเพียงลำพัง ซึ่งวิกฤตการณ์หรือปัญหาที่สลับซับซ้อนเหล่านี้ ล้วนเป็นเหตุปัจจัยที่สำคัญ ในการก่อให้เกิดการดำเนินงานในลักษณะประชาสังคม เช่น

5.1.1. วิกฤตการณ์ด้านโรคเอดส์ นำไปสู่การดำเนินงานในลักษณะประชาสังคมในรูปแบบต่างๆ เช่น มีการรวมตัวของคณะกรรมการองค์กรพัฒนาเอกชนด้านเอดส์ (กพอ.) 51 องค์กร องค์กรพัฒนาเอกชนด้านเอดส์ ภาคเหนือ 40 องค์กร ในภาคธุรกิจเอกชน ได้เกิดแนวร่วมภาคธุรกิจ 105 บริษัท ในส่วนของภาครัฐ กระทรวง ทบวง กรมต่างๆ มีการประสานการดำเนินงานมากขึ้น ซึ่งแต่เดิมคิดว่าเป็นเรื่องของกระทรวงสาธารณสุข ยังมีการประสานงานร่วมมือกันทำงานกับองค์กรพัฒนาเอกชนมากขึ้น ในส่วนของนักวิชาการ ข้าราชการ ได้มีการรวมตัวกันเป็น “ชุมชนวิชาการ” ขึ้น ดังที่สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้จัดให้มีเวทีความคิด ในส่วนขององค์กรชาวบ้าน ได้มีพระ ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน หมอพื้นบ้าน มามีบทบาทที่องค์ประกอบที่สำคัญ

ในการแก้ปัญหาในพื้นที่ แม้กระทั่งผู้ติดเชื้อเอดส์ได้มีการรวมตัวกันเป็นชมรม เพื่อดูแลช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ได้พลิกบทบาทจากเป็น “ตัวปัญหา” มาแสดงศักยภาพ เป็นทรัพยากรที่สำคัญในการแก้ปัญหา

5.1.2. วิกฤตการณ์จราจรในกทม. นำไปสู่การดำเนินงานในลักษณะประชาสังคม โดยที่บริษัทธุรกิจเอกชน คือบริษัทแปซิฟิคอินเตอร์คอนมิวนิเคชั่น ได้ดำเนินการบริหารจัดการผ่านวิทยุ FM. 100 ให้ชื่อบริการว่า จส.100 อันเป็นจุดเริ่มต้นของการก่อกำเนิด “ความเป็นชุมชนทางอากาศ” จนถึงทุกวันนี้

5.1.3. วิกฤตการณ์ขยะล้นเมืองเชียงใหม่ นำไปสู่การเคลื่อนไหวคัดค้านของชาวบ้าน ไม่ยอมให้เทศบาลนครเชียงใหม่นำขยะมาทิ้งใกล้ชุมชนของตนต่อไป จนต้องกองทิ้งข้างถนนส่งกลิ่นเหม็นไปทั่วเมืองเชียงใหม่ ซึ่ง นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้ตั้งข้อสังเกตในบทความ “ขยะท่วมรัฐที่เชียงใหม่” ว่าเป็น “กรณีขยะท่วมเมืองเชียงใหม่ในขณะนี้เป็นอย่างที่ตีของความอ่อนแอของรัฐและหน่วยการปกครอง ไม่ว่าจะเป็นกิจการอะไรของรัฐระดับใดก็ตาม จะไม่สามารถบรรลุผลสำเร็จได้อย่างมีประสิทธิภาพ หากปราศจากการตกลงและความร่วมมือของประชากรที่เกี่ยวข้อง.....”

5.1.4. ปัญหาการเกิดชุมชนแออัดในกทม. และปริมณฑล นำไปสู่การเกิดการรวมกลุ่ม องค์กร มีเครือข่ายโยงใยกันทั่วประเทศ โดยเริ่มจากการที่ชาวสลัมต้องเผชิญกับปัญหานับประการ หน่วยงานพัฒนาเอกชนได้เข้าไปประสาน ให้ชาวสลัมรวมกลุ่มจัดตั้งเป็นองค์กรสลัม โดยเลือกกรรมการซึ่งเป็นคนในสลัมเอง องค์กรดังกล่าวได้พัฒนาเติบโตอย่างรวดเร็วเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย ในปี 2539 นักพัฒนาได้ทำงานประสานในชุมชนได้มีการจัดตั้งองค์กรชาวบ้านอย่างเป็นทางการ ชื่อ “ศูนย์รวมพัฒนาชุมชน (ศพช.)” ศูนย์นี้มุ่งเน้นการแลกเปลี่ยนประสบการณ์การแก้ปัญหาชุมชน ซึ่งต่อมาในปี พ.ศ.2536 รัฐบาลได้อนุมัติงบประมาณ 1,250 ล้านบาท ตั้งเป็นกองทุนพัฒนาชุมชนเมือง (พชม.) ขึ้น โดยอยู่ภายใต้การดูแลของการเคหะแห่งชาติ กองทุนดังกล่าวมีบทบาทในการให้เงินกู้กับคนในเมือง กู้เพื่อที่อยู่อาศัย กู้เพื่อพัฒนาอาชีพและให้เป็นเงินกู้หมุนเวียน แม้ว่าปัจจุบันการดำเนินการของกองทุนยังไม่บรรลุผลก็ตาม แต่นับเป็นครั้งแรกที่มีความร่วมมือระหว่าง ทั้งภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน และองค์กรชาวบ้าน โดยมีการระดมกำลังมาช่วยกันจัดตั้งหน่วยงานนี้ขึ้นมา

5.1.5. ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลาย ในกรณีต่างๆ

1) กรณีป่าไม้ถูกทำลาย ได้เกิดการร่วมมือของกลุ่มอัครเมืองน่าน กับบริษัทเงินทุนและหลักทรัพย์ โดยเกิดการรวมตัวกันศึกษา เรียนรู้ และค้นหาทางเลือกใหม่ในการฟื้นฟูปลูกป่าของบุคคลจาก 5 ภาคี ซึ่งประกอบด้วย ผู้แทนจากกรมป่าไม้ ผู้แทนจากกลุ่มบริษัทเงินทุน ผู้แทนจากองค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการและนักวิจัยชุมชน ผู้แทนชาวบ้าน องค์กรประกอบที่สำคัญของ

นอกจากนี้ มีการตั้งข้อสังเกตว่าคนไทยไม่ค่อยชอบเห็นใครดีกว่าตน ชื่นชมคนเก่งที่มีความสามารถไม่ค่อยเป็น รู้สึกหมั่นไส้กันง่าย ดังที่หลวงวิจิตรวาทการได้เขียนไว้ว่า “จงทำดีแต่อย่าเด่น จะเป็นภัย ไม่มีใครอยากให้เราเด่นเกิน” ลักษณะจำเพาะของคนไทยเช่นนี้ ล้วนไม่สนับสนุนการสร้างประชาสังคม

4. ความสัมพันธ์ของผู้คนในสังคมไทยเป็นความสัมพันธ์แบบแนวดิ่ง(hierarchy) เป็นลักษณะมูลนายกับไพร่ (Client) โดยเฉพาะสังคมในชนบทจะมีความสัมพันธ์ในเชิงอุปถัมภ์กันอย่างแนบแน่น ดังนั้นคนไทยโดยส่วนใหญ่จึงยังคงมีความคิดแบบไพร่ ที่มองไม่เห็นปัญหาเชิงระบบหรือโครงสร้าง ไพร่คิดเพียงแต่ว่าที่ตนเองอยู่ไม่ดี เพราะมูลนายไม่ดี จึงโทษหามูลนายที่ดี ซึ่งตรงข้ามกับความเป็นพลเมือง (Citizen) ที่อยู่ใน ‘ประชาสังคม’ ที่มีความสัมพันธ์เท่ากันโดยพื้นฐาน

5. สื่อมวลชน ในขณะที่ยะระบบการเมือง และระบบข้าราชการไม่มีกลไกในการตรวจสอบถ่วงดุลอย่างมีประสิทธิภาพ สื่อมวลชนจึงมีบทบาทที่สำคัญในการแสดงบทบาทนำในการตรวจสอบถ่วงดุลย์ ในขณะที่สื่อในสังคมไทยจำนวนไม่น้อยยังไม่อยู่ในฐานะที่สามารถตรวจสอบถ่วงดุลย์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ยังมีแนวโน้มในการรับใช้อำนาจรัฐ อำนาจทุนมากกว่าสาธารณชน ซึ่งบั่นทอนต่อการสร้างความเข้มแข็งให้กับสังคม

5. ข้อพิจารณาเกี่ยวกับการศึกษาวิจัยประชาสังคมไทยร่วมสมัย

ในที่นี้ขอเสนอเพื่อพิจารณาเกี่ยวกับการศึกษาวิจัยประชาสังคมไทยร่วมสมัย ดังนี้

5.1. ควรเริ่มต้นที่ประเด็นที่จะทำการศึกษา โดยควรพิจารณาจากวิกฤตการณ์ด้านต่างๆที่เกิดขึ้นในสังคมไทยในปัจจุบัน ตลอดจนพิจารณาถึงปัญหาที่สลับซับซ้อนที่ยากต่อการแก้ไข โดยหน่วยงานหรือองค์กรใดองค์กรหนึ่งเพียงลำพัง ซึ่งวิกฤตการณ์หรือปัญหาที่สลับซับซ้อนเหล่านี้ ล้วนเป็นเหตุปัจจัยที่สำคัญ ในการก่อให้เกิดการดำเนินงานในลักษณะประชาสังคม เช่น

5.1.1. วิกฤตการณ์ด้านโรคเอดส์ นำไปสู่การดำเนินงานในลักษณะประชาสังคมในรูปแบบต่างๆ เช่น มีการรวมตัวของคณะกรรมการองค์กรพัฒนาเอกชนด้านเอดส์ (กพอ.) 51 องค์กร องค์กรพัฒนาเอกชนด้านเอดส์ ภาคเหนือ 40 องค์กร ในภาคธุรกิจเอกชน ได้เกิดแนวร่วมภาคธุรกิจ 105 บริษัท ในส่วนของภาครัฐ กระทรวง ทบวง กรมต่างๆ มีการประสานการดำเนินงานมากขึ้น ซึ่งแต่เดิมคิดว่าเป็นเรื่องของกระทรวงสาธารณสุข ยังมีการประสานงานร่วมมือกันทำงานกับองค์กรพัฒนาเอกชนมากขึ้น ในส่วนของนักวิชาการ ข้าราชการ ได้มีการรวมตัวกันเป็น “ชุมชนวิชาการ” ขึ้น ดังที่สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้จัดให้มีเวทีความคิด ในส่วนขององค์กรชาวบ้าน ได้มีพระ ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน หมอพื้นบ้าน มามีบทบาทที่องค์กรประกอบที่สำคัญ

การก่อตัวและเคลื่อนไหวของประชาสังคม (Civic movement) นอกจากเพื่อสืบสานพระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแล้ว โครงการนี้ได้ถือเอาชุมชนเป็นตัวตั้งในการจัดการและดำเนินการร่วมกับโรงเรียน โดยมีภาคีอื่นๆ เข้ามาให้การสนับสนุน

2) ทรัพยากรประมงชายฝั่งทะเลถูกทำลายโดยเกิดการรวมตัวเป็นสมาพันธ์ชาวประมงพื้นบ้าน ภาคใต้ 10 จังหวัด โดยเริ่มจาก สมาคมหยาดฝน จ.ตรัง ปัจจุบันชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดตรังได้รวมตัวกันก่อตั้งเป็น ชมรมชาวประมงพื้นบ้านเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่งและสิ่งแวดล้อมจังหวัดตรัง ในขณะเดียวกันก็ได้ประสานความร่วมมือกับสมาพันธ์ชาวประมงพื้นบ้านภาคใต้ 10 จังหวัด ทั้งนี้เพื่อการร่วมมือในการจัดการทรัพยากรชายฝั่งอย่างยั่งยืน

5.1.6. ปัญหาการเพิ่มจำนวนผู้สูงอายุ โครงสร้างประชากรในช่วงสามทศวรรษที่ผ่านมา มีการเปลี่ยนแปลงสัดส่วนประชากรผู้สูงอายุ อย่างชัดเจนโดยมีสัดส่วนเพิ่มขึ้น ประมาณการกันว่า ปัจจุบันมีผู้สูงอายุในประเทศไทยกว่า 4 ล้านคน ดังนั้น มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ทุกส่วนของสังคมจะให้การดูแลในด้านสวัสดิการต่อผู้สูงอายุ ทั้งในด้านที่อยู่อาศัย อาหารตลอดจนการบริการทางด้านสุขภาพ และอื่นๆ อย่างไรก็ตามการรวมตัวของผู้สูงอายุในจังหวัดอำเภอต่างๆ โดยมีรูปแบบของการดำเนินการของชมรมผู้สูงอายุ และการเชื่อมโยงกับส่วนอื่นในสังคม ทำให้สามารถดูแลตนเอง และแสดงศักยภาพในการยังประโยชน์ให้กับสังคมอีกด้วย เช่น ชมรมผู้สูงอายุ โรงพยาบาลสุราษฎร์ธานี ชมรมผู้สูงอายุ โรงพยาบาลชุมชนอุบลรัตน์ จ.ขอนแก่น ลักษณะการดำเนินการเช่นนี้ หากมีการเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายของชมรมผู้สูงอายุทั่วประเทศ มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารเรียนรู้ซึ่งกันและกันในแนวราบ จะช่วยแก้ปัญหาต่างๆ ของผู้สูงอายุได้อย่างมีประสิทธิภาพ การศึกษาการดำเนินงานของประชาสังคม ผู้สูงอายุจึงมีความสำคัญยิ่ง

5.1.7. อื่นๆ เช่น ปัญหาด้านจริยธรรมและคุณภาพของวิชาชีพ รวมทั้งการปกป้องวิชาชีพ นำไปสู่การจัดตั้งสภาวิชาชีพซึ่งมีการดำเนินงานเพื่อผลประโยชน์แห่งวิชาชีพตนและต่อสาธารณะ ปัญหาสุขภาพ ผู้ใช้แรงงาน นำไปสู่การรวมกลุ่มผู้ป่วยบิสซิโนสิส ปัญหาหนี้สินและการไร้ที่ดินทำกิน นำไปสู่การรวมตัวขององค์กรทางด้านเกษตรกร ชาวไร่ชาวนา เช่น เกษตรกรรายย่อย สมาพันธ์ ชาวไร่ ชาวนา เป็นต้น ปัญหาการเอาเปรียบค่าจ้างแรงงาน ทำงานในสภาพแวดล้อมที่ไม่เหมาะสม นำไปสู่การรวมตัวขององค์กรผู้ใช้แรงงาน เป็นต้น

5.2. ความรู้การศึกษาทบทวนสถานการณ์ ของประชาสังคมด้านต่าง ๆดังกล่าวข้างต้นในข้อ 5.1. เพื่อให้ทราบถึงสถานการณ์ที่เป็นจริง มองภาพรวมของกลุ่ม ชมรม องค์กรต่างๆ ที่ร่วมกันแก้ปัญหา มีเครือข่ายเชื่อมโยงกันในระดับต่างๆ

5.3. ความรู้การศึกษาเจาะลึกของประชาสังคมในแต่ละเรื่อง ในประเด็นต่างๆดังนี้

5.3.1. โดยการศึกษาประวัติ และจุดเริ่มต้นในการก่อตัวของจิตสำนึกประชาสังคม

ว่าเกิดขึ้นได้อย่างไร ในสถานการณ์เงื่อนไขใด มีกระบวนการเคลื่อนไหวและพัฒนาไปอย่างไร รวมทั้งมีเทคนิค/วิธีการในการสร้างจิตสำนึกประชาสังคมอย่างไร

5.3.2. ศึกษารูปแบบการบริหารจัดการ โดยศึกษาถึงองค์ประกอบ บทบาทหน้าที่ การบริหารจัดการ แหล่งทุน การติดตาม กำกับ ประเมินผล ขององค์กรต่างๆ ที่รวมตัวกัน

5.3.3. ศึกษาเครือข่ายที่โยงใยกันทั้งในระดับท้องถิ่น ภูมิภาค ประเทศ และต่างประเทศ ทั้งในระดับแนวราบ และแนวดิ่ง ศึกษาถึงจำนวน รูปแบบ การกระจายตัวขององค์กรที่ประสานเป็นเครือข่ายรวม ทั้งศึกษาให้เห็นกลไกในการติดต่อสื่อสาร

5.3.4. ควรศึกษา เทคนิค/วิธีการทำงานร่วมกันในลักษณะประชาสังคม ตลอดจนเทคนิค/วิธีการในการแก้ไขข้อขัดแย้งในการทำงาน

5.3.5. ศึกษาให้เห็นถึงปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่การดำเนินงาน ที่มีประสิทธิภาพ เข้มแข็งมั่นคง และยั่งยืนของประชาสังคมในแต่ละเรื่อง/พื้นที่ รวมทั้งศึกษาปัจจัยที่นำไปสู่ความล้มเหลว เช่น ผู้นำ/ผู้บริหาร ความรู้ความสามารถของบุคลากร งบประมาณ ฯลฯ วิเคราะห์ให้เห็นถึงปัญหาอุปสรรค จุดอ่อน จุดแข็ง และโอกาสในการพัฒนาต่อไป

5.4. ศึกษาและพัฒนารูปแบบของประชาคมจังหวัด อันเป็นยุทธศาสตร์หลักในแผนฯ 8 ซึ่งได้เริ่มดำเนินงานแล้วในบางจังหวัด โดยศึกษาประเด็นต่างๆ ดังที่กล่าวไว้ในข้อ 5.3 ทั้งนี้เนื่องจากประชาคมจังหวัดเป็นรูปธรรมที่สำคัญของการดำเนินการในลักษณะประชาสังคมในแผนฯ 8

5.5. ศึกษาบทบาทของสื่อสารมวลชนและเทคโนโลยีสารสนเทศ กับการก่อตัว และดำเนินการของประชาสังคม เช่น สื่อวิทยุท้องถิ่น ชมรมวิทยุสมัครเล่น อินเทอร์เน็ต โดยศึกษาถึง

- รูปแบบและวิธีการใช้สื่อประเภทต่างๆ ในการติดต่อสื่อสาร
- พื้นฐานของประชากร/สมาชิกในประชาสังคมที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับสื่อเหล่านั้น
- เพื่อดูว่าใครบ้างที่เข้าถึงสื่อและใช้ประโยชน์ในการดำเนินกิจกรรมในประชาสังคมลักษณะต่างๆ
- ประสิทธิภาพและปัญหาในการใช้สื่อลักษณะต่างๆ

5.6. การค้นหารูปแบบและวิธีการในการพัฒนาบุคลากรทุกระดับ ทั้งข้าราชการ นักธุรกิจเอกชน นักวิชาการ นักพัฒนาองค์กรเอกชน ผู้นำชาวบ้าน ในเรื่องแนวคิด วิธีการดำเนินงานในลักษณะประชาสังคม เพื่อเพิ่มศักยภาพของบุคลากรในการดำเนินงานแบบประชาสังคม

6. บทสรุป

การศึกษาวิจัยอย่างเป็นระบบในเรื่องการก่อตัว และเคลื่อนไหวของประชาสังคม เป็นสิ่งที่มีความจำเป็นอย่างยิ่ง โดยทำการศึกษาทั้งในภาพรวมของพัฒนาการของ “ประชาสังคมไทยร่วมสมัย” และศึกษาเฉพาะเจาะลึกของการดำเนินงานในลักษณะประชาสังคมในแต่ละด้าน มองให้เห็นถึงเหตุปัจจัยสำคัญในการหนุนเนื่องหรือเป็นอุปสรรคต่อพัฒนาการ รวมทั้งโอกาสในการพัฒนาต่อไป ศึกษาให้เห็นถึงองค์ประกอบ (components) ที่เหมาะสมของการดำเนินงานในลักษณะประชาสังคมด้านต่าง ๆ ตลอดจนเครือข่ายตั้งแต่ระดับรากหญ้าขององค์กรชุมชนท้องถิ่นไปจนถึงหน่วยงานระดับชาติและนานาชาติ การวิเคราะห์และสังเคราะห์องค์ความรู้ในด้านนี้ ตลอดจนการจัดให้มีเวทีนำเสนอแลกเปลี่ยนความรู้ เป็นการเรียนรู้ซึ่งกันและกันในแนวราบ จะเป็นพลังที่สำคัญในการขับเคลื่อนประชาสังคมไทยให้ก้าวไปข้างหน้าอย่างมั่นคงเข้มแข็งยั่งยืนตลอดไป